

Ümumilli lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi və Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin yaradılmasının 5 illiyinə həsr olunmuş "Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin elmi paradiqması" mövzusunda 20 dekabr 2023-cü il tarixində Bakı şəhərində keçirilmiş elmi-praktiki konfransın

materialları

”

Azərbaycan sosial sahədə göstərilən təşəbbüslərdə liderlik göstərir və "DOST" mərkəzlərinin fəaliyyətə başlaması bu sahədə görülən işlərin, aparılan islahatların əyani təzahürüdür.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti

Redaksiya heyətinin rəhbəri:

Mayis Nəbi oğlu Əliyev

Hüquq üzrə elmlər doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru.

Redaksiya heyətinin üzvləri:

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi üzrə:

Azər Eldar oğlu Rəhimov

Agentliyin Hüquq departamentinin müdiri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;

Aygün Akif qızı Musayeva

Agentliyin DOST Xidmətləri departamentinin müdiri,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru;

Leyla Vəli qızı Hüseynova

Agentliyin İnsan resurslarının idarə edilməsi
departamentinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru;

Şahin Vasif oğlu Zülfüqarov

Agentliyin Strateji planlaşdırma, məlumatların
idarə edilməsi və təhlil departamentinin müdiri;

Leyla Bəkir qızı İmanova

Agentliyin Beynəlxalq əlaqələr, proqramlar və layihələr
departamentinin müdir müavini, tibb üzrə fəlsəfə doktoru;

Bəhrüz Natiq oğlu Əhmədov

Agentliyin Strateji planlaşdırma, məlumatların idarə edilməsi
və təhlil departamentinin Strateji planlaşdırma şöbəsinin müdiri,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru.

Bakı Dövlət Universiteti üzrə:

Rövşən Əli oğlu Cavadov

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı;

İbrahim Xudaverdi oğlu Zeynalov

Tarix elmləri doktoru, professor,
Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin dekanı;

Vüqar Zifər oğlu Əliyev

Filologiya elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin
Jurnalistika fakültəsinin dekanı

Laçın Vəzir oğlu Abışlı

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Dövlət Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər və iqtisadiyyat fakültəsinin dekanı;

Rəfail Musa oğlu Həsənov

Sosiologiya elmləri doktoru, professor, Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya kafedrasının müdiri;

Ləzifə Nağı qızı Qasımova

Pedaqoji elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Pedaqogika kafedrasının müdiri;

Üzeyir Atamalı oğlu Şafiyev

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Bakı Dövlət Universitetinin
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosial iş kafedrasının müdiri;

Bəxşeyiş Məmməd oğlu Əsgərov

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin
Hüquq fakültəsinin Kriminalistika kafedrasının dosenti.

Müstəqil ekspert:

Elnur Ağakərim oğlu Eyvazov

Azərbaycan Diplomatik Akademiyasının hüquq və
biznes üzrə fəlsəfə doktoru, professor.

Buraxılışa məsul:

Babək Eyvaz oğlu Mahmudov

Agentliyin Strateji planlaşdırma, məlumatların idarə edilməsi
və təhlil departamentinin Məlumatların idarə edilməsi şöbəsinin müdiri.

DOST KONSEPSİYASI

Sosial xidmətlər sahəsində ölkədə keyfiyyətə yeni mərhələ açan, hər kəsə dost məramı ilə yanaşan, şəffaf, operativlik, vətəndaş məmnunluğunu təmin etmək məqsədi ilə yaradılan "DOST" layihəsi Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsünün nəticəsidir. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin (bundan sonra Nazirlik) tabeliyindəki Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat (DOST) Agentliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 229 nömrəli 9 avqust 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Agentliyin Nizamnaməsi və Strukturu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 387 nömrəli 10 dekabr 2018-ci il tarixli Fərmanını ilə təsdiq olunmuşdur. 9 may 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə Bakı şəhərində ilk "DOST" mərkəzinin açılışı baş tutmuşdur.

DOST Agentliyinin missiyası Azərbaycan Respublikası əhalisinin dövlət tərəfindən təklif edilən əmək, məşğulluq və sosial müdafiə xidmətlərinə Xidmət Mərkəzləri şəbəkəsi vasitəsilə müasir, operativ və elektron xidmətlərin tətbiqi ilə rahat çıxışını təmin etməkdir. DOST Agentliyinin missiyası, gələcəyə baxışı, eləcə də strateji hədəfləri BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) uyğundur.

DOST konsepsiyasının yaradılması üçün beynəlxalq və yerli təcrübə nəzərə alınmışdır. DOST "bir pəncərə" konsepsiyası Kanada, Çili, Avstraliya, Norveç və Azərbaycanın ASAN Xidmət təcrübəsinə əsaslanaraq hazırlanmışdır. Konsepsiyaya əsasən "DOST" mərkəzləri vətəndaşlarla birbaşa təması təmin edən "ön ofislər", Nazirlik tabeliyində olan qurumlar "arxa ofislər", DOST Agentliyi isə modelin funksionallığını təmin edən "orta ofis" vəzifələrini yerinə yetirməkdədir. DOST konsepsiyasının funksionallığını təmin edən ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri xidmətlərin elektronlaşması və elektron sənəd dövriyyəsidir ki, bu məsələlər Nazirliyin Mərkəzləşdirilmiş Elektron İnformasiya Sistemi tərəfindən təmin olunmaqdadır.

DOST Agentliyinin əsas fəaliyyət istiqamətləri "DOST" mərkəzlərini idarə etmək, onların fəaliyyətinə nəzarəti və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini həyata keçirmək, "DOST" mərkəzlərində xidmətlərin operativlik, vətəndaş məmnunluğu, şəffaf, nəzakətlik, məsuliyyət, universal, inklüzivlik və rahatlıq prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görmək, "DOST" mərkəzlərinin inkişafını, həmin mərkəzlərdə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini, onların elektron qaydada həyata keçirilməsini, habelə innovativ yanaşmaların tətbiqini təmin etmək, müvafiq sahədə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması məqsədilə tədbirlər görməkdən ibarətdir.

DOST Agentliyinin Strateji hədəflərinə əsasən, 2025-ci ilədək bütün ölkə ərazisini əhatə edəcək regional "DOST" mərkəzləri, rayon filialları və "Smart DOST" məntəqələri şəbəkəsi vasitəsi ilə ölkə əhalisinin DOST xidmətlərinə çıxışını təmin etməkdən ibarətdir. Artıq 5 illik inkişaf yolunu geridə qoyan DOST Agentliyi hal-hazırda Bakı şəhəri, Abşeron və Qarabağ iqtisadi rayonları üzrə fəaliyyət göstərən 7 regional "DOST" mərkəzləri vasitəsi ilə əhaliyə 15 istiqamət üzrə 159 xidmət göstərməkdədir. Eyni zamanda DOST Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə özünün xüsusi "Qarabağ və Şərgi Zəngəzur DOST" proqramını həyata keçirməkdədir. Proqrama əsasən, qeyd olunan iqtisadi rayonlarda məskunlaşacaq əhaliyə DOST xidmətlərinə

çıxışın təmin edilməsi əsas prioritet vəzifələrdən biridir. Bu istiqamətdə artıq ilk addımlar atılmışdır. Qarabağ İR üzrə Bərdə şəhərində ilk Regional DOST Mərkəzi açılmış, 27 may 2022-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Zəngilan rayonunun yeni inşa edilmiş Ağalı kəndində ilk "Ağıllı kənd" layihəsində birinci "Smart DOST" xidmət məntəqəsi və köşkünün açılışı olmuşdur. 5 iyul 2024-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Şuşa şəhərində Dövlət Xidmətləri Mərkəzinin açılışında iştirak etmişdir. Mərkəzdə təşkil olunmuş "DOST" filialında Şuşa rayonunda məskunlaşacaq əhaliyə DOST xidmətləri təqdim olunacaq.

Ümumilikdə 09.05.2019-30.06.2024-cü il dövrü ərzində fəaliyyətdə olan "DOST" mərkəzləri tərəfindən 2,77 milyondan çox müraciət üzrə xidmət göstərilmişdir.

Göstərilən xidmətlərin 61,28 %-i sosial müdafiə, 22,89 %-i məşğulluq, 10,21 %-i əlillik, 1,06 %-i əmək münasibətləri, 0,96 %-i ƏƏSMN-nin müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərinə dair arayışların verilməsi və 3,6 %-i Vahid Əlaqələndirmə Mərkəzi üzrə xidmətlər olmuşdur. Müraciətlərin 85,2 %-i yerində tam cavablandırılmış, 13,2 %-i aidiyyəti üzrə ƏƏSMN-nin qurumlarına kargüzarlığa təyinat və icra üçün yönəldilmişdir.

2019-cu ildən "DOST" mərkəzlərinə birbaşa müraciət edən vətəndaşların sayı artmaqdadır. Bu tendensiya regionlarda DOST şəbəkəsi genişləndikcə növbəti illər üzrə də müşahidə olunacaq. Əgər 2019-cu ildə orta hesabla 399 vətəndaş müraciəti qeydə alınırırsa, 2024-cü ildə analoji göstərici üzrə müraciət sayı artan dinamika ilə 3839 qədər artmışdır.

Tam dövr ərzində "DOST" mərkəzlərində xidmətlər üzrə orta gözləmə müddəti 3 dəqiqə 31 saniyə, xidmət müddəti isə 7 dəqiqə 34 saniyə olmuşdur. (2024 üzrə 1:15; 5:26)

"DOST" mərkəzlərində göstərilən xidmətlərin əsas keyfiyyət göstəricisi vətəndaş məmnunluğudur. Mərkəzlərə müraciət edənlər arasında aparılmış sorğunun nəticələrinə əsasən, vətəndaşların xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsi 98,2 faiz təşkil edir.

DOST Agentliyi növbəti illər üçün özünün bir neçə strateji inkişaf istiqamətini müəyyən etmişdir. Bunlardan aşağıdakı 6 istiqamət prioritet olaraq daim Agentliyin fəaliyyətində nəzərə alınmaqdadır:

"DOST" strateji hədəfləri

- ▶ **"DOST" xidmətlərinin elektronlaşdırılması**
Xidmətlərə əhalinin əlçatanlığının yaxşılaşdırılması
- ▶ **"DOST" regional əhatə dairəsinin genişləndirilməsi**
"DOST" mərkəz və filialları şəbəkəsinin genişləndirilməsi
- ▶ **"DOST" xidmətlərinin optimallaşdırılması və inkişaf etdirilməsi**
Mövcud xidmətlərin təkmilləşdirilməsi və yeni xidmətlərin əlavə edilməsi
- ▶ **Sosial əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsi**
Ahillar, əlilliyi olan şəxslər, aztəminatlı ailələr və sosial həssas qruplarla bağlı layihələr
- ▶ **Xidmətlərin göstərilməsində universallıq və inklüzivliyin geniş təmin olunması**
Mərkəzlərin fiziki əlçatanlığının təmin edilməsi, surdo-tərcümə xidmətlərinin göstərilməsi və s.
- ▶ **"DOST" konsepsiyasının beynəlxalq səviyyədə tanıtılması və təcrübə mübadiləsi**

DOST Agentliyi və onun həyata keçirdiyi layihələr bir sıra beynəlxalq müsabiqə, layihə və proqramlarda iştirak etmiş, təcrübəsi tanınmış, mükafat və sertifikatlarla təltif olunmuşdur. Ümumilikdə, fəaliyyət dövrü ərzində DOST Agentliyi *24 olmaqla, 4 qalib sertifikatı, 6 finalçı sertifikatı, 5 mükəmməl keyfiyyət sertifikatı, 7 keyfiyyət sertifikatı, 1 fəxri fərman, 1 fərqlənmə sertifikatı ilə təltif olunmuşdur.*

2023-cü ilin mart ayında DOST Agentliyi Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasına (ISSA, BSTA) üzv qəbul edilmiş, Avropa Sosial Şəbəkəsinə (ESN) üzvlüyü davam etdirilmişdir. Eyni zamanda DOST Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri 3 il müddətinə ESN-nin Himayədarlar Şurasının üzvü seçilmişdir. DOST konsepsiyası müsbət təcrübə kimi bir sıra MDB və şaqi Avropa dövlətlərinin maraq dairəsindədir.

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNDƏ ELMI-PRIKTİKİ KONFRANS

20 dekabr 2023-cü il tarixində Bakı Dövlət Universitetində **Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 100 illiyi və Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat (DOST) Agentliyinin yaradılmasının 5 illiyi** münasibətilə **"Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının elmi paradigması"** mövzusunda elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir.

Konfrans alim və tədqiqatçıların böyük marağına səbəb olmuş və məhsuldar keçmişdir.

Konfransa müxtəlif universitetlərdə və dövlət qurumlarında çalışan tədqiqatçılar tərəfindən **150**-yə yaxın məqalə təqdim edilmiş, onlardan **25**-i redaksiya heyəti tərəfindən çap edilmək üçün qəbul edilmişdir.

Konfransın panellərində redaksiya heyəti tərəfindən seçilmiş məqalələrin müəllifləri təqdim etdikləri araşdırmaların əsas məqamları ilə bağlı çıxışlar etmiş və aktiv müzakirələr aparılmışdır.

Konfrans materialları

Zahid ORUC

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı,
Milli Məclisin İnsan hüquqları komitəsinin sədri,
Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin İdarə Heyətinin sədri

e-poçt: zahidoruc@gmail.com

RƏQƏMSAL SOSIAL XİDMƏTLƏR XXI ƏSRDƏ SOSIAL SFERADA MÜASİR DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN APARICI İSTİQAMƏTİ KİMİ

Məqələdə yaşadığımız əsrdə sosial sahədə dövlət xidmətlərinin məzmun, mahiyyət və vasitələr baxımından tamamilə dəyişikliyə uğramasından, sosial sahədə innovativ texnologiyaların və fəaliyyətin getdikcə artan tətbiqi nəticəsində yaranan yeni sahə-**rəqəmsal sosial xidmətlər** sahəsindən bəhs edilir. Son onillikdə sosial sferada dövlət xidmətinin transformasiyası baş verir və bunun başlıca istiqaməti kimi rəqəmsallaşma çıxış edir. Artıq sosial xidmət agentlikləri məşğulluq və sosial dəstək, müavinətlərdən tutmuş aztəminatlı və həssas insanlara özünü təmin etməkdə kömək etməyə qədər, uşaqların rifahı və qocaların qayğısına qədər cəmiyyətin bütün üzvlərinə getdikcə daha fəal, yaxın perspektivdə isə ömürlük sosial qayğı sistemini təmin etmək barədə düşünür.

Bu sahədə daha intensiv inkişaf etmək üçün sosial xidmət agentlikləri erkən və proaktiv şəkildə müdaxilə etmək, vətəndaşların ehtiyac və qaygılarını daha yaxşı qarşılamaq, müvafiq olaraq daha yaxşı nəticə əldə etmək üçün dövlət və özəl sektor tərəfdaşlarından ibarət ekosistemlə əməkdaşlığı inkişaf etdirirlər. Eyni zamanda, agentliklər rəqəmsal xidmətlərə və təcrübələrə artan tələbatla, baş verən dəyişikliklərə davam gətirə bilən, onları mənimsəyə bilən **rəqəmsal sosial işçilərlə** işləmək problemi ilə üzləşirlər.

Məqsədlərinə çatmaq üçün agentliklər süni intellekt, avtomatlaşdırma və analitika kimi inqilabi texnologiyalardan istifadə etməli və statik, proqrama əsaslanan təşkilatlardan daha çevik və insan mərkəzli təşkilatlara keçmək üçün əməliyyat modellərini təkmilləşdirilməlidir. Bu mühüm transformasiya onların sosial sahədə dövlət xidmətlərinin sistemli transformasiyasını şərtləndirir.

Rəqəmsal sosial xidmətlə bağlı Dünya İqtisadi Forumunun tədqiqatlarında qeyd edilir: "Rəqəmsal Sosial xidmət, rəqəmsal sosial iş və işçi" ən ümumi mənada informasiya inqilabı və texnoloji çevrilişin qabaqcıl sahəsi olub, ənənəvi sosial xidmət təcrübələrini daha səmərəli, çevik, cəlbedici, mənalı və istifadəsi asan innovativ məzmunlu fəaliyyət sahəsidir. Bu yeni yaranan sahədə rəqəmsal və texnoloji resurslardan qərarların qəbulu üçün süni intellektdən tutmuş avtomatlaşdırma və məsləhətləşmələrə qədər getdikcə daha çox istifadə olunur, sosial xidmətlər və texnologiyanın bir-birinə qovuşduğu yeni sahə yaranır. Bununla yanaşı, sosial xidmətlərdən istifadə edən daha çox insana müraciət etmək imkanları ilə bərabər, mütəxəssislər də tələlərdən xəbərdar olmalıdırlar.

Dördüncü Sənaye İnqilabı (4IR) texnologiyaları (Fourth Industrial Revolution (4IR) technologies) bizə sosial və insani xidmətlər üçün saysız-hesabsız imkanlar təqdim edir, daha çox insana, xüsusən də, həssas, əlçatmaz və ya geridə qalanlara - ən çətin sosial və ətraf mühit problemlərimizə çatmaq imkanı verir. Sosial innovatorlar 4IR alətlərinin köməyi ilə dünyanın ən böyük təhlükələrindən bəziləri ilə mübarizə aparırlar. Schwab Fondunun (The Schwab Foundation) sosial sahibkarlar icması 190 ölkədə 622 milyondan çox insanın həyatını yaxşılaşdırıb və dolanışıq şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün 6,7 milyard dollar kredit və ya məhsul və xidmətlərin dəyərini paylayıb. Həkim bir zəng qədər uzaqdadır və teletibb burada qalacaq. Teletibb bir çox formada və ölçüdə olur və ənənəvi səhiyyə ziyarətinə nisbətən bir çox üstünlüklər təklif edir, lakin o, hələ də böyük ölçüdə istifadə olunmur. Global Healthcare Systems əlçatan, sərfəli və hesabatlı səhiyyə xidmətinin təqdim edilməsinə yönəlmiş proses və texnologiyaya əsaslanan səhiyyə platformasıdır.

Texnologiya sosial xidmətləri getdikcə daha çox dəyişdirir. Covid-19 pandemiyası, sosial xidmət mütəxəssislərinin insanların ehtiyaclarının uzaqdan ödənilməsinə təmin etmək üçün qəfildən üz tutmalı olduqları dövr bu proseslərin tempini daha da sürətləndirdi. Lakin əvvəllər də bir çox sosial xidmət mütəxəssisləri insanların evlərində uzaqdan video məsləhət və monitoring, smartfon proqramları, onlayn həmyaşad dəstəyi, elektron qeydlər, ağıllı sayğaclar və sensorlardan istifadə etməklə bu istiqamətdə irəliləyirdilər.

Rəqəmsal sosial xidmətlər, rəqəmsal qayğı sisteminə misal çəkmək istəsək, bu sahədə dünya ölkələrində xeyli irəliləyişlər müşahidə edilir. Böyük Britaniyada “Rəqəmsal Sosial Xidmət Mərkəzi” yaşlıların sosial qayğı sektorunun tamamilə “rəqəmsal hazır” vəziyyətə gətirilməsinə dəstək olmaq üçün **“Milli Rəqəmsal Səhiyyə sistemi (NHS Digital)”** tərəfindən maliyyələşdirilən yeddi sosial qayğı təşkilatının birləşdiyi mərkəzdir. Bu xüsusi məkan yaşlılar üçün sosial qayğı sektoruna texnologiya və məlumatların təminatı, onların qorunması üzrə də məsləhətlər və dəstək verir.

Yeni mütəxəssislərə-rəqəmsal sosial işçilərə ehtiyac 2023-cü ilin yayında keçirilən Avropa Sosial Xidmətlər Konfransında (European Social Services Conference) rəqəmsal sosial xidmət mütəxəssislərinin texnologiyadan təkə xidmət göstərmək üçün deyil, həm də peşənin sosial inklüzivliyə sadıqlığını artırmaq üçün istifadə etdikləri rəqəmsal sosial işçilərlə bağlı müzakirələr baş tutub... Məsələn, qərar qəbulunu dəstəkləmək üçün daha böyük həcmdə məlumatların artan istifadəsini və onların alqoritmlər vasitəsilə qiymətləndirilməyi bacaran yeni kadrların hazırlanması ayrıca problem kimi ortaya çıxır.

Belə ki, sosial xidmətlərdə koordinasiya ilə bağlı məlumatlar, proseslərin idarə edilməsinin tam sistemləri hazırlanmaqdadır. Bu sistemə sosial müavinətlər və xidmətlərdə rəqəmsal işlərin idarə edilməsi, inteqrasiya olunmuş səhiyyə və sosial qayğı, texnologiyanın satın alınması üçün işin idarə edilməsi və uşaqların müdafiə sferası da daxil ola bilər. Maraqlı cəhət budur ki, məsələn, “Primero” rəqəmsal sosial xidmət sistemi müharibədən qaçan ukraynalı qadın və uşaqların identifikasiyası və qeydiyyatı üçün üç mövcud sistemi bir sosial platformaya inteqrasiya etmək üçün açıq mənbəli proqram/platforma kimi yaradılıb.

Sosial işçilərin Avropa Konfransında o da məlum olub ki, Birlik ölkələrində üzv ölkələrinin sistemlərini bir-birinə necə əlaqələndirmək də daha bir yeni sahə kimi formalaşmışdır. Avropa, milli və yerli qaydalar həmişə uyğun gəlmədiyi üçün məlumatların inteqrasiyası ilə yanaşı, insanların öz sosial xidmətlə bağlı fərdi məlumatlarına necə daxil ola bilmələrini sadələşdirmək məsələsi də qarşıda durur. Finlandiyada bu məsələ nisbətən həllini tapıb. Ölkə əhalisi istənilən şəxsin həyatı və dəstəyi ilə bağlı müxtəlif məlumat mənbələrini birləşdirən rəqəmsal məlumatların idarə edilməsi sistemi olan “Kanta”-nı tətbiq və istifadə edir. Ümumi şərtlər əsasında həm sosial işçilər, həm də sosial xidmətlərdən istifadə edən insanlar həmin şəxsin məlumatlarına maneəsiz giriş əldə edə və onların hekayələrini təkrar etmələrinin qarşısını ala bilərlər.

Rəqəmsal sosial işçi XXI əsrin ən mühüm peşəsinə çevrilə bilər. Məlumdur ki, istənilən sahədə sosial işçilərin çatışmazlığı rast gəlinən problemdir. İndiyə qədər əsas problemlərdən biri gənc sosial işçilərin sektordan axını, cəlbədiçilərin olmaması idi. Çünki onların fəaliyyətini asanlaşdıran innovasiyalar - İT həlləri yox idi. Artıq bu məsələ həllini tapmaqda, digər problem üzə çıxmaqdadır: rəqəmsal sosial xidmətlər sferasını təmin etmək üçün innovasiyalarla çalışıb birləşən rəqəmsal sosial işçilərin nə dərəcədə sürətli təməllərlə hazırlanması lazımdır?

Texnologiyadan istifadə inkişaf etməyə davam etdikcə rəqəmsal resursların faydalarından istifadə etmək və sosial xidmətlər sektorunun əsas dəyərlərinə riayət etmək arasında tarazlığı saxlamaq vacib olacaq. Texnologiyayı məsuliyyətlə mənimsəməklə, sosial xidmətlər potensial risklərdən və qərəzlərdən qorunmaqla nəticələri yaxşılaşdırmaq, səmərəliliyi artırmaq və inklüzivliyi təşviq etmək üçün öz potensialından istifadə edə bilər.

Beləliklə, sosial xidmət sistemi sosial institut kimi mürəkkəb islahat proseslərindən keçir. Əhalinin artan tələbatını nəzərə alaraq sosial xidmətlərin inkişafına yanaşmalar da köklü şəkildə dəyişir. Cəmiyyətdə sosial sabitliyin vəziyyəti daha çox əhalinin qeyri-sabit sosial-iqtisadi vəziyyətdən nə dərəcədə qorunacağından, sosial xidmətlərin dövrün çağırışlarına necə cavab verəcəyindən asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Digitalisation and tech transform social services.
28 June 2023, <https://www.esn-eu.org/news/digitalisation-and-tech-transform-social-services>
- 2.** Digital social services for lifelong support,
<https://www.accenture.com/gb-en/services/public-service/social-services>
- 3.** Six ways social innovators are harnessing 4IR technologies for social change,
<https://www.weforum.org/agenda/2021/04/6-ways-social-innovators-are-harnessing-4ir-technologies-for-change-schwab-foundation-healthcare-digital-identity-transformation/>
- 4.** Harms, L. (2015). Working with People: Communication Skills for Reflective Practice, 2nd edn. South Melbourne: Oxford University Press.
- 5.** Changing Lives: Report of the 21st Century Social Work Review,
<https://www.gov.scot/publications/changing-lives-report-21st-century-social-work-review/pages/8/#:~:text=The%20social%20work%20profession%20promotes,people%20interact%20with%20their%20environments.>
- 6.** Вдовина М.В..Методологические аспекты современной социальной работы. Монография .М. 2019. – 250 с.

Mayis ƏLİYEV

Hüquq elmləri doktoru, Bakı Dövlət Universitetinin
Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru,
Sosial Hüquqların Araşdırılması İctimai Birliyinin sədri

e-poçt: aliyev.mayis@mail.ru

MÜASİR DÖVRDƏ SOSIAL XİDMƏT SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏNZİMİ PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Bu məqalədə sosial xidmət sisteminin hüquqi tənzimi problemləri, sosial xidmət və sosial iş anlayışlarının qarşılıqlı nisbəti, sosial iş sahəsində kadr hazırlığının aktual problemləri araşdırılır. Sosial iş sahəsində təhsilin müasir vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları təhlil edilməklə onun hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi təkliflər irəli sürülür.

Müəllif bu sahədə yaranan münasibətlərin kompleks şəkildə tənzimlənməsi məqsədi ilə təklif edir ki, Sosial Xidmət Məcəlləsinin qəbul edilməsi məqsədamüfəviq olardı.

Açar sözlər: *sosial xidmət, sosial iş, çətin həyat şəraiti, əlilliyi olan şəxslər, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi*

Mayis ALİYEV

Doctor of legal sciences, professor of the Department of Labor and
Environmental Law of Baku State University,
Chairman of Social Rights Research Public Union

e-mail: aliyev.mayis@mail.ru

This article examines the problems of legal regulation of the social service system, the relationship between the concepts of social service and social work, and the actual problems of personnel training in the field of social work. Analyzing the current state and development trends of education in the field of social work, some proposals are put forward to further improve its legal base.

The author suggests that it would be appropriate to adopt the Social Service Code in order to comprehensively regulate the relations arising in this field.

Keywords: *social service, social work, difficult living conditions, education, persons with disabilities, equal educational opportunities, improvement of legislation.*

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının insanın əsas sosial-mədəni hüquqlardan biri kimi təsbit edilmiş sosial təminat hüququna həsr olunmuş 38-ci maddəsinə görə, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat almaq hüququna malikdir (1). Faktiki olaraq Konstitusiya sosial təminat hüququ sistemində insan hüququ olaraq sosial xidmət hüququnu da özündə əks etdirir və bu hüquq sosial təminatın natural növlərinin çətin həyat şəraitində olan insanlara təqdim edilməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan çətin həyat şəraitində olan cəmiyyət üzvlərinin sosial xidmət hüququnun mənbələri içərisində ən mühüm və əsas yeri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tutur.

Ötən dövr ərzində əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində dövlət tərəfindən bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, ölkənin sosial xidmət sisteminin inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən davamlı maliyyə vəsaiti ayrılmış və çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərə sosial xidmət göstərilməsi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını tənzimləyən “Sosial xidmət haqqında” Qanunla yanaşı çoxlu sayda digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Belə ki, “Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi qaydası”, “Çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) dövlət sosial xidmət müəssisələrinə yerləşdirilməsi qaydası”, “Dövlət sosial xidmət müəssisələrində və evlərdə qismən ödənişli və tam ödənişli şərtlərlə sosial xidmətin göstərilməsi qaydası” və s. normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Həmin dövrü (2010-2018-ci illəri) Azərbaycanda sosial xidmətin normativ hüquqi bazasının formalaşması dövrü kimi xarakterizə etmək olar.

Bundan sonrakı mərhələdə isə (2018-2023-ci illər) Azərbaycan Respublikasında çoxspektrli sosial xidmətlər sistemi formalaşmış və bu sistem həmin şəxslərin məruz qaldıqları çətin həyat şəraitindən müdafiəsinə, sosial reabilitasiyalarına və cəmiyyətə inteqrasiya imkanlarına malik olmalarının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Ötən dövrdə sosial xidmət müəssisələrində vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, müəssisələrin strukturlarının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə bağlı mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, yeni sosial xidmət müəssisələri (uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinin və təhsil müəssisələrinin valideyn himayəsindən məhrum olmuş məzunları üçün “Məzun evi” Sosial Müəssisəsi, həssas əhali qruplarından olan şəxslər üçün Sığınacaq və Sosial Reabilitasiya Müəssisəsi, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslər üçün Sosial Adaptasiya Mərkəzi və s.) yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2023-cü il 28 avqust tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı”nın qəbul edilməsini isə Azərbaycanda beynəlxalq sosial xidmət standartlarına uyğun ola biləcək sosial xidmət sisteminin formalaşması mərhələsi kimi xarakterizə edə bilərik. Dövlət proqramında isə qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən biri kimi sosial xidmət sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə sosial xidmət sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi müəyyən edilmişdir(2).

Bu baxımdan sosial xidmətin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinə qısa da olsa nəzər yetirmək əhəmiyyətli olardı. “Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında” (1962-ci il) BƏT-in 117 №-li Konvensiyasına görə səhiyyə, mənzil, mənzil tikintisi, ərzaq təminatı, təhsil, uşaqların rifahının qayğısına qalması və s. sahələrlə yanaşı sosial xidmət sahəsində inkişafa yardım etmək üçün beynəlxalq, regional və milli səviyyədə bütün mümkün tədbirlər görülməlidir. Buna görə də sosial təminatın digər sahələrində olduğu kimi sosial xidmət sahəsi üçün də minimum standartları müəyyən edən “Sosial təminatın minimal normaları haqqında” BƏT-in 1952-ci il 102 №-li Konvensiyasını ratifikasiya etmək əsas vəzifə kimi qarşımızda durur.

1969-cu ildə BMT-nin 2545 №-li Qətnaməsi (XX1V) ilə qəbul edilmiş “Sosial tərəqqi və inkişaf Bəyannaməsi”ndə sosial xidmət problemləri ilə bağlı bir sıra əsas istiqamətlər təsbit edilmişdir: aclığın aradan qaldırılması; layiqli qidalanma hüququnun təmin edilməsi; sosial himayəçilik xidmətlərinin göstərilməsi; uşaqların, yaşlıların və əlillərin hüquqlarının müdafiəsi və rifahının təmin edilməsi; sosial inkişaf aspektlərinin maliyyələşdirilməsi üçün tələb olunan lazımi büdcə və digər vəsaitlərin progressiv surətdə artırılması; bütün əhaliyə sağlamlığın mühafizəsi sahəsində pulsuz xidmətin göstərilməsi; sosial himayəçilik sahəsində proqramların hər tərəfli həyata keçirilməsi; habelə mövcud xidmətin yaxşılaşdırılması və əlaqələndirilməsi məqsədilə qanunvericilik tədbirlərinin və inzibati əsasnamələrin qəbulu və həyata keçirilməsi. A. Y. Nekrasov haqlı olaraq göstərir ki, “bu Bəyannamə müasir insanın sosial statusuna yeni münasibəti əks etdirir”(Nekrasov A.Y., 2015: 45). Fikrimizcə, həmin sənədin “sosial tərəqqi və inkişaf bəyannaməsi” kimi qiymətləndirilməsi onun mahiyyəti baxımından tamamilə qanunauyğundur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, həmçinin sosial xidmət məsələlərinə dair bir sıra bəyannamələr qəbul etmişdir. Belə ki, BMT-nin “Əlillərin hüquqları haqqında” Bəyannaməsinin (9 dekabr 1975-ci il) 6-cı maddəsində belə bir müddəa təsbit edilir ki, əlillər protez və ortopedik aparatlar daxil olmaqla tibbi, psixi və funksional müalicə hüququna, cəmiyyətdə sağlamlıq vəziyyətinin bərpası, təhsil, peşə hazırlığı və əmək qabiliyyətinin bərpası, yardım, məsləhət və digər xidmət növləri hüququna malikdirlər.

Uşaqlara sosial xidmət məsələləri BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Bəyannaməsində (20 noyabr 1959-cu il) təsbit olunmuşdur. Bu sənədə müvafiq olaraq uşaq sosial təminatın bütün institutlarından istifadə etməlidir. O, sağlam böyümə və inkişaf, lazımi qidalanma, mənzil və tibbi xidmət hüquqlarına malik olmalıdır. Uşaq üçün, həmçinin onun fiziki, əqli, əxlaqi, dini cəhətdən və sosial münasibətdə sağlam və normal yolla azadlıq və ləyaqət şəraitində inkişafına imkan verən sosial müdafiə təmin olunmalı və əlverişli şərait yaradılmalıdır.

Qocalma problemləri üzrə Beynəlxalq Fəaliyyət Planında, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiya, tövsiyə və qətnamələrində, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının və BMT-nin digər qurumlarının konvensiya, tövsiyə və qətnamələrində artıq müəyyən olunmuş standartları nəzərə alaraq, Baş Assambleya hökumətlərdən özlərinin milli proqramlarına digər prinsiplərlə yanaşı sosial xidmətin aşağıdakı prinsiplərini də daxil etməyi tələb etmişdir: yaşlı şəxslər onları təmin edən gəlir, ailəsinin dəstəyi, icmanın dəstəyi və qarşılıqlı yardım hesabına kifayət qədər arzaqdan, yaşayış yerindən, evindən və tibbi xidmətdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar; yaşlı şəxslər onlara fiziki, psixi və emosional sağlamlıqlarının optimal səviyyəsini saxlamağa və ya bərpa etməyə imkan verən tibbi xidmətdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar; yaşlı şəxslər müdafiənin gücləndirilməsi və qulluğun yaxşılaşdırılması məqsədilə sosial xidmətlərdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar.

1982-ci ilin dekabrında BMT əlillərə münasibətdə Ümumdünya Fəaliyyət Proqramı qəbul etmişdir və burada dövlətlərə əlillərin və onların ailələrinin problemlərinin həll edilməsi üçün məsləhətlərin və digər lazımi sosial yardımın göstərilməsi məqsədilə səlahiyyətli mütəxəssisləri sosial xidmətin ümumi sistemində daxil etməyi, kənd rayonlarında, şəhərlərin ucqar yerlərində və baraklarda yaşayan əlillərə sosial xidmətə dair xüsusi tədbirlərin görülməsi tövsiyə olunur.

Sosial xidmət problemlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində Beynəlxalq Əmək Təşkilatının aktları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sosial ədalətə nail olmağa kömək etməklə BƏT məşğulluğun təmin edilməsi və bütün insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə beynəlxalq tədbirlərin geniş dairəsini həyata keçirir. Onun fəaliyyəti ilk növbədə müvafiq standartların işlənilməsi, onların tətbiqinə nəzarətin həyata keçirilməsi və sosial-iqtisadi hüquqların müdafiəsində köməkliyin göstərilməsi ilə əlaqədardır.

BƏT-in bu sahədə qəbul etdiyi konvensiyalar içərisində “Sosial təminat sahəsində hüquqların qorunması haqqında” (1983-cü il 167 №-li), “Sosial təminatın minimal normaları haqqında” (1952-ci il 102 №-li), “İşləyən kişilər və qadınlar üçün bərabər təminatlar və bərabər imkanlar haqqında” (1981-ci il 15 №-li), “Sosial siyasətin əsas məqsədləri və normaları haqqında” (1962-ci il 117 №-li), “Sosial təminat sahəsində əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə vətəndaşları ilə hüquq bərabərliyi haqqında” (1962-ci il 118 №-li), “Əlillərin yenidən ixtisaslaşdırılması haqqında” (1955-ci il 99 №-li) Konvensiyalar daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı bu məsələlər üzrə həm də bir sıra tövsiyələr qəbul etmişdir. Belə ki, “Əlillərin peşə reabilitasiyası və məşğulluğu haqqında” 168 №-li Tövsiyəsində (1983-cü il) göstərilir ki, əlillərin əmək və sosial inteqrasiyası və yenidən inteqrasiyası proqramları işlənilməsi üçün modul təminatı, məişət reabilitasiyası da daxil olmaqla peşə hazırlığının bütün formaları nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, hazırda Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik orqanı qarşısında iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və vətəndaşlara sosial xidmətin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin nail olunmuş səviyyəsini adekvat surətdə əks etdirə biləcək normativ standartları axtarmaq və təsbit etmək problemi durur.

Müvafiq sahədə milli qanunvericiliyin müasir inkişaf mərhələsi həm sosial xidmət hüququna malik şəxslərin dairəsini, həm də onlara göstərilən sosial yardımın forma və növlərini xeyli dərəcədə genişləndirmişdir. Əvvəllər ölkədə sosial xidmətlə yalnız bu məqsədlə xüsusi yaradılmış dövlət orqanları məşğul olurdusa, “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi ilə sosial xidmət göstərən subyektlərin əhatə dairəsi də genişlənməmişdir. Qanunun 16-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sistemi sosial xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət, bələdiyyə və özəl sosial xidmət müəssisələrindən, sosial işçilərdən və sosial xidmətçilərdən, eləcə də öz vəsaitləri və ya cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına sosial xidmət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarından, könüllülərdən ibarətdir (4).

Müasir dövrdə respublikamızda formalaşmış sosial xidmət sistemi sosial iş mexanizmi ilə sıx surətdə əlaqədardır. Bu baxımdan sosial xidmət termini respublikamızda son dövrlər elmi dövriyyəyə daxil olmuş sosial iş termini ilə sıx surətdə bağlıdır. “Sosial xidmət haqqında” 30 dekabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə sosial xidmət çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir (4). Sosioloqlar isə sosial xidmətə çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan və müstəqil surətdə (yaxud qanunla onlara baxmağa borclu olan şəxslərin köməyi ilə) aradan qaldıra bilmədikləri hallara görə həmin şəxslərə dövlət standartlarına müvafiq surətdə sosial adaptasiya və reabilitasiya üzrə müəyyən olunmuş tibbi, sosial, psixoloji, hüquqi və digər yardımların əvəzsiz göstərilməsi üzrə sosial xidmət üzrə ixtisaslaşmış təşkilatların qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyəti kimi anlayış verirlər (5).

Tədqiqatlar göstərir ki, sosial xidmət üzrə fəaliyyətlərin dairəsinə sosial iş sahəsi aiddir. Lakin prof. H.M.Rəcəbli sosial iş terminini sosial xidmət termini ilə eyniləşdirir. Onun fikrincə, sosial iş tədris fənni olaraq insanlara onları əhatə edən mühitdə mümkün qədər daha yaxşı fəaliyyət göstərmələri üçün yardım etməyə istiqamətlənmişdir (6). Faktiki olaraq eyni mövqeni bölüşdürən tədqiqatçı alim Ü.M.Əliyevin fikrincə, sosial xidmət termini respublikamızda son dövrlər elmi dövriyyəyə daxil olmuş sosial iş termini ilə sıx surətdə bağlıdır və bəzən də eynilik təşkil edir (7). Bu məsələ ilə bağlı fikir müxtəlifliyini aradan qaldırmaq üçün hər iki anlayışın mahiyyətinin açıqlanmasına ehtiyac vardır.

Artıq qeyd edildiyi kimi sosial xidmətə leqal anlayış “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda verilsə də, sosial işə leqal anlayış verilməmişdir. Sosial iş, əsasən çətin həyat şəraitində olan insanların sosial problemlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı olan fəaliyyəti özündə əks etdirir. Müasir dövrdə Azərbaycanda sosial iş həssas qrupların bu və ya digər səbəbdən sosial-psixoloji vəziyyətini, məişətini çətinləşdirən və təkbəşinə bacarmadıqları problemlərin həllində dövlət dəstəyini nəzərdə tutan, sosial xidmətlərlə təminatını özündə əks etdirən institut kimi xarakterizə olunur. Sosial iş Azərbaycanda formalaşmış olan sosial xidmət sisteminin zəruri halqasına çevrilə bilməmişdir. Belə ki, çətin həyat şəraitində olan şəxslərin üzləşdikləri hallar, zərər, istismarın xarakteri və dərəcəsi çox genişdir və bu zorakılıq, baxımsızlıq və istismarın qarşısının alınmasında və fərdlərin müdafiəsində sosial işin güclü rolunun olmasını tələb edir.

Müasir dövrdə artıq bir çox tədqiqatçılar sırf qanunqüvvəli normayaradıcılığı sferasına aid olan məsələləri tənzim edən qanunların sayının əsassız surətdə artması, habelə qanunların keyfiyyətinin aşağı düşməsi məsələsinə diqqəti yönəldirlər. Göstərilən tendensiya sosial xidmət qanunvericiliyi sahəsində də aydın şəkildə özünü büruzə verir. Bu sahədə normativ materialların həcmi mütəmadi şəkildə artmaqdadır. Hazırda sosial xidmət sahəsində ictimai münasibətlərin müəyyən hissəsi qanunla tənzimlənsə də, bu sahədə qanunqüvvəli aktlarının həcmi çoxdur. Sosial xidmət qanunvericiliyi systemsiz, ziddiyyətli və mürəkkəb olduğu üçün onun praktikada tətbiqi bir sıra çətinliklər yaradır. Buna görə də hazırda onun ciddi və konseptual şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac vardır və bunun nəticəsində vahid sahəvi məcəllələşdirilmiş toplu akt qəbul edilməlidir. Normativ göstərişlərin nizama salınmasının inkorporasiya və konsolidasiya kimi digər üsullarından yalnız köməkçi vasitələr kimi istifadə oluna bilər. Çünki bu, göstərilən sahədə çoxsaylı normativ aktların ixtisar edilməsinin, hüquqi tənzimləmədə boşluqların və ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının əsas üsulu kimi çıxış edir.

Hazırda respublikanın sosial xidmət sistemində sosial iş mexanizminin zəif inkişafı ilə əlaqədar vətəndaşların çətin həyat şəraitinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və müvafiq xidmətlərə istiqamətləndirilməsi sistemli şəkildə təmin edilməmişdir ki, bu da çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərin problemlərinin erkən müəyyən edilməsində əsas çətinliklərdən biri kimi qeyd edilə bilər. Bir sıra qabaqcıl dünya dövlətlərində bu məqsədlə keys menecment metodu geniş istifadə edilir. Keys menecment prosesi şəxsin həyatında çətinliklərin yeni yarandığı vaxt başlayır. O, çətin həyat şəraitində olan şəxsin ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi, bu ehtiyacların aradan qaldırılması üçün xidmətlər paketinin təmin edilməsi, aparılan sosial işin koordinasiyası, həyata keçirilən xidmətlərin monitorinqinin təşkili (qiymətləndirilməsi) və işin bağlanması ibarət bir prosesdir. Keys menecmentin geniş tətbiq edildiyi ölkələrdə, həmçinin qurumlararası birgə əməkdaşlıq və koordinasiya fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərməsi ilə diqqəti cəlb edir. Buna görə də respublikamızda çətin həyat şəraitində olan şəxslərlə aparılan sosial işin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə keys menecment metodu geniş tətbiq edilməli və həmin prosesin aparılması ilə bağlı təlimat işlənib hazırlanmalıdır. Göstərilən prosesin həyata keçirilməsi üçün sosial iş ixtisası üzrə kadr hazırlığı məsələsinə və sosial iş sahəsində təhsilin problemlərinin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirilməsi zəruridir.

Məlumdur ki, sosial iş ixtisasını bitirən sosial işçi statusu əldə edir. Sosial işçinin qanunvericiliklə tənzimlənən işə ilk dəfə "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda verilməmişdir. Həmin qanuna görə sosial işçi sosial xidmətə olan tələbatı qiymətləndirən və müəyyən edən, eləcə də sosial xidmət göstərən şəxsdir. O, ali təhsilli olmaqla uyğun peşə hazırlığına malik olmalıdır. Lakin sosial iş ixtisasını bitirən məzunların diplomunda sosial iş ixtisası yazılır və orada onun sosial işçi və ya sosial iş üzrə mütəxəssis olması barədə qeydiyyat aparılmır. Belə ki, bu peşə üzrə ixtisas kimi "Sosial xidmət haqqında" Qanunda sosial işçi, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi Kollegiyasının 26 dekabr 2006-cı il tarixli 16 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Sosial müdafiə, tibbi-sosial ekspertiza və reabilitasiya sahəsinə aid olan qulluqçu vəzifələrinin və fəhlə peşələrinin Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçası"nda sosial iş üzrə mütəxəssis kimi təsbit edilmişdir (10.). Bu məsələnin qanunvericilikdə və hüquqi sənədlərdə daha düzgün təsbit edilməsi üçün peşə və ixtisas anlayışlarına diqqət yetirilməsi məqsədemüvafiq olardı.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 27 dekabr tarixli 1938 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının 2.8-ci bəndində əlilliyi olan şəxslərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim və peşə hazırlığının, onlara göstərilən xidmətlərin (sosial xidmət, inklüziv təhsil və s.) keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə xüsusi olaraq tibbi, pedaqoji kadrların və sosial işçilərin hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Həmin bəndin icrası isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, Təhsil, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi, Səhiyyə nazirliklərinə, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə tapşırılmışdır (8).

Lakin respublikamızda "Sosial iş" ixtisası üzrə kifayət qədər kadr hazırlığının aparılmasına baxmayaraq, adı çəkilən Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçasında hələ də sosial iş üzrə ödəniş dərəcələrinə ixtisas tələbləri kimi ali psixoloji təhsilin olması göstərilir. Bu sahədə diqqət çəkən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, hazırda respublikamızın bir sıra orta ixtisas təhsili müəssisələri (Şirvan Dövlət İqtisadiyyat və Humanitar Kolleci, Şamaxı Humanitar Kolleci, Qazax Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci) də "Sosial iş" üzrə orta ixtisaslı kadr hazırlığı ilə məşğul olurlar (9).

Əvvəldə də qeyd olunduğu kimi "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 14.1-ci maddəsinə əsasən, yalnız ali təhsili və uyğun peşə hazırlığı olan şəxslər sosial işçi qismində sosial xidmət sahəsində peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdirlər. Həmin qanunun 14.2-ci maddəsinə görə isə ümumi orta təhsili olan şəxslər sosial xidmətçi qismində fəaliyyətə cəlb oluna bilər.

Bu halda təbii olaraq belə bir sual meydana çıxır: “Sosial iş” üzrə orta ixtisas təhsili almış şəxslər bəs hansı sahədə çalışmalıdırlar. Axı müvafiq qanunvericiliyə görə bu ixtisas üzrə fəaliyyət göstərmək hüququ əldə etmələri üçün onların ali təhsilə və uyğun peşə hazırlığına malik olmaları tələb olunur. Sosial xidmətçi qismində fəaliyyətə cəlb oluna bilmələri üçün isə orta ixtisas təhsilli olmaları vacib deyil, ümumi orta təhsil olmaları da kifayət edir. Fikrimizcə, bu kimi ziddiyyətli məqamların aradan qaldırılması istiqamətində addımların atılması olduqca vacib bir məsələdir.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi Kollegiyasının 26 dekabr 2006-cı il tarixli 16 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Sosial müdafiə, tibbi-sosial ekspertiza və reabilitasiya sahəsinə aid olan qulluqçu vəzifələrinin və fəhlə peşələrinin Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçası”nın müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsinə və ödəniş dərəcələrinə ixtisas tələbləri kimi “ali psixoloji təhsil”in əvəzinə “Sosial iş” ixtisası üzrə ali təhsilin qeyd edilməsinə ehtiyac vardır. “Sosial müdafiə, tibbi-sosial ekspertiza və reabilitasiya sahəsinə aid olan qulluqçu vəzifələrinin və fəhlə peşələrinin Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçası”nda təsbit edilmiş sosial iş üzrə mütəxəssis peşəsinin adı da müzakirə predmeti kimi çıxış edə bilər.

Sosial iş üzrə mütəxəssis göstərilən bu əmək funksiyasını yerinə yetirmək üçün Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçasına görə nəyi bilməlidir?

İnsan hüquqları və azadlıqları barədə qətnamələri, uşaq hüquqları haqqında konvensiyaları, uşaq və yeniyetmələrin təlim-tərbiyəsi haqqında normativ sənədləri; əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində normativ hüquqi aktları; əmək qanunvericiliyini; sosiologiyayı, sosial yardımın və əhalinin sosial müdafiəsinin təşkilini; sosial psixologiyayı; əmək psixologiyasını; təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılması metodlarını; psixologiyayı, psixoprofilaktikayı, tibbi-sosial ekspertizanın və psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin, o cümlədən, əlilliyi olan şəxslərin işə düzəlməsi üzrə qanunvericiliyin əsaslarını, etika qaydalarını və deontologiyayı, defektologiya, psipatologiya, profpatologiya, peşə yönümü, peşə hazırlığı, əmək terapiyası və məşğulluq terapiyasını bilməlidir.

Son dövrlər bəzi regionlarda sosial işçi ixtisası üzrə hansısa qısamüddətli kursların fəaliyyət göstərməsi barədə elanlara rast gəlinir. Amma bir məsələni nəzərə almaq lazımdır ki, həm respublikamızda, həm də xarici ölkələrdə sosial iş sahəsində təhsil üçün azı 4 il təhsil almaq lazımdır. Bu peşənin mütəxəssisinin bir neçə aya və həftəyə hazırlanması illüziyadır və buna görə həmin praktikaya son qoyulması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Sosial iş ixtisası üzrə təhsillə bağlı problemlərdən biri də tədris planlarına daxil edilən həmin fənləri tədris edən ixtisaslı kadrların yoxluğu ilə bağlıdır. Bu ilk növbədə sosial iş ixtisası üzrə təhsil sahəsində təcrübənin kifayət qədər olmaması və bu sahədə ixtisaslı kadr hazırlığının xaricdə sistemli təcrübəsinin təşkil edilməməsi ilə bağlıdır. Hesab edirik ki, sosial iş ixtisası üzrə təhsil sahəsində peşəkar pedaqoji kadrların hazırlanması da təmin edilməlidir.

Sosial iş ixtisası üzrə təhsil almış məzunların işlə təmin edilməsi və ya onların bu sahədə işləmək istəmək niyyətində olmaları ilə bağlı da problemlər mövcuddur. Aparılan müşahidələr göstərir ki, tələbələrin əksəriyyəti bu ixtisasa öz arzu və istəkləri əsasında deyil, sadəcə balları həmin ixtisas üçün yetərli olduğu üçün seçirlər. Bu isə onların gələcək fəaliyyətlərində özünün mənfi təsirini göstərir. Nəticə etibarlı ilə sosial iş ixtisası üzrə təhsil almış məzunların əksəriyyəti öz ixtisasları üzrə işləmirlər. Fikrimizcə, sosial iş ixtisasının nüfuzunu artırmaq, onu əmək bazarında tələb olunan və rəqabətli bir peşəyə çevirmək üçün yeni yanaşmaların formalaşdırılmasını və bu sahədə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Bütün qeyd olunanlar məsələyə kompleks yanaşmanı tələb edir və sosial iş ixtisası üzrə təhsil ilə bağlı yeni layihələrin və proqramların həyata keçirilməsini zəruri edir. Hazırda respublikamızın təhsil sistemində bu sahə üzrə peşəkar kadr hazırlığı məsələsi prioritet təşkil etdiyindən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi göstərilən istiqamətdə işlərin daha sistemli şəkildə aparılmasını təmin etməli və bu prosesə xarici ölkələrin təcrübəsində olduğu kimi vətəndaş cəmiyyətinin institutlarını, əsasən də qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrini cəlb etməlidir.

Beləliklə, respublikamızın sosial xidmət sistemində sosial iş mexanizminin geniş və hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməli, cəmiyyət üzvlərinin çətin həyat şəraitinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və müvafiq xidmətlərə istiqamətləndirilməsinin sistemli şəkildə təmin edilməsi təmin olunmalıdır.

Respublikamızda çətin həyat şəraitində olan şəxslərlə aparılan sosial işin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə xüsusi hazırlanmış təlimatlar əsasında keys menecment metodunun geniş şəkildə tətbiq edilməsi təmin edilməlidir. Sosial xidmət sistemində sosial iş mexanizminin geniş və hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi və keys menecment prosesinin uğurlu tətbiqi məqsədilə yüksək ixtisaslı sosial iş üzrə mütəxəssislərin (sosial işçilər) hazırlığı təmin edilməli və sosial iş ixtisası üzrə təhsil yüksək sosial xidmət sisteminə malik olan dövlətlərin təcrübəsi əsasında yenidən qurulmalıdır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu, həmçinin normal ailə münasibətlərini bərpa etməyə, yaranmış çətin həyat şəraitini daha asan şəkildə aradan qaldırmağa yardım edir. Bu kateqoriyalardan olan şəxslərin aşağı mobilliyini nəzərə alaraq sosial xidmətlərdən vaxtında və tam şəkildə yararlanmaq üçün yerlərdə sosial işçi, psixoloq kimi ixtisaslı mütəxəssislərdən təşkil olunan mobil müştəri xidmətləri yaradılacaq, həmçinin distant sosial xidmətlərin yaradılması istiqamətində müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Sosial xidmət haqqında xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili bir çox ümumi cəhətlərin olduğunu göstərir: bir qayda olaraq, çətin həyat şəraitində olan şəxslərə sosial xidmət dövlət və bələdiyyə orqanları tərəfindən maliyyələşdirsə də, könüllü cəmiyyətlər, liqalar və icmalar tərəfindən təmin olunur. Pensiyaçılara sosial xidmət işə dövlət sosial idarələri və həmkarlar ittifaqları assosiasiyaları tərəfindən təmin olunur.

Sosial xidmət haqqında xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, sosial xidmətin növləri və həcmi əsasən ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyindən aslıdır. İqtisadi cəhətdən zəif ölkələrdə sosial sığorta sistemi artıq, heç olmasa, maliyyələşmə baxımından sosial təminatın yalnız nisbətən aşağı səviyyəsini təmin etmək imkanındadır. İqtisadi səmərəliliyin artması ilə sosial xidmət sistemini də genişləndirmək olur.

Sosial xidmət sahəsində qanunvericiliyin müasir vəziyyəti bu sahədə normativ hüquqi aktların çoxluğu ilə müşayiət olunduğu üçün Sosial Xidmət Məcəlləsinin qəbul edilməsi məqsədamüvafiq olardı. Bundan əlavə, əhalinin bu sahədə maarifləndirilməsi məqsədilə respublikamızda mövcud olan sosial xidmətlər, onların formaları və növləri, sosial xidmətlərə qəbul üçün müraciət qaydaları və s. barədə əhali arasında geniş ictimai məlumatlandırma tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://e-qanun.az/framework/897>
2. "Sosial müdafiə, tibbi-sosial ekspertiza və reabilitasiya sahəsinə aid olan qulluqçu vəzifələrinin və fəhlə peşələrinin Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçası" - <http://e-qanun.az/framework/15059>
3. Некрасов А. (2015). Международный опыт социальной работы. М.: Норма, 318 с.
4. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu www.e-qanun.az
<http://e-qanun.az/framework/15059>
5. Əliyev, M., Əliyev, Ü. (2016). İqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi sosial xidmətin hüquqi təbiəti // Əmək və sosial problemlər. Elmi əsərlər toplusu. Bakı: №1 (17), s.37-43
6. Rəcəbli H. (2012). Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi: Dərs vəsaiti. Bakı: MBM, 416 s.
7. Əliyev, Ü. (2021). Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu" / Sosiologiya üzrə fəlsəfə dokt. ... dis.avtoref. Bakı: 24 s.
8. "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı" - <https://e-qanun.az/framework/22821>
9. azdistant.com/fenn/tehsil_standart/813_sosial_ish.docx

Üzeyir ŞƏFİYEV

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin Sosial iş kafedrasının müdiri, dosent
e-poçt: uzeyirshafiyev@gmail.com

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN SOSIAL XİDMƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə sosial xidmət siyasətinin, bütövlükdə sosial dövlətin mahiyyəti, məzmunu, struktur elementlərindən bəhs edilmiş, qeyd edilmişdir ki, sosial rifah dövləti bəşəri meyilə çevrilmişdir. Burada, həmçinin Azərbaycanda sosial dövlət quruculuğuna keçid mexanizmləri, sosial xidmət siyasətinin prioritetləri təhlil edilir, qarşıda duran vəzifələrdən danışılır. Məqalədə Azərbaycan dövlətinin cəmiyyətin müxtəlif qrupları, sosial cəhətdən həssas təbəqələrinə sosial dəstək proqramları, o cümlədən ölkənin sosial iqtisadi inkişafına dair milli prioritetlər təhlil edilmişdir. Təqdim olunan işdə qoşa müqayisə, tarixi müqayisəli təhlil metodu ilə Azərbaycan dövlətinin sosial siyasət, sosial xidmət tarixinə ekskurs edilmişdir.

Açar sözlər: *sosial xidmət, sosial iş, sosial siyasət, sosial dövlət, sosial müdafiə*

Uzeyir Shafiyev

Doctor of Philosophy in Sociology, head of the Department of Social Work
of Baku State University, associate professor

e-mail: aliyev.mayis@mail.ru

MAIN DIRECTIONS OF THE SOCIAL SERVICE POLICY OF THE STATE OF AZERBAIJAN

Summary

In the presented article, the essence, content, and structural elements of the social service policy and the social state as a whole were discussed, and it was noted that the social welfare state has become a human tendency. Here, the transition mechanisms to social state building in Azerbaijan, the priorities of the social service policy are analyzed, and the tasks ahead are discussed. In the article, the social support programs of the Azerbaijan state for various groups of the society, socio-sensitive strata, including the national priorities for the country's social and economic development are analyzed. In the presented work, an excursion into the history of social policy and social service of the Azerbaijan state was made using the method of double comparison and historical comparative analysis.

Key words: *social service, social work, social policy, social state, social protection*

Müasir texnoloji, sosial çağırışlar qlobal rəqabətin bütün müstəvilər üzrə, o cümlədən sosial rifaha xidmət edən təminat sisteminin tətbiq edilməsi məsələlərini önə çıxarmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində rəqabətə davamlı, müasir çağırışlardan sığortalanmış dayanıqlı sosial sistemin qurulması mühüm vəzifələrdəndir.

Həmçinin üçün bərabər imkan təmin edən sosial xidmətlər sisteminin formalaşması, çətin həyat şəraitində olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətin əhatəsinin genişlənməsi və əhalinin göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinin artması, sosial xidmətlərin ünvanlılığının, keyfiyyətli xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi, sosial xidmət sahəsində ixtisaslı kadr potensialının formalaşması sosial xidmət siyasətinin əsas hədəflərindəndir.

Dövlətlərin qüdrətini şərtləndirən amillərdən biri yüksək rifah cəmiyyətinə nail olmasıdır. Qədim yunan filosofu Aristotel (e.ə. 384 – 322) qeyd edirdi ki, "dövlət sadəcə yaşamaq üçün deyil, firavan yaşamaq üçün yaradılır"(1). "Sosial dövlət" anlayışı ilk dəfə olaraq alman iqtisadçısı, sosioloqu Loren fon Ştaynın (18 noyabr 1815 - 23 sentyabr 1890) "Almaniyanın elmi hüquqi bu günü və gələcəyi" əsərində işlədilmişdir. Həmin əsərdə qeyd olunur ki, sosial dövlət bütün siniflərdən olanların, ayrı-ayrı şəxslərin mütləq hüquqi bərabərliyini təmin etməlidir. O, bütün vətəndaşlarının iqtisadi və ictimai tərəqqisinə nail olmalıdır, çünki son nəticədə birinin inkişafı digərinin inkişafına səbəb olur, məhz bu anlamda sosial dövlət barəsində danışılır (səh.65-66). Beləliklə, sosial dövləti fərqləndirən əsas meyar sosial məşəllərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinə yönəldilmiş sosial paternalizm hesab olunurdu (2). "Sosial dövlət" termininin 1949-cu ildə Almaniya Federativ Respublikası özünü sosial dövlət elan etdikdən sonra geniş yayıldığı qeyd olunsa da, ədalət naminə bildirməli ki, müasir Azərbaycan dövlətinin sələfi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə əslində bu istiqamətdə diqqətçəkən addımlar atılmışdı. Bu addımlar Azərbaycan Demokratik Respublikasının sosial xarakterli dövlət olduğunu göstərir. İlk növbədə onu qeyd etmək ki, ADR hətta bir sıra Avropa ölkələrindən də öncə qadınlara seçki hüququ tanıyan Şərqdə ilk demokratik respublika idi. Azərbaycan Demokratik Respublikası zamanı xüsusilə qeyd olunurdu ki, dövlət büdcəsinin yükünü yoxsullar yox, maddi imkanı yüksək olan siniflər daşımalıdır. Cümhuriyyət dövründə uşaq ölümü ilə mübarizə aparın cəmiyyət yaradılmışdı. Bu cəmiyyət yoxsul ailələrdən olan uşaqları qida məhsulları ilə təmin edirdi, evdə və xəstəxanada pulsuz tibbi yardım təqdim edirdi, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisəyə yönəldirdi. Bəzən yoxsullar üçün ianələr özünəməxsus forma alırdı. Belə ki, 1918-ci ildə Bakı şəhərinin Ağsaqqallar Şurası uşaq müəssisələrinin xeyrinə Bakıda oyun kartları üzrə vergi təyin etdi. Həmçinin cümhuriyyət dövründə fəaliyyət göstərən Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti valideynsiz qalan uşaqlara peşə təhsilini də reallaşdırdı. Həmin dövrdə Mərkəzi Mənzil Komitəsi işsizlik və həyat səviyyəsinin aşağı düşməsilə bağlı şəhər əhalisini ərzaqla, epidemiyalarla mübarizə üçün ilkin yardım vasitələri ilə təmin edirdi (3).

Sosial dövlət ideyasını daha da inkişaf etdirən alman alimi H.Heller "Sosial - hüquqi dövlət" anlayışını siyasi arenaya daxil etmişdir. Əlbəttə, hüquqi tənzimləmə olmadan sosial rifah dövləti yaratmaq mümkün deyildir. Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədlərindən birinin sosial dövlət olması barədə Konstitusiyaya 2002-ci ildə edilən əlavə və dəyişikliklərdə sosial rifah dövlətinin qurulması ilə bağlı müddəa öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 16-cı maddəsi "Sosial inkişaf və dövlət" adlanır. Eyni zamanda, "Sosial xidmət haqqında" qanunun qəbulu sosial sferada fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi üçün mühüm addımlardandır.

Son illərdə aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində ölkəmizdə sosial dövlətin bir çox parametrləri öz təsdiqini tapmışdır. Müşahidələr göstərir ki, dövlət tərəfindən təqribən 38 istiqamətdə sosial müdafiə tədbirləri həyata keçirilir. "2003–2005-ci , eləcə də "2008–2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması üzrə Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Azərbaycanda 2001-ci ildən ötən dövr ərzində yoxsulluğun səviyyəsi 49% -dən 5,2% -ə düşmüşdür.

BMT-nin 2010-cu il üzrə hesabatına əsasən ölkəmiz "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupuna keçmişdir. Bu gün bir sıra beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda həyata keçirilən innovativ sosial xidmətləri və texnologiyaları örnək nümunələr kimi başqa ölkələrdə də yayılmasının arzu olunduğunu vurğulayırlar. Əlbəttə, bu, bizim üçün qürurverici bir haldır. Ölkəmiz artıq innovativ sosial xidmət ideyaları, humanist dəyərlər ixrac edən bir ölkə kimi qlobal müstəvidə tanınmaqdadır.

Prezident İlham Əliyev 2013-cü ildə Azərbaycanın sosial xarakterli dövlət olduğunu bəyan edərək bildirmişdir ki, "... Mən dəfələrlə qeyd etmişəm, bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycan dövləti sosial dövlətdir". Dövlət başçısı "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramları"nın icrasına həsr olunmuş 5 fevral 2014-cü il tarixli konfransda dedi: "Xalqın birinci xidmətçisi mənəm və bütün dövlət məmurları belə işləməlidir" fikri ölkə rəhbərinin sosial rifah dövləti quruculuğunda prinsipliliğini, siyasi iradəsini, qətiyyətini nümayiş etdirməklə yanaşı, hər bir dövlət qulluqçusunun sosial məsuliyyətini daha da artırır.

6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanla təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə Azərbaycanın 2025-ci ildən sonrakı dövrdə sosial rifah dövlətinə çevirməsi nəzərdə tutulur. Sosial müdafiə və təminat sahələrində vətəndaş məmnunluğunun artırılması məqsədi ilə Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü və Prezident İlham Əliyevin 9 avqust 2018-ci ildə fərmanı ilə DOST Agentliyi yaradılmışdır. Bu gün DOST mərkəzlərində göstərilən xidmətlərdən vətəndaşların məmnunluq səviyyəsi 98,2 faizdir.

Ölkə başçısı qeyri-dövlət sektorunun da sosial layihələrin həyata keçirilməsində fəal iştirakını məqsəddəyğun hesab edir. Prezident məcburi köçkünlər üçün salınmış "Qobu Park" yaşayış kompleksinin açılışında çıxışı zamanı xeyriyyəçilik, filantrop fəaliyyət və sosial işlə bağlı çox əhəmiyyətli çağırış etmişdir: "... İmkanı olan şirkətlər ehtiyac içində yaşayanlar üçün gərək şərait yaratsın. Bu gözəl təşəbbüs əminəm ki, Azərbaycanda geniş vüsət alacaq".

Respublikamız qoşulduğu BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün aparılan siyasətdə daha çox səbəblərin aradan qaldırılması məsələsinə diqqət yetirir. Bu baxımdan "Yod çatışmazlığı xəstəliklərinin profilaktikası məqsədilə uzun yodlaşdırılması" haqqında, "Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında", "Qan və onun komponentlərinin donorluğu haqqında", "Tibbi sığorta haqqında", "İnsan orqan və toxumalarının transplantasiyası haqqında" qanunların qəbulu təqdirəlayiqdir.

Sosial dövləti xarakterizə edən parametrlərdən biri də sosial müdafiə tədbirlərinin ardıcılığı və təminatlılıq səviyyəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamı pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində növbəti mühüm addım oldu. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2023-cü il 1 yanvar tarixinədək təyin edilmiş pensiyalar 2022-ci il üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqının illik artım tempinə uyğun olaraq 14,7 faiz indeksləşdirilməklə artırılmışdır. Ünvanlı sosial yardım layihəsi çərçivəsində təkcə 2023-cü il iyulun 1-i vəziyyətinə 80,3 min aztəminatlı ailənin 352,4 min üzvü ünvanlı dövlət sosial yardımı almışdır. Layiqli həyat səviyyəsinin parametri kimi ehtiyac meyarı, yaşayış minimumu, minimum əmək haqqı, minimum pensiya və müavinətlər üzrə artım tempi müşahidə edilir. 2023-cü il üzrə dövlət büdcəsinin sosialyönlü xərcləri ötən illə müqayisədə 9,2% çoxdur.

Sosial dövlətin əsas yanaşmasından biri budur ki, dövlət vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin minimum standartlardan aşağı enməməsi üçün sosial təhlükəsizlik sistemi yaradılmasını nəzərdə tutur. Bir sıra dövlətlər ev ala bilməyəcək və ya yüksək kirayə haqqını verə bilməyəcək qədər kasıb olanlara, ya subvensiya şəklində ev kirayəsi verir, ya da ucuz xərc hesabına başa gələn evlər inşa etdirib, onları münasib qiymətlə kirayə verir. Ölkəmizdə son illərin ən əhəmiyyətli sosial layihələrindən biri sosial evlərin inşası ilə bağlı layihədir. Bu məqsədlə Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyinin yaradılması təqdirəlayiq addımlardandır.

2004-cü ildən başlayaraq hər 5 il müddətinə fəaliyyət göstərən "Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları" qəbul edilərək həyata keçirilmişdir. Ölkəmizdə icra olunan mühüm sosial proqramlardan biri olan şəhid ailələrinin və müharibə əlillərinə tibbi-sosial qayğı, onların mənzillə və avtomobillə təminatı proqramı ildən-ilə genişlənir. Bu qəbildən olan insanların məşğulluq məsələlərinin həlli istiqamətində 2021-ci ilin iyun ayında başlanan "Məşğulluq marafonu" əhəmiyyətli addımlardan sayıla bilər. 19 aprel 2018-ci ildə Prezident İlham Əliyevin imzaladığı fərmanla 1997-ci il avqustun 2-dək Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olmuş hərbi qulluqçuların vərəsələrinə 11 min manat məbləğində birdəfəlik ödəmə təmin edilmişdir.

Əlillərin sosial müdafiəsi ilə bağlı əsaslı addımlar atılır. "Əlilliyin qarşısının alınması və əlillərin reabilitasiyası üzrə 1999-2002-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın qəbul olunması, əlilliyi olan şəxslərin asudə vaxtı, onlar arasında istedadların aşkara çıxarılması məqsədilə ölkədə 1995-ci ildən başlayaraq hər il ümumrespublika sərgi-müsabiqələri keçirilməsi, məşğulluq problemlərini həll etmək üçün müəssisələrdə kvota tətbiqi bu qəbildən olan tədbirlərdəndir.

Qadınların hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi istiqamətində Pekin və Kopenhagen Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş proqramları rəhbər tutaraq son illər onların ictimai həyatda daha fəal iştirakı sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür. "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" Prezidentin Fərmanının icrası davam edir. Qadınlar üçün qadağan olunan iş yerlərinin sayının azaldılması sahəsində atılan əməli addımlar onların məşğulluğunun təmini üçün faydalı tədbirlərdəndir.

Ölkə əhalisinin 22 faizini təşkil edən gənclərə qayğı dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Prezidentin 1999-cu il 29 iyul tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı"nın icrası ilə əlaqədar mühüm işlər görülmüşdür. 2002-ci ildə "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş, 2005, 2011 və 2017-ci illərdə "Azərbaycan gəncliyi Dövlət Proqram"ları, "2015–2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası" təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya"ya qoşulmaqla öz üzərinə böyük məsuliyyət və öhdəliklər götürmüşdür. 30 oktyabr 2018-ci ildə Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında Qanun qəbul olunmuşdur. Bu da cəmiyyətin sağlam gələcəyini sığortalamaq baxımından mühüm məna kəsb edir. Azərbaycanda 2021-ci ilin əvvəlindən övladlığa götürülən uşağa müavinət təsis olunmuşdur. Uşaqlara qulluğa görə müavinətlər artmışdır. Prezident İlham Əliyevin 2017-ci il 14 dekabr tarixli sərəncamı ilə "2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq edilib.

Sosial siyasətin əsas prioritetləri vətəndaş rifahı və məmnunluğunun yaradılmasıdır. Prezidentin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş Milli Prioriteti reallaşdırılmaqla sosial rifah dövləti quruculuğuna mühüm töhfələr verəcəkdir. 2021-ci il 16 oktyabr tarixli "Əhalinin sosial rifahının qorunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Prezident Sərəncamı sosial islahatların uğurla davam etdirilməsinə imkan yaratdı. Təkcə 2021-ci ildə Dövlət Məşğulluq Agentliyi tərəfindən 78 minə yaxın işsiz və işaxtaran şəxs işlə təmin edilib. 16 mindən yuxarı şəxs isə özünüməşğulluq proqramına cəlb olunmuşdur. Eyni zamanda "Asan xidmət" brendində yaradılan "ABAD" qurumu gənclərin, evdar qadınların, əlilliyi olan şəxslərin işlə təmin olunmasına əlverişli şərait yaratmaqdadır. Özünüməşğulluq sistemi artıq ölkədə sosial müdafiənin ələbaxımlıqdan kiçik sahibkarlığın yaradılmasına yönələn bir qoluna çevrilib.

Azərbaycanda sosial xidmət sektoru bir sıra tarixi dövrlərdə öz örnək fəaliyyəti ilə diqqət cəlb etmişdir. Çox da uzaq olmayan pandemiya dövründə Azərbaycan öz sosial dövlət mahiyyətini ortaya qoydu. Təsədüfi deyildir ki, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı Azərbaycanı pandemiya qarşı görülmüş tədbirlərə görə nümunəvi ölkə kimi dəyərləndirmişdir. Qeyd edək ki, Azərbaycanda pandemiya ilə mübarizədə əsas 3 istiqamətdə - maarifləndirmə, sərt yasaqlayıcı tədbirlər, sosial müdafiəni nəzərdə tutan işçi planı reallaşdırıldı.

Vətəndaşların maarifləndirilməsi, realıqla barışmasında, onların sosial məsuliyyətə cəlb olunmasında ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın "Sizin Mehriban" imzası ilə xalqa tarixi müraciətinin də mühüm əhəmiyyəti oldu. Öz xalqına bir övlad, bir ana olaraq müracət edən ölkənin birinci xanımının hər bir vətəndaşın həmrəylik hisslərini cilalayan "Virusa qarşı immunitet vaksin tapıldıqdan sonra yaranacaq. Biganəliyə qarşı immuniteti isə hər kəs özündə formalaşdırmalıdır" fikri vətəndaş sosial məsuliyyətinin aşılmasına üçün mühüm məna kəsb edirdi. Prezident İlham Əliyevin pandemiyanın vətəndaşların həyat səviyyəsinə mənfi təsirlərinin azaldılması ilə bağlı 10 mart 2020-ci il tarixli sərəncamının icrası olaraq Nazirlər Kabineti tədbirlər planı hazırladı. Tədbirlər Planında məşğulluğa və sosial rifaha dəstək məqsədilə 4 istiqamət üzrə 10 tədbir əksini tapdı.

65 yaşdan yuxarı tənha insanların evdən çıxmaması üçün onlara göstərilən bütün sosial və məişət xidmətlərini Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi öz üzərinə götürdü. Bu xidmətlər gündəlik olaraq sosial işçilər və könüllülər tərəfindən həyata keçirildi. 330 min nəfərə ünvanlı dövlət sosial yardımı verildi, nazirlik digər tərəfdaşları ilə birlikdə 45 min ailəyə ərzaq yardımı göstərilməsi proqramını həyata keçirdi. Karantin dövründə sosial işçilərin və xidmətçilərin fədakar fəaliyyəti ölkə başçısının diqqətindən yayınmadı. “Xüsusi karantin rejimi dövründə sosial xidmətlər göstərilməsində iştirak edən işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi haqqında” 14 aprel 2020-ci il tarixli sərəncam imzalandı.

Nazirlər Kabineti işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunduğu dövrdə aylıq 190 manat məbləğində birdəfəlik ödəmə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Ölkə başçısının göstərişi ilə bu dəstək 600 min insanı əhatə etdi. Karantin dövrünün sosial layihələrindən biri də Prezidentin təşəbbüsü ilə elan edilən haqqı ödənilən ictimai iş yerləri proqramı oldu. İşsiz qalan şəxslərin sosial müdafiəsini təmin etmək üçün aylıq əməkhaqqı 250 manat olmaqla 90 min sosial iş yeri açıldı. Sosial baxımdan həssas əhali qrupuna aid edilən ailələrin üzvü olan 17 min tələbənin təhsil haqqı xərclərinin ödənilməsi təmin edildi.

Koronavirus pandemiyası bir daha göstərdi ki, Azərbaycan sosial dövlət olaraq vətəndaşının yanındadır. Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin analitik hesabatında əks olunduğu kimi respondentlərin əksəriyyətinin (87,8 faiz) hər hansı problemlə qarşılaşacaqları təqdirdə dövlətin onlara dəstək göstərəcəyinə əminliyini ifadə etməsi bunu bir daha sübut edir.

Son illərdə əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərə olan tələbat daha da artmaqdadır. Azərbaycanda sosial xidmət müəssisələrində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yeni sosial xidmət müəssisələrinin yaradılması ilə bağlı mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Sosial xidmətlərin keyfiyyəti, effektivliyi, əlçatanlığı məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı” hazırlanmış və Prezidentin 2023-cü il 28 avqust tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. BMT-nin 2015-ci il elan edilmiş “2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik” də irəli sürülən məqsədlərinə nail olmaq üçün “heç kəsi kənardə qoymamaq” prinsipinə əsaslanaraq mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması üçün birgə səylərin göstərilməsi zəruridir. *Dövlət Proqramında əksini tapan məsələlər müvafiq qurumlar qarşısında şəffaf və dəqiq statistik hesablamalar əsasında ölkənin mükəmməl, panoram sosial xəritəsini yaratmağı tələb edir ki, bununla da Proqramın əsas qayəsi olan “Heç kəs kənardə qalmayacaq” hədəfinə nail olmaq üçün yol xəritəsi əldə etmək mümkün ola bilər. Təbii ki, bu xəritə statik deyil, dinamik xarakterli olub əks etdirdiyi problemlərə proaktiv və aktiv tədbirlər, həll mexanizmləri tələb edir. Yaradılması labüd və zəruri olan əhalinin panoram sosial xəritəsində ölkənin real və potensial sosiohəssas mənzərəsi əks olunarsa gerçək və adekvat tənzimləmə tədbirləri tapmaq, potensial sosiohəssas mənzərələr üçün dəqiq və futuristik yanaşma əsasında preventiv tənzimlənmə üsulları tətbiq etmək olar.* Düzdür, çətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərə sosial xidmət göstərilməsi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, təşkilati əsaslarının müəyyən olunması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Ancaq bununla yanaşı, *bu gün həllini gözləyən əsas məsələlərdən biri də sosial xidmət siyasətinin həyata keçirilməsində kadrların fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsidir. Bu xüsusda sosial işçilərin fəaliyyətini tənzimləyən qanun layihəsinə, sosial işçilərin fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu sosial xidmət sahəsində sosial işçilərin fəaliyyəti üçün geniş imkanları açmış olardı. Bütövlükdə, Sosial xidmət haqqında qanunun təkmilləşdirilməsi də zəruridir. Təqdim olunan proqramda əslində bu problemlərin həllinə imkan verən çağırışlar və məqsədlər vardır. Proqramın risklər, çətinliklər və əsaslandırma hissəsində bizim zəruri hesab edərək burada irəli sürdüyümüz məsələyə aydın bir işarə vardır. (8).. Belə ki, proqramda qeyd edilir ki, “Sosial işin idarə edilməsi” sisteminin tətbiqinin Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları və digər aidiyyəti tələblər nəzərə alınmaqla tətbiqində çətinliklər yarana bilər”. Əlbəttə, sözügedən qanunvericilik bazasının olmaması sosial işçilərin fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırır, onların əmək bazarına inteqrasiyasına və sosial xidmət sektoruna töhfə imkanlarına çətinliklər yaradır. Yaxşı olardı ki, müvafiq strukturlarda sosial işçi və sosial xidmətçi ştat vahidi artırılınsın.*

Dövlət Proqramının əsas hədəflərindən biri də sosial xidmət sahəsində rəqabətqabiliyyətli kadr potensialının inkişafıdır. Bunun üçün də “sosial sahə” peşələri üçün peşə və kvalifikasiya standartlarının da hazırlanmasının zəruri olduğu bildirilir. “Keys menecment” sistemi ilə bağlı sosial işçilərin hazırlığının təşkili də proqramda xüsusi vurğulanır və bu məqsədlə 200 sosial işçi üçün “Sosial işin idarə edilməsi” sisteminin aparılması ilə bağlı təlim keçiriləcəyi qeyd olunur (8). Məhz ona görə də sosial xidmət sektoru ilə sosial iş təhsilinin daha sıx inteqrasiyası labüddür. Bu istiqamətdə artıq xeyli yol qət edilmişdir. Biz bunu Bakı Dövlət Universitetinin sosial iş ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlığında görə bilərik. BDU sosial iş istiqamətində sosial xidmət sektoru ilə, müvafiq nazirliklərlə, xüsusilə DOST Agentliyi ilə sıx əlaqələr qurmuş, “Sosial işin idarə edilməsi”, “Keys menecment” fənnini artıq bir neçə ildir ki, tədris proqramına daxil etmiş, bu sahə üzrə müvafiq nazirlik və qurumlarda çalışan təcrübəli mütəxəssislərin mütəmadi ustad dərslərini təşkil edir.

Sosial İş Məktəbləri Beynəlxalq Assosiasiyasının prezidenti Annamaria Kampanini BDU-nun Sosial iş kafedrasına gələrək tədris proqramları ilə yaxından tanış olub, tələbə, müəllim heyətilə görüşüb, Universitetdə sosial işin tədrisinin vəziyyətini qənaətbəxş qiymətləndirmişdir və BDU-nun Sosial iş kafedrası həmin qurumun üzvü olmuşdur. Biz sosial işçilərin böyük strateq, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin yaratdığı yeni realıq fonunda dövlətimizin sosial siyasət prioritetlərindən biri olan böyük qayıdış prosesində də mühüm vəzifələrimiz vardır. Ümidvarıq ki, ölkədə mövcud olan prezident-xalq birliyi, ölkə başçısının sarsılmaz qətiyyəti ilə sosial rifah dövləti quruculuğuna tam nail olacağıq, “Biz birlikdə güclüyük!” şüarınının hikməti ilə bütün strateji hədəflərimizə çatacağıq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. М.: «Мысль», 1983. Т. 4. –С. 376–644. Перевод с древне-греч. С.Жебелева.
2. Кочеткова Л. Н.Теория социального государства Лоренца Фон Штейна//Философия и общество,№3,2008, с. 69-79.
3. Дж. Рустомова, Национальная буржуазия в период Азербайджанской Демократической Республики. Баку, 2007s.162).
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, “Qanun”, 2005, 64 s.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 29 noyabr tarixli 1862 nömrəli Sərəncamı. www.mincom.gov.az/media/xeberler/details/352
6. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev məcburi köçkünlər üçün salınmış “Qobu Park” yaşayış kompleksinin açılışında çıxışı [<https://president.az/articles/28737>]
7. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclası keçirilmişdir. 16 yanvar 2012.12.Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi. <http://www.president.az/articles/4098/print>
8. Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün DÖVLƏT PROQRAMI <https://e-qanun.az/framework/55044>
9. Калашников С.В. Социальное государство: эволюция и этапы становления / С.В. Калашников // Аналитический вестник. 2004. № 15 (235), с. 12-18.

Yadulla HƏSƏNLİ

İqtisad elmləri doktoru,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin professoru,
İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru
e-poçt: yadulla.hasanli@unec.edu.az

Anar EMİNOV

İqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Texniki Universitetinin dosenti,
Yüksək Təhsil İnstitutunun direktoru
e-poçt: anar.eminov@aztu.edu.az

Anar MİRZƏYEV

İqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin
Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Sosial Müdafiə Fondu,
Sosial Ödənişlərin Təyinatı üzrə Mərkəzi Filialının direktor müavini
e-poçt: anar.f.mirzayev@social.gov.az

**ÖLKƏ ÜZRƏ İQTİSADI FƏAL ƏHALİ SAYININ
DƏYİŞMƏ DİNAMİKASININ PENSİYANIN ORTA MƏBLƏĞİNƏ
TƏSİRİNİN EKONOMETRİK TƏHLİLİ**

Xülasə

İqtisadi inkişafın istənilən mərhələsində hər bir dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sosial təminat sistemlərinin əlçatanlığını və dayanıqlığını təmin etməkdir. Sosial siyasətin həyata keçirilməsində iqtisadi inkişaf səviyyəsini əks etdirən və eyni zamanda ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinə təsir göstərən pensiya təminatı xüsusi yer tutur. Ölkəmizdə pensiya sistemində həyata keçirilən islahatlar pensiya təminatının əsas məqsədlərinə nail olmağa yönəldilmişdir. Məqalədə pensiya təminatının əsas göstəricilərinin dinamikası təhlil edilir və mövcud dinamikaya təsir edən amillər sırasında məşğulluq amili nəzərdən keçirilir. Təhlil, bir tərəfdən pensiya sığortasının təmin edilməsi baxımından büdcə balansının bəzi parametrlərində müsbət tendensiyanın olduğunu, digər tərəfdən pensiya yaşına çatmış insanlar üçün məqbul həyat səviyyəsinin təmin edilməsi problemini əks etdirmişdir. Tədqiq edilmiş məqalə üzrə əldə edilən nəticələr sosial təminat problemlərinin və səviyyəsinin öyrənilməsinə yönəlmiş işlərdə istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *Sosial siyasət, sosial müdafiə sistemi, məşğulluq, pensiya sistemi, pensiyanın orta məbləği, ekonometrik model, inamlı interval*

Yadulla HASANLI

Doctor of Science in economics, professor of
Azerbaijan State University of Economic,
Director of Scientific Research Institute of Economic Studies
e-mail: yadulla.hasanli@unec.edu.az

Anar EMINOV

Doctor of Philosophy in economics,
Associate Professor of Azerbaijan Technical University,
Director of Institute of Higher Education
e-mail: anar.eminov@aztu.edu.az

Anar MIRZAYEV

Doctor of Philosophy in economics,
Deputy Director of Central Branch for Assignment of Social Payments
of State Social Protection Fund, under the Ministry of Labor and Social
Protection of the Population of the Republic of Azerbaijan
e-mail: anar.f.mirzayev@sosial.gov.az

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE EFFECT OF LABOR FORCE DYNAMICS ON AVERAGE PENSION AMOUNT

Summary

One of the main tasks facing every state at any stage of economic development is to ensure the availability and sustainability of social security systems. Pension provision, which reflects the level of economic development and at the same time affects the macroeconomic situation of the country, occupies a special place in the implementation of social policy. The reforms implemented in the pension system in our country are aimed at achieving the main goals of pension provision. The article analyzes the dynamics of the main indicators of pension provision and considers the employment factor among the factors influencing the current dynamics. The analysis, on the one hand, reflected the positive trend in some parameters of the budget balance in terms of providing pension insurance, and on the other hand, the problem of providing an acceptable standard of living for people who have reached retirement age. The results of the researched article can be used in studies aimed at studying the problems and level of social security.

Keywords: *Social policy, social protection system, employment, pension system, average amount of pension, econometric model, confidence interval*

Müasir dünyada dövlətin sosial siyasəti müxtəlif sosial statuslu subyektlər arasında sosial münasibətləri tənzimləməyə çalışan konkret fəaliyyətlər məcmusudur. Sosial siyasətin mahiyyətini aydınlaşdırmağa yönəlmiş bu yanaşmaya cəmiyyətdə bərabərlik və ya bərabərsizlik münasibətlərini tənzimləmək üçün fəaliyyət kimi baxılır. Eyni zamanda sosial siyasət hər bir ölkənin inkişafının və idarə olunmasının əsasını təşkil edir. Çoxsaylı amillərin və problemlərin təsirindən asılı olmayaraq əhalinin fiziki və psixi vəziyyətini, eləcə də insanlar arasındakı münasibətləri müəyyən edir. Sosial siyasət dövlət orqanlarının proqram və fəaliyyətləri əsasında cəmiyyətin inkişaf perspektivlərini, vətəndaş cəmiyyətinin həyatı və sosial problemlərinin daha global şəkildə öyrənilməsi və həlli üçün imkan yaradır. İqtisadi stimulların yaradılması, əmək münasibətlərinin (əməkhaqqı, gəlirlər, qiymətlər, iş şəraiti və iş qüvvəsinin təkrar istehsalını) tənzimlənməsi, sosial infrastrukturun (mənzil-kommunal xidmətləri, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə) inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda insanların əsas sosial-iqtisadi hüquqlarının müdafiəsi cəmiyyətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsi üçün prioritet amillər hesab olunur.

Bu sıradan ölkəmizdə dövlətin sosial müdafiə siyasəti istiqamətində həyata keçirdiyi ən mühüm və başlıca istiqamətlərdən biri də pensiya təminatı sistemidir. Həm əhatə dairəsinin genişliyinə, həm də sığorta prinsiplərini ehtiva etdiyinə görə pensiya sistemi həmişə əhalinin xüsusi maraq dairəsində olub. Pensiya islahatı ölkə üzrə pensiya hüququ olan vətəndaşların layiqli həyat şəraitinin təmini məqsədilə sosial müdafiəsinin həllinə yönəldilir. İslahatların başlıca istiqamətləri etibarlı maliyyə təminatı ilə vətəndaşların pensiya ödənişlərinin reallaşdırılması, pensiya təminatı sisteminin idarəsini təkmilləşdirməklə səmərəliliyinin artırılması, pensiya təminatı sistemini bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun təşkil etməklə əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasında onun rolunun artırılması, sosial sığorta haqları və ödənişlər arasında olan əlaqənin uyğunlaşdırılmasını əhatə edir. Pensiya sistemində aparılan islahatların özəlliyi sığorta prinsiplərini özündə ehtiva edən fərdi uçot sisteminin qurulmasıdır. Məhz bu prinsip hər bir vətəndaşın pensiya sistemində iştirakı ilə özü üçün zəruri və əmin olunacaq gələcək pensiya təminatının formalaşdırılmasını təmin edir, eyni zamanda dövlət müasir bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq sığortaolunanların fərdi şəxsi hesabının sığorta hissəsində qeyd alınan pensiya kapitalını indeksləşdirmə vasitəsilə inflyasiyadan qoruyur.

Həyata keçirilən sosial islahat tədbirləri ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının gücləndirilməsi istiqamətində aparılan sistemli tədbirlərin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Belə ki, son illərdə Azərbaycanda da həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət, qəbul edilən proqramlar, strategiyalar və konsepsiyalar gəlirlərin ədalətli bölgüsünə, əhalinin sosial təminatının və sağlamlığının gücləndirilməsinə, məşğulluq və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, işsizlik və yoxsulluğun azaldılmasına, ümumiyyətlə, sosial müdafiəyə - pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsinə hədəflənmişdir. Son beş ildə 4 sosial islahat paketi həyata keçirilmişdir ki, bunların da hər birinin mühüm tərkib hissələrindən biri pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsidir. Ardıcıl və geniş miqyas alan sosial islahatlar nəticəsində 1,1 milyon vətəndaşı əhatə edən pensiya təminatı sahəsində ciddi irəliləyişlərə nail olunub. İcra olunan sosial islahatların hər birində minimum və orta pensiya məbləğinin artımı təmin edilib. Belə ki, sosial islahatlar nəticəsində 2019-cu ilin yanvar ayı ilə müqayisədə bu gün minimum pensiyanın aylıq məbləği 2,5 dəfə artırılaraq 110 manatdan 280 manata, orta pensiyanın aylıq məbləği 2,1 dəfə artaraq 431 manata çatdırılıb. (1)

Qeyd olunanları nəzərə alaraq elmi tədqiqat yönümlü məqalədə orta aylıq pensiya məbləğinin sığortaolunanların sayının dəyişmə dinamikasından asılılığının təhlili, yaranma dövrünün müəyyən edilməsi, maliyyə məzmunu və istiqamətindən fərqli olaraq müvafiq pensiya məbləğlərinə təsir göstərən digər amillərin yaranması şərtləri, problemləri və inkişaf istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsi məqsəd olaraq müəyyən olunmuşdur.

1. Ekonometrik modellərin qurulmasının nəzəri aspektləri

2006-cı ildən etibarən sosial müdafiə sistemində yeni yol xəritəsi müəyyənləşdirilmiş və tətbiq olunan pensiya sistemi fərdi uçot üzrə hər bir şəxsin sosial sığorta göstəricilərinə əsaslanır. Bu sistem əsasında həyata keçirilən tədbirlər müasir standartlara və sosial sığorta prinsiplərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərir. İslahatlar çərçivəsində Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumat bazasında hər bir şəxsin nə qədər işləməsi və onun fərdi hesablarında nə qədər pensiya kapitalının formalaşdığına dair məlumatlar elektron qaydada qeydiyyatla alınır. Sosial sığorta prinsiplərinin həyata keçirilməsinin ən üstün tərəflərindən biri əmək qabiliyyətli vətəndaşın işlədiyi dövrdə səmərəli və effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməklə onu "sabahın narahatlığı" düşüncəsindən xilas etməsi idi. Bundan əlavə, fərdi hesabda toplanan vəsaitin hər il mümkün inflyasiyaya uyğun şəkildə indeksləşdirilməsi yığılan məbləğin heç bir itkiyə məruz qalmadığına və əməyinin nəticəsinin dövlətin himayəsində - etibarlı əllərdə olduğuna vətəndaşda inam yaranmasına ciddi əsaslar verdi (2).

Pensiya sisteminin sosial sığorta prinsipi üzrə qurulması sosial müdafiə sistemi üzrə göstəricilərin əmək bazarının əsas göstəriciləri ilə birbaşa korelyasiya əsasında olmasını əsaslandırdı. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının böyüməsi fonunda ölkə üzrə məşğul əhali sayının artması, eyni zamanda əmək haqqı fondunun artımı öz növbəsində sosial sığorta göstəriciləri əsasında pensiya kapitalının artımına səbəb olur ki, bu da dayanıqlı pensiya sisteminin formalaşmasına zəmin yaradır. Qeyd olunan hallar seçilmiş tədqiqat mövzusu üzrə araşdırmanın aktuallığını artırır.

Araşdırma zamanı müəyyən olunmuşdur ki, dövrün tədqiqatlarında sosial-müdafiə fəaliyyətin mühüm və əhəmiyyətli sferalarından biri kimi pensiya sisteminin tam həcmdə qiymətləndirilməsinə çox az yer verilir. İqtisadi biliklərin digər sahələri ilə müqayisədə həmin sferada nəzəri və praktiki elmi işlərin sayı bir o qədər də çox deyil. Lakin bu problemin konkret aspektlər üzrə tədqiq edən bir sıra yerli və xarici müəllifləri qeyd etmək lazımdır. Belə ki, xarici ölkə alimlərindən V.D.Roik, V.S.Andreyev, U.Aydın, J.Pinera, G.Bonoli, A.A.Popov, J.L.Katz, K.Borden, E.Andrevs, O.Topak, B.B.İzgi, M.Z.Ak, Ş.Cicioğlu, G.İşseveroğlu, Z.Hatunoğlu, U.Aydın, M.Veinberger, T.P.Hsieh, S.Uğur, L.Liu, M.Orenstein, F.Çibalski, J.Villiamson, V.Poortvliet, T.Laine, B.Bosvorth, G.Burtless, N.Barr, P.Diamond, E.Fultz, M.Ruck, R.Minns, J.V.Heijden, A.Mesa, F.Bertranou, E.Valke, M.Pallares-Miralles, C.Romero, E.Whitehouse, azərbaycanlı alimlərdən M.N.Əliyev, Ə.T.Nağıyev, Ü.İ.Mürşüdoğlu, A.S.Quliyev pensiya sahəsindəki mövcud vəziyyət, aparılan islahatlar, pensiya qurumlarının özəlləşdirilməsi və bu sahədəki özəlləşdirmənin sosial-iqtisadi inkişafa təsirləri ilə bağlı dəyərli tədqiqatlar aparmışlar.

Tədqiqatda Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin "Azərbaycanda səhiyyə, sosial müdafiə və mənzil şəraiti" üzrə dövrü nəşrindən sosial xidmət istiqaməti kimi göstərilmiş pensiya bölməsində orta pensiya məbləğinin dəyişmə dinamikasına, "Azərbaycanda əmək bazarı" üzrə dövrü nəşrindən əhəlinin məşğulluğunun dəyişmə dinamikasına baxılmışdır.

2. Məsələnin qoyuluşu və metodoloji aspektləri

Hər bir iqtisadi proses və hadisələrin öyrənilməsində kəmiyyət və keyfiyyət tərəfləri mövcuddur. Bu proseslərin öyrənilməsi üçün müəyyən metodologiyadan istifadə olunur. Metodologiya iqtisadi hadisə və proseslərinin öyrənilməsi üçün metod, üsul, vasitə və yanaşmaların məcmusudur. Tədqiq olunan hadisə və proseslərin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfləri elmi abstraksiyanın, nəzəriyyənin, qrafik təsvirlərin, statistikanın, iqtisadi-riyazi üsulların, modelləşdirmənin və s. üsulların vasitəsilə aşkar edilir.

Pensiyanın minimum və orta məbləğinə ölkə üzrə iqtisadi fəal əhali sayının təsirinə araşdırılması üçün istifadə olunan modelləşdirilmə metodu, prosesin öyrənilməsinin iqtisadi nəzəri metodologiyasıdır. Tədqiqat işində ekonometrik metodologiyadan istifadə olunur. Tədqiqat obyektinə üzrə modelləşdirmənin tətbiqi üçün istifadə olunan ekonometrik metodologiya aşağıdakı üç mərhələdən ibarətdir:

1. Ekonometrik modelin və ya qoyulan hipotezin stoxastik tənlik şəklində göstərilməsi və modelə daxil olan parametrlərin işarəsinə dair ilkin nəzəri gözləntilərin müəyyən olunması. Bu zaman sosial prosesin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təsadüfi səhvləri özündə ifadə etməklə xətti tənlik ifadəsində tənlik müəyyən olunur:

$$POM = C(1) + C(2)*MES + \varepsilon(1)$$

Qeyd edək ki, (1)-də POM - ölkə üzrə pensiyanın orta məbləği (manatla), MES – ölkə üzrə məşğul əhali sayı (nəfər), ε - təsadüfi kənarlaşmaları ifadə edir.

2. Modelə daxil olan dəyişənlər üzrə statistik göstəricilərin toplanması və ekonometriyanın müvafiq metodu vasitəsilə reqressiyanın əmsallarının qiymətləndirilməsi.

3. Reqressiya modelinin alınmış əmsallarının iqtisadi, statistik və ekonometrik meyarlara uyğun olaraq qiymətləndirilməsi.

3. Modelin informasiya bazası

Tədqiqatın statistik müşahidə dövrü 1995-2022-ci illəri əhatə etməklə aşağıdakı məqsədləri nəzərdə tutur:

- ▶ sosial müdafiə sistemində pensiyanın orta məbləğinin dəyişmə meyillərini müəyyən etmək;
- ▶ məşğul əhali sayının pensiyanın orta məbləğinin dəyişmə meyillərinə təsir imkanlarını müəyyən etmək;
- ▶ alınan nəticələrin əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlərdə istifadə imkanlarını müəyyən etmək.

Tədqiqat işində istifadə olunan göstəricilər illər üzrə toplanmışdır. İstifadə olunan statistik göstəricilər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin 1995-2022-ci illəri əhatə edən statistik nəşrlərindən toplanmışdır (3), (7). Ekonometrik qiymətləndirmələr “E-views” tətbiqi proqram paketində aparılmışdır.

(1) Reqressiya tənliyinin parametrlərinin ekonometrik qiymətləndirilməsi iqtisadiyyat üzrə məşğul əhali sayı və pensiyanın orta məbləğ göstəricilərinin zaman sırası aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 1

Məşğul əhəlinin sayı və pensiya üzrə mühüm göstəriciləri, 1995-2022-ci illər üzrə

İllər	İqtisadiyyat üzrə məşğul əhəlinin sayı (ilin sonuna) (MES)	Ölkə üzrə pensiyanın orta məbləği (POM)
	(min nəfər)	(manat)
1995	3613.0	1.7
1996	3686.7	3.5
1997	3694.1	5.1
1998	3701.5	8.3

1999	3782.8	10.5
2000	3855.5	13
2001	3891.4	14.4
2002	3931.1	14.7
2003	3972.6	17.7
2004	4016.9	23.8
2005	4062.3	24
2006	4110.8	28.5
2007	4162.2	41.1
2008	4215.5	62.9
2009	4271.7	95.8
2010	4329.1	100.4
2011	4375.2	112.9
2012	4445.3	145.1
2013	4521.2	152
2014	4602.9	170.5
2015	4671.6	173.4
2016	4759.9	177.6
2017	4822.1	192.2
2018	4879.3	208.4
2019	4938.5	221.4
2020	4876.6	263.6
2021	4988.2	302.2
2022*	5056.2	331.8

4. Ekonometrik modelləşdirmə və təhlil

Cədvəl 1-də verilmiş məlumatlar əsasında Azərbaycanda pensiyanın orta məbləğinin iqtisadiyyatda məşğul əhalinin sayından asılılığının əlaqəsi aşağıdakı kimidir:

$$\text{LOG(POM)} = -62.7585830961 + 8.12480697854 * \text{LOG(MES(-7))} \quad (2)$$

Prob.(Ehtimal)   (0.0131)   (0.0080)   R-squared=0.987422

Burada, LOG(POM) - Ölkə üzrə pensiyanın orta məbləğinin natural loqarifmini, LOG(MES(-7)) - İqtisadiyyat üzrə məşğul əhalinin sayının 7 il gecikmələrlə natural loqarifmi, Prob.(Ehtimal) - parametrlərin tapılmış qiymətlərinin səhv olma ehtimalını, R-squared – determinasiya əmsalını göstərir.

Qeyd edək ki, Model (1)-in adekvat alınması üçün reqressiya tənliyinə 1-ci tərtibdən avto reqressiya (AR(1)) və 1-ci tərtibdən sürüşkən orta (MA(1)) amilləri daxil edilmişdir. Model (1) loqarifmik –loqarifmik xətti olduğu üçün əmsallar elastiklik əmsallarını göstərir.

(2) ekonometrik modelinin parametrləri Eviews10 Tətbiqi Proqram Paketində ən kiçik kvadratlar üsulu ilə tapılmış və modelin adekvatlığı yoxlanılmışdır (8).

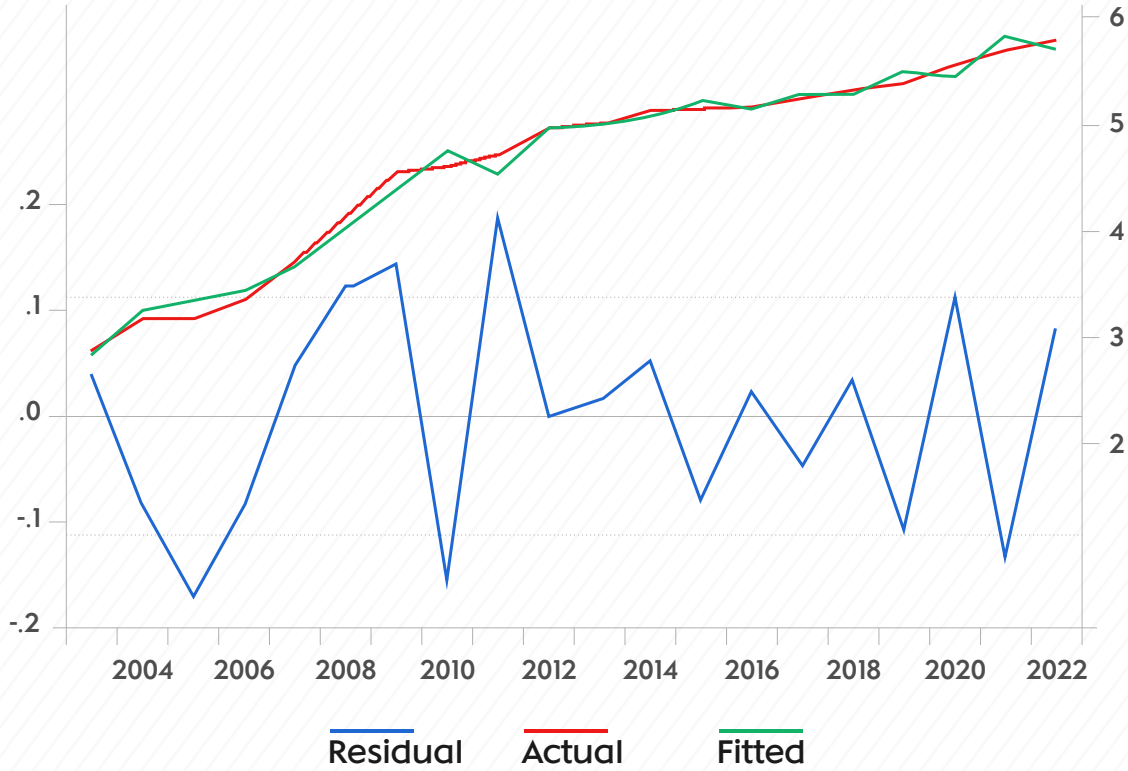
Cədvəl 2**(3) modelinin statistik xarakteristikaları və testlər**

Dependent Variable: LOG(POM)				
Method: Least Squares				
Date: 07/20/23 Time: 18:52				
Sample (adjusted): 2003 2022				
Included observations: 20 after adjustments				
Convergence achieved after 12 iterations				
MA Backcast: 2002				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-62.75858	22.49596	-2.789771	0.0131
LOG(MES(-7))	8.124807	2.684292	3.026797	0.0080
AR(1)	0.700704	0.144160	4.860589	0.0002
MA(1)	0.957115	0.023061	41.50308	0.0000
R-squared	0.987422	Mean dependent var		4.644494
Adjusted R-squared	0.985063	S.D. dependent var		0.920322
S.E. of regression	0.112478	Akaike info criterion		-1.355258
Sum squared resid	0.202421	Schwarz criterion		-1.156112
Log likelihood	17.55258	Hannan-Quinn criter		-1.316383
F-statistic	418.6759	Durbin-Watson stat		2.501612
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	70			
Inverted MA Roots	-.96			

Parametrlərin regressiya tənliyinin əmsallarının qiymətlərinin səhv olma ehtimalları xeyli kiçik olması arzu ediləndir. Determinasiya əmsalının vahidə yaxın olması, daha doğrusu, 0.987422 olması göstərir ki, tədqiq edilən illər ərzində ölkədə pensiyanın orta məbləğinin illər üzrə dəyişməsinin 98,7 faizi modelə daxil edilən amillərin qiymətlərinin dəyişməsi ilə izah edilə bilər. (2) modelinin faktiki qiymətləri aproksimasiya etməsi səviyyəsi (98,7%) xeyli yüksəkdir. Bunu qrafik 1-dən də görmək olar. Darbin-Uotson statistikasının 2.501612 ədədinə bərabər olması, daha doğrusu, 2-yə yaxın olması modelin qalıqlarının 1-ci tərtib avtokorrelyasiyasının olmaması deməkdir ki, bu da arzu olunan haldır. Qeyd edək ki, Darbin-Uotson statistikasının qiyməti (0;4) aralığında dəyişə bilər: qiymətin sıfıra yaxın olması müsbət avtokorrelyasiyanın, dördə yaxın olması isə mənfi avtokorrelyasiyanın mövcudluğunu göstərir. İkiyə yaxın qiymət avtokorrelyasiyanın mövcud olmamasını göstərir (5).

Qrafik 1

(3) modelindən alınan qiymətlər (Fitted), faktiki qiymətlər (Actual) və onlar arasındakı fərqin (Residual) dinamikasının qrafiki təsviri

Qalıqların dispersiyasının sabit olması modelin adekvatlığını şərtləndirən Gauss-Markov şərtlərindən biridir (6). Qalıqların sabit olub-olmaması Eviews Tətbiqi Program Paketində Breuş-Pağan-Qodfrey testi ilə yoxlanılmışdır (Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey). Nəticə cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3

**Heteroskedastikliyin yoxlanması:
Breusch-Pagan-Godfrey testi**

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	0.493004	Prob. F(1,18)	0.4916
Obs*R-squared	0.533179	Prob. Chi-Square(1)	0.4653
Scaled explained SS	0.165873	Prob. Chi-Square(1)	0.6838

Cədvəldən görüldüyü kimi, Fişerin F-statistikasının ehtimal qiyməti 0.05 əhəmiyyətlik səviyyəsindən xeyli böyük olduğu üçün qalıqların heteroskedastiklik fərziyyəsi rədd edilir və 95%-dən yuxarı etibarlılıqla homoskedastiklik halı qəbul edilir.

Cədvəl 4

Dikki-Füler testi

Null Hypothesis: RESID02 has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=4)				
			t-Statistic	Pro*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			5.427139	0.00b4
Test critical values:	1% level		3.831511	0.920322
	5% level		3.029970	
	10%level		2.655194	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values				
Warning: Probabilities and critical values calculated for 20 observations and may not be accurate for a sample size of 19				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(RESID02)				
Method: Least Squares				
Date: 07/20/23 Time: 18:53				
Sample (adjusted): 2004 2022				
Included observations: 19 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RESID02(-1)	-1.282259	0.236268	-5.427139	0.0000
C	-0.003505	0.023974	-0.146211	0.8855
R-squared	0.634045	Mean dependent var		0.002302
Adjusted R-squared	0.612519	S.D. dependent var		0.167710
S.E. of regression	0.104396	Akaike info criterion		-1.581948
Sum squared resid	0.185275	Schwarz criterion		-1.482534
Log likelihood	17.02851	Hannan-Quinn criter		-1.565123
F-statistic	29.45383	Durbin-Watson stat		1.855305
Prob(F-statistic)	0.000045			

Modelin qalıqlarının stasionarlığının yoxlanması üçün tətbiq edilən Dikki-Fuller testi göstərmişdir ki, modelin qalıqlarını stasionar qəbul etmək olar. Belə ki, müvafiq t-statistikanın mütləq qiyməti (5.427139) 5% səviyyələrdəki kritik qiymətindən, modulundan böyükdür. Ona görə də 95% əhəmiyyətliklə stasionar hesab edilə bilər.

Beləliklə, Model (2)-nin statistik xarakteristikaları və müvafiq testlər göstərmişdir ki, model adekvatdır. (2) regressiya tənliyinə əsasən Azərbaycanda pensiyanın orta məbləğinin iqtisadiyyatda məşğul əhalinin sayından asılılığının qiymətləndirilməsi üzrə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- ▶ Sosial sığorta prinsiplərinə əsaslanan pensiya sisteminin qurulması ölkədə dayanıqlı pensiya təminatının formalaşmasına müsbət zəmin yaratmışdır;
- ▶ Sosial sahədə aparılan islahatlar nəticəsində ölkədə pensiyanın orta məbləğinin dəyişməsində baş verən nisbi artımın 8,1%-i iqtisadiyyat üzrə məşğul əhali sayının 7 il əvvəl başlanan 1% artması ilə əlaqələndirilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 5 yanvar 2023-cü il, 3708
2. "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsinin başlıca istiqamətləri" haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 16 mart 2016-cı il.
3. "Azərbaycanda Səhiyyə, Sosial müdafiə və Mənzil şəraiti" Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi nəşri, Bakı: 2022, 264 səh.
4. Н.Ш. Кремер, Б.А.Путко. Эконометрика. М., «Юнити-Дана», 2007.
5. <http://www.eviews.com/EViews7/1> 8. Y.Həsənlı. Statistika. Praktiki nümunələrlə. Bakı: Tuna, 2014, 564 s.
6. Я.Р.Магнус, П.К.Катышев, А.А.Пересецкий. Эконометрика. Начальный курс: учебник - 6-е изд., перераб. и доп. – Москва. Дело, 2004, 576 с.
7. <http://www.stat.gov.az>
8. <http://www.eviews.com/EViews10/1>

Azər RƏHİMOV

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin
Hüquq departamentinin müdiri

e-poçt: azar.e.rahimov@sosial.gov.az

Səma MƏMMƏDLİ

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin
Hüquq departamentinin referenti

e-poçt: sama.m.mammadli@sosial.gov.az

Fədayə ƏHMƏDOVA

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin
Hüquq departamentinin referenti

e-poçt: fadaya.o.ahmadova@sosial.gov.az

**“BİR PƏNCƏRƏ” PRİNSİPİ ƏSASINDA XİDMƏT MODELƏRİNİN
ƏMƏK HÜQUQLARININ QORUNMASINDA ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ**

Xülasə

Məqalədə əmək münasibətləri sahəsində işəgötürənlərə və işçilərə göstərilən xidmətlər çərçivəsində DOST konsepsiyasında tətbiq edilən “bir pəncərə” modelinin mahiyyəti, effektivliyi və sosial siyasətin prioritet istiqamətlərini özündə ehtiva edən DOST modeli nəzərdən keçirilmişdir. Burada “bir pəncərə” prinsipinin fərqli istiqamətlər üzrə göstərilən xidmətlərlə yanaşı, o cümlədən əmək münasibətləri və onlardan irəli gələn mübahisələr istiqamətində tətbiq edilməsinin unikal modeli tətbiqi-elmi və praktiki aspektlər baxımından dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: *sosial siyasət, bir pəncərə, DOST konsepsiyası, əmək münasibətləri, mediasiya.*

Azar RAHIMOV

Doctor of Philosophy in law,
Head of the Legal Department of Agency
for Sustainable and Operative Social Provision

e-mail: azar.e.rahimov@sosial.gov.az

Sama MAMMADLI

Referent of the Legal department of Agency
for Sustainable and Operative Social Provision

e-mail: sama.m.mammadli@sosial.gov.az

Fadaya AHMADOVA

Referent of the Legal department of Agency
for Sustainable and Operative Social Provision

e-mail: fadaya.o.ahmadova@sosial.gov.az

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SERVICE MODELS BASED ON THE "ONE-STOP" PRINCIPLE IN PROTECTING LABOR RIGHTS

Summary

In the article, the DOST model, which includes the essence, effectiveness of the "one-stop" model applied in the DOST concept within the framework of services provided to employers and employees in the field of labor relations, and the priority directions of social policy, was reviewed. The unique model of application of the "one-stop" shop principle along with the services provided in different directions, including labor relations and the disputes arising from them, has been evaluated from the point of view of application-scientific and practical aspects.

Key words: *social policy, one-stop shop, DOST concept, labor relations, mediation.*

Hazırkı dövrümüzdə vətəndaşların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş sosial təminat hüquqlarının effektiv formada realizə edilməsi demokratik inkişaf yolunu tutmuş dövlətlər üçün əsas vəzifələrdən biridir. Son illərdə dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasət məhz bu istiqamətə yönəldilmişdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycanın da tətbiq etdiyi sosial strategiya əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş bir sıra sahələri əhatə edir. Bu baxımdan Azərbaycanda sosial siyasətlə bazar iqtisadiyyatı kombinasiya edilmiş formada həyata keçirilir. Yəni dövlət büdcəsi artdıqca dövlət tərəfindən sosialyönümlü infrastruktur və layihələrə qoyulan investisiyalarda da artım müşahidə edilir. (1)

Bu gün Azərbaycanda sosial rifah dövlətinin qurulması üçün sosial siyasətin prioritet istiqamətləri müəyyən edilməkdədir. Ümumilikdə, ölkədə sosial sahədə həyata keçirilən islahatların əsas istiqamətləri əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, aztəminatlı ailələrin, əlillərin, şəhid ailələrinin və bu kateqoriyadan olan digər şəxslərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Sosial siyasət və bu sahədə həyata keçirilən islahatlardan bəhs edərkən əhalinin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi istiqamətində mühüm innovativ yeniliyə yol açan və sosial xidmətlər sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanmasını şərtləndirən DOST konsepsiyası xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Prezident İlham Əliyev çıxışında da bildirdiyi kimi “DOST” mərkəzləri müasir Azərbaycanın simasını özündə əks etdirir: “Bizim siyasətimiz demək olar ki, “DOST” mərkəzlərində öz əksini tapır – islahat, innovasiya, korrupsiyaya, rüşvətخورluğa qarşı mübarizə, yeni texnologiyalar, gənclərin bu işlərə cəlb olunması, könüllülərin fəaliyyəti. Yəni bu mərkəzlər müasir Azərbaycanın simasını əks etdirir və ölkəmiz məhz bu yolla inkişaf etməlidir. Müasirlik, yenilik, islahatlar, gənclərin bu işlərə böyük dərəcədə qoşulması ölkəmizin inkişafına xidmət göstərəcək” (2).

Hazırda Azərbaycanın tətbiq etdiyi DOST təcrübəsi analoji inkişaf yoluna qədəm qoymuş digər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün istiqamətləndirici model rolunu oynayır, beynəlxalq arenada kifayət qədər tanınır və beynəlxalq qurumlar tərəfindən təşviq olunur. Hətta Avropa İttifaqının üzvlüyünə namizədlik statusu olan Moldova Respublikası ilə sosial sahədə fəal əməkdaşlıq təcrübəsi formalaşdırılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə Moldova Respublikasının Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyi arasında əməkdaşlıq istiqamətləri ilə əlaqədar imzalanmış 2023-2024-cü illər üzrə Tədbirlər Planına uyğun olaraq yaxın zamanlarda Moldova Respublikasında DOST konsepsiyasına uyğun modelin tətbiqinə başlanılacaq. (3)

Belə ki, hazırkı vəziyyətdə DOST təcrübəsinin əsasında dövlət sektorunda səmərəliliyin təmin edilmə vasitəsi kimi dövlət orqanları tərəfindən təklif olunan xidmətlərə vahid çıxış nöqtəsi hesab edilən “bir pəncərə” konsepsiyası dayanır. Sosial xidmətlər sahəsində bu konsepsiya ilk dəfə olaraq 20-ci əsrdən etibarən Avstraliyadan başlayaraq dünya ölkələrində tətbiq olunmağa başlanmışdır. (4) DOST modelində tətbiq edilən “bir pəncərə” prinsipinin də əsas qayəsi texnologiyanın inkişafından yararlanaraq müxtəlif sosial xidmətlər, o cümlədən əmək və məşğulluq sahəsində xidməti həyata keçirən qurumların fəaliyyətini bir araya gətirmək və sözügedən qurumlarla vətəndaşlar arasında effektiv informasiya mübadiləsinin təmin etməkdən ibarətdir. Eyni zamanda bu model korrupsiya hallarının qarşısının alınmasında effektiv vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

Lakin qeyd edilməlidir ki, “bir pəncərə” modeli müxtəlif xidmətlərin səmərəli vaxt çərçivəsində göstərilməsini təmin etsə də, onun tətbiqi zamanı bəzi çatışmazlıqlar ortaya çıxır. Bəzi hallarda “bir pəncərə” modeli çərçivəsində resursların bölüşdürülməsi vətəndaş müraciətlərinin effektiv həllində çətinlik yarada bilər. Müəyyən xidmətlər digərlərinə nisbətə daha çox resurs tələb etdiyindən bu xidmətin keyfiyyətində və effektivliyində potensial fərqlərə gətirib çıxara, potensial fərqlər isə öz növbəsində vətəndaş müraciətlərinin təmin olunmasında disbalansın yaranmasına səbəb ola bilər. Bir pəncərə modeli əsasında göstərilən xidmətləri daha da təkmilləşdirmək, o cümlədən vətəndaşlar tərəfindən vaxtdan səmərəli istifadənin təmin edilməsi məqsədilə sözügedən model əsasında göstərilən xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması təklif oluna bilər.

[5] Belə ki, qeyd edilən forma artıq bir sıra dövlətlərdə tətbiq edilir. Məsələn, Monqolustan sosial təminat sektorunda “ÖSS” tətbiqindən istifadə etməklə vətəndaş müraciətlərini elektron şəkildə sistemə daxil edir, prosesin bütün mərhələlərinin nəticəsi barədə məlumatlar isə həmin tətbiq vasitəsilə vətəndaşa çatdırılır. [6] Beləliklə, “bir pəncərə” prinsipi xidmətlər sektorunda çoxsaylı üstünlüklər təklif etsə də, qeyd olunan çatışmazlıqlar nəzərdən keçirilməli və aradan qaldırılmalıdır.

Qeyd olunan nüanslara baxmayaraq, bugün institusional-struktur islahatlarının mühüm tərkib hissəsi olan DOST modeli dövlət xidmətlərinin geniş bir spektrinin əhatə etməklə yanaşı xidmətlərin çatdırılması formasında da ciddi nailiyyətlər əldə etmişdir. Ümumilikdə, DOST konsepsiyası çərçivəsində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətlərinə (və Vahid Əlaqələndirmə Mərkəzi daxilində digər qurumların fəaliyyət istiqamətlərinə) dair 159 xidmət göstərilir. Nazirlik üzrə göstərilən xidmətlərdən 141-i elektronlaşdırılmış, elektronlaşdırılmış xidmətlərdən isə 52-i proaktiv qaydada həyata keçirilir. Həmçinin, sözügedən dövlət xidmətlərinin vahid platforma üzərindən elektron formada təqdim edilməsi üçün e-sosial.az internet portalı fəaliyyət göstərir. Qeyd olunan portal vasitəsilə vətəndaş müraciətləri əsasında 31 növ elektron arayışın əldə edilməsi mümkündür. [7]

DOST konsepsiyası çərçivəsində təqdim olunan və vətəndaş müraciətlərində aktuallığı ilə fərqlənən bu xidmət sahələrindən biri də əmək qanunvericiliyinin pozulmasına dair müraciətlərin qəbul edildiyi əmək münasibətləri istiqamətidir. Hazırda mövcud əmək qanunvericiliyinin pozulmasına dair müraciətlərin qəbul edilməsi və bu problemlərin həlli istiqamətində operativliyin artırılması, müraciətlərin qəbulunun optimallaşdırılması üçün DOST Agentliyi və Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidmətinin əməkdaşları inteqrə edilmiş qarşılıqlı fəaliyyət planı çərçivəsində “DOST” mərkəzlərində birgə xidmət göstərərək vətəndaş məmnunluğunun təmin olunmasını həyata keçirirlər. Bugün “DOST” mərkəzlərində vətəndaş-məmur təması istisna edilməklə, birbaşa olaraq əmək hüquqlarının pozulması riski və ya faktı ilə bağlı müvafiq addımların atılması imkanlarının peşəkarların dəstəyi ilə dəyərləndirilməsi və bundan irəli gələrək zəruri addımların atılması ümumilikdə əmək münasibətlərinin qorunması və potensial əmək mübahisələrinin qarşısının alınması və profilaktikası baxımından tam yeni təcrübə hesab oluna bilər.

Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, vətəndaş məmnunluğunun hərtərəfli təminatı üçün sözügedən xidmət sahəsi üzrə müəyyən məsələlərin yenidən nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac duyulur. Xidmət təcrübəsində fərqli istiqamətlər üzrə çoxsaylı boşluqlar və uyğunsuzluqlar da aşkar edilə bilər. Belə ki, məsələn əmək münasibətləri istiqamətində vətəndaş müraciətləri zamanı ən çox rastlaşılan problemlərdən biri vətəndaşın məlumatlı olmadığı, hətta işəgötürəni tanımadığı halda belə onun adına elektron sistemdə qüvvədə olan əmək müqaviləsi bildirişinin olmasıdır. Bu isə öz növbəsində əmək mübahisələri göstəricilərinə təsir edən amillərdəndir. Sözsüz ki, qeyd olunan problem obyektiv və subyektiv səbəblərdən qaynaqlanır. Cari vəziyyətdə işəgötürənin işçinin fərdi məlumatları barədə məlumatlı olması onun tərəfindən əmək müqaviləsinin bağlanması ilə əlaqədar əmək müqaviləsi bildirişinin elektron sistemə asanlıqla daxil edilməsinə şərait yaradır. Bu səbəbdən təcrübədə işəgötürənlər tərəfindən tez-tez təkrarlanan bu tip sui-istifadə hallarının qarşısının alınması məqsədilə elektron qaydada bağlanan əmək müqaviləsi bildirişinin qüvvəyə minməsi üçün işçinin iradə ifadəsinin elektron imza vasitəsi ilə təsdiq edilməsinin qanunvericilikdə tələb kimi müəyyən olunması həll yollarından biri kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bu həll yolu da müəyyən risklər daşıyır. Belə ki, istinad edilən alət bəzi kateqoriya işçilər üçün (məsələn: kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında çalışan işçilər və ya haqqı ödənilən ictimai işlərdə çalışanlar) əlçatan olmaya bilər ki, bu isə öz növbəsində yenə də həmin kateqoriyadan olan işçilərin əmək hüquqlarının pozulması ilə nəticələne bilər.

İşçi və işəgötürən müasibətləri çərçivəsində təhlil edilməli olan digər bir məsələ də işəgötürənlə faktiki olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildiyi, hətta əmək kitabçasında əmək müqaviləsinə xitam verilmə faktı işəgötürənin imza və möhürü ilə təsdiq edildiyi halda, əmək müqaviləsinə xitam verilməsi ilə bağlı əmək müqaviləsi bildirişi işəgötürən tərəfindən elektron informasiya sistemində daxil edilməməsidir.

Belə ki, məsələ ilə bağlı qanunvericiliyə nəzər salsaq, ilk növbədə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 7-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, əmək münasibətləri elektron informasiya sistemində gücləndirilmiş elektron imza vasitəsi ilə daxil edilmiş əmək müqaviləsi bildirişinin qeydiyyatına alınmasından və bu barədə işəgötürənə elektron qaydada məlumat göndərilməsindən sonra yaranır, yəni qanunvericilik əmək münasibətlərinin yaranma faktını əmək müqaviləsi bildirişinin elektron sistemə daxil edilməsi ilə müəyyənləşdirir. (8) İşəgötürən tərəfindən göstərilən maddənin tələbinə əməl edilmədən, yəni əmək müqaviləsi bildirişi elektron sistemə daxil edilmədən, yalnız yazılı müqavilə əsasında fiziki şəxslərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 192.1-ci maddəsi əsasında inzibati məsuliyyətə səbəb olur. (9) Sözügedən məsələyə münasibətdə isə əmək qanunvericiliyinə, xüsusilə əmək müqaviləsinə xitam verilməsi qaydalarına nəzər yetirdikdə, aydın olur ki, əmək müqavilələrinə xitam verilməsi zamanı əmək müqaviləsi bildirişinin elektron informasiya sistemində daxil edilməsi barədə işəgötürənin öhdəliyi konkret olaraq müəyyən edilməmişdir. İşəgötürənin hərəkətsizliyi nəticə etibarilə hər hansı inzibati məsuliyyətə səbəb olmadığından bu hal təcrübədə işəgötürənlər tərəfindən sui-istifadəyə yol açır. Qanunvericiliyin yol açdığı bu kimi halların qarşısının alınması üçün səlahiyyətli orqanlarla vətəndaş arasında birbaşa əlaqənin qurulması, problemlərin zamanında aşkar edilməsi və qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Bir pəncərə” modeli əsasında yaradılan xidmət məkanları isə bu əlaqənin qurulmasında əvəzsiz rol oynayır. Belə ki, əmək qanunvericiliyinin pozulmasına dair müraciət etmiş şəxsə sosial agent tərəfindən xidmət göstərildikdən sonra mübahisənin məzmununa və şəxsin seçiminə uyğun olaraq müraciətin (qanunvericiliyin pozulması halı müəyyən edildikdə) eyni xidmət məkanında yerləşən Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti pəncərəsinə və ya məhkəməyə yönləndirilməsi (fərdi əmək mübahisəsi olduqda) zərurəti barədə rəy verə bilər.

Qeyd edilənlərin məntiqi ardıcılığı olaraq “DOST” mərkəzlərində əmək mübahisələrinin effektiv həllinin təmin edilməsi üçün atılmış digər addım mediasiya xidmətlərinin təşkilinin xidmətlər siyahısına əlavə edilməsi hesab oluna bilər. Belə ki, mediasiya xidmətinin təşkili istiqamətində 09 sentyabr 2022-ci il tarixində DOST Agentliyi ilə Mediasiya Şurası arasında birgə əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumu imzalanmışdır. Memoranduma əsasən, “DOST” mərkəzləri vasitəsilə əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya xidmətlərinə çıxışın təmin olunması üçün 2023-cü ildə 5 sayılı Bakı DOST Mərkəzində “DOST Mediasiya Məkanı” fəaliyyətə başlamışdır. Təbii ki, ümumilikdə ölkə üçün kifayət qədər yeni olan mediasiya institutunun fəaliyyəti və bundan irəli gələn xidmət imkanlarının DOST modeli ilə əlaqələndirilməsi maraqlı doğurmaya bilməz və özlüyündə müəyyən dərəcədə unikal bir model sayıla bilər. Belə ki, vətəndaşlar əmək münasibətləri ilə bağlı mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəlki zəruri sənədləşmələrin həyata keçirilməsi üçün bütün “DOST” mərkəzlərinə müraciət edə bilərlər. Bu halda sosial agent tərəfindən mediasiya ilə bağlı məlumat verilir və şəxsin razılığı və verdiyi məlumatlar əsasında təklif hazırlanır, həmçinin aidiyyəti üzrə mediasiya təşkilatlarına göndərilərək müvafiq addımlar atılır. Eyni zamanda əlavə imkan kimi Bakı şəhərində yerləşən “DOST” mərkəzlərinin birində (5 sayılı Bakı “DOST” Mərkəzi) bilavasitə mediasiya sessiyalarının keçirilməsi məqsədi ilə “Mediasiya məkanı”-nın istifadəyə verilməsi həmin xidmətlərin daha əlçatan olması istiqamətində atılmış növbəti uğurlu addım kimi dəyərləndirilə bilər. (10)

Məlum olduğu kimi mediasiya mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ həlli üsuludur, yəni tərəflərin aralarında yaranmış problemin həllinə mediatorun vasitəçiliyi ilə qarşılıqlı razılıq əsasında məhkəmə prosesi olmadan nail olmaq imkanı yaradır. Hazırda mübahisələrin həlli vasitəsi kimi mediasiya yerli və beynəlxalq səviyyədə təşviq edilir. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, müxtəlif dövlətlərin praktikasında mediasiyanın hüquqi tənzimlənməsi fərqli şəkildə həyata keçirildiyindən bu da öz növbəsində həmin dövlətlərdə mediasiyaya müraciət statistikasında və onun effektivliyində fərqliliklərə yol açır. Məsələn, müəyyən mübahisələrin həllində məhkəməyə müraciətdən öncə ilkin mediasiya sessiyasında iştirakın qanunvericilikdə tələb kimi müəyyən edilməsi aktual müzakirə mövzularından biridir.

Avropa dövlətlərinin təcrübəsinə nəzər salsaq, aydın olur ki, məsələyə münasibətdə üzv dövlətlərin yanaşması iki istiqamətə bölünür. Kontinental Avropanın üzv dövlətləri mübahisələrin alternativ həlli üsulları istiqamətində kifayət qədər təbliğədiçi mövqedən çıxış etsələr də, onlar məhkəməyə müraciət etməzdən öncə mediasiya sessiyasının həlledici şərt kimi müəyyən edilməsi məsələsinə bir qədər tərəddüdlə yanaşırlar. Məsələn, Almaniya, Hollandiya, Polşa və Portuqaliya kimi dövlətlərdə mediasiya institutu məhkəməyə müraciət prosesində şərt kimi müəyyən edilməmişdir. (11) Bu tipli yanaşmanın əsası ondadır ki, könüllülük prinsipi mediasiyanın mahiyyətini ehtiva edir və hesab edilir ki, mediasiyanın tələb kimi təsbit edilməsi Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı bəndində qeyd edilən, o cümlədən fundamental insan hüquqlarından biri hesab edilən şəxsin məhkəməyə müraciət hüququna maneə yaradır. (12) Lakin tədqiqat zamanı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsində sözügedən məsələ ilə bağlı hər hansı presedent aşkar edilməmişdir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi isə məsələyə münasibətdə İtaliya, Avstraliya, Türkiyə kimi dövlətlərlə oxşar mövqedən çıxış edir. Belə ki, qanunvericilikdə ailə, əmək və kommərsiya mübahisələrində məhkəməyə müraciət etməzdən öncə mediasiya sessiyasında iştirak tələb kimi müəyyən edilmişdir. Təbii ki, bu yanaşma məhkəmələrin iş yükünün azalmasına və mübahisələrin həllinin asanlaşmasına müəyyən mənada müsbət yöndə təsir edir. Hazırda “DOST” mərkəzlərində əmək mübahisələri ilə bağlı mediasiya xidmətlərinin təşkil xidmətindən istifadə edən vətəndaşların statistikasına kifayət qədər aşağıdır, yəni təcrübədə mediasiyanın effektivliyi hələ də gözlənilən səviyyədə deyildir. Ümumiyyətlə, ölkə üzrə rəsmi statistika qaynağına diqqət yetirilsə, qeyd edilməlidir ki, məhkəmə baxışında olmuş (qətnamə çıxarılmış) əmək mübahisələri üzrə son beş ildə illik göstəricisi 700-800 iş həddindədir. (13) Təbii ki, bu statistika yalnız məhkəmə icraatında olmuş və məhkəmə aktları qəbul edilmiş işlər üzrə göstəricidir, yəni bu və ya digər hər hansı səbəbdən məhkəmədən kənar qalmış işləri əhatə edə bilməz.

Əmək münasibətləri istiqamətində xidmətin əlçatanlığının təmin edilməsi baxımından maraqlı həll hesab edilən daha bir vasitə ölkədə tətbiq edilən yenilik- Ədliyyə Nazirliyinə Təcili Elektron Zəng (“ƏN TEZ”) xidmətidir. Bu konsepsiya təkcə müxtəlif ədliyyə orqanlarına müraciət etmək imkanı deyil, həmçinin hazır sənədlərin yerində verilməsi prinsipinə əsaslanır və xidmətlərin olduqca sürətləndirilmiş rejimdə göstərilməsini şərtləndirir. Həmin sürətə nail olmaq üçün respublikada fəaliyyət göstərən bütün yerli ədliyyə orqanlarının xidmət şəbəkəsinə cəlb olunması gözləniləndir. İstinad edilən xidmət imkanlarının genişləndirilməsi və mediasiya istiqamətində xidmətlərin (o cümlədən distant mediasiya sessiyası keçirilməsi imkanların dəyərləndirilməsi) də buraya inteqrasiya edilməsi, habelə “DOST” mərkəzləri ilə əlaqələndirilməsi (artıq bu istiqamətdə ilk addımlar atılıb və fəaliyyətdə olan iki mərkəzdə bu xidmət imkanları istifadəyə verilib) isə qeyd olunan istiqamətdə uğurlu həll hesab oluna bilər. Belə olan halda vətəndaşlar müvafiq xidmət imkanlarından istifadə etməklə istər əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə iddia ərizələrinin tərtib edilməsi, istərsə də bu kimi mübahisələr üzrə mediasiya istiqamətində sənədləşdirmə işlərinin aparılması, habelə mediasiya proseslərinin keçirilməsi üçün xidmət məkanlarından istifadə edə bilərlər.

Beləliklə, “bir pəncərə” modeli əsasında təqdim olunan DOST xidmətlərinin və onların göstərilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə göstərilən xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması, o cümlədən tətbiq edilən yeni həllər, habelə bu sahədə uğurlu aparılan islahatlarda ardıcılığın təmin edilməsi üçün qeyd olunan istiqamətdə qanunvericiliyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi zəruri hesab olunur. Həmçinin, kifayət qədər yeni institut olan mediasiyaya çıxışın “DOST” mərkəzlərində təmin edilməsi əmək münasibətlərinin həllinə innovativ yanaşma kimi dəyərləndirilsə də, hesab edilir ki, vətəndaşlar arasında sözügedən xidmət barədə məlumatlılıq səviyyəsi daha da artırılmalıdır.

Nəticə etibarilə hesab olunur ki, bugün DOST modeli yalnız sosial sahədə xidmətlər və “bir pəncərə” modeli üzrə deyil, habelə formalaşmış unikal bir təcrübə olaraq bir sıra istiqamətlər üzrə fundamental elmi araşdırmalar üçün kifayət qədər perspektivli platforma kimi qəbul edilməlidir. Şübhəsiz ki, bu kateqoriyadan olan araşdırmalar modelin işləkliyinin təminatı istiqamətində öz töhfəsini verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hacızadə E. (2006), "Sosiallaşan İqtisadiyyat", Bakı: Nurlan NRM, 300 s.
2. DOST Agentliyinin rəsmi saytı, "Bu gün DOST Agentliyinin 5 yaşı tamam olur", 9 avqust 2023, <https://dost.gov.az/news/760>
3. DOST Agentliyinin rəsmi saytı, "DOST modeli Moldovada tətbiq ediləcək", 31 avqust 2023, <https://dost.gov.az/news/766>
4. "Integrating local services for individuals in vulnerable situations", Paris, pp 32-33
5. Adrian, vs Gergo (2023), 'Trends in the Digitalisation of Public Administrations – In Light of EU Legislation and Domestic Developments", pp.131-133.
6. "A one-stop shop for accessible, transparent and efficient public service delivery" (2016), International Labour Office, Social Protection Floors.
7. DOST Agentliyinin rəsmi saytı, "Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətlərinə dair arayışların verilməsi", <https://dost.gov.az/services/issue-of-references/?kt=4>
8. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, (1999), Bakı: Qanun
9. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi (2015), Bakı: Qanun
10. DOST Agentliyinin rəsmi saytı "DOST Mediasiya Məkanı" fəaliyyətə başladı", 26 yanvar 2023, <https://dost.gov.az/news/594>
11. Wirth C. and Eckstein D, (2015), Financier Worldwide Magazine
12. European Convention on Human Rights, (1950), Council of Europe Treaty Series 005
13. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı Okt 29, 2017, <https://www.stat.gov.az/search/?q=i%C5%9F%C3%A7i>

Vüsalə MÜZƏFFƏROVA

"DOST Rəqəmsal İnnovasiyalar Mərkəzi" MMC-nin direktorunun müşaviri

e-poçt: vmuzaffarova@gmail.com

ƏMƏK VƏ ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ NAZİRLİYİ TƏRƏFİNDƏN TƏQDİM OLUNAN XİDMƏTLƏRİN RƏQƏMSAL PLATFORMAYA DAŞINMASI

Xülasə

Bəşər tarixinin ən yeni mərhələsi kimi xarakterizə olunan post-neokapitalizm dövründə insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sosial ədalətin təmin edilməsi, sosial əməkdaşlığın və insanların qarşılıqlı sosial məsuliyyətinin möhkəmləndirilməsi, sosial qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması, insanın bütün hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və ona layiqli həyat şəraitinin yaradılmasına yönələn sosial dövlət növbəti "ideal idarəçilik" modeli kimi qəbul edilir. Sosial dövlətin üstün tərəflərindən biri onun dövlət – cəmiyyət – vətəndaş münasibətlərində qarşılıqlı fəaliyyətə və dəstəyə əsaslanan dövlət quruluşu olması ilə bağlıdır. Müasir Azərbaycan Respublikasının ən yeni tarixi sosial dövlət qurmaq istiqamətində müəyyənləşdirilib. Azərbaycanda formalaşan sosial dövlət modeli özündə milli ənənələri ehtiva edir, həmçinin müasir inkişaf meyllərini nəzərə alır. Sosial dövlət qurulması, sosial təminat hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunur.

Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, tabeliyində olan və strukturuna daxil olan qurumlarla birlikdə sosial dövlət siyasətini həyata keçirməklə sosial dövlət quruculuğu istiqamətində töhfələrini verməkdədir.

Açar sözlər: *Rəqəmsallaşma, elektronlaşma, sosial müdafiə, proaktiv xidmət, İKT, ünvanlı dövlət sosial yardımı, pensiya, müavinət, əlillik, əmək müqaviləsi*

Vusala MUZAFFAROVA

Advisor of the director of "DOST Digital Innovation Center" LLC

e-mail: vmuzaffarova@gmail.com

TRANSFERRING THE SERVICES PROVIDED BY THE MINISTRY OF LABOR AND SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION TO THE DIGITAL PLATFORM

Summary

In the era of post-neo-capitalism, representing the latest phase of human history, a social state, striving to enhance the quality of life, ensure social justice, foster social cooperation, promote mutual social responsibility, eradicate social inequality, safeguard all human rights and freedoms, provide favorable living conditions is viewed as the next "ideal management" model.

The social state distinguishes itself by being a governmental structure grounded in collaborative efforts and support within state-society-citizen relations. The recent historical trajectory of the modern Republic of Azerbaijan is oriented towards constructing a social state. The social state model formed in Azerbaijan incorporates both national traditions and contemporary development trends. The Constitution of the Republic of Azerbaijan enshrines both the establishment of a social state and the right to social security.

The Ministry of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Azerbaijan, along with its affiliated institutions, actively contributes to the realization of the social state by implementing the social state policy.

Key words: *Digitization, electronicization, social protection, proactive service, ICT, targeted state social assistance, pension, benefits, disability, employment contract*

Sosial sahədə rəqəmsallaşmaya gedən yol

Rəqəmsal dövlət quruculuğuna illər öncə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli 1146 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər) ilə başladıq. Ötən əsrin son onilliyində informasiya və kommunikasiya texnologiyaları cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Onların təsir dairəsi dövlət strukturlarını və vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, iqtisadi və sosial sahələri, elm və təhsili, mədəniyyəti və bütövlükdə insanların həyat tərzini əhatə etmişdir. Bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının verdiyi üstünlüklərdən faydalanırdılar və informasiya cəmiyyətinə istiqamətlənmiş yolun bəşəriyyətin gələcəyinə gedən yol olduğu artıq heç kimdə şübhə doğurmurdu. Dünya təcrübəsi göstərir ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunması ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir və məhz bu texnologiyalar əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətində mövcud olan problemlərin həll olunması və yoxsulluğun azaldılması üçün tutarlı vasitələrdəndir. (1)

Milli Strategiya bir çox sahələri əhatə etməklə yanaşı əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi elektron hökumətin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini ehtiva edirdi. Sosial dövlət üçün İKT-dən istifadə etməklə sosial yönümlü sahələrin inkişaf etdirilməsi vacib idi. Sosial yönümlü sahələrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə əhaliyə sosial-məişət xidmətlərinin göstərilməsi, əhalinin az təminatlı təbəqələri üçün pulsuz informasiya xidməti imkanlarının yaradılması, əlillərin və fiziki imkanları məhdud olanların sosial-mədəni tələbatlarının informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə ödənilməsi, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə yoxsulluğun və işsizliyin azaldılması, əhali üçün məsafədən işləmək (tele-iş) imkanlarının yaradılması sosial sahənin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərdən bir neçəsi idi. Qeyd olunmuş tədbirlərin dövlət idarəetmə orqanlarında və təşkilatlarında, yerli özünüidarəetmə orqanlarında informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi və inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların, qeyri-hökumət təşkilatlarının dövlətin idarə edilməsində iştirakı üçün münasib şəraitin yaradılması, vətəndaşlara informasiya xidmətləri göstərən dövlət avtomatlaşdırılmış məlumat sistemlərinin, tematik, sahə, regional informasiya resurslarının yaradılması fonunda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. (1)

Rəqəmsallaşma ilə bağlı tədbirlər tam sürətlə davam etməkdə idi. Artıq Azərbaycanın davamlı və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyinin müasir prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi məqsədi ilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə olunması dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmiş və bu sahədə mühüm tədbirlər görülmüşdür. "Dövlət orqanlarının və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslərin elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2011-ci il tarixli 429 nömrəli Fərmanı rəqəmsallaşma sahəsində kuliminasiya nöqtəsi oldu. Beləliklə, "Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslər tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları"nın və "Elektron xidmət növlərinin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 noyabr 2011-ci il tarixli 191 nömrəli Qərarı əsasında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (bundan sonra - Nazirlik) də daxil olmaqla bir çox dövlət orqanları (qurumları) xidmətləri rəqəmsal platformaya keçirməklə əhaliyə elektron xidmətlər təqdim etməyə başladılar. (2) (3) (4)

Rəqəmsallaşma sahəsində həyata keçirilən tədbirlər

Məlum olduğu kimi Nazirlik sosial cəhətdən həssas kateqoriyadan olan şəxslərə xidmət göstərməkdədir. Vətəndaşlara, işəgötürənlərə, sahibkarlara operativ, daim əlçatan, keyfiyyətli xidmət göstərilməsi və bunun əsasında xalqın sosial rifahının artırılması Nazirliyin əsas məqsədlərindən bir neçəsidir.

Nazirlik elektron xidmətlər təqdim edərkən “Əmək, məşğulluq, sosial müdafiə və sosial təminat sahələrində elektron xidmətlərin tətbiqinin genişləndirilməsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin “Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi haqqında Əsasnamə”nin və “e-sosial” internet portalı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Prezidentin digər fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını rəhbər tutur.

2014-cü ildən etibarən nazirlik ilk elektron xidmətlərini istifadəçilərə təqdim etmişdir. Həmin dövrdən istifadəyə verilən **əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, uşağın anadan olmasına görə, dəfnə və uşağın 3 yaşınadək qulluğa görə müavinətlə bağlı haqq-hesab cədvəllərinin təqdim edilməsi ilə bağlı xidmətlər** sahibkarların və paralel olaraq vətəndaşların və müxtəlif kateqoriyadan olan xidmət istifadəçilərinin işini asanlaşdırmış, bürokratiyanın aradan qalxmasına, xidmət göstərilməsi zamanı şəffaflığın artmasına və xidmət müddətinin minimuma enməsinə zəmin yaratmışdır.

Həmin ildən istifadəyə verilən **“Sığorta” altsistemi** məcburi dövlət sosial sığortası və işsizlikdən sığorta sahələrində xidmətlərin elektronlaşdırılmasına xidmət edir. Belə ki, 2006-cı ildən etibarən tətbiq edilən fərdi uçot sistemi əsasında sığortaolunanların hesabına ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqqının uçotu aparılır ki, bu da sığortaolunanların bir çox sosial hüquqlarının təmin olunmasına xidmət edir. Əsas istiqamət qanunvericiliyə uyğun olaraq pensiya və müavinət təyinatının həyata keçirilməsidir. (5) (6)

2014-cü ildən istifadəyə verilən **“Əmək müqaviləsi bildirişi” altsistemi** Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə əsasən (siyahısı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 8 iyul tarixli 206 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş dövlət orqanlarında müvafiq vəzifələrə (peşələrə) qəbul edilən (götürülən) işçilərlə işəgötürənlər arasında əmək müqaviləsi kağız üzərində yazılı formada bağlanan əmək münasibətləri istisna olmaqla) işçilərlə işəgötürənlər arasında əmək müqaviləsinin bağlanılmasının, onda dəyişiklik edilməsinin və ya ona xitam verilməsinin elektron qaydada qeydiyyatına alınması, habelə iş yerindən elektron qaydada arayışın alınmasına xidmət edir. Sistem 2022-ci ildə daha da təkmilləşdirilərək əmək və məşğulluq sahəsində daha mütərəqqi xidmət göstərilməsinə imkan yaratmışdır. Hazırda **111914** işəgötürən sistemin istifadəçisi kimi çıxış edir. (5) (6)

2014-ci ildən etibarən Nazirliyin Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin **“Əlillik” altsisteminin** istifadəyə verilməsi və dövlət elektron informasiya sistemlərinin yaradılması “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, orqanizmin funksiyalarının pozulması faizinin, səbəbinin və müddətinin müəyyən edilməsi məqsədilə əlilliyin qiymətləndirilməsinin, əlilliyi olan şəxslərin reyestrinin aparılması, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin bərpa mərkəzlərinə qəbulunun, onlara göstərilən reabilitasiya xidmətlərinin uçotunun elektron qaydada aparılmasına şərait yaratmışdır. O zamandan etibarən əlilliyin təyin olunması proaktiv qaydada həyata keçirilməklə müvafiq kateqoriyadan olan şəxslərin ayani müayinəyə ehtiyac olduğu hallar istisna olmaqla Nazirliyə gəlmədən qısa müddətdə fiziki vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsinə və müvafiq statusun verilməsinə vəsələ olmuşdur. 5, 6

Nazirlik tərəfindən göstərilən xidmətlərin maksimum sayda elektronlaşdırılması qarşıya qoyulmuş məqsəd idi. Sosial sahədə elektronlaşmanın davamı kimi 2016-cı ildə ünvanlı dövlət sosial yardımı ilə bağlı müraciətin, təyinat və təyinatdan imtinanın elektronlaşdırılması məqsədilə “Ünvanlı yardım” (VEMTAS) altsistemi istifadəyə verildi. Hazırda 62 mindən çox ailə sistem vasitəsilə dövlətin aztəminatlı şəxsləri üçün nəzərdə tutulmuş layihəsindən istifadə etməkdədir. (5) (6)

2019-cu ildən etibarən **“Pensiya” altsistemi** vasitəsilə əmək pensiyasının hər 3 növü - yaşa , əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyalarının proaktiv təyinatına başlanılmışdır. İnformasiya sistemlərinin inteqrasiyası nəticəsində həyata keçirilən təyinat barədə məlumat vətəndaşa sms vasitəsilə təqdim olunur, habelə Nazirliyin e-sosial internet portalındakı şəxsi kabinetində yerləşdirilir. (5) (6)

Həmin ilin sonlarından etibarən **“Sosial ödənişlər” altsistemi** vasitəsilə sosial müavinət və təqaüdlərin proaktiv təyinatına başlanılmışdır. Hazırda yaşa, əlilliyə, uşağın anadan olmasına, ailə başçısını itirməyə görə 50 -dək müavinət və təqaüd proaktiv qaydada təyin edilməkdədir. (5) (6)

Hazırda Nazirlik tərəfindən təqdim olunan **159** xidmətin **141**-i elektron, onlardan 52-si isə proaktiv qaydada təqdim olunur.

Hazırda Nazirliyin **daxili sənəd dövriyyəsi, hərbi-həkim ekspertizası və tibbi şəhadətləndirilməyə dair sənədlər üzrə məlumatların toplanması və sistemləşdirilməsi**, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, Nazirliyin fəaliyyət istiqamətləri üzrə **sahibkarlıq subyektlərində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin formalaşdırılması və aparılması, işsiz və işaxtaran şəxslərin qeydiyyatına alınması, işgötürənlərin verdikləri boş olan və işçi tələb edilən iş yerləri, habelə yeni yaradılan iş yerləri haqqında məlumatlar əsasında vakansiya bankının, ştat vahidlərinə dair cədvəlin yaradılması**, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün **əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə iş icazəsinin verilməsi və ya onun müddətinin uzadılması ilə bağlı rəy verilməsi**, ayrı-ayrı kateqoriyadan olan şəxslərin maddi-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarına əsasən, **mənzil, avtomobil, habelə müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində maddi yardımla təmin olunan şəxslərin uçotu**, Nazirlikdə **vətəndaşların qəbulu, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların, onları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin, himayədar ailəyə verilmiş uşaqların və himayədar ailə (himayədar valideyn) olmaq istəyən ailələrin (şəxslərin) uçotunun, həmçinin övladlığagötürmə və himayədar ailə sahəsində digər xidmətlər, şəhid və şəhid ailəsi statusu almış şəxslər, müharibə veteranları və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin uçotu, sosial xidmət müəssisələrinə yerləşdirilməklə bağlı müraciət** və s. xidmətlər **elektron formada** təqdim olunur.

Vətəndaşlar və xidmət istifadəçiləri Nazirliyin Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemində formalaşmış məlumatları əsasında 30 **elektron arayış** əldə etmək imkanına malikdirlər.

Nazirlik tərəfindən təqdim olunan xidmətlər Elektron Hökumət portalında yerləşdirilməklə yanaşı, Nazirliyin **e-sosial.az internet portalı** vasitəsilə də təmin olunur. Portal vasitəsilə istifadəçilər şəxsi kabinetə daxil olaraq MEİS-də onlara dair formalaşan məlumatla tanış ola, onlara düzəliş edilməsi ilə bağlı müraciət edə, sosial sahədə xəbərlərlə tanışa ola və Nazirliyə, onun struktur bölmələrinə onlayn müraciət edə bilərlər.

Hazırda Nazirliyin elektron informasiya sistemi təkmilləşdirilməkdədir. Belə ki, yeni elektron xidmətlər yaradılır, mövcud elektron xidmətlər yenidən təşkil olunur. Nazirliyin tabeliyində ixtisaslaşmış qurum olan **DOST Rəqəmsal İnnovasiyalar Mərkəzinin** yaradılması proseslərin daha sürətli təşkilinə təkan verməkdədir.

Rəqəmsallaşmanın müsbət nəticəsi və mövcud problemlər

Nazirlik tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqəmsal platformaya keçirilməsi müsbət nəticələrini aşağıdakı kimi təsnifləşdirə bilərik:

- **Xidmətlərin optimallaşdırılması** - xidmətlərin keyfiyyəti artırılmış, təqdim edilmə qaydası təkmilləşdirilmişdir;
- **Vaxta qənaət** - istifadəçilər xidmət mərkəzlərinə getmədən, olduqları yer üzrə xidmətdən istifadə edərək vaxta qənaət etmişlər;

- **Vətəndaş-məmur təmasının minimuma enməsi** - xidmətlərin elektron formada təqdim olunması vətəndaşların dövlət məmurları ilə təmas qurmaq ehtiyacını aradan qaldırmışdır;
- **Bürokratiyanın qarşısının alınması** - istifadəçilərin dövlət məmurları ilə təmasının azalması müxtəlif bürokratik əngəllərin aradan qalxmasına səbəb olmuşdur;
- **Korrupsiyanın qarşısının alınması** - rəqəmsallaşma ümumilikdə korrupsiyaya qarşı səmərəli üsullardan biri hesab edilir;
- **Xidmətin göstərilməsinə sərf olunan resurslara qənaət** - xidmətlərin elektron müstəviyə keçirilməsi insan, vaxt, mal-material resurslarına olan ehtiyacı azaltmışdır;
- **İstifadəçi məmnunluğunun artması** - qeyd olunan bütün hallar isə nəticədə istifadəçi məmnunluğunu artırmaqla qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmasını təmin etmişdir.

Rəqəmsallaşmanın müsbət nəticələri **beynəlxalq aləmdə** öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, Nazirliyin "Əlillik", "Ünvanlı yardım (VEMTAS)", "Əmək və məşğulluq" altsistemləri müxtəlif beynəlxalq mükafata layiq görülmüşdür. Habelə Nazirliyin 2019-cu ildən etibarən təqdim etdiyi proaktiv xidmət mexanizmi Böyük Britaniyanın "Wealth & Finance International" təşkilatı tərəfindən keçirilmiş 7-ci "FinTech 2023" müsabiqəsində "Dövlət sektoru üzrə proaktiv texnologiyanın aparıcı təminatçısı" mükafatına layiq görülmüşdür. Cari ildə ABŞ-ın beynəlxalq onlayn "dotCOMM Awards" müsabiqəsində "e-sosial.az" portal "Dövlət saytı" nominasiyası üzrə "Platinum" kateqoriyasında qalib seçilmişdir. Onu da qeyd edək ki, "e-sosial.az" portalı və "Pensiya, müavinət və təqaüdlərin proaktiv təyinat mexanizmi" layihəsi BMT-nin İKT üzrə ixtisaslaşmış qurumu olan Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqı və BMT İnkişaf Proqramının "SDG Digital" tədbiri çərçivəsində birgə keçirdiyi "SDG Digital GameChangers Award" müsabiqəsində finalçılar siyahısına daxil edilmişdir.

Son illərdə innovativ yeni məhsullar, xidmətlər və prosesləri inkişaf etdirmiş qurum kimi **DOST Rəqəmsal İnnovasiyalar Mərkəzi** də beynəlxalq müstəvidə öz fəaliyyətinə görə tanınmışdır. Qurum Böyük Britaniyanın Texnologiya Təchizat Şəbəkəsinin keçirdiyi "İnnovasiya Mükafatları – 2023" müsabiqəsində "İnnovatorlar" kateqoriyasında "Münsiflər heyətinin seçimi" nominasiyasının qalibi seçilmişdir. Həmçinin, müsabiqənin rəsmi elektron broşürunda kateqoriyalar və finalçılar barədə ümumi məlumat, Azərbaycanın sosial sahədə elektronlaşma üzrə nailiyyətlərinə, rəqəmsallaşma proseslərinin məqsədinə dair xüsusi hazırlanmış qısa tanıtım videosu əks olunmuşdur.

Beynəlxalq mükafatlar ilə yanaşı, Nazirliyin rəqəmsal həlləri barədə informativ məqalələr beynəlxalq platformalarda da paylaşılır. Belə ki, ƏMAS BMT-nin Cənub-Cənub əməkdaşlığı platformasında uğurlu innovativ həllərdən biri kimi təqdim edilmişdir, "e-sosial.az" portalı barədə məqalə isə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının Dövlət Sektorunda İnnovasiyalar üzrə Tədqiqat Mərkəzinin saytında işıqlandırılmışdır.

Rəqəmsallaşma ilə bağlı əldə edilmiş müsbət nəticə ilə yanaşı **aşağıdakı problemlərin mövcudluğu** təəssüf doğurur:

- Bəzi dövlət orqanlarında (qurumları) elektron informasiya sistemlərinin olmaması
- Mövcud informasiya sistemlərində problemlər
- Bəzi hallarda məlumatların yenilənməməsi
- Rəqəmsallaşma ilə bağlı bəzi halların hüquqi tənzimlənməməsi, normativ hüquqi aktlardakı boşluqlar
- Sahə üzrə kadr çatışmazlığı
- Texniki infrastruktur
- Maliyyə

“Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”na əsasən növbəti illərdə şəhər və regionlarda əmək bazarı imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edən müxtəlif mexanizmlərinin və elektron infrastrukturun yaradılması, əlilliyi olan şəxslər üçün yeni platformaların və elektron kvotanın tətbiqi, ailələrin ünvanlı dövlət sosial yardım hüququnu müəyyənləşdirmək üçün elektron informasiya VENTAS proqramının yeni versiyasının tətbiq edilməsi, pensiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair tədbirlərin həyata keçirilməsi, rəqəmsal bilik və bacarıqları inkişaf etdirəcək təhsil və təlim proqramlarının həyata keçirilməsi yaxın gələcək üçün Nazirlik tərəfindən həll olunmalı məsələlərin bir neçəsidir. Mövcud problemləri həll edərək məqsədə çatacağıma inanırıq.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)
- 2.** “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”
- 3.** “Dövlət orqanlarının və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslərin elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2011-ci il tarixli 429 nömrəli Fərmanı
- 4.** “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslər tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları”nın və “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 noyabr 2011-ci il tarixli 191 nömrəli Qərarı
- 5.** “Əmək, məşğulluq, sosial müdafiə və sosial təminat sahələrində elektron xidmətlərin tətbiqinin genişləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
- 6.** “Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin “Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemi haqqında Əsasnamə”nin və “e-sosial” internet portalı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı
- 7.** Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası

Nərmin SALAHZADƏ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistrantı

e-poçt: nsalahzade99@mail.ru

SOSIAL SAHƏDƏ MÜASİR DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ ELMİ PARADİQMASI

Xülasə

Universitetlərdə təhsil prosesi üçün sosiologiyanın əhəmiyyəti insanların sosial proseslərə cəlb edilməsi (inklüzivasi) ilə bağlıdır. İnsanlar bu proseslərdə iştirak edərək dəyişikliklərə təsir edir və özlərini dəyişirlər. Müxtəlif sosial strukturlar, insanların şüuru dəyişikliklərə uyğunlaşır, lakin bu proses çətin və ziddiyyətlidir. Bir çox ölkələrdə sosial strukturlar və dəyərlər transformasiya olunur; cəmiyyətlər informasiya əsrinə yaxınlaşmaqla yanaşı, öz sivilizasiya və milli-mədəni kimliklərini qoruyub saxlamağa çalışırlar. Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində gələcəyə inam ya artır, ya da azalır. Bu isə öz növbəsində vətəndaşların cəmiyyətin idarəetmə mexanizmlərinin fəaliyyətinə və onların səmərəliliyinə daha çox diqqət yetirməsinə başlamasına səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: *sosial strukturlar, cəmiyyət, təhsil, insan davranışı, elmi paradigma*

Narmin SALAHZADE

Master's student of Azerbaijan State Economic University

e-mail: nsalahzade99@mail.ru

THE SCIENTIFIC PARADIGM OF THE FORMATION OF MODERN STATE SERVICES IN THE SOCIAL FIELD

Summary

The importance of sociology for the educational process in universities is related to the involvement (inclusion) of people in social processes. By participating in these processes, people influence changes and change themselves. Various social structures, people's consciousness adapt to changes, but this process is difficult and contradictory. In many countries, social structures and values are being transformed; While approaching the information age, societies try to preserve their civilizational and national-cultural identities. Confidence in the future either increases or decreases in different layers of society; citizens began to pay more attention to the functioning of society's management mechanisms and their efficiency.

Keywords: *social structures, society, education, human behavior, scientific paradigm*

Sosiologiya kurikulumunun məqsədi sosial hadisə və prosesləri tarixi inkişaf prizmasından cəmiyyətə vahid baxış kontekstində öyrənməkdir. Mövzunun strukturunu və xüsusiyyətlərini, nəzəri sosioloji bilik səviyyələrini, insan davranışı və sosial təşkilatı dərk etmək vacibdir. Bunun sayəsində cəmiyyətin üzlaşdıy problemlərin həllinin elmi yollarını və elmi tədqiqat perspektivlərini müəyyən etmək mümkün olur (4)

Cəmiyyətin fəaliyyət mexanizmlərini öyrənməklə sosiologiya idrak prosesini müxtəlif subyektlər, təşkilatlar və sosial institutlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin təhlilinə yönəldir. Sosiologiyanın öyrənilməsi cəmiyyətin və fərdin maraqları naminə zəruridir. Peşə hazırlığında sosiologiya mütəxəssisin gələcəkdə uğurlu işinin açarı kimi çıxış edir.

Sosial sferanın sektorlarının müasir idarə edilməsinin hüquqi əsasları təhlil edilir, yenidən baxılmasını tələb edən əsas ziddiyyətlər və normalar müəyyən edilir. Sosial sahənin idarə olunması üçün xarakterik olan problemlər, onların səbəbləri və mənfi nəticələri müəyyən edilmişdir. İqtisadiyyat, hüquq, idarəetmə və psixologiya nöqtəyi-nəzərindən ənənəvi "öyrət, müalicə et, kömək et"ə deyil, sosial sferanın sektorları üzrə xidmət göstərilməsinə keçidin nəticələri nəzərdən keçirilir. Sosial sferanın idarə olunmasında hakimiyyət orqanlarının əsas rolu standartlaşdırılmış sosial xidmətlərin göstərilməsi deyil, əhalinin dəstəklədiyi, insan həyatının dəyərlərinə əsaslanan ümumi siyasətin işlənilib hazırlanmasıdır.

Geniş mənada sosial sfera insan potensialının təkrar istehsalını təmin edən sənaye sahələrinin məcmusu kimi başa düşülür. Ənənəvi olaraq bunlara təhsil, səhiyyə, sosial yardım, vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyaları üçün sosial xidmətlər, mədəniyyət və asudə vaxt, bədən tərbiyəsi və idman, habelə mənzil tikintisi, kommunal xidmətlər, nəqliyyat və digər yaşayış sahələri daxildir.

Sosial xidmətlərin göstərilməsində müxtəlif münasibətlərə keçidi göstərən bəzi fundamental fərqləri nəzərdən keçirək.

Müasir lüğətlərdə, qaydalarda və digər mənbələrdə, məsələn, dərsliklərdə "xidmət" anlayışının təfsirinə müraciət etmək bizə aşağıdakı kimi vacib xüsusiyyətləri vurğulamağa imkan verir:

- 1) mahiyyətə qeyri-maddi olmalıdır;
- 2) xidmətin göstərilməsi kompensasiya edilməlidir;
- 3) keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün bəzi spesifik parametrlərə riayət etmək zərurəti.

"Xidmət, təchizatçı ilə istehlakçı arasında qarşılıqlı əlaqə zamanı mütləq yerinə yetirilən ən azı bir hərəkətin nəticəsidir və bir qayda olaraq, qeyri-maddidir."

Sosial xidmətlərə keçid zamanı xidmətlərin ödənilməsi məsələsi mübahisə doğurmur. "Xidmət" termininin özü onun təmin edilməsində iştirak edən iki tərəfin və onun təmin edilməsi üçün müvafiq əsasın olmasını nəzərdə tutur. Xidmətin ən erkən tənzimləyici təriflərindən birində deyilir ki, "xidmət əmək münasibətlərinə əsaslanan fəaliyyətlər istisna olmaqla, başqalarının ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş kommersiya fəaliyyətidir". Başqa sözlə, sosial maraqlar da daxil olmaqla xidmətlərin alınmasının əsasında kommersiya maraqları dayana bilər. Sosial institutların adlarının təşkilata çevrilməsi də kommersiya maraqlarının sosial sferaya inteqrasiyasına şərait yaratdı. (5)

Təşkilatın əsas məqsədlərindən biri qazanc əldə etməkdir. Başqa sözlə, yeni qanunun daha da praktik tətbiqi təhsil məkanında qeyri-kommersiya təhsil təşkilatlarının meydana çıxmasını istisna etmir ki, bu da ifadə olunan narahatlıqlarla yanaşı, cəmiyyətin daha da maddi təbəqələşməsinə gətirib çıxaracaq.

Təhsil sahəsində təhsil almaqla təhsil xidmətlərini almaq arasındakı fərq təkcə sonuncuya görə kompensasiyanın artması deyil. O, təhsil xidmətlərinin göstərilməsi və istehlakçı iştirakçıları arasında münasibətlərin xarakterini dəyişir. İstehlakçı üçün xidmətin özünə maraq azalır. O, əldə olunan biliklərdən daha çox, alınan təlimin sənədləşdirilmiş sübutları şəklində son nəticə ilə maraqlanır.

Təhsil xidmətləri tələbələrin bilik, bacarıq və səriştələrə yiyələnmək, qabiliyyətləri inkişaf etdirmək, biliklərin gündəlik həyatda tətbiqi təcrübəsi toplamaq üzrə fəaliyyətlərinin məqsədyönlü təşkili prosesini təmsil edən xidmətlərdir. Sosial xidmətin iştirakçıları mülkiyyət strukturundan asılı olmayaraq sosial xidmət göstərən müəssisə və idarələr, habelə hüquqi şəxs yaratmadan sosial xidmət sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən vətəndaşlardır.

Sosiologiyanın indiki inkişaf mərhələsində sosiologiya elmi çərçivəsində inkişaf etmiş və ya yaranmaqda olan və onlarla birbaşa əlaqəli olan inkişaf istiqamətləri və paradıqmalar sosioloji tədqiqatlarda istifadə olunan əsas konseptual yanaşmalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Paradıqma anlayışı (qrparadeiqma - misal, nümunə sözüündən) problemlərin qoyulması, onların tədqiqi üsulları və həlli yollarının ilkin nəzəri modelidir. Bu anlayışı ilk dəfə amerikalı sosioloq Tomas Kuhn (1922-1996) irəli sürmüşdür. O hesab edirdi ki, yalnız bir etibarlı nəzəriyyə bütün digərləri üzərində üstünlük təşkil etdikdə və bütün elmi ictimaiyyət onun postulatlarının düzgünlüyünə razı olduqda paradıqma haqqında danışmaq olar. Elmi paradıqmanın mövcudluğunun başqa bir şərti onun reallığın vacib tərəflərini izah etmək qabiliyyətidir.

Lakin paradıqmanın bu təfsiri bütün mütəxəssislər, o cümlədən sosiologiya sahəsində çalışanlar tərəfindən paylaşılmır. Beləliklə, sosiologiyada belə bir fikir müəyyən edilmişdir ki, sosial biliklərdə sosial sferanın təhlilinə və izahına, onun qavranılmasına və şərhinə son dərəcə geniş yanaşmaların inkişafına kömək edən elmi paradıqmalar mövcuddur. Sosiologiyada dörd paradıqma inkişaf edib və tanınıb: sosial-tarixi determinizm, sosial faktlar, sosial təriflər və sosial davranış.

Mövcud elmi paradıqmalar çərçivəsində tarixi inkişaf prosesində cəmiyyətin təhlilinə ümumi metodoloji (konseptual) yanaşmalar yaranmışdır. Onlar öyrənilən obyektə birbaşa diqqətin yönəldilməsi, təhlilin ilkin prinsiplərinin orijinallığı və nəzərdən keçirilən hadisənin bu və ya digər tərəfinin vurğulanması ilə xarakterizə olunur. Konseptual yanaşmalar cəmiyyəti təhlil etmək üçün bilavasitə öyrənilən obyektə yönəlmiş ümumi metodoloji prinsiplər toplusudur. Hər bir elmi yanaşma sosial problemləri, prosesləri və hadisələri nəzərdən keçirmək üçün konkret ilkin prinsipə əsaslanır. Ona görə də sosiologiyada müxtəlif konseptual yanaşmaların olması sosioloji biliklərin plüralizmindən xəbər verir. (7)

Plüralizm cəmiyyətin təhlilində çoxsaylı qeyri-müəyyən nəticə kimi nəzərdən keçirilən sosial hadisələrin maraqlı və müxtəlif qiymətləndirilməsinə səbəb olur. Ancaq bu, elmi tədqiqatın bu sahəsində obyektiv biliyin olmadığı anlamına gəlmir. Nəzərə almaq lazımdır ki, elmdə yanaşmaların müxtəlifliyi və fərqli nəticələrin müqayisəsi son nəticədə çox məhsuldardır, çünki tədqiq olunan obyektin mürəkkəbliyi və çoxşaxəli təbiətinə görə universal təhlil metodu mövcud ola bilməz. Bundan əlavə, təhlil metodologiyası üzərində monopoliyadan imtina elmi doqmatizmdən, sxolastikadan və mütləq bilik iddialarından azad edir. Buna görə də, sosial reallığın qiymətləndirilməsi və təhlili üçün müxtəlif konseptual yanaşmalarla tanış olmaq yeni bir mövzunu öyrənməyə başlayan hər kəs üçün vacib vəzifədir.

Beləliklə, cəmiyyət fərdlərin məcmusu deyil, həm fərdlərin cəmiyyətdəki sosial mövqeyini qorumaq, həm də mövcudluğunu təkmilləşdirmək üçün zəruri olan insan münasibətləri və əlaqələr sistemidir. Xüsusi şəraitdə və müxtəlif səviyyələrdə sosial münasibətlər insanların bir-biri ilə və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsinə aiddir. Qrupun təsiri altında olan bu münasibətlər fərdlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə obyektiv olaraq mövcuddur və maraqların, motivasiyaların və hisslərin dinamik konfigurasiyası xarakteri daşıyır. Onların həyata keçirilməsi cəmiyyətin sosial sferası ilə müəyyən edilir, burada vahid təkrar istehsal və insan inkişafının sosial funksiyası həyatı bir prosesdir. Beləliklə, sosial münasibətlər subyektlərin həyat prosesində, həyat tərzində, daxili özünütəşkilində, özünütənzimləməsində, digər subyektlərlə münasibətlərində qarşılıqlı asılılığını ifadə edir.

İnsanların həyatının, onun təkrar istehsalının və bu əsasda bütövlükdə cəmiyyətin təkrar istehsalının təmin edilməsi cəmiyyətin və insanların sosial mühitinə xas xüsusiyyətdir. Sosial mühit insanların bilavasitə həyatını, çoxalmasını, qabiliyyət və ehtiyaclarının inkişafını təmin etmək üçün cəmiyyət tərəfindən istiqamətləndirilən hər şeydir. Hər bir insan, ailə, əmək kollektivi, şəhərin, kəndin, rayonun əhalisi özünəməxsus şəkildə cəmiyyətin sosial sferasına daxil edilir.

Subyektlərin hər biri üçün sosial mühit onun dəyərə əsaslanan varlığı və həyatın təkrar istehsalı sferası, özünü həyata keçirmə və özünü inkişaf etdirmə sferasıdır. Sosial sahənin müəyyənləşdirilməsi bizə ehtiyacın ödənilməsinin həm normativ-hesablanmış, həm də faktiki əldə edilmiş imkanları nəzərə almalı sosial göstəriciləri emal etməyə imkan verir. Sosial sferanın kəmiyyət xarakteristikası xüsusi aspekti - sosial infrastrukturunu təmsil edir.

Sosial infrastruktur sosial sferanın maddi və təşkilati komponentləridir; əhaliyə xidmət göstərmək üçün nəzərdə tutulmuş müəssisələr, strukturlar, nəqliyyat vasitələri kompleksi, habelə əhalinin, yəni real tələbatların nəzərə alınması ilə iqtisadiyyatın və sosial münasibətlərin müvafiq sahələrinin məcmusu. İnfrastrukturun vəziyyəti ilə ehtiyacların ödənilməsinin səviyyəsini və keyfiyyətini, onların inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsi və müasir sivilizasiyanın inkişaf tələbləri ilə əlaqəsini qiymətləndirmək olar. Beləliklə, sosial sistemlərin tipləşdirilməsi, hər bir sosial obyektin əlaqə və münasibətlərinin qanunauyğunluqlar səviyyəsində öyrənilməsi, onların fəaliyyət mexanizmləri və müxtəlif sosial sistemlərdə təzahür formaları haqqında konkret elmi biliklərin əldə edilməsi sosioloji metodların köməyi ilə həyata keçirilir.

Əhaliyə sosial xidmətlər sahəsində əsas sənaye problemlərindən biri dövlət və bələdiyyə sosial sektorunun qurumları tərəfindən dövlət zəmanətli xidmətlərin göstərilməsinin inhisarlaşdırılmasının mövcudluğu hesab edilə bilər. Ənənəvi olaraq, təsdiq edilmiş xidmətlərin siyahısına uyğun olaraq bu sahədə xidmət göstərmək və bu məqsədlər üçün dövlət tərəfindən maliyyə vəsaiti almaq hüququna yalnız dövlət və bələdiyyə sosial qurumları malik olub. Bu yanaşma ilə dövlət qurumları həm sosial xidmətlərin sifarişçisi, həm də onların təminatçısı kimi çıxış edirdilər ki, bu da dövlət büdcəsi vəsaitlərinin dövlət və bələdiyyə sektoru işçilərinin maraqları naminə bölüşdürülməsinə səbəb oldu. Qeyri-dövlət sektoru nümayəndələrinin dövlət sosial sifarişlərini almaq imkanları məhdud idi. (6)

Bazar şəraitində rəqabət mühitinin olmaması sənayenin sosial xidmətlərinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərdi, sənayenin inkişafına, əhali üçün yeni təkliflər çeşidinin genişlənməsinə kömək etmədi və əhalinin müasir və çoxşaxəli sosial xidmətlərə olan tələbatını tam ödəmirdi. Eyni zamanda, xarici provayderlər tərəfindən sosial xidmətlərin göstərilməsinin keyfiyyəti həm daha yüksək, həm də vətəndaşlar üçün üstünlük təşkil edə bilər, çünki kommərsiya və qeyri-kommərsiya sektorundakı təşkilatlar artıq şiddətli rəqabət və cəlbəcilik şəraitində işləməyə öyrəşiblər.

Qeyd edilə bilən digər problem isə sosial xidmətlər bazarında rəqabətin olmadığı şəraitdə xidmət alanların xidmət göstərəni seçmək və keyfiyyətli xidmət almaq hüquqlarını tam reallaşdırmaq imkanından məhrum olmasıdır.

Sosial xidmət sektorunda da maliyyə problemləri var idi. Bunlara ilk növbədə səmərəsiz xərclərin olması və dövlət sifarişindən artıq əlavə gəlirlərin aşağı səviyyədə olması daxildir. Bu çatışmazlıqlar sosial xidmətlər bazarında uğurla fəaliyyət göstərmək üçün bir tərəfdən öz xərclərini optimallaşdırmalı, digər tərəfdən isə daim xidmət dairəsini genişləndirməli olan kommərsiya və ictimai qeyri-kommərsiya təşkilatları üçün xarakterik deyil.

İnkişafının müasir mərhələsində əhaliyə sosial xidmətlər sahəsində dövlət və bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsi sistemində islahatlara ictimai ehtiyac aktuallaşdı. Sosial xidmətlərin göstərilməsi prosesinin modernləşdirilməsi onların tədarükçülərinin, o cümlədən, müxtəlif hüquqi və mülkiyyət formalı təşkilatların tədarükçülər siyahısında əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və bununla da sosial xidmət alanların öz xidmətlərini sərbəst seçmək imkanının təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulur.

Aydın ki, heç bir sosial institut öz fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin uğurlu təşkili üçün tam daxili resurslara və imkanlara malik deyil. Sosial qurumların fəaliyyətini həyata keçirərkən onlardan həm də köməkçi, əsas olmayan funksiyaları, o cümlədən binaların təhlükəsizliyini təmin etmək tələb olunur; insanların və malların daşınması, xidmətlərin reklamı, müştərilər üçün iaşə, fəaliyyətlərin informasiya təminatı və s. Onlarda uzunmüddətli məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün lazımi sərəfətələrə malik kadrlar çatışmır. Bütün bunlar xarici mühitdən, məsələn, dövlət qurumu tərəfindən göstərilməyən sosial xidmətlərin alına bildiyi QHT-lərdən ifaçıların cəlb olunmasını stimullaşdırır.

Sosial sahəni idarəetmə orqanlarının dövlət statistik hesabatına hər bir sosial sahədə, o cümlədən əhalinin sosial müdafiəsi və sosial xidmətlər üzrə əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsində qeyri-kommersiya təşkilatlarının iştirakını əks etdirən göstəricilər daxildir. Bu fəaliyyətin maliyyə mənbəyi də qeyd olunur - dövlət büdcəsi və ya öz mənbəyi.

Bu cür hesabatlar əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsi baxımından, o cümlədən, outsorsinq texnologiyasından istifadə etməklə sosial sektorların modernləşdirilməsi proseslərinin təhlili üçün zəmin yaradır. Əhaliyə sosial xidmətlərin göstərilməsi funksiyalarının qeyri-kommersiya təşkilatlarına ötürülməsinin iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək imkanı, habelə müxtəlif formalı təşkilatlar tərəfindən göstərilən sosial xidmətlərin keyfiyyətinin müqayisəli təhlilini aparmaq imkanı var.

Müasir dünyada əmək bölgüsünün əsas iqtisadi qanununun təzahürü olan outsorsinq texnologiyası həm xarici, həm də yerli təcrübədə inkişaf etdirilən ən geniş yayılmış təşkilati və idarəetmə innovasiyalarından biridir. (2)

Sosial siyasət əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin sayına deyil, əhalinin sosial rifahına yönəlməlidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün meyarlar orta ömür uzunluğunun artması, ölüm səviyyəsinin azalması, doğum səviyyəsinin artması və sosial xidmət alanların və onları birbaşa təmin edənlərin narazılığına səbəb olan tipik tələblərin azalmasıdır. Regional və yerli səviyyədə sosial gücün regionların xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi tendensiyası aşkar edilsə də, əhalinin sosial xidmətlərdən məmnunluğunu artırmaq və onların cəmiyyət üçün əlçatanlığını qoruya biləcək alternativ model və qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərinin axtarışını davam etdirmək lazımdır.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, dövlət sosial xidmətlərinin göstərilməsinin müasirləşdirilməsi inkişaf edib və bu proseslərin müsbət dinamikası var. Qeyri-hökumət təşkilatlarının sosial sahədə dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə çıxışının təmin edilməsinə dair illik hesabatların hazırlanması dövlət idarəetmə təcrübəsinin tərkib hissəsinə çevrilib.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Фугелова Т.А. Социально-Личностная Парадигма В Исследовании Проблемы Формирования Профессиональной Мобильности Будущего Инженера // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2.
2. Вобленко С.В. Государственные и муниципальные услуги: учебное пособие. - М: Директ-Медиа, 2020. - 220 с.
3. Григорян Е.С. Корпоративная социальная ответственность: учебник. - 3-е изд. -М: Дашков и К°, 2021. - 248 с.
4. Социальная квалиметрия, оценка качества и стандартизация социальных услуг: учебник . - 4-е изд., стер. - М: Дашков и К°, 2022. - 182 с.
5. Шарков Ф.И. Основы социального государства: учебник . - 6-е изд. - М: Дашков и К°, 2021. - 304 с.
6. Экономика и управление социальной сферой: учебник; Московский Государственный Университет имени М.В. Ломоносова. - 2-е изд., стер. - М: Дашков и К°, 2020. - 496 с.
7. Экономические основы социальной работы: учебник / И.Н. Маяцкая, О.В. Никонова, Т.А. Коржинек, В.О. Евсеев. - 3-е изд., стер. - М: Дашков и К°, 2022. - 264 с.

Nicat QULİYEV

Azərbaycan Texniki Universitetinin magistrantı

e-poçt: ferhadnijat@gmail.com

QARABAĞ İQTİSADI ZONASINDA SOSIAL XİDMƏTLƏRİN RƏQƏMSALLAŞMA STRATEGİYALARI

Xülasə

Qarabağın işğaldan azad edilmiş əraziləri həyat keyfiyyətinin, iqtisadi inkişafın və ekoloji dayanıqlığın yaxşılaşdırılması üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə olunan ağıllı regiona çevrilir. Ağıllı şəhərlər və kəndlər konsepsiyası mənzil, istehsal, sosial xidmətlər, ağıllı kənd təsərrüfatı və bərpa olunan enerji kimi müxtəlif aspektləri əhatə edir. Rəqəmsallaşma strategiyalarının əsas məqsədlərindən biri də Qarabağ sakinlərinə xüsusilə səhiyyə, təhsil, təhlükəsizlik və mədəniyyət sahələrində sosial xidmətlər göstərməkdir. Bulud texnologiyalarının, avtomatlaşdırmanın və bərpa olunan enerjinin tətbiqi regionun bərpasını sürətləndirəcək və texnoloji investisiyaları cəlb edəcək. Qarabağın dirçəldilməsi həm də Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə töhfə verəcək. Qarabağda sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması strategiyaları Prezident İlham Əliyevin Qarabağı innovasiya və tolerantlıq mərkəzinə çevirmək baxışının bir hissəsidir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, iqtisadi zona, sosial xidmətlər, rəqəmsallaşma, strategiya

Nijat GULİYEV

Master's student of Azerbaijan Technical University

e-mail: ferhadnijat@gmail.com

DIGITALIZATION STRATEGIES OF SOCIAL SERVICES IN THE KARABAKH ECONOMIC ZONE

Summary

The liberated territories of Karabakh are undergoing a transformation into a smart region, where information and communication technologies are used to improve the quality of life, economic development, and environmental sustainability. The concept of smart cities and villages encompasses various aspects such as housing, manufacturing, social services, smart agriculture and renewables. One of the main goals of the digitalization strategies is to provide social services to the residents of Karabakh, especially in the areas of health, education, security and culture. The application of cloud technologies, automation and renewable energy will accelerate the recovery of the region and attract technological investments. The revival of Karabakh will also contribute to the development of the non-oil sector and the diversification of the economy in Azerbaijan. The digitalization strategies of social services in Karabakh are part of the vision of President Ilham Aliyev to make Karabakh a center of innovation and tolerance.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, economic zone, social services, digitization, strategy

Qarabağ iqtisadi zonasının dinamik mənzərəsində rəqəmsallaşma strategiyalarının sosial xidmətlərə inteqrasiyası regionun idarəetmə, rifah və ictimaiyyətin cəlb edilməsinə yanaşmasını yenidən formalaşdıran əsas qüvvə kimi meydana çıxıb. Rəqəmsallaşma strategiyaları sosial xidmətlərin səmərəliliyini, əlçatanlığını və həssaslığını artırmaq üçün rəqəmsal texnologiyaların sistemə qəbulu və inteqrasiyasına aiddir. Tarixi mürəkkəblilər, geosiyasi dəyişikliklər və iqtisadi istəklərlə yadda qalan Qarabağ kontekstində rəqəmsal həllərin qəbulu təkcə praqmatik zərurətə deyil, həm də davamlı inkişafa doğru uzaqgörən addıma çevrilir.

Sosial xidmətlərdə rəqəmsallaşmanın gəlişi vətəndaş mərkəzli idarəetmənin yeni erasını açdı və fərdlərə əsas xidmətlərə sadələşdirilmiş çıxış imkanı verdi. Səhiyyə və təhsildən tutmuş məşğulluq və sosial rifah qədər Qarabağ iqtisadi zonası rəqəmsal platformalar və texnologiyaların xidmətlərin çatdırılmasını optimallaşdırdığı, bürokratik əngəlləri azaldıb və inklüziv inkişafı təşviq etdiyi paradigma dəyişikliyinə şahidi olur. Bu giriş son bir ildə Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərdə tətbiq olunan rəqəmsallaşma strategiyalarının konkret təşəbbüsləri, çağırışları və nəticələrinin araşdırılması üçün zəmin yaradır. Bu dinamikanı başa düşməklə biz regionda sosial və iqtisadi rifahın gələcək trayektoriyasının formalaşmasında rəqəmsallaşmanın transformasiya potensialına dair dəyərli fikirlər əldə edə bilərik.

Sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması fərdlərin və icmaların rifahını yüksəltmək məqsədi daşıyan dövlət xidmətlərinin çatdırılması və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə prosesidir. Rəqəmsallaşma həmçinin sosial xidmət təminatçılarının səmərəliliyini və şəffaflığını, həmçinin sosial xidmət istifadəçilərinin iştirakını və səlahiyyətlərini artırır. Sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılmasının əsas üstünlüklərindən biri odur ki, o, xüsusilə təcrid olunmuş və ya təcili yardıma ehtiyacı olanlar üçün əsas xidmətlərə çıxışı və əlçatanlığı yaxşılaşdırır. Məsələn, rəqəmsal platformalar məsafə, vaxt və xərc maneələrini azaldaraq səhiyyə, təhsil, sosial müdafiə və hüquqi yardımın uzaqdan çatdırılmasını təmin edə bilər. Rəqəmsal texnologiyalar həmçinin müxtəlif xidmət təminatçılarının koordinasiyasını və inteqrasiyasını asanlaşdıraraq, istifadəçilərin ehtiyaclarını ödəmək üçün daha vahid və fərdi yanaşma yarada bilər (1). Bundan əlavə, rəqəmsallaşma məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu, monitorinqi və qiymətləndirilməsi, eləcə də innovasiya və öyrənməni təmin etməklə sosial xidmətlərin keyfiyyətini və effektivliyini artırır.

Bununla belə, sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması rəqəmsal təcrid, məxfilik və təhlükəsizlik pozuntuları, etik dilemmalar və insan hüquqlarının pozulması kimi bəzi əhəmiyyətli problemlər və risklər də yaradır. Rəqəmsal istisna rəqəmsal cəmiyyətin sahibləri və olmayanları arasında uçurum yarada və ya genişləndirə bilən rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmək imkanı, bacarıq və ya motivasiyanın olmamasına aiddir. Məxfilik və təhlükəsizlik pozuntuları sosial xidmət istifadəçilərinin məxfi şəxsi məlumatları onların razılığı və ya xəbəri olmadan toplandıqda, saxlanıldıqda, paylaşıldıqda və ya istifadə edildikdə baş verə bilər ki, bu da onları potensial zərər və ya ayrı-seçkiliyə məruz qoyur. Rəqəmsal texnologiyalar insanların qarşılıqlı əlaqəsini və mühakimələrini əvəz etdikdə və ya artırıqda, xidmət təminatçılarının və texnologiyanın özünün hesabatlılığı, məsuliyyəti və etibarlılığı ilə bağlı suallar yarandıqda etik dilemmalar yarana bilər. Rəqəmsal texnologiyalar sosial xidmət istifadəçilərini izləmək, manipulyasiya etmək və ya təzyiq etmək üçün istifadə edildikdə, onların ləyaqətinə, muxtariyyətinə və azadlığına xələl gətirəndə insan hüquqlarının pozulması baş verə bilər.

Buna görə də sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması imkan və riskləri, eləcə də bütün maraqlı tərəflərin hüquq və vəzifələrini nəzərə alaraq diqqətli və balanslaşdırılmış yanaşma tələb edir. Bəzi siyasət nəticələri və tövsiyələri bunlardır:

- Bütün sosial xidmət istifadəçilərinin münasib qiymətə, etibarlı və istifadəçi dostu rəqəmsal texnologiyalara çıxışı, habelə onlardan səmərəli və təhlükəsiz şəkildə istifadə etmək bacarığı və inamının olmasını təmin etməklə rəqəmsal inklüzivliyi və savadlılığı təşviq etmək;

- Sosial xidmət istifadəçilərinin şəxsi məlumatlarının toplanması, saxlanması, paylaşılması və istifadəsi üçün aydın və şəffaf qaydalar və standartların yaradılması və tətbiqi, habelə onlara öz məlumatlarına nəzarət etmək üçün seçimlər və mexanizmlər təqdim etməklə məxfiliyin və təhlükəsizliyin qorunması;
- Sosial xidmətlərdə rəqəmsal texnologiyaların dizaynı, inkişafı, tətbiqi və qiymətləndirilməsi üçün etik çərçivələr və təlimatların işlənilib hazırlanması və tətbiqi ilə etik və insan hüquqlarına əsaslanan prinsiplərin təmin edilməsi, habelə sosial xidmət istifadəçilərinin bu proseslərdə iştirakının və səlahiyyətlərinin təmin edilməsi;
- Müxtəlif sosial xidmət təminatçıları arasında bilik, təcrübə və qabaqcıl təcrübələrin mübadiləsi üçün platformalar və şəbəkələr yaratmaq və dəstəkləməklə, habelə vətəndaş cəmiyyəti, akademik dairələr və özəl sektor kimi digər maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıq etməklə əməkdaşlığı və innovasiyaları təşviq etmək, öz təcrübə və resurslarından istifadə etmək.

Yekun olaraq qeyd edək ki, sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması fərdlərin və icmaların rifahını yüksəltmək məqsədi daşıyan dövlət xidmətlərinin göstərilməsi və keyfiyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsirləri olan mürəkkəb və dinamik bir hadisədir. Buna görə də, o, fayda və riskləri tarazlaşdıran və bütün maraqlı tərəflərin hüquq və öhdəliklərinə hörmət edən hərtərəfli və ardıcıl siyasət reaksiyasını tələb edir.

Rəqəmsallaşma xidmətlərin, məhsulların və proseslərin çatdırılma yolunu dəyişdirmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə prosesidir. Rəqəmsallaşma sosial xidmətlərə səmərəliliyin, keyfiyyətin, əlçatanlığın və istifadəçi məmnunluğunun artırılması kimi bir çox faydalar gətirə bilər. Bununla belə, rəqəmsallaşma həm də məlumatların təhlükəsizliyinin, məxfiliyin və etik standartların təmin edilməsi, eləcə də rəqəmsal uçurum və işçilər və istifadəçilər arasında bacarıq boşluğunun aradan qaldırılması kimi bəzi problemlər yaradır.

Qarabağ iqtisadi zonası 2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycanın iqtisadi rayonu sistemində aparılan islahatlar çərçivəsində yaradılıb. Onun ərazisi 2021-ci ilə qədər daha çox Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarını və Xankəndi şəhərini əhatə edən Yuxarı Qarabağ İqtisadi Rayonuna uyğun gəlirdi. Bölgənin 8,990 kvadrat kilometr (3,470 kv km) sahəsi və 2021-ci ilin yanvar ayında 904,5 min nəfər əhali var. Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması 2020-ci il Qarabağ atəşkəs sazişi ilə başa çatan Qarabağ münaqişəsindən ciddi şəkildə zərər çəkmiş regionun canlandırılması zərurəti ilə şərtlənir. Müqavilə Azərbaycanın region üzərində suverenliyinin bərpası, məcburi köçkünlərin və qaçqınların öz evlərinə qayıtması ilə nəticələndi. Buna görə də, sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması regionun yenidən qurulmasına, bərpasına və inkişafına dəstək verməklə yanaşı, əhəlinin sosial inteqrasiyasını və rifahını təmin etmək məqsədi də daşıyır.

Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılmasının əsas strategiyalarından biri sənaye zonalarının yaradılmasıdır ki, bu da yeni iş yerlərinin və gəlir əldə etmək imkanlarının yaradılması, eləcə də regionun sənaye potensialının və iqtisadi inteqrasiyasının stimullaşdırılmasıdır. İndiyədək rayonda iki sənaye zonası yaradılıb: Ağdam Sənaye Parkı və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkı. Sənaye parklarının ərazisi mina və partlamamış hərbi sursatlardan tamamilə təmizlənilib, sakinlərin rahat fəaliyyəti üçün səyyar şəhərcik salınıb (2). Sənaye parklarının rezidenti olmaq istəyən sahibkarlar öz layihələrini İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyinə təqdim edə bilərlər, qurum onlara baxıb qiymətləndirir və rezident statusu verir. Sənaye parkları rezidentlərə vergi güzəştləri, sadələşdirilmiş gömrük prosedurları, infrastruktur və kommunal xidmətlər, maliyyə və texniki dəstəyə çıxış kimi müxtəlif güzəştlər təklif edir.

Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılmasının digər strategiyası təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə kimi onlayn dövlət xidmətlərinin göstərilməsidir. Azərbaycan hökuməti biznesin qeydiyyatı, vergilərin təqdim edilməsi, doğum haqqında şəhadətnamələrin təqdim edilməsi kimi müxtəlif inzibati xidmətlər üçün bir pəncərə olan ASAN xidmət kimi onlayn dövlət xidmətlərinin çatdırılmasını asanlaşdırmaq üçün bir sıra təşəbbüslərə başlayıb. "ASAN xidmət" həmçinin öz internet saytı və mobil tətbiqi vasitəsilə ucqar və kənd ərazilərinə mobil xidmətlər, elektron xidmətlər təqdim edir.

Hökumət həmçinin e-səhiyyə, e-təhsil, e-sosial təminat, e-kənd təsərrüfatı və e-ədliyyə kimi bütün e-dövlət xidmətləri üçün vahid giriş nöqtəsi olan E-Hökumət portalını hazırlayıb. E-Gov portalı dövlət xidmətlərinin şəffaflığını, səmərəliliyini və əlçatanlığını artırmaq, habelə bürokratiya və korrupsiyanı azaltmaq məqsədi daşıyır.

Texnoloji infrastruktur sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılmasının əsasını təşkil edir ki, bu da sosial xidmətlərin səmərəliliyini, keyfiyyətini, əlçatanlığını və istifadəçi məmnunluğunu artırmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadəni nəzərdə tutur. Texnoloji infrastrukture onlayn proqramlar, e-ödənişlər, e-imzalar, e-yoxlama və e-monitorinq kimi rəqəmsal xidmətlərin çatdırılmasına imkan verən aparat, proqram təminatı, şəbəkələr, verilənlər və platformalar daxildir. Texnoloji infrastruktur, həmçinin dövlət qurumları və xidmət təminatçıları arasında müxtəlif sistemlərin və verilənlər bazalarının inteqrasiyasını və qarşılıqlı işləməsini, həmçinin məlumatların və əməliyyatların təhlükəsizliyini və məxfiliyini dəstəkləyir.

Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması üzrə texnoloji infrastruktur strategiyası aşağıdakı baxış və məqsədləri rəhbər tutur:

- Baxış: Regionun sosial və iqtisadi inkişafını dəstəkləyən və əhəlinin rifahını və səlahiyyətlərini artıran müasir, davamlı və inklüziv rəqəmsal ekosistem yaratmaq; (3)
- Vizyona nail olmaq üçün strategiyanın məqsədi;
- Regionun bütün sakinləri və xidmət təminatçıları üçün yüksək sürətli internetə və rəqəmsal cihazlara universal və sərəfəli çıxışı təmin etmək;
- Təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və məşğulluq kimi müxtəlif sosial xidmətlər üçün inteqrasiya olunmuş və istifadəçi mərkəzli rəqəmsal həllər hazırlamaq və həyata keçirmək;
- Dövlət qurumları və xidmət təminatçıları arasında məlumat mübadiləsinə və əməkdaşlığa imkan verən təhlükəsiz, etibarlı və qarşılıqlı fəaliyyət göstərən rəqəmsal infrastrukturun yaradılması və saxlanması;
- Rəqəmsal xidmətlərin qəbulunu və istifadəsini artırmaq üçün sosial xidmətlərin işçiləri və istifadəçiləri, eləcə də geniş ictimaiyyət arasında rəqəmsal savadlılıq və bacarıqları təşviq etmək;
- Rəqəmsal sektorda innovasiya və sahibkarlığı təşviq etmək, həmçinin sosial xidmətlərin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaq üçün süni intellekt, blokçeyn və bulud hesablamaları kimi inkişaf etməkdə olan texnologiyaların potensialından istifadə etmək;

Strategiyanın həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər təklif olunur:

- Regionun bütün sakinləri və xidmət təminatçıları üçün yüksək sürətli internetə və rəqəmsal cihazlara universal və sərəfəli çıxışı təmin etmək;
- Fiber-optik kəbellərə, simsiz texnologiyalara və peyk sistemlərinə sərmayə qoymaqla, xüsusilə kənd və ucqar ərazilərdə genişzolaqlı şəbəkələrin əhatə dairəsini və tutumunu genişləndirmək;
- Telekommunikasiya bazarında rəqabəti və tənzimləməni təşviq etməklə, o cümlədən aztəminatlı ev təsərrüfatları və həssas qruplar üçün internetə çıxışın subsidiyalaşdırılması yolu ilə internet xidmətlərinin qiymətinin azaldılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi; (4)
- Noutbuklar, planşetlər və smartfonlar kimi rəqəmsal cihazları sosial xidmət işçilərinə və istifadəçilərinə, xüsusən tələbələrə, müəllimlərə, tibb işçilərinə və sosial işçilərə paylamaq, həmçinin texniki dəstək və texniki xidmət göstərmək;
- Təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və məşğulluq kimi müxtəlif sosial xidmətlər üçün inteqrasiya olunmuş və istifadəçi mərkəzli rəqəmsal həllər hazırlamaq və həyata keçirmək;
- Sosial xidmət işçilərinin və istifadəçilərinin ehtiyaclarını, üstünlüklərini və gözləntilərini müəyyən etmək, həmçinin rəqəmsal həllərin yararlılığını və funksionallığını yoxlamaq üçün istifadəçi araşdırması və birgə layihələndirmə proseslərini həyata keçirmək;

- Müxtəlif sosial xidmətlər üçün onlayn proqramlar, e-ödənişlər, e-imzalar, e-doğrulama və e-monitorinq kimi rəqəmsal həllərin işlənilib hazırlanması və tətbiqi üçün çevik və iterativ metodların qəbul edilməsi, habelə onların əsasında onları yeniləmək və təkmilləşdirmək, istifadəçi rəyi və məlumat analitikası:

Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması strategiyaları aşağıda verilmişdir:

Ehtiyacların Qiymətləndirilməsi:

- Qarabağ iqtisadi zonasında əhəlinin konkret sosial xidmət tələblərini müəyyən etmək üçün ehtiyacların hərtərəfli qiymətləndirilməsinin aparılması;

- Mövcud sosial xidmətlərin göstərilməsi sistemindəki mövcud problemləri və boşluqları başa düşmək;

Texnoloji İnfrastruktur:

- Rəqəmsal xidmətləri dəstəkləmək üçün möhkəm və təhlükəsiz texnoloji infrastruktura sərmayə qoymaq;

- Əhali üçün etibarlı internet bağlantısı və rəqəmsal cihazlara çıxışın təmin edilməsi; (5)

Xidmətin çatdırılması üçün rəqəmsal platformalar:

- Veb saytlar və mobil proqramlar da daxil olmaqla sosial xidmətlərin göstərilməsi üçün istifadəçi dostu rəqəmsal platformaların hazırlanması;

- Vətəndaşların məlumat əldə etmək, xidmətlərə müraciət etmək və müraciətlərini izləmək üçün onlayn portalların tətbiqi;

Elektron Hökumət Xidmətləri:

- İnzibati prosesləri sadələşdirmək və bürokratik əngəlləri azaltmaq üçün elektron hökumət xidmətlərinin tətbiqi;

- Rəsmi əməliyyatlar üçün zəruri sənədlərin və elektron imzaların onlayn təqdim edilməsini təklif etmək;

Rəqəmsal Ödəniş Sistemləri:

- Sosial müavinətlərin və maliyyə yardımlarının verilməsini asanlaşdırmaq üçün rəqəmsal ödəniş sistemlərinin tətbiqi;

- Təhlükəsiz və şəffaf əməliyyatlar üçün blokçeyn texnologiyasını araşdırmaq;

Təlim və Bacarıqların Artırılması:

- Dövlət işçiləri və xidmət təminatçıları üçün rəqəmsal alətlərdən istifadə etməkdə bacarıqlı olmalarını təmin etmək üçün təlim proqramları təmin etmək;

- Rəqəmsal xidmətlərə necə daxil olmaq və onlardan istifadə etmək barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq;

Əməkdaşlıq və Tərəfdaşlıq:

- Öz təcrübə və resurslarından istifadə etmək üçün özəl sektor qurumları, QHT-lər və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı gücləndirmək; (6)

- Rəqəmsal platformaların inkişafı və saxlanması üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıqları araşdırmaq;

Rəqəmsallaşma strategiyalarının Qarabağ iqtisadi zonasının spesifik ehtiyacları və kontekstinə uyğun olmasını təmin etmək üçün yerli maraqlı tərəfləri, siyasətçiləri və icmaları onların planlaşdırılması və həyata keçirilməsinə cəlb etmək çox vacibdir. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyadakı ən son inkişaf və yeniliklər haqqında məlumatlı olmaq bu təşəbbüslərin uğuruna kömək edəcəkdir.

Yekun olaraq, Qarabağ iqtisadi zonasında sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması üçün texnoloji infrastruktur strategiyalarının həyata keçirilməsində bir illik mərhələ daha həssas, əhatəli və səmərəli idarəetmə modelinə doğru dərin təkamülü əks etdirir.

Sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılması üçün texnologiyadan istifadə etmək üçün birgə səylər innovasiya və davamlılıqla qeyd olunan gələcəyə yol açaraq, nəzərəcarpacaq faydalar verdi. Texnoloji infrastruktur strategiyasının uğuru təkə qabaqcıl həllərin tətbiqində deyil, həm də Qarabağ iqtisadi zonasında yaranmış əməkdaşlıq ruhundadır. Dövlət qurumları, özəl müəssisələr və vətəndaş cəmiyyəti də daxil olmaqla maraqlı tərəflər rəqəmsallaşmanın sadəcə texnoloji təkmilləşdirmə deyil, həm də bütöv bir sosial transformasiya olmasını təmin etməkdə mühüm rol oynamışlar. Qarabağ iqtisadi zonası hərtərəfli rəqəmsallaşmaya doğru səyahətini davam etdirərkən, ötən ildən alınan dərslər gələcək fəaliyyətlər üçün yol xəritəsini təqdim edir. Çətinliklər, şübhəsiz ki, davam edir, lakin sosial rifah üçün texnologiyadan istifadə etmək öhdəliyi sarsılmaz olaraq qalır. İkinci il, texnoloji infrastrukturun inkişaf edən və dayanıqlı cəmiyyətin təməl daşına çevrildiyi gələcəyə zəmin yaradaraq, rəqəmsal olaraq səlahiyyətləndirilmiş və sosial cəhətdən inklüziv mühit yaratmaqda daha böyük addımlar vəd edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Richard, H. (2019). China's Special Economic Zones: Development. Policy and Future. New York: Pearson Education, 457 p.
2. Altınay, M. (2022). Azərbaycan Ekonomisi: Sosial, Ekonomik və Siyasi Açıdan Yeniden Yapılanma. Ankara: Yetkin Yayınları, 307 s.
3. Durgun, M.C. (2021). Azərbaycan Ekonomisi: Enerji, Ticaret və Yatırım Fırsatları. İstanbul: Derin Yayınları, 364
4. Hüseynov, N. (2022). Azərbaycan'da Ekonomik Kalkınma: Reformlar və İstikrar. Ankara: Dora Yayınları, 411 s.
5. Aras, O. (2022). Azərbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci. Ankara: Tipik yayın evi, 401s.
6. İpek, İ.H. (2021). Azərbaycan Ekonomisi: Geçmişi, Bugünü, Geleceği. Ankara: Palme Yayıncılık, 436 s.

Murad HƏSƏNXANLI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

e-poçt: mhsnxanli@gmail.com

SOSIAL İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINDA KÖNÜLLÜLÜK HƏRƏKATININ ROLU

Xülasə

Müasir Azərbaycanda könüllülük sahəsində real inkişaf Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra başlayıb. Elə buna görə də könüllülük hərəkatının nəzərəcarpacaq yüksəlişi məhz ümummilli liderimizin adı ilə bağlıdır. Belə ki, dahi öndərin idarəçiliyinin ilk illərindən başlayaraq, hərtərəfli və davamlı inkişaf məqsədilə dövlət və özəl sektorlar, vətəndaş cəmiyyəti arasında əməkdaşlıq diqqət mərkəzində saxlanıldı.

Bu gün Azərbaycanda geniş təşəkkül tapmış və ictimai həyatımızın, demək olar ki, bir hissəsinə çevrilmiş sahələrdən biri könüllülük hərəkatıdır. Hərəkat, təbii ki, çox qədim tarixə malikdir və hazırda bütün dünyada da, elə Azərbaycanda da onun çox ardıcılıqları var. Bu mənada hərəkatın təşviqi ilə bağlı dövlət səviyyəsində görülən tədbirləri də uğurlu hesab etmək olar. Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev 2020-ci ili "Könüllülər ili" elan etmişdir. Hazırda gənc və istedadlı oğlan və qızlarımızın iştirakı ilə yaradılmış onlarla ictimai təşkilat məhz bu məqsədə, xalqa könüllü yardım amalına xidmət edir. Könüllülük fəaliyyətinin mahiyyətində, fəlsəfəsində xeyirxahlıq, yardımsevərlik, insanpərvərlik dayanır. Onda biz könüllülük hərəkatının bugünkü uğurlarına heç də təəccüblənməməliyik. Çünki könüllülük fəaliyyətinin bugünkü uğurları, eyni zamanda xalqımızın milli təəssübkeşlik, vətəni sevmək, xeyirxahlıq hisslərindən irəli gəlir. Bu baxımdan, təqdim olunan məqalə böyük aktuallığa malikdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan gəncliyi, könüllülük hərəkatı, davamlı inkişaf, insan potensialı, fəaliyyət*

Murad HASANKHANLI

PhD Candidate, Academy of Public Administration Under The President of The Republic of Azerbaijan

e-mail: mhsnxanli@gmail.com

THE ROLE OF VOLUNTARY MOVEMENT IN ENSURING SOCIAL DEVELOPMENT

Summary

Real development in the field of volunteering in modern Azerbaijan began after the return to power of the great leader Heydar Aliyev. That is why the remarkable rise of the voluntary movement is connected with the name of our national leader. Thus, starting from the first years of the genius leader's administration, cooperation between the public and private sectors and civil society was focused on for the purpose of comprehensive and sustainable development. It was important to involve people voluntarily in this process and take advantage of their field experience.

Today, one of the areas that has been widely established in Azerbaijan and has almost become a part of our public life is the volunteering movement. The movement, of course, has a very ancient history, and at present it has many useful followers all over the world, as well as in Azerbaijan. In this sense, measures taken at the state level to promote the movement can be considered successful. It is no coincidence that President İlham Aliyev declared 2020 as the "Year of Volunteers". In addition, there is a strong inclination towards volunteerism among the youth of Azerbaijan. At present, dozens of public organizations created with the participation of our young and talented boys and girls serve this purpose, voluntary assistance to the people. Benevolence, helpfulness, and humanity are at the essence and philosophy of volunteering, so we should not be surprised at today's success of the volunteering movement. Because today's success of the volunteering activity comes from my people's feelings of national bigotry, love for the Motherland, kindness. In this regard, the presented article is of great relevance.

Key words: *Azerbaijani youth, voluntary movement, sustainable development, human potential, activity*

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dövlət tərəfindən həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü siyasət ölkəmizi zirvələrə yüksəldib. Respublikamız bütün istiqamətlərdə fundamental nailiyyətlər qazanıb. Görülmüş genişmiqyaslı işlər, sistemli və ardıcıl tədbirlər, dərin islahatlar nəticəsində hazırda Azərbaycan siyasi və iqtisadi baxımdan sabit, təhlükəsiz ölkə kimi səciyələninir.

XXI əsrin əvvəllərindən ölkəmizin yüksək neft gəlirləri ilə müşayiət olunan yeni bir dövrü başladı. Bu dövrdə əsas strateji hədəfləri davamlı inkişaf və sürətli yüksəliş vəd edirdi. Davamlı İnkişaf Konsepsiyası XXI əsrin əsas prioritetidir. Davamlı inkişafın mahiyyəti çağdaş nəsillərin rifahını təmin etmək və eyni zamanda gələcək nəsillərin inkişaf imkanlarını nəzərdə tutur. Təbii sərvətlərlə zəngin olan ölkələr üçün davamlı inkişaf xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu səbəbdən “Qara qızıl”ın insan kapitalına çevrilməsi ən mühüm məsələlərdəndir və BMTİP milli qurum və beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə müvəffəqiyyətlə Azərbaycanda həyata keçirilir.

Bu zaman qarşıya qoyulan məqsədləri gerçəkləşdirmək üçün innovativ və geniş kütlənin maraqlarına cavab verən yeni addımlara ehtiyac vardır və əlbəttə, bu sahədə könüllülüyün mühüm əhəmiyyət daşımaması danılmaz idi. Xüsusən, son illərdə könüllülük hərəkatı respublikamızın davamlı inkişafının təmin olunmasında daha çox diqqət çəkir.

Könüllülük öz iradəsi və sərbəst seçimi əsasında heç bir maddi xeyirə əsaslanmayan və cəmiyyətin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasını qarşıya məqsəd qoyan sosial bir fəaliyyət istiqaməti hesab olunur. XX əsrin ikinci yarısından etibarən könüllülük, həmrəylik, sosial məsuliyyət kimi ali dəyərlər sistemləşdirilərək, BMT könüllüləri tərəfindən koordinasiya olunmağa başlanılıb və beləliklə, könüllülük dünyada kütləvi bir sosial fəaliyyətə çevrilib. Etimologiyaya müraciət etsək, “könüllü” sözü latın “voluntarius” sözündən olub, “könüllü, öz iradəsi ilə hərəkət edən” mənasını verir. Dilimizə fransız volonterindən gəlib. XVIII-XIX əsrlərdə könüllülər könüllü olaraq hərbi xidmətə gedən şəxslərə deyilirdi.

Könüllülük hərəkatının tarixi haqqında danışarkən, zənnimizcə, çox uzaqlara gedib çıxmamalı, bəlkə də bəşəriyyətin ən qədim dövrlərinə səyahət etməliyik. Bu da onunla əlaqədardır ki, tarix boyu bəşəriyyət müxtəlif təbii proseslərlə, fəlakət və müharibələrlə, ayrı-ayrı epidemioloji və pandemik vəziyyətlərlə qarşılaşıb. Həmin dövrlərdə hələ könüllülük ifadəsi bəlkə heç yaranmamış olsa da, insanlar bir-birinə yardım etməyə can atmışlar. Zənnimizcə, müxtəlif tarixi dövrlərdə dini təbliğat və təşviqat aparmış xadimləri də bu sərəya əlavə etmək olar. Onlar da heç kəsdən hər hansı təmənnə ummadan bu missiyanı Allah yolunda könüllü şəkildə yerinə yetirmişlər.

Yəqin ki, könüllülük hərəkatına dünyanın ayrı-ayrı xalqlarının ictimai həyatında müəyyən rol oynamış bu istiqamətli təşkilatları da aid etmək olar. Belə nümunələrə Avropa ölkələrinin tarixində daha çox rast gəlinir. İkinci Dünya Müharibəsi illərində bir çox ölkələrdə, o cümlədən, SSRİ-də tibb bacılarının könüllü surətdə cəbhələrə gedərək döyüşən orduya yaxından yardım etməsi də könüllülük hərəkatının mühüm nümunələridir. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsini, eləcə də Türkiyədəki Qızıl Ay Cəmiyyətini, Azərbaycandakı Qızıl Aypara Cəmiyyətini də könüllülük hərəkatının modeli hesab etmək olar.

Bəşər tarixində elə bir cəmiyyət yoxdur ki, könüllü və qarşılıqsız yardım ideyaları ona yad olsun. Bir şəxsin və ya qrupun bütövlükdə cəmiyyətə, yaxud ayrı-ayrı şəxslərə etdiyi könüllü yardım bəşəriyyətin insani ideallarına qarşılıqsız xidmət ideyalarına əsaslanır, qazanc əldə etmək, ödəniş almaq və ya karyerada yüksəlmək məqsədi güdmür. O, qarşılıqlı yardımlaşmanın ənənəvi növlərindən tutmuş minlərlə insanın təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına, münafişə vəziyyətlərinin həllinə və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına yönəlmiş birgə səylərinə qədər müxtəlif formalarda təzahür edə bilər.

Müasir Qərb sosiologiyasında “volunteerism” şəkildə ifadə edilən könüllülük - könüllü insanlar tərəfindən qarşılıq gözləmədən ictimai əhəmiyyətli hədəflərə çatmaq, cəmiyyətin problemlərini həll etmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyət nəzərdə tutulur. Fransız dilindəki “volontaire” kəlməsi latıncadakı “voluntaries”-dən törəmişdir və hərfi mənada “könüllü, istəklil” mənasını bildirir. XVIII-XIX əsrlərdə könüllü şəkildə hərbi xidmətə gedən insanları “volonter” adlandırırdılar.

Belə ki, bəzi dövlətlərdə ümumi hərbi xidmət sisteminin tətbiqindən əvvəl könüllülük sistemi orduların yığılmasının əsasını təşkil edirdi. XVIII əsrdə və XIX əsrin birinci yarısında Avstriya-Macaristan, Fransa və İtaliyada nizami orduda könüllülərdən ibarət batalyon və alaylar mövcud idi. Ancaq XIX əsrin ikinci yarısında əksər dövlətlərdə bu cür könüllülük sistemi öz əhəmiyyətini itirdi.

Yalnız XX əsrdə Avropa qitəsində könüllülük ümumi sosial fenomen xüsusiyyətləri qazanmağa başlamışdır. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra 1920-ci ildə Strasburq yaxınlığında alman və fransız gənclərinin iştirakı ilə ilk könüllü layihəsi həyata keçirilmişdir. Layihə çərçivəsində könüllülər alman və fransız qoşunları arasında baş vermiş şiddətli döyüş bölgəsində dağıdılmış fermaları bərpa etmişlər. O vaxtdan bəri könüllülük dünyada genişlənməyə və populyarlıq qazanmağa başlamışdır. Statistik məlumatlar göstərir ki, XX əsrin 90-cı illərində könüllülərin işi ABŞ və Avropa ölkələri üçün əhəmiyyətli iqtisadi mənbəyə çevrilmişdir.

2001-ci il isə dünyada "Könüllülər ili" elan edilmiş və elə həmin ilin yanvarında Ümumdünya Könüllülər Bəyannaməsi qəbul edilmişdi. Bəyannamədə göstərilir ki, könüllülük vətəndaş cəmiyyətinin təməli, insani dəyərlərin qorunması, möhkəmləndirilməsi, fərdi inkişaf yolu, habelə insan potensialının dərki ilə vətəndaşların hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsidir. Könüllülük, eyni zamanda, BMT-nin xalqların dünyanı dəyişdirmək gücünə sahib olduğu fikrini reallaşdıraraq ölkələrin inkişafında bir amil ola bilər.

Bəyannamə 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə və 1989-cu il Uşaq Hüquqları haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun hazırlanmışdır və "hər hansı bir insanın dinc birliklərə sərbəst qoşulmaq hüququ var" prinsipindən irəli gəlir (8).

Könüllülüynün ümumi məqsəd və vəzifələrindən çıxış edərək deyə bilərik ki, könüllü - maddi qarşılıq gözləmədən çalışan və sosial cəhətdən əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsinə töhfə vermək istəyən şəxsdir. Könüllülər fəaliyyətlərini sosial, mədəni, iqtisadi və ekoloji inkişafın aləti olaraq görürlər. Bu zaman insanların motivasiyası olduqca vacibdir. Könüllülər hərəkətində könüllü kimi iştirak edən şəxs:

- 1) ödənişsiz, lakin ilkin hazırlıq və təlimə əsasən;
- 2) imkanları daxilində, lakin qabiliyyətlərindən aşağı deyil;
- 3) öz istəyi ilə və digər könüllülərlə əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

Çox vaxt könüllü işin əsas motivini digər insanlarla ünsiyyətə girmək ehtiyacı və tənhalıq hissini aradan qaldırılması təşkil edir. Könüllülük insanın dəyərləri və hədəflərini özünə uyğun bildiyi hər hansı bir qrupun üzvü olmaq kimi təbii ehtiyacını qarşılıyır. Təcrübə göstərir ki, çox vaxt insanlar yalnız peşələrinə uyğun işləməklə özlərini reallaşdırma bilmirlər. Bu zaman könüllü iş rutin həyatdan qaçmağa və ona rəngarənglik qatmağa imkan verir. Könüllü iş insana təkə hansısa problemlərin həllində iştirak etmək və kiməsə faydalı olmaq imkanı vermir, həm də yeni insanlarla ünsiyyətə girməyə, özündən məmnunluq hissini formalaşmasına kömək edir. Aparılan sorğulara əsasən də məlum olur ki, xüsusilə tələbələr üçün könüllü işlərdə iştirak etməkdə əsas səbəblər bunlardır: ehtiyacı olan insanlara kömək etmək, öz fəaliyyətindən zövq almaq, yeni şeylər öyrənmək və maraqlı, əhəmiyyətli insanlarla ünsiyyətdə olmaq.

Azərbaycanda könüllülük hərəkəti Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründən başlayaraq, Prezident İlham Əliyevin və Birinci Vitse-Prezident Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk dəfə Könüllülük Həftəsinin keçirilməsi və 2020-ci ilin "Könüllü ili" elan edilməsi ilə daha geniş vüsət almışdır. Hazırda gənc və istedadlı oğlan və qızlarımızın iştirakı ilə yaradılmış onlarla ictimai təşkilat məhz bu məqsədə, xalqa könüllü yardım amalına xidmət edir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci ilin "Könüllülər ili" elan edilməsi ilə bağlı sərəncamı müasir mərhələdə hərəkəti səmərəli fəaliyyətə yönəltməyin mühüm yollarından biri kimi dəyərləndirilməlidir. Sərəncamda bildirilir ki, Azərbaycan xalqı əsrlər boyu xeyirxahlıq, fədakarlıq, könüllü və təmənnəsiz kömək ənənələrini yaşadıb. Könüllülük insanları vahid niyyət ətrafında birləşdirməyin, vətəndaş, cəmiyyət və dövlətin birgə fəaliyyətinin ən uğurlu formatıdır. Könüllülük, həm də vətənpərvərlik məktəbi, öz xalqına, dövlətinə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq və xidmət örnəyidir (5).

Azərbaycan gəncləri öz şəxsi iradəsi ilə, heç bir maddi niyyət olmadan, ölkəmizin rifahının yüksəlməsinə töhfəsini vermək məqsədilə könüllülük fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Ölkəmizdə könüllülük fəaliyyətinin sahələri yetərincə genişdir. Belə ki, könüllülər seçimlərindən asılı olaraq, sosial, iqtisadi, siyasi, diaspor, idman, incəsənət və digər müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərirlər.

Ölkəmizin "ASAN Könüllüləri" Təşkilatı, "Bir Könüllü" Tələbələrin Əməkdaşlığı İctimai Birliyi, "Könüllü DOST" Proqramı, "Aqrar İnkişaf Könüllüləri" İctimai Birliyi, "İslahat Könüllüləri" Təşkilatı, "Nəqliyyat Könüllüləri" Könüllülük Proqramı, "Miqrasiya Könüllüsü" İctimai Birliyi, "Könüllü gömrükçü" Dəstəsi, "Turizm Könüllüləri" Təşkilatı, "Eko könüllüləri" Könüllülər Proqramı Qrupu, "Gənc Könüllülər" Hərəkatı, "Azərbaycan Diaspor Könüllüləri" Proqramı, "Ədliyyə Könüllüləri" İctimai Birliyi, "Könüllü Qida Nəzarətçisi" Könüllülük proqramı və digər könüllü təşkilatlarında fəaliyyət göstərən yüz minlərlə könüllü Azərbaycan gəncliyinin parlaq gələcəyi, ölkəmizin inkişafı, rifahın yaxşılaşması istiqamətində dövlət qurumlarının fəaliyyətinə əvəzolunmaz töhfəsini verirlər (14).

Beləliklə, Azərbaycanda könüllülük fəaliyyətinin yeni inkişaf mərhələsində təkanverici rolunu 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi "Könüllü fəaliyyət haqqında" Qanun təşkil etdi. 10 maddədən ibarət bu geniş və əsaslı qanunla Azərbaycanda könüllülük fəaliyyəti davamlı inkişaf yoluna qədəm qoydu. 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (ASAN Xidmət) yanında aktiv və konstant könüllü təşkilat olan ASAN Könüllüləri Təşkilatı (AKT) yaradıldı.

Son illərdə ölkəmizin ev sahibliyi etdiyi "Eurovision-2012" mahnı müsabiqəsi, 2015-ci il Birinci Avropa Oyunları, 2017-ci il IV İslam Həmrəyliyi Oyunları, "Formula -1" və digər mötəbər və irimiqyaslı tədbirlərə on minlərlə könüllü cəlb olundu. Bu tədbirlərin keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq miqyasa çıxarılacaq böyük potensiala malik, eyni zamanda, təcrübəli könüllü bazası formalaşdı. Qazanılmış uğurlarda Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın rolu danılmazdır. Məhz Mehriban xanımın əzmkar fəaliyyəti nəticəsində yuxarıda qeyd edilən mötəbər tədbirlərdə on minlərlə könüllünün fəaliyyəti yüksək və professional səviyyədə təşkil edildi. Beləliklə, 1998-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi, BMT İnkişaf Proqramı və BMT Könüllüləri Proqramının birgə layihəsi fəaliyyətə başladı. 1998-2000-ci illərdə bu proqramın nəticəsi olaraq ölkədə güclü könüllü komandası yaradıldı və könüllülük prinsiplərinin geniş auditoriyaya təbliğinə start verildi (5).

2020-ci ildə bütün dünyanı bürüyən koronavirus (COVID-19) pandemiyasının ölkəmizdə yayılmasının qarşısının alınması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin çağırışına cavab olaraq, Azərbaycan könüllüləri hökumətə dəstək fəaliyyətində iştirakları ilə xüsusi seçildilər. Belə ki, hələ pandemiyanın ilk başladığı günlərdə "Könüllü Qonşu", "Böyüklərimizi qoruyaq" və digər aksiyalara start verildi. Aksiyalar çərçivəsində könüllülər ölkəmizin dörd bir yanında yaşlı vətəndaşlarımızın təhlükəsizliyinin qorunması məqsədilə onların evlərini tərk etməmələri üçün ərzaq və dərman kimi zəruri ehtiyaclarını operativ şəkildə həll edərək, köməklik göstərdilər. O cümlədən iş yerlərini itirmiş, ehtiyacı olan ailələrə də ərzaq və digər yardımların edilməsində yaxından iştirak etdilər (7).

Könüllülərin pandemiya dövründəki fəaliyyəti bununla bitmir. Onlar vətəndaşlarımızın pandemiya dövründə sağlamlığının qorunması məqsədilə maarifləndirilməsi ilə bağlı sosial çarxların hazırlanması, maskadan düzgün istifadə, sosial məsafə anlayışının təbliğ edilməsi, yollarda, müxtəlif məkanlarda ictimai nəzarət mexanizminin gücləndirilməsinə də mühüm töhfə veriblər. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin (İİTKM) "İslahat Könüllüləri" təşkilatının 2016-2020-ci illərdə 300-dən artıq könüllüsü olub. Könüllü proqramının təsis edilməsində prioritet məqsəd gənclərin iqtisadi və analitik sahədəki mövcud potensialını üzə çıxarmaq və ondan səmərəli istifadə etmək, gələcək karyeralarına görə onları doğru yönəltmək və asudə vaxtlarını düzgün qiymətləndirmələrinə yardımçı olmaqdır.

Bundan başqa, hazırda "Aqrar İnkişaf Könüllüləri" təşkilatı və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Birləşmiş Həmkarlar İttifaqının qarşılıqlı əməkdaşlığı ilə paytaxt Bakıdan başlayaraq bütün regionlarımızda könüllülər Vətən müharibəsində həlak olan şəhidlərin sayı qədər ağacəkmə aksiyası həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə yaradılan "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi pandemiya dövründə genişmiqyaslı yardım layihələri həyata keçirdi (6).

Könüllülər bütün bu sözügedən aksiyalarda böyük həvəslə iştirak ediblər. Onlar "Biz Birlikdə Güclüyük!" şüarını rəhbər tutaraq çətin dövəmdə dövlətin yanında oldular, cəmiyyətə fayda verdilər və xalqımızın birlikdə daha güclü olduğunu bir daha sübut etdilər.

Həyata keçirilən bütün bu layihələrdə könüllülərin iştirakı ölkəmizin həssas qruplarından olan vətəndaşlarına iqtisadi və sosial cəhətdən çətin olan bu şəraitdə dövlət tərəfindən göstərilən qayğı və diqqəti hiss etməsində yaxından köməkçi oldu.

Azərbaycan könüllüləri torpaqlarımızın azadlığı uğrunda gedən müharibə dövründə də öz fəaliyyətləri ilə yadda qaldılar. Belə ki, könüllülər informasiya müharibəsində Azərbaycanın səsinə dünyaya çatdırmaq üçün Facebook, Twitter, Youtube kimi böyük platformalarda #KarabakhisAzerbaijan, #StopArmenianAggression, #Karabakh kimi həştaqlardan istifadə edərək on minlərlə foto və video, məlumatlar, tarixi faktlar paylaşıdılar. Belə birlik nəticəsində Twitter platformasında qeyd edilən və digər bir sıra həştaqlar dünya trendinə düşdü.

Könüllülər Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın mülki əhalisi və mülki infrastrukturuna vurulan zərərdən əziyyət çəkən vətəndaşlarımıza baş çəkərək onları diqqətdə saxlayıb, öz yardımlarını da əsirgəməyiblər.

Azərbaycan könüllülərinin 44 günlük müharibə dövründə göstərdikləri fəaliyyət nəticəsində ölkəmizin haqq səsinin dünyaya çatdırılmasına, bir çox məşhurların dəstəyinə nail olundu. Bunlardan başqa, müharibə və postmüharibə dövründə şəhid və qazi ailələrinə edilən maddi və mənəvi yardımlar çətin günlərində könüllülərimizin də münasibəti sayəsində dövlətimizin vətəndaşının yanında olduğunu hiss etdirdi (5).

Beləliklə, bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, hər bir Azərbaycan gənci çətin zamanda öz dövlətinin, xalqının yanında olur, yardım üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Gənclər könüllülük hərəkatının lokomotivi kimi

Bu gün birmənalı şəkildə demək olar ki, könüllülük hərəkatını gənclərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycan gəncləri bu hərəkatın lokomotividir və son illərdə, xüsusən Prezident İlham Əliyevin böyük dəstəyi sayəsində könüllülük fəaliyyəti sahəsində ciddi uğurlara imza atıblar. Bu gün onlar öz fəaliyyət sahələrini genişləndirərək, həm də miqrasiya, diaspor, gömrük, aqrar inkişaf və digər sahələrdə də mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına yardım edirlər. Son illərdə könüllülük hərəkatı respublikamızın davamlı inkişafının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Könüllülük öz iradəsi və sərbəst seçimi əsasında heç bir maddi faydaya əsaslanmayan və cəmiyyətin rifahının daha da yaxşılaşdırılmasına qarşıya məqsəd qoyan sosial fəaliyyət istiqaməti hesab olunur. Unutmamalıyıq ki, müasir Azərbaycanda könüllülük sahəsində real inkişaf Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra başlayıb. 1998-ci ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi, BMT İnkişaf Proqramı və BMT Könüllüləri Proqramının birgə layihəsi fəaliyyətə başlamışdır. 1998–2000-ci illərdə bu proqramın nəticəsi olaraq, ölkədə güclü könüllü komandası yaradılmış və könüllülük prinsiplərinin geniş auditoriyada təbliğinə start verilmişdir (8).

1 saylı "ASAN kommunal" mərkəzinin açılışında Prezident İlham Əliyev könüllülərin "ASAN xidmət"dəki rolunu yüksək qiymətləndirdi: *"Mənə verilən məlumata görə, 10 min gənc artıq könüllü kimi "ASAN xidmət" mərkəzlərində işləyib və bu insanların bir çoxu bu gün müxtəlif vəzifələrdə, müxtəlif işlərdə ölkəmizin gələcək inkişafı üçün çalışırlar. Hazırda bütün bu mərkəzlərdə 700-dən çox könüllü fəaliyyət göstərir"* (4).

Heydər Əliyev Fondu ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə istər respublikamızda, istərsə də beynəlxalq miqyasda həyata keçirdiyi humanitar, mədəni layihələrlə xalqımızın zəngin mədəni irsinin təbliğinə, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya tanıtılmasına, ölkədə elm, təhsil və səhiyyənin inkişafına töhfələr verir. Bu mənada “Regional İnkişaf” İctimai Birliyi də regionlarda əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həll olunmasında, onların bilik və bacarıqlarının artırılmasında, potensialının reallaşdırılmasında çoxsaylı layihələr həyata keçirib.

Beləliklə, bu gün Azərbaycanda kifayət qədər bilik və təcrübəyə yiyələnmiş geniş könüllülər ordusu fəaliyyət göstərir. 2020-ci il dövlət başçımızın sərəncamı ilə onların ili elan edilmişdir. Hesab edirik ki, bu sahədə səmərəli xidmətlərini davam etdirən gənclərimiz öz fəaliyyətlərində humanizm, insansevərlik, xalqa və dövlətə xidmət kimi dəyərlərə sadıq qalaraq, Azərbaycanın tərəqqisi naminə böyük əzmlə çalışmaqda davam edəcəklər. Bu gün könüllülük institutu dünyanın bir çox ölkəsində cəmiyyətin inkişafı üçün getdikcə vacib pedaqoji mənbəyə çevrilir. Bu işdə təhsil səviyyəsindən, peşəsindən və gəlirindən asılı olmayaraq boş vaxtını könüllü işə həsr etmək istəyən və məsuliyyət keyfiyyətinə sahib olan əhalinin bütün təbəqələri iştirak edə bilər. İctimai faydalı işlərdə vətəndaş iştirakının bir forması olan könüllü fəaliyyətin əsas xüsusiyyəti qarşılıqlı kollektiv əlaqə üsulu və aktual sosial-pedaqoji problemlərin həllində təsirli mexanizm olmasıdır. Könüllülər humanitar yardım və texniki dəstək göstərilməsi, insan haqlarının qorunması, cəmiyyətin demokratikləşməsi, həmçinin sülhün möhkəmlənməsi üzrə istər milli, istərsə də BMT-nin proqramları çərçivəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial rifahın inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışlar, bu gün də oynamaqda davam edirlər. Könüllülük hərəkatı Azərbaycanın davamlı inkişafına mühüm töhfələr verir. Bugünkü könüllülər intizamlı, operativ, ünsiyyətçil, təşkilatçı, eyni zamanda müasir İKT bacarıqlarına malik olan ziyalı gənclərdir. Prezident, cənab İlham Əliyevin də dediyi kimi: “Bugünkü könüllülər sabahın rəhbərləridir”.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Könüllü fəaliyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 9 iyun 2009-cu il tarixli Qanunu <https://e-qanun.az/framework/18159>
2. “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
3. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 30.12.2011-ci il tarixli Qanunu, <https://e-qanun.az/framework/23195>
4. 2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası, <https://e-qanun.az/framework/29206>
5. Azərbaycan Respublikasında 2020-ci ilin “Könüllülər ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 30.12.2019. <https://president.az/az/articles/view/35533>
6. İlham Əliyev Azərbaycan Gəncləri Gününə həsr olunmuş respublika toplantısında iştirak edib, 01.02.2019. <https://president.az/az/articles/view/31737>
7. “Könüllü fəaliyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 18.03.2013. <https://president.az/az/articles/view/7650>
8. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin rəsmi saytı, <https://www.mys.gov.az/>
9. Ələkbərov, U. (2007). Davamlı insan inkişafının əsasları. Bakı: Təhsil, 132 s.
10. Ələkbərov, U. (2018). İnküziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. Bakı: Təhsil, 216 s.
11. Arzu Abdullayev NDU tələbə gənclər təşkilatının sədri, doktorant, Yeni strategiya, yeni hədəflər 2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin inkişaf Strategiyası nələr vəd edir. http://anl.az/down/meqale/iki_sahil/2015/mart/427184.htm
12. Könüllülük: tarixçəsi və strategiyası, 13.01.2020. <https://scwra.gov.az/az/view/news/9312/konulluluk-tarixchesi-ve-strategiyasi>

Altay MUSAYEV

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Strateji planlaşdırma və innovasiyalar şöbəsinin məsləhətçisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistrantı
e-poçt: altay.j.musayev@sosial.gov.az

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD ŞƏXSLƏR ÜÇÜN İNKLÜZİV SOSIAL ÇEVİRƏNİN TƏMİN OLUNMASI

Külasə

Məqalənin yazılmasında əsas məqsəd sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv sosial çevrənin təmin olunması sahəsində Azərbaycanda və beynəlxalq təcrübədə onların inklüziv təhsili və məşğulluğunun təmin olunmasında mövcud vəziyyəti təhlil etmək, həmçinin beynəlxalq təcrübəni və Azərbaycanın potensial imkanlarını nəzərə alaraq sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində təkliflərin verilməsindən ibarətdir. Məqalədə ilk öncə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası naminə onların inklüziv təhsilə cəlb olunması və məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində beynəlxalq təcrübə təhlil edilir. Daha sonra Azərbaycanda bununla bağlı normativ-hüquqi islahatları və həyata keçirilən tədbirləri müəyyənləşdirərək bu istiqamətdə öz təkliflərimi bildirmişəm.

Açar sözlər: *Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər, inklüziv sosial çevrə, inklüziv təhsil, məşğulluq, kvota*

Altay MUSAYEV

Consultant of Department of Strategic planning and innovations of Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Azerbaijan, Master`s student of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
e-mail: altay.j.musayev@sosial.gov.az

PROVIDING AN INCLUSIVE SOCIAL ENVIRONMENT FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

Summary

The main purpose of writing the article is to analyze the current situation in the field of providing an inclusive social environment for people with disabilities in Azerbaijan and international experience in ensuring their inclusive education and employment, as well as to make proposals for the integration of people with disabilities into society, taking into account the international experience and the potential opportunities of Azerbaijan. First of all, the article analyzes the international experience in the direction of involving people with disabilities in inclusive education and ensuring their employment for the sake of integrating them into society. Later, I made my proposals in this direction by defining the normative-legal reforms and the implemented measures in Azerbaijan.

Keywords: *Persons with disabilities, inclusive social environment, inclusive education, employment, quota*

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər anadangəlmə, xəstəlikdən və ya xəsarətdən doğan əqli və ya fiziki qüsurlar nəticəsində həyat fəaliyyəti məhdudlaşan, sosial yardıma və müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər günümüzdə hələ də cəmiyyət tərəfindən daha çox təcrid olunan qrup olaraq qəbul edilməkdədir. Əslində bu problem fərdlərin fiziki və psixoloji çatışmazlıqlarından qaynaqlanır. İqtisadi, siyasi və ictimai faktorların bu məhdudluğu daha da nəzərəcarpan hala gətirməsi bir həqiqət olaraq göz önündə durur. Məhdudiyətli insanların ictimai həyatda daha çox iştirak edə bilməsi, əsas və peşə təhsili ala bilməsi əlçatan olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, hər bir fərd kimi məhdudiyətli insanların da rahat yaşamasını və işləməsini təmin etmək dövlətin vəzifə borcudur. O səbəbdən bütün bu məsələlərin həlli hər zaman aktual olaraq qalır. Bu məsələlərin həlli nəinki dövlət səviyyəsində, həmçinin beynəlxalq səviyyədə də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

1. Beynəlxalq təcrübədə bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər

Dünyada sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sayı 240 milyona yaxındır ki, bunların da əksəriyyətini psixososial problemləri olan uşaqlar təşkil edir. Uşaq Hüquqları Konvensiyası bütün uşaqların, xüsusilə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hüquqlarının qorunması istiqamətində işlər görür. Bununla yanaşı, "Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları Haqqında" Konvensiya bütün sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hüquqlarının qorunması üçün güclü təkan verir (3).

2008-ci ildə 158 ölkənin imzaladığı "Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya"da qeyd olunur ki, əqli və ya fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlar cəmiyyətdə fəal iştiraklarını asanlaşdırmaq şəraitdə tam və layiqli həyat sürməlidir və onlara göstərilən yardım onların sosial inteqrasiyasına və fərdi inkişafına, o cümlədən onların təhsilə, təlimə, işə hazırlığa və istirahət imkanlarına səmərəli çıxışını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmalıdır (4).

Bu Konvensiyayı imzalayan və xüsusilə inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması, işlə təmin olunması, təlimi və fərdi inkişafı istiqamətində lazımi qanunlar və dövlət proqramları qəbul edilmişdir.

Misal olaraq qeyd edim ki, 1975-ci ildə ABŞ-da "Əlilliyi olan şəxslər üçün Təhsil Qanunu (IDEA)" qüvvəyə minmişdir. Dövlətin qəbul etdiyi "Əlilliyi olan şəxslər haqqında Təhsil Qanunu" (IDEA) ölkədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları gələcək təhsilə, məşğulluğa və müstəqil yaşamağa hazırlamaq üçün onları xüsusi təhsil və əlaqəli xidmətlərlə təmin edir. Bu Qanun doğuşdan 21 yaşa qədər sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün təhsildə bərabərliyi və onların tam iştirakını dəstəkləyir və onlar üçün erkən müdaxilə, xüsusi təhsil sistemlərinin, əlaqəli xidmətlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində kömək üçün şərait yaradır (Serdar O., 2015: 133).

Bu Qanunun digər məqsədlərinə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynlərinin hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi, təhsil işçilərinin və valideynlərin fəaliyyətlərini dəstəkləməklə olan əqli və ya fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqların təhsil nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün onların lazımi vasitələrlə təmin edilməsi, əlaqələndirilmiş tədqiqat və kadr hazırlığı təşkili və s. daxildir (5).

ABŞ 1990-cı ildə "Əlilliyi olan Amerikalılar" Aktını qəbul etdi. Bu qanun sağlamlıq imkanları məhdud olan ixtisaslı işçilərə qarşı məşğulluqda ayrı-seçkiliyi qanunsuz hesab edir. Həmçinin, Qanun dövlət və yerli hökumət xidmətləri, ictimai yaşayış yerləri, nəqliyyat və telekommunikasiya sahələrində onlara qarşı ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Bu qanun vasitəsilə iş ayrı-seçkiliyindən qorunmaq üçün sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxs işin əsas funksiyalarını və ya vəzifələrini yerinə yetirmək üçün ixtisaslı olmalıdır (6).

Fransada 2019–2020-ci illərdə sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin 28%-i (yəni 101 000 şagird) ibtidai məktəblərdə, kolleclərdə və ya liseylərdə yerləşən inklüziv müəssisələrin dəstəyi ilə ümumi məktəbdə iştirak edib. Bu ölkədə qeyd olunan göstərici illər üzrə artım dinamikasında olmuşdur. Belə ki, 2009-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə inklüziv müəssisələrin sayı 5974-dən 9239-a qədər artmışdır.

Qeyd edək ki, autizm xəstəliyi olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası nisbətən mürəkkəb olduğu üçün Fransa Autizm üzrə Milli Strategiya qəbul etmişdi. Bu Strategiya 2018-ci ildən etibarən uşaq bağçalarında və ibtidai məktəblərdə autizmin xarici tədris bölmələrinin tətbiqini təşviq edir. İndiyədək 200-dən çox bölmə yaradılıb. Bölmələr autizmlı uşaqların erkən təhsil və tibbi-sosial dəstəkdən (psixomotor terapevt, loqoped, neyropsixoloq və s.) yararlanma bilməsi üçün yaradılıb (7).

Fransa üçün əsas məsələlərdən biri sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin məşğulluğunun təmin edilməsidir. Ona görə də qəbul olunan qanunvericiliyə əsasən 20 və ya daha çox işçisi olan hər hansı bir işəgötürən, ümumi işçi qüvvəsinin 6% nisbətində sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri işə götürməlidir. İşəgötürən bu öhdəliyə əməl etdiyini əsaslandırmaq üçün hər il həmin işçilərin tutduqları iş yerlərinin sayını bəyan etməlidir. İşəgötürən əmək öhdəliyinə əməl etmirsə, illik töhfə verməlidir. İllik töhfə şirkət 3 ildən artıq müddət ərzində heç bir bu kateqoriyadan olan işçini işə götürmədiyi hallarda artırıla bilər (8).

Türkiyədə xüsusi təhsil xidmətləri bu təhsilə ehtiyacı olan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sosiallaşması, cəmiyyətdə özünü daha asan ifadə edə bilmələri və müstəqil olmaları baxımından son dərəcə əhəmiyyətli yer tutur. 1983-cü ildə "Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar haqqında" Qanun qüvvəyə minmişdir. Bu Qanunda xüsusi təhsil, xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqların müəyyən edilməsi, yerləşdirilməsi və monitorinqi ilə bağlı anlayışlar, prinsiplər, qurumlar və onların vəzifələri ilə bağlı bölmələr var və bu Qanuna uyğun olaraq müxtəlif normativ aktlar dərc edilib.

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslərin iş həyatında iştirakını artırmaq üçün 1986-cı ildə başqa bir hüquqi tənzimləmə ortaya çıxdı. Bu Qanun "Şagirdlik və Peşə Təhsili Qanunu" dur. Bu Qanuna əsasən nazirliyin xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslərin iş və biznes həyatının tələblərinə uyğun hazırlanması məqsədilə kurslar təşkil etməsi nəzərdə tutulurdu (Serdar O., 2015: 124).

Maneəsiz Həyat Mərkəzləri Türkiyədə populyarlaşmağa çalışan və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sosial həyatdan kənar qalmasının qarşısını almaq üçün yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilən bir təşəbbüs kimi önə çıxır. Türkiyənin müxtəlif yerlərində Maneəsiz Yaşayış Mərkəzləri açılıb və hazırda bu sayın artırılması üçün səylər göstərilir. Bu məqsədlə Konak Bələdiyyəsi "Maneəsiz Həyat Kəndi" adlı maneəsiz yaşayış mərkəzini sağlamlıq imkanları məhdud vətəndaşlarının xidmətinə təqdim edib. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların vaxt keçirməkdən həzz alacağı və görünməz sərhədləri aşacağı bir üsluba üstünlük verilmişdir. Yerli hökumətlərin bu təşəbbüsləri ilə yanaşı, Ailə və Sosial Siyasətlər Nazirliyinə bağlı özəl sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin qayğı mərkəzləri də fəaliyyət göstərir (Fatih Ş., 2022: 87-88).

2. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər

Dövlət Statistika Komitəsinin 01.01.2023-cü il tarixə olan məlumatına əsasən Azərbaycanda əhalinin sayı 10127100 (9) nəfər olduğu halda sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sayı 488774 (10) nəfərdir (4,8%). 2023-cü il üzrə Azərbaycanda 18 yaşı tamam olmamış uşaqların ümumi sayı 2 668 300 (11) nəfər olub, bütün əhalinin 26.3%-ni təşkil edir və onların təxminən 46654 (10) nəfəri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlardır.

Müstəqil Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərlə bağlı dövlət siyasətinin əsası hələ ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarında Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra ölkəmizin sosial siyasətinin fundamental prinsiplərini müəyyənləşdirdi. Eyni zamanda o, əhalinin sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyac duyan təbəqələrindən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə xüsusi yanaşma sərgiləyirdi.

İnsan amilini xüsusi diqqətdə saxlayan Ulu Öndər müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk vaxtlardan ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində tədbirləri genişləndirib. Ölkədə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sosial müdafiəsi ilə bağlı müvafiq proqramlar həyata keçirilib.

Proqramda əlilliyin qarşısının alınması, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında qanunun müddəaları öz əksini tapıb. Ulu Öndər Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olanların ailələrinə, fiziki sağlamlığını itirən insanlara, onların problemlərinə də böyük diqqətlə yanaşırdı (12).

Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin qayğı ilə əhatə olunması sahəsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan siyasəti uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu kateqoriyadan olan vətəndaşların sosial müdafiəsinə, onların reabilitasiyasına və cəmiyyətə inteqrasiyasına xüsusi qayğısı ildən-ilə artır.

2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin reabilitasiyası və onların cəmiyyətə inteqrasiyasına mühüm töhfələr verir. Fond tərəfindən bu kateqoriyadan olan şəxslərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara qayğının artırılmasına yönələn xeyirxah aksiyalar, həmin insanların cəmiyyətə inteqrasiyasına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin cəmiyyətə tanıtılmasına, onlarda özünəinam hissənin yüksəlməsinə xidmət edən ardıcıl layihələr həyata keçirilir. Fond sağlamlıq imkanları məhdud gənclərin əl işlərindən ibarət sərəgilərin təşkilinə, yaradıcılıq imkanlarının dəstəklənməsinə və cəmiyyətə tanıtılmasına şərait yaradır (16).

Əlilliyi olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bütün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına malikdirlər və hüquq və qanuni mənafələrini inzibati qaydada və məhkəmə qaydasında müdafiə etmək hüquqları vardır.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş təhsil hüquqlarını təmin etmək məqsədi ilə “Təhsil haqqında” və “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edilmişdir. Eyni zamanda “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda onların təhsili və peşə hazırlığı ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv təhsilin inkişafı digər ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da önəmli xarakter daşıyır. Çünki inklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onları öz həmyaşıdları ilə məktəbdə, eyni sinifdə təhsilə cəlb edir. Beləliklə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar dərs prosesində digər həmyaşıdları ilə birgə iştirak etdikdə, onların arasında bir-birinə qarşı anlaşma və hörmət hissi inkişaf edir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə **“2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”** qəbul olunmuşdur.

Dövlət Proqramının məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir. Dövlət Proqramının əsas vəzifələrinə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması, şəxslərin təhsilinin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması və s. daxildir.

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planında təhsil müəssisələrində təlim prosesinin inklüziv təhsilin tələblərinə uyğun olaraq qurulması, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə və əmək vərdişlərinə yiyələnməsi üçün müxtəlif peşələr üzrə xüsusi ümumtəhsil məktəblərində, inteqrasiya təlimli internat tipli ümumtəhsil məktəblərində və internat tipli xüsusi ümumtəhsil məktəblərində, peşə təhsili müəssisələrində tədris emalatxanalarının yaradılması və s. nəzərdə tutulur (13).

2005-2006-cı tədris ilində ümumtəhsil məktəblərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün təşkil edilmiş siniflərdə təhsilənlərin sayı 611 nəfər olduğu halda, 2022-2023-cü tədris ilində onların sayı 1478 nəfər olmuşdur (14).

"Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri işlə təmin etmək üçün müəssisə və təşkilatlarda kvota müəyyən edilmişdir. Dövlət əmək bazarında əlavə iş yerləri və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün uyğun şəraitə malik müəssisə və təşkilatlar yaratmaq yolu ilə, eləcə də xüsusi proqramlar üzrə təlim təşkil etməklə, onların məşğulluğunu təmin edir. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər kvota müəyyən edilmiş iş yerlərinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə qəbul edirlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin məşğulluğunun təmin olunması üçün "Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası" müəyyən olunmuşdur. Kvota ərazi əmək bazarındakı vəziyyətdən asılı olaraq işçilərinin sayı 25-dən 50-dək olan müəssisələrdə işçilərin orta illik siyahı sayının 3 faizi, işçilərinin sayı 50-dən 100-dək olan müəssisələrdə 4 faiz, işçilərinin sayı 100-dən çox olan müəssisələrdə 5 faiz miqdarında müəyyən edilir (15).

1997-ci ildən Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və xeyir-duası ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin istedad və qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılaraq cəmiyyətə tanıtılması məqsədilə ümumrespublika səviyyəli sərqi və baxış müsabiqələri təşkil edilir. Prezident İlham Əliyevin xüsusi qayğısı nəticəsində bu istiqamətdə tədbirlər uğurla davam etdirilir (16).

Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə İnküziv incəsənət məktəbi 2019-cu ilin noyabr ayında fəaliyyətə başlayıb. Lakin pandemiya səbəbilə tədbirlər onlayn keçirilib. Ölkə başçısının dəstəyi ilə 2021-ci ilin aprelində isə məktəbin açılışı baş tutub. Məktəbdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin maraq dairəsinə uyğun olaraq rəsm, ağacdan oyma və toxuculuq dərsləri keçirilir (17).

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial cəmiyyət inteqrasiyası istiqamətində atılan addımlardan biri də Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin Müşahidə Şurasının 2021-ci il 5 oktyabr tarixli Qərarı ilə yaradılmış "DOST İnküziv İnkişaf və Yaradıcılıq Mərkəzi" MMC-dir. Mərkəzin yaradılmasında məqsəd şəhid ailəsi üzvlərinin, müharibə ilə əlaqədar əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər və onların uşaqları, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, aztəminatlı ailələrin və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər sırasından istedadlı şəxslərin Mərkəzdə müvafiq istiqamətdə bacarıq və yaradıcılıq potensialının inkişaf etdirilməsidir (18). Mərkəzdə hazırda 14 müxtəlif fəaliyyət istiqamətləri üzrə (audio-səsyazma və media, floristika, bağçılıq və landşaft dizaynı, bədii oyma, xalçaçılıq, toxuma və tikmə, dərzilik, musiqi, təsviri-incəsənət, dulusçuluq, rəqs, idman (kapoeyra), kulinariya, fotoqrafiya, səhnə ifaçılığı, muncuq toxuma) 190 benefisiara xidmət göstərir (19). Eləcə də Mərkəzdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün film və tamaşa nümayiş etdirilir, konsert proqramları və tədbirlər həyata keçirilir.

Həmçinin qeyd edək ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin reabilitasiyası məqsədi ilə Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyi tərəfindən onlar təkərli oturmaq, eşitmə aparatları, protez-ortopedik məmulatlar və s. ilə təmin edirlər.

Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası istiqamətində dövlət siyasətinin əsasını qoymuş və onlara xüsusi yanaşma sərgiləmişdir. Həmin siyasəti uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili, məşğulluqlarının təmin olunması, reabilitasiyası və s. istiqamətlərdə mühüm işlər görülmüşdür. Həyata keçirilən tədbirlər müsbət nəticə versə də, onların məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində qanunvericiliklə müəyyən olunan kvota faizlərinin beynəlxalq təcrübə ilə müqayisədə aşağı olması və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların əksəriyyətinin inküziv təhsilə cəlb oluna bilməməsi kimi problemlər hələ də qalmaqdadır.

Bu sahədə ölkəmizdə geniş imkanların mövcud olduğunu nəzərə alaraq sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə səmərəli və sürətli inteqrasiyasına nail olmaq mümkündür. Bu problemlərin həlli istiqamətində aşağıdakı **təkliflərim** vardır:

- ▶ “Sosial müdafiyyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi” qaydasında müəyyən olunan kvotaların faiz dərəcəsinin artırılaraq minimum 5 %-dən başlaması;
- ▶ Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün özünüməşğulluq proqramlarının genişləndirilməsi;
- ▶ Məhdudiyətli şəxsləri işlə təmin etmək istiqamətində işəgötürənlər üçün həvəsləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ▶ İnküziv təhsil müəssisələrinin sayının artırılması;
- ▶ Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inküziv təhsilə cəlb olunması istiqamətində təbliğatın aparılması, bu sahə ilə bağlı xarici təcrübənin tətbiq edilməsi və ixtisaslı kadrların sayının artırılması

Ədəbiyyat siyahısı

1. Serdar, O. (2015). Engellilərə Yönelik Ölkəmizdəki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları Ve Örnek Ülke Karşılaştırmaları. Sakarya: Sosyal politika çalışmaları dergisi, 124,133s, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198284>
2. Fatih, Ş. (2022). Engelli Çocukların Katılım Haklarının Türkiye'deki Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi ve Engelsiz Yaşam Merkezlerinin Önemi. Giresun: Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi. 87-88s, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2850810>

İnternet resursları:

3. Children with disabilities, (Əlilliyi olan uşaqlar) <https://data.unicef.org/topic/child-disability/overview/#>, İyun 2023
4. Convention on the Rights of the Child, (Uşaqların Hüquqları üzrə konvensiya) <https://www.mfa.gov.tr/convention-on-the-rights-of-the-child.en.mfa>
5. <https://sites.ed.gov/idea/>
6. <https://www.eeoc.gov/laws/guidance/your-employment-rights-individual-disability>
7. <https://www.european-agency.org/country-information/france/legislation-and-policy>
8. <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F23149>
9. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı, https://www.stat.gov.az/source/demography/az/001_4-6.xls
10. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı, 2000-2023-cü illər üzrə “Pensiya və ya müavinət alan əlilliyi olan şəxslərin sayı” https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_2_1.xls
11. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi nəşri, Azərbaycanda Uşaqlar 2023, https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/Az%C9%99rbaycanda%20u%C5%99Faqlar,2023.zip

- 12.** Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərə hərtərəfli dövlət qayğısı göstərilir, 30.03.2019. https://www.yeniazerbaycan.com/Sosial_e46490_az.html
- 13.** “2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamliq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı; Bakı şəhəri, 14 dekabr 2017-ci il № 3498; <https://e-qanun.az/framework/37269>
- 14.** Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün xüsusi məktəblər və internat məktəbləri, https://www.stat.gov.az/source/education/az/001_4_8.xls
- 15.** “Sosial müdafiyyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın və “Kvota şamil edilməyən müəssisələrin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı; Bakı şəhəri, 22 noyabr 2005-ci il № 213; <https://e-qanun.az/framework/11456>
- 16.** Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi və tibbi-sosial reabilitasiyası dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir, 02.12.2019. <https://sosial.gov.az/media/xeberler/2952>
- 17.** Əlillik əngəl deyil: Inklüziv İncəsənət Məktəbinin ilk sərğisindən – Reportaj, 01.07.2021. <https://telegraf.com/news/toplum/293255.html>
- 18.** DOST Inklüziv İnkişaf və Yaradıcılıq Mərkəzi haqqında, <https://dost.gov.az/page/dost-inkluziv-inkisaf-ve-yaradiciliq-merkezi>
- 19.** Azərbaycan Respublikası, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı. <https://sosial.gov.az/>

Aynurə NƏZƏROVA

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin
Maliyyə və icmal büdcə şöbəsinin müdir müavini

e-poçt: aynura.nazarova@sosial.gov.az

SOSIAL SAHƏDƏ DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN MÜASİR TƏŞKİLİ VƏ PERSPEKTİVLƏR

Xülasə

Müasir Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusu ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının tərəqqisi, inkişafı, xalqının xoşbəxtliyi və firavanlığı uğrunda mübarizəsi, çoxşaxəli tarixi xidmətləri dövlətimizin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatının ehtəs bir sahəsi yoxdur ki, orada özünü göstərməsin. Bu gün ölkəmizin əldə etdiyi bütün uğurları nəzərdən keçirsək, onların təməlinə məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsinin dayandığını bir daha şahidi olarıq. Onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlər mürəkkəb proseslər və problemlərlə müşayiət olunsada, bu gün həmin tarixi mərhələlərdə Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması və inkişafı, vətəndaş mövqeyinin formalaşdırılması, sosial-iqtisadi çətinliklərin həlli istiqamətində yürütdüyü çoxşaxəli siyasət misilsizdir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, DOST, sosial xidmətlər, Azərbaycan, dövlət siyasəti*

Aynurə NAZAROVA

Deputy of Head of department of Finance and Consolidated
Budget Department of the Ministry of Labour and Social Protection
of Population of the Republic of Azerbaijan

e-mail: aynura.nazarova@sosial.gov.az

MODERN ORGANIZATION AND PERSPECTIVES OF STATE SERVICES IN THE SOCIAL FIELD

Summary

The founder and architect of the modern Azerbaijani state, National Leader Heydar Aliyev, has left an indelible mark on the political, socio-economic, and cultural life of our country through his struggle for the progress, development, happiness, and prosperity of the people of the Azerbaijan Republic. Examining all the successes achieved by our country today, we once again witness that the foundation of these achievements lies in the state philosophy of Great Leader Heydar Aliyev. Despite the complex processes, challenging issues, and problems that accompanied all the periods of his leadership in Azerbaijan, his unique political strategy during those historical stages in preserving and developing Azerbaijani statehood, shaping the citizen's position, and addressing socio-economic challenges is unparalleled.

Keywords: *Heydar Aliyev, DOST, social services, Azerbaijan, state policy*

Çağdaş dövlətimizin qurucusu Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycanın müasir zəfərlərinin əsası qoyulub. Bu gün onun siyasi kursunun uğurla davam etdirilməsi sayəsində Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmiz sürətli inkişaf yoluna qədəm qoyaraq intibah dövrünü yaşamaqdadır. Ölkəmizdə aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasət sayəsində sosial dövlətin bir çox parametrləri üzrə, o cümlədən sosial müdafiə və təminat sahələrində vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şəffaflığın artırılması, innovativ həllərin tətbiqi və elektron xidmətlərə keçidin sürətləndirilməsi, vətəndaş məmnunluğunun artırılması kimi məsələlər üzrə əldə olunan nailiyyətlər nəinki ölkədə, beynəlxalq səviyyədə də yüksək dəyərləndirilir. Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin mərkəzində vətəndaş rifahının təminatı prinsipi dayanır. Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan ölkəmizin uğurlu sosial inkişaf strategiyası Prezident İlham Əliyev tərəfindən mükəmməl islahatlarla davam və inkişaf etdirilir. Son beş ildə 4 sosial islahat paketin icra olunması, bu islahatlar üzrə ayrılan əlavə illik vəsaitin 7 milyard manata çatması, sosial ödənişlərdəki ciddi artımlar, dövlət sosial xidmətlərinin geniş miqyasda elektronlaşdırılması istiqamətində olan uğurlar aparılan sosial inkişaf strategiyasının nəticəsidir. (1)

Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasətinin başlıca istiqamətini də ölkə vətəndaşının rifahının və məmnunluğunun təminatı təşkil edir. Aparılan ardıcıl sosial islahatlar bu istiqamətdə ciddi irəliləyişlərə imkan verib. Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın yüksək humanizm, nəciblik, xeyirxahlıq nümunəsi olan təşəbbüs və layihələri də ölkəmizin sosial dövlət olduğunu əməli şəkildə təsdiq edən uğurların əldə edilməsində, xüsusilə əhalinin həssas qruplarının diqqət və qayğı ilə əhatə olunmasında mühüm rolə malikdir.

Sosial sahədə vətəndaş məmnunluğunun yüksəldilməsinə yönəldilmiş islahatların ən mühümü Azərbaycan brendinə çevrilmiş Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü olan DOST konsepsiyasıdır. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyindəki Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi (DOST Agentliyi) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Əhalinin məşğulluğu, əmək, sosial müdafiə və təminat sahələrində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 229 nömrəli 9 avqust 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılıb. Ölkə başçısının “Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” 10 dekabr 2018-ci il tarixli Fərmanı isə ölkəmizdə bir yenilik olaraq Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində yaradılan Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin (DOST Agentliyinin) və “DOST” mərkəzlərinin qurulması və fəaliyyəti üçün əsas hüquqi platformanı təmin etdi. (3)

“DOST” mərkəzlərində göstəriləcək xidmətlərin Fərmanla təsdiq edilən siyahısında Nazirliyin fəaliyyət istiqamətlərinə dair arayışlar verilməsi, əmək münasibətləri, əlillik və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən edilməsi, məşğulluq, əmək pensiyası və sosial müavinət, ünvanlı dövlət sosial yardımının, sığortaolunanların fərdi uçota alınması və uçotdan çıxarılması, sosial xidmət sahəsində göstərilən xidmətlər, funksional yardımçı xidmətlər mövcuddur.

DOST konsepsiyası əmək, məşğulluq, əlillik, reabilitasiya, sosial təminat, övladlığötürmə sahələri üzrə 15 istiqamətdə 159 növdə xidmətin innovativ yanaşmalar əsasında “bir pəncərə”dən, vətəndaşlara daha yaxın və əlçatan şəkildə, şəffaf mühitdə, vətəndaş məmnunluğu prinsipinə uyğun təqdim olunmasına şərait yaradıb. (2)

“DOST” mərkəzlərində xidmət göstərilməsi Qaydasına görə, Mərkəzdə xidmətlər birbaşa (yerində) xidmət, özünəxidmət, “çağrı mərkəzi” vasitəsilə xidmət və səyyar xidmət formasında təşkil edilir. Birbaşa (yerində) xidmət - vətəndaşın müraciətinə əsasən ona bilavasitə mərkəzdə xidmət göstərilməsini, özünəxidmət - mərkəzdə daim internetə açıq olan kompüterlər və ya mərkəzdə quraşdırılmış xüsusi köşklər vasitəsilə vətəndaşların bütün növ elektron xidmətlərdən yararlanma bilmək imkanını, “çağrı mərkəzi” vasitəsilə xidmət isə vətəndaşın mərkəzə gəlmədən internet və ya telefon vasitəsilə bütün xidmət növləri, tələb edilən sənədlər barədə məlumat almaq, növbə tutmaq, Nazirliyin və mərkəzin fəaliyyəti ilə bağlı təkliflər bildirmək imkanını nəzərdə tutur. (2)

Mərkəzdə xidmətlər Nazirliyin müəyyən etdiyi inzibati ərazi vahidi (vahidləri) üzrə, həftənin bütün günləri (bayram günləri və ümumxalq hüzn günü istisna olmaqla) və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə informasiya texnologiyalarından geniş istifadə etməklə göstərilir. Göstərilən xidmətlə bağlı müraciətə baxılma və həmin müraciətin nəticəsinin rəsmiləşdirilməsi müraciət edildiyi vaxt mümkün olduğu hallarda, qərar yerində qəbul edilərək vətəndaşa təqdim olunur. (3)

Ötən dövr ərzində DOST Agentliyi və 7 DOST mərkəzi, həmçinin Zəngilanın Ağalı kəndində Smart DOST məntəqəsi açılıb. DOST mərkəzləri şəbəkəsi ölkə boyu genişlənir və 2025-ci ilədək bu mərkəzlərin sayı 17-yə çatdırılacaq, habelə 55 DOST filiali, SMART DOST məntəqələri də açılacaq. Fəaliyyətdə olan mərkəzlərdə indiyədək 1,8 milyondan çox vətəndaşa xidmət göstərilib. DOST xidmətlərindən vətəndaşların məmnunluq səviyyəsi 98,1 faiz təşkil edir. (3)

“DOST” modelinin unikalığı, qazanılmış nailiyyətləri beynəlxalq səviyyədə də yüksək dəyərləndirilir. Bunun bariz nümunəsidir ki, “DOST” Agentliyi 13 beynəlxalq mükafata və sertifikatla (Avropa Sosial Şəbəkəsinin “Avropa Sosial Xidmətlər Mükafatı”, Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyasının 3 mükafatı, Mükəmməllik Sertifikatları və s.) layiq görülmüşdür. (3)

O da qeyd olunmalıdır ki, bir çox ölkələr artıq DOST təcrübəsini öyrənməyə və tətbiq etməyə böyük maraq göstərir. Bunlara misal olaraq Moldova (5), Özbəkistan, Serbiya və Rumıniya Respublikalarını misal gətirmək olar. Bu da bir daha DOST modelinin “bir pəncərə”dən, innovativ yanaşmalar əsasında modern və çevik, tam şəffaf mexanizmlər üzərində qurulan yeni Azərbaycan brendi olaraq qəbul olunmasının təcəssümüdür.

Eyni zamanda DOST Agentliyi tərəfindən müxtəlif proqram və altproqramlarda həyata keçirilməkdədir. Agentlik tərəfindən həyata keçirilən “Könüllü DOST” proqramı “Gənc DOST”, “Gümüşü DOST”, “Korporativ DOST”, “İnklüziv DOST” və “Distant DOST” altproqramlarını əhatə edir. Könüllülər mərkəzlərdə vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlərin göstərilməsinə dəstək verirlər. (5) Könüllülər “DOST” mərkəzlərinin işinin təşkili zamanı vətəndaşların qarşılınması və xidmət pəncərələrinə yönləndirilməsi, vətəndaş axınının, növbələrin idarə edilməsində iştirak edir, onları məlumatlandırır və xidmət üzrə sənədlərin siyahısı ilə tanış edirlər. Həmçinin müxtəlif anket, forma və s. sənədlərin doldurulması, əlillərə xüsusi diqqət və qayğı göstərilməsi, rəy sorğularının keçirilməsi və bir çox başqa işlərdə könüllülər yaxından iştirak edirlər. (3; 6)

Qeyd edilən altproqramlardan “Gümüşü DOST” altproqramını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Belə ki, proqram çərçivəsində yaşlı vətəndaşlar könüllü kimi fəaliyyətə cəlb edirlər ki, bu da pensiya yaşına çatmış şəxslərin aktiv həyat tərzinin təmin olunması, pensiya yaşına çatmış şəxslərin cəmiyyətə reinteqrasiyası, yaşlı şəxslərin asudə vaxtının səmərəli təşkilinə dəstək məqsədi daşıyır.

Müasir texnologiya və innovasiyaların daim inkişaf etdiyi bugünkü dünyada sosial xidmətlərin təşkilində də yeni həllərin tətbiqi labüddür. Sosial xidmətlərin təşkilində innovativ yanaşmalar, müasir texnologiyaların üzərində qurulması, vətəndaşlara şəffaf, çevik, keyfiyyətli, əlçatan və vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlərin təşkili sosial islahatlar proqramının əsas hədəflərindən biridir.

Azərbaycanda süni intellekt və inkişaf etməkdə olan texnologiyalar sahəsində təsirli addımlar atılır. Ölkəmizin rəqəmsallaşma və innovasiyalara sadiqliyi onu texnoloji tərəqqi uğrunda global yarışın önünə çıxarıb. Azərbaycanda son illər ərzində sosial sahədə rəqəmsallaşma üzrə mühüm işlər görülmüşdür. Prezident İlham Əliyevin uzaqgörənliyi və liderliyi ilə Azərbaycanda süni intellekt sahəsində də tərəqqi mövcuddur. Təbii ki, rəqəmsallaşma və innovasiyalara sadiqlik texnoloji inkişaf və artım üçün əlverişli mühit və zəmin yaradıb. Ölkəmiz bu sahədə regionda liderdir, iqtisadi və sosial inkişaf üçün texnologiyanın gücündən istifadə etmək istəyən digər ölkələr üçün model rolunu oynayır.

Azərbaycan hər zaman yeniliklərə açıq olması ilə fərqlənir. Bu baxımdan Səudiyyə Ərəbistanı vətəndaşı olan süni intellekt sahibi robot Sofiyanın 2018-ci il oktyabrın 23-də ölkəmizə gəlməsi və dövlətimizin başçısı İlham Əliyevlə söhbət etməsi, həmçinin müxtəlif yerlərdə görüşlər keçirməsi diqqət çəkir. Eyni zamanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə "ağıllı kənd", "ağıllı şəhər" konsepsiyasından, ümumiyyətlə, müasir texnologiyalardan geniş istifadə olunur ki, bu da ölkəmizdə süni intellektə dayanan həllərin istifadəsinin bariz nümunəsidir. Sosial xidmətlərin təşkilində innovativ yanaşmalar, müasir texnologiyaların üzərində qurulması, vətəndaşlara şəffaf, çevik, keyfiyyətli, əlçatan və vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlərin təşkili sosial islahatlar proqramının əsas hədəflərindən biridir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik İnformasiya Sistemi (2017, oktyabr 13), Əlillər və Əlilləri Olan Ailələrə Sosial Xidmətlər Haqqında [Qaydalar]. <https://e-qanun.az/framework/39744>
2. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2020), DOST Mərkəzlərində Xidmət Göstərilməsi Qaydası. <https://sosial.gov.az/nazirlik/dayaniqli-ve-operativ-sosial-teminat-agentliyi/dost-merkezlerinde-xidmet-gosterilmesi-qaydasi>
3. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2022, mart 1), "DOST" Mərkəzləri Yeni Formatda İşləməyə Başlayır. <https://dost.gov.az/news/834>
4. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2021), Bizim Mükafatlar və Sertifikatlar. <https://dost.gov.az/page/mukafat-ve-sertifikatlarimiz>
5. Azərbaycan Respublikası səfirliyi Belarus Respublikasında (2016, dekabr 27), Moldova-Azərbaycan Əmək və Sosial Müdafiə Sahəsində Əməliyyat Planı Bakıda imzalanıb https://cis.minsk.by/news/25157/v_baku_podpisan_moldavsko-azerbajdzhanskij_plan_dejstvuj_v_sfere_truda_i_soczaschity
6. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2023), "DOST" Konsepsiyası MDB Ölkələrinə də tanındı, <https://sosial.gov.az/media/xeberler/dost-konsepsiyasi-mdb-olkelerine-de-tanidildi>

Tünzalə VERDİYEVƏ

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində
Sosial Xidmətlər Agentliyi Səyyar və yarımqstasionar sosial xidmətlərin təşkili
Departamentinin müdiri

e-poçt: tunzala.m.verdiyeva@sosial.gov.az

AZƏRBAYCANDA SOSIAL İŞ TƏHSİLİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Azərbaycanda ali təhsilin təşkili sahəsində bir çox problemlər ümumdür, bəzi problemlər isə yalnız sosial iş ixtisasına xasdır. Şübhəsiz ki, Azərbaycanda peşəkar sosial işin təşkil edilməsi üçün bizə yerli ədəbiyyat lazımdır, eləcə də yerli problemlər üçün yerli həll yollarını tapmalıyıq. Bu tezis Azərbaycanda sosial işin vəziyyətini öyrənmək üçün kiçik bir cəhddir.

Açar sözlər: *sosial iş, təhsil, tədris, problem, universitet*

Tunzala VERDIYEVA

Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Head of the department of Organization of mobile and semi-stationary social
services of Social Services Agency under the Ministry of Labor and Social
Protection of the Population of the Republic of Azerbaijan

e-mail: tunzala.m.verdiyeva@sosial.gov.az

ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK EDUCATION IN AZERBAIJAN

Summary

Many problems in the field of organization of higher education in Azerbaijan are common, and some problems are specific only to the specialty of social work. Undoubtedly, in order to organize professional social work in Azerbaijan, we need local literature, as well as we need to find local solutions for local problems. This thesis is a small attempt to study the state of social work in Azerbaijan.

Keywords: *social work, education, teaching, problem, university*

Sosial iş təcürbəsi ilk dəfə 1898-ci ildə başladığından bəri sosial işçilər fərdi və icma səviyyəsində psixoloji və sosial problemləri həll edərək, çətin həyat şəraitində olan əhəlinin ehtiyaclarına diqqət yetirir. Sosial işçilər fərdlərə, ailələrə və qruplara bu ehtiyaclarını ödəməkdə və həyatlarını yaxşılaşdırmaqda kömək edirlər. (1)

Sosial işçi fərdlərə, ailələrə və qruplara psixi sağlamlıq və maddələrdən sui-istifadə halları, xroniki tibbi vəziyyətlər, böhran vəziyyətləri, sui-istifadə, yoxsulluq, evsizlik və aclıq kimi psixososial ehtiyaclarına kömək edən təlim keçmiş peşəkardır. Onlar ehtiyacı olan insanları müəyyən edir, iş sənədlərini və qeydlərini saxlayır, fərdləri resurslarla əlaqələndirirlər. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda "sosial işçi" anlayışı bu cür izah edilir: "Ali təhsili və uyğun peşə hazırlığı olan şəxslər sosial işçi qismində sosial xidmət sahəsində peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdirlər". (2)

Azərbaycanda sosial işin təşkilinin tədrisinə 2005-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində magistr dərəcəsi üzrə başlanıb. Sosial iş təhsili adekvat resurslara, müəllimlərə, şəffaf strategiyalara və müasir kurikulumlara çıxış tələb edən mürəkkəb və tələbkar fəaliyyətdir.

Sosial iş ixtisasının missiyası rifah, sosial və iqtisadi ədalətin bərqərar olmasına töhfə verməkdir. Bu proqram tələbələrə sosial məsələlər, sosial problemlər, sosial rifah və sosial işə aid qanunvericilik bazası, sosial siyasət, sosial işin nəzəriyyələri, sosial iş müdaxilələri və fəaliyyətləri barədə biliklərin ötürülməsinə xidmət edir. (3)

Sosial işin tədrisi proqramının sosial iş tələbələrinə ehtiyacların araşdırılması və təhlil edilməsi, nəticələrə müvafiq sosial işin həyata keçirilməsi, eyni zamanda bu sahədə tədqiqat aparmaq bacarıqlarını aşılayır. Tələbələr proqram boyunca sosial iş peşəsi üçün vacib olan bilik və bacarıqlara yiyələnir, din, etnik mənsubiyyət, gender, yaş və funksionallığın insanların hüquqlarına və onlara qarşı olan münasibətə təsiri meylləri barədə məlumatlanırlar. (4)

Proqramın məqsədləri:

- Ədalətsizliklə mübarizə aparması və sosial dəyişikliyi təşviq etməsi məqsədilə sosial işçilər hazırlamaq;
- Ailə və icma sistemlərinin imkanlarını gücləndirməklə risk qrupuna daxil olan fərdlər və ailələrlə işləyə biləcək sosial işçilər hazırlamaq;
- Fərdlərə və ailələrə təsir edən məsələləri, sosial siyasəti və icma ehtiyaclarını yaxşı mənada dəyişə bilən "dəyişiklik agentləri"ni hazırlamaq;
- Müxtəlif əhəli qrupları ilə qəbul olunmuş etik prinsiplər çərçivəsində işləməyə qadir olan sosial işçilər hazırlamaq;
- Davamlı sosial iş təhsili üçün zəmin yaratmaq. (5)

Sosial işin bakalavriat səviyyəsini bitirdiklərində məzunlar fərdi, qrup və icma səviyyələrində sərbəst sosial işçi kimi işləmək üçün tələb olunan bilik və bacarıqlara yiyələnmiş olurlar. (6)

ABŞ və Böyük Britaniyadan götürülmüş peşəkar sosial iş, Avropa ədəbiyyatından alınan konsepsiyalar, nəzəriyyələr, metodlar və metodologiya bəzən Azərbaycanda tətbiq edildikdə gözlənilən effektiv nəticə verməyə bilir. Buradakı əsas səbəblərdən biri Azərbaycan cəmiyyəti ilə qərb dünyası arasında olan fərqlərdir. Çünki hamıya məlumdur ki, ədəbiyyat cəmiyyətin ideyalarını əks etdirir.

Bir çox tələbələr ingilis dilində yazılan və izah edilən anlayışları, nəzəriyyələri qavramaqda çətinlik çəkirlər, vaxtlarının çoxunu ya tərcüməyə, ya da xarici dillərdə yazılmış kitabları başa düşməyə sərf edirlər. Bundan əlavə olaraq Azərbaycan dilində mövcud olan tədris proqramları və ədəbiyyat ya zəif qurulmuşdur, ya da başqa kitabdan tərcümə edilmişdir. Bu, sosial iş təhsili alanlar arasında standartların, anlayışların, ifadələrin aydınlığının və mənalılığının azalması ilə nəticələnir. Azərbaycan dilində sosial iş ədəbiyyatının qıtlığı sosial iş müəllimləri arasında bir çox problemlər yaratmışdır.

Digər problem Azərbaycandakı sosial şərait və beynəlxalq sosial şərait arasında fərkdir. Beynəlxalq sosial iş fərdlərlə bağlı problemlərdən, ahılların, uşaqların və s. qayğılarından çox danışır, daha çox davranış problemlərinə diqqət yetirir və cavabları klinik sosial işdə axtarırlar. Azərbaycandakı problemlər tamamilə fərqlidir, bizdə hüquqi məlumatsızlıq, idarəetmə, işsizlik və s. problemlər var. Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş sosial iş metodları universal olaraq tətbiq oluna bilməz. Bu üsullar müəyyən bir cəmiyyətin sosial şəraitinə uyğun olaraq dəyişdirilməlidir, əks halda onlar müsbət nəticə verməyəcək. Sosial iş metodları Azərbaycan təfəkkürünə uyğun olaraq işlənib hazırlanarsa, daha yaxşı nəticə əldə etmək mümkündür.

Peşəkar təlim keçmiş sosial iş müəllimlərinin azlığı bu gün Azərbaycanda sosial işin üzvləşdiyi əsas problemlərdən biridir. Peşəkar təlim keçmiş müəllim dedikdə təkcə sosial iş üzrə ixtisaslı müəllimləri nəzərdə tuturuq, həm də bu sahədə empirik biliyə malik təcrübəli müəllimləri nəzərdə tuturuq. Sosial iş ixtisasına malik olan, lakin köklü reallıqlar haqqında məlumat bazası olmayan müəllim üçün tələbələrini hazırlamaq çətindir.

Sosial iş təhsilini həyata keçirəcək ixtisas yönümlü peşəkar müəllimlərin sayının az olmasına baxmayaraq çox sayda universitetlərdə və hətta kolleclərdə "Sosial iş" ixtisası var. Mərkəzdən uzaq bir çox bu tip təhsil müəssisələrində sosial işin tədrisi sosial işlə əlaqəsi olmayan şəxslər tərəfindən təşkil olunur. Ölkədə sosial iş təhsili müəssisələrinin sistemsiz artımı özlüyündə çoxlu problemlər yaradır.

Bu gün Azərbaycanda "Sosial iş" ixtisası 20 universitet və 11 kollecdə tədris edilir.

Universitetlər: Azərbaycan Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti (Qazax filialı), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Şəki filialı), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (Quba filialı), Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Gəncə Dövlət Universiteti, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Qərbi Kaspi Universiteti, Bakı Avrasiya Universiteti, Odlar Yurdu Universiteti, Bakı Biznes Universiteti, Naxçıvan Universiteti və Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası.

Kolleclər: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində Azərbaycan Maliyyə-İqtisad Kolleci, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində Sosial-İqtisadi Kolleci, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdində Humanitar Kolleci, Qazax Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci, Tovuz Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci, Şamaxı Dövlət Regional Kolleci, Şuşa Humanitar Kolleci, Bərdə Dövlət İdarəetmə və Texnologiya Kolleci, Sabirabad Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci və Bakı Biznes və Kooperasiya Kolleci.

Əmək bazarında müəllim maaşlarının dövlət qulluqçularının maaşları ilə müqayisədə rəqabət qabiliyyəti olmadığı üçün ixtisaslı sosial işçilərin universitetlərdə dərs keçmək istəməməsi də tədris keyfiyyətinə öz təsirini göstərir. Sosial iş ixtisasını bitirən məzunlar hazırda əhalinin müxtəlif qruplarının sosial müdafiəsini həyata keçirən dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarında, həmçinin müvafiq beynəlxalq təşkilatların yerli nümayəndəliklərində çalışırlar. Bu təşkilatlara Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Sosial Xidmətlər Agentliyi, DOST Agentliyi, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin tabeliyində Uşaqların Müdafiəsi İdarəsi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq fondları və s. orqanlarda müxtəlif vəzifələrdə işləyirlər.

Azərbaycanda sosial işin üzvləşdiyi bütün digər problemlər arasında ən əsası sosial iş şurasının olmaması problemdir. Sosial iş institutlarını və bütövlükdə sosial iş peşəsini tənzimləmək üçün hökumət tərəfindən tanınan şura lazımdır. Sosial iş təhsilinin təşkilini təmin edən sosial iş şurası olmadığından qəbul, kurikulum, tədris və qiymətləndirmənin vahid sxemi yoxdur. Sosial iş təhsilinin təşkilində mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün ölkənin bütün sosial iş ixtisasının tədrisi təşkil olunan universitetləri əhatə edəcək kompleks tədbirlər planı hazırlanmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Charles Zastrow. Sosial xidmətə giriş. Nika Yayınevi, 2013, 834 s.
2. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu: <https://e-qanun.az/framework/23195>
3. Global Standards for Social Work Education and Training, (Sosial İş Təhsil və Təlim Üçün Qlobal Standartlar) 01.08.2020. <https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>
4. What is the History of the Social Work Profession?, (Sosial iş peşəsinin tarixi nədir?) <http://www.socialworkdegreeguide.com/faq/what-is-the-history-of-the-social-work-profession/>
5. Michigan State University School of Social Work College of Social Science, <http://socialwork.msu.edu/koehler/docs/AboutEcomaps.pdf>
6. <http://www.socwork.net/sws/article/view/40/343>

Əminə MƏMMƏDOVA

Bakı Biznes Universitetinin müəllimi

e-poçt: memmedovae59@gmail.com

SEREBRAL İFLİCİ OLAN UŞAQLARIN REABİLİTASIYASI VƏ SOSIAL İŞÇİNİN ROLU

Xülasə

Azərbaycanda serebral iflici olan uşaqların sayının artması və onların reabilitasiyasının təşkili sosial iş ixtisasının əhəmiyyətli fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Xarici ölkə təcrübəsində serebral iflici olan uşaqlara inklüziv cəmiyyət yaratmaq üçün tədbirlər həyata keçirilir. Xarici ölkə təcrübəsindən bəhs edilən bu məqalədə ölkəmizdə də gələcəkdə tətbiq olunmasının vacibliyi qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: *uşaq serebral iflici, reabilitasiya, sosial işçilərin rolu, metod və yanaşmalar, sosial terapiya.*

Amina MAMMADOVA

Teacher of Baku Business University

e-mail: memmedovae59@gmail.com

REHABILITATION OF CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY AND THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER

Summary

The increase in the number of children with cerebral palsy in Azerbaijan and the organization of their rehabilitation is one of the important activities of the social work specialty. In the experience of a foreign country, measures are taken to create an inclusive society for children with cerebral palsy. In the article that talks about the experience of foreign countries, the importance of applying it in our country in the future is mentioned.

Keywords: *child cerebral palsy, rehabilitation, role of social workers, methods and approaches, social therapy.*

Uşaq serebral iflici (USİ) termini ilk dəfə 1893-cü ildə psixanalitik Ziqmund Freyd tərəfindən təklif edilmişdir. Uşaq serebral iflici perinatal, prenatal və postnatal dövrlərdə müxtəlif səbəblərdən zədələnməsi nəticəsində əmələ gələn, adətən erkən uşaqlıq dövründə aşkarlanan və hərəkəti pozuntularla, yəni: iflic, əzələ zəifliyi, koordinasiya pozuntusu, qeyri-iradi hərəkətlərlə xarakterizə olunan bir haldır (5). Beynin zədələnmə dərəcəsi asılı olaraq meydana çıxan simptomların ifadə dərəcəsi də müxtəlif olur: yüngül, zəif nəzərə çarpan və ya çox ağır, tam əlilliyə gətirib çıxaran zədələnmələrə qədər özünü göstərə bilər. Bu uşaqlarda epileptik tutmalar, psixi inkişaf ləngiməsi, qavrama və öyrənmə çətinlikləri, görmə, eşitmə, nitq əlilliyi və intellekt ləngiməsi də müşahidə oluna bilər. Baxmayaraq ki, serebral iflicli uşaq çox zaman əqli inkişafdan geri qalmış uşaq kimi təəssürat yaratsa da bu heç də həmişə bütün hamısına aid edilmir. Serebral iflic irsi xəstəlik deyil və bilavasitə uşaq ölümünün səbəbi olmur, lakin ömrünün qısalmasına gətirib çıxara bilər ki, bunun da səbəbi yaşadığı xəstəliklərdir. Erkən müdaxilə nəticəsində uşaq serebral iflicinin reabilitasiyasını həyata keçirmək və irəliləməsinin qarşısını almaq mümkündür (3).

2022-ci ildə dövlət tibb müəssisələri tərəfindən rəsmiləşdirilmiş göndərişlər əsasında 19,9 min nəfər üzrə ilkin, 37,5 min nəfər üzrə təkrar əlillik təyinatı aparılması statistikasından göstərir ki, Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sayı kifayət qədər çoxdur. Əlilliyi olan şəxslərə xidmətlərin həyata keçirilməsində multidissiplinar yanaşmadan istifadə olunur (1). Multidissiplinar yanaşma dedikdə bu sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin birgə işi nəzərdə tutulur. Multidissiplinar komandada sosial işçilər, pediatrlar, psixoloqlar, reabilitoloqlar, erqoterapevtlər və digər mütəxəssislər əhəmiyyətli rola malikdirlər. Əsas müalicə kimi fiziki və psixi inkişafa yönəlir, bu müalicədə məqsəd müalicəvi idman, fizioterapiya, masaj vasitəsi ilə uşağın hərəkəti aktivliyini onun imkanları daxilində maksimal dərəcəyə çatdırmaqdır. Serebral iflicli olan uşaqlar bir qayda olaraq aşağıdakı müdaxilə növlərinə ehtiyac duyurlar:

- ▶ Fiziki terapiya;
- ▶ Əmək terapiyası;
- ▶ Nitq terapiyası
- ▶ Sosial-psixoloji terapiya

Fiziki terapiya vasitəsilə yerimək, oturmaq, tarazlığı saxlamaq, əmək terapiyası vasitəsilə geyinmək, soyunmaq, qidalanmaq, yazmaq və s., nitq terapiyası zamanı işə dil və nitq əzələlərinin gərilməsi ilə əlaqədar danışıqda çətinlik çəkərsə, ünsiyyət bacarığında problemlər varsa, bunlar üzərində işlənir və nitqin inkişafına çalışılır (9).

Sosial işçilərin uşaq serebral iflicinin effektiv müdaxilələrinin təmin edilməsi sahəsində bilikli və bacarıqlı olması vacibdir. Sosial işçilər adətən mikro, mezo və makro səviyyədə müdaxilə edirlər. Uşaq serebral iflicinin sosial iş müdaxiləsi hər bir uşağın özünəməxsus ehtiyac və çətinliklərinin aradan qaldırılmasına yönəldilməlidir. Bu, fərdi və ailə məsləhətləri, dəstək qrupları, müdafiə və s. daxil olmaqla bir sıra müdaxilələrə aid ola bilər (4).

Mikro səviyyədə müdaxilə dedikdə sosial işçilər uşaqlarla və onların ailəsi ilə birbaşa əməkdaşlıq edirlər. Əsas müdaxilələrdən biri uşağın daha az asılı həyat sürməsinə və müxtəlif növ resurslarla təminatına kömək etməkdir. Uşaq serebral iflicinin reabilitasiyasında əsas resurslardan biri köməkçi texnologiyadır. Köməkçi texnologiya dedikdə uşaq serebral iflicinin ünsiyyət qurmasına, hərəkət etməsində və gündəlik tədbirlərdə iştirakına kömək edən qurğu və avadanlıqlar nəzərdə tutulur. Köməkçi texnologiyalara misal olaraq təkərli oturmaqaları, kommunikasiya qurğularını və uyğunlaşdırılmış kompüter proqramlarını göstərmək olar. Lakin köməkçi texnologiyanın bahalı olması bütün uşaqlar üçün əlçatan olmamasına gətirib çıxarır. (2)

Mikro səviyyədə müdaxilə zamanı sosial işçilər təhsil mərkəzlərinin qurulması, peşə təlimi, sosial rifah və s. kimi rifah proqramlarını tərtib edir və inkişaf etdirir. Ailəsi tərəfindən imtina edilmiş serebral iflicli olan uşaqların müəyyən edilməsi üçün proqramlar da tərtib olunub. Bu cür nümunələrdən biri də qulluq evləridir. Sosial işçilər də resursların onlara əlçatan olmasında və dövlətin bu uşaqlara faydalı olmasında fəal rol oynayırlar.

Makro səviyyədə müdaxilə zamanı serebral iflici olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsində və onların cəmiyyətə cəlb edilməsində sosial işçilər də həlledici rol oynayırlar. Bunun üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələri və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək olar ki, serebral iflici olan uşaqların müvafiq rəsmi təhsil və digər xidmətlərə malik olması təmin edilsin. Sosial işçilər həmçinin serebral iflici olan uşaqların öz icmalarına cəlb edilməsi və iştirakına dəstək üçün siyasət və sistem dəyişikliklərinin tərəfdarı ola bilərlər. Bu uşaqlar məktəb, nəqliyyat və s. kimi ictimai yerlərdə maneələr ilə qarşılaşdıqca, makro səviyyədə sosial iş müdaxiləsi belə maneələrin siyasət dəyişiklikləri vasitəsilə aradan qaldırılması və siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək tərəfdarıdır (2).

Serebral iflici olan uşaqlara sosial reabilitasiya xidmətləri mövcud istedad və bacarıqlarını qorumaq və inkişaf etdirmək üçün məşqlər; atletizm, üzgüçülük, basketbol, futbol kimi idman fəaliyyətləri; rəsm, musiqi, folklor, teatr kimi bədii və mədəni fəaliyyətlər; keramika işləri, əl işləri, ayaqqabı örtükləri istehsalı, ağac emalı, əkinçilik işləri və gəzintilər, şənliklər və əyləncə kimi ictimai fəaliyyətlər həyata keçirilir.

Serebral iflici olan uşaqların reabilitasiyasında əzələlərin gücləndirilməsi, dartınma və masaj kimi ənənəvi üsullardan tutmuş, neyroinkişaf müalicəsi kimi daha mürəkkəb motor öyrənməyə əsaslanan nəzəriyyələrə qədər müxtəlif yanaşma və üsullardan istifadə olunur. USİ-də müşahidə edilən motor ləngimələr tez-tez hissiyyat, idrak, ünsiyyət, qavrayış və ya davranış ləngimləri ilə müşayiət olunur və terapiya yanaşmaları uşağın fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün təşkil edilir (6).

1. "Tapşırıq yönümlü" yanaşma. Serebral iflici olan uşaqlar üçün bu terapiyanın məqsədi uşağın gündəlik həyat vəziyyətlərində iştirakını asanlaşdırmaqdır, məsələn: valideynlər, bacı-qardaşlar və həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaq, bir yerdən başqa yerə köçmək, geyinmək və soyunmaq, yemək və oynamaq aiddir. Terapiya üçün məqsədlərin seçimi bir çox amillərdən: uşağın istəkləri və ailənin üstünlükləri, ailənin yaşadığı cəmiyyət və mühit, uşağın əlillik dərəcəsindən asılıdır. Uşağa gündəlik mühit kontekstində daha çox aktiv problem həlledici rola malik (əvvəlki kimi passiv müalicə əvəzinə) olmaq imkanı verilir. Yeni bacarıqların inkişafı və öyrənilməsi yerinə yetiriləcək tapşırıq və fəaliyyətin baş verdiyi xüsusi mühit arasında qarşılıqlı əlaqədə baş verir (7).

2. Konduktiv təhsil yanaşması. Konduktiv təhsil serebral iflici olan uşaqlar üçün birləşmiş təhsil və tapşırıq yönümlü yanaşmadır. Xüsusi təlim keçmiş "təlimçilər" motor ləngiməsi olan uşaq qruplarına təhsil verirlər. Bu yanaşma öyrənmə nəzəriyyəsindən qaynaqlanır. Təlim təhsil şəraitində keçirilir. Hərəkət və idrak inkişafının bütün aspektləri üzrə təlim keçmiş işçilər özünəqulluq fəaliyyətini öyrədir. Həvəsləndirici amil olan qrup işi fəaliyyətlərinin qabaqcadan planlaşdırılması və yeni bacarıqların əldə edilməsində istifadə olunur.

Konduktiv təhsil yanaşması serebral iflici olan uşaqların gündəlik həyat fəaliyyətlərində yeni təcrübələr əldə etmək məqsədi daşıyır. Bu yanaşmada uşağa aktiv hərəkətlər etmək və bu öyrənməni müxtəlif həyat vəziyyətlərinə ümumiləşdirmək üçün öz bacarıqlarından necə istifadə etmək öyrədilir. Bu texnikada uşaqlar fəaliyyət zamanı musiqidən və ritmik nitqdən istifadə edərək fəaliyyətləri qrup şəklində təqdim edirlər. Uşağın inkişafının bütün aspektlərinə, yəni fiziki, intellektual, koqnitiv və sosial yanaşmaya diqqət yetirmək vacibdir. KT yanaşması digər yanaşmalarla müqayisədə sosial qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin yaxşılaşdırılmasında daha effektivdir. Bu yanaşmanın ilkin tətbiq olunduğu Macarıstanda uşaqlar bütün gün təhsil mühitində olurlar. Tez-tez qrup işi və xüsusi alətlərdən istifadə müalicə proqramlarına daxil edilir (7).

3. Ailə mərkəzli yanaşma. Ailə mərkəzli yanaşma mütəxəssislərlə ailənin qarşılıqlı əlaqəsinə və qayğıya cəlb etməsinə aiddir. Ailə mərkəzli yanaşma dedikdə məlumat mübadiləsinin aparıldığı, ailənin prioritetlərinə və seçimlərinə həssaslığın olduğu və ailə-mütəxəssis tərəfdaşlığının əsaslı əhəmiyyət daşıdığı yanaşma hesab olunur. Ailə mərkəzli yanaşma problemlərdən çox uşaq və ailənin güclü tərəflərinə diqqət yetirir. Bu yanaşmada effektiv müdaxilə birgə qərarların qəbul edilməsinə və valideynlərin öz övladının ehtiyaclarını başa düşməsinə, ailə və uşağın dünyagörüşlərini, dəyərlərini və üstünlüklərini qiymətləndirməsinə hörmət etməyə əsaslanır (6).

Ailə mərkəzli xidmət ailənin (uşaq da daxil olmaqla) öz müqəddəratını təyin etmə qabiliyyətini, qərar qəbul etmə imkanlarını və öz effektivliyini təşviq edir. Uğurlu valideyn-mütəxəssis əməkdaşlığı aşağıdakı səriştələri ilə xarakterizə olunur:

1. ailələrlə dinləmək, paylaşmaq və öyrənmək bacarığı;
2. valideyn rolunu və təcrübəsini inkişaf etdirmək bacarığı;
3. uşaq üçün nəyin ən yaxşı olduğuna dair valideyn mərkəzli qərar qəbulunu asanlaşdırmaq bacarığı.

4. Virtual reallıq . Virtual reallıq, real dünya obyektləri və hadisələri ilə göstərən, səsləndirən və hiss etdirən virtual mühitlərdə istifadəçiləri yerinə yetirmək üçün kompüterlə yaradılmış interaktiv simulyasiyaların istifadəsi kimi müəyyən edilmişdir. İstifadəçilər virtual obyektləri hərəkət etdirərək və manipulyasiya edərək onlarla qarşılıqlı əlaqə qururlar. Virtual reallığın və interaktiv kompüter oyununun terapevtik məqsədləri istifadəçilərə ayləncəli təcrübədən daha çox şey təqdim etməkdir. Hərəkətlilik və əl qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması səbəbindən USİ-li uşaqların sərbəst oyun üçün daha az imkanları ola bilər. İlk məlumatlar göstərir ki, bu tip terapiya həm də USİ-nin səbəb olduğu yuxarı və aşağı ətraflarda motor funksiyasını yaxşılaşdırır (7). Virtual reallıq texnologiyasının əhəmiyyəti onun çoxsaylı tapşırıq yönümlü təkrarları yerinə yetirmək üçün verdiyi motivasiya ilə bağlıdır.

5. Hippoterapiya. Hippoterapiya USİ-li uşaqların hərəkətliliyini yaxşılaşdırmaq və potensialını nümayiş etdirən atla həyata keçirilən reabilitasiya strategiyasıdır. Bu terapiya USİ olan uşaqlarda motor fəaliyyətini və hərəkət keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. At sürmə terapiyası anormal tonu azaldır, motor performansını artırır, simmetrik düzəlmə yaradır və postural şüur, yerləş və hərəkətliliyi yaxşılaşdırır (6). Sosial fəaliyyət sahəsinə təhsil, sosial-iqtisadi status, idrak, ünsiyyət bacarıqları və motor funksiyası kimi müxtəlif amillər təsir edir. Hippoterapiya zamanı ünsiyyət, dinləmə və dil bacarıqlarından istifadə etmək və ya təcrübə etmək imkanı sosial fəaliyyətin yaxşılaşması ilə də nəticələnir. Hippoterapiya uşağın motivasiyasını və fəaliyyətdə iştirak etmək istəyini artırır.

6. Sosial Terapiya. Əlilliyi olan uşaqlar sosial narahatlıq, münasibətlərdə problemlər, depressiya və ya diqqət çatışmazlığı kimi müxtəlif sosial çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Fiziki və ya qavrama qabiliyyətində inkişaf ləngiməsi olanlar çox vaxt real, bəzən isə özlərindən asılı olmayan münasibətlər qurmaqdakı çətinliklər sosial, emosional və hətta fiziki inkişafda gecikmələrə səbəb ola bilər. 1970-ci illərin sonlarında yeni müdaxilə olan sosial terapiya uşaqlara böyüdükcə dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək üçün strategiyalar hazırlamağa kömək edir. Bu isə uşağın tənhalıq və stress hisslərinin azalmasına kömək edir. Sosial terapiya – qruplar əsasında həyata keçirilən müdaxilədir və həmin terapiya psixoloji məsələlərə və ya narahatlıqlarla üzləşən şəxsə öz emosiyalarını tənzimləməyə və qrup terapiyasında iştirak edərək başqaları ilə əlaqələr qurmağa kömək etmək üçün hazırlanmışdır. Serebral iflic olan uşaq üçün sosial terapiyanın başladığı əvvəlcədən müəyyən edilmiş vaxt yoxdur. Lakin, əgər sosial terapiya uşağın ümumi müalicə planının bir hissədirsə, çox güman ki, terapiya erkən-uşaq dövründə başlayacaq (8).

ALO 183. Türkiyə Ailə və Sosial Xidmətlər Nazirliyi tərəfindən yaradılan bu xətt, fiziki əlilliyi olan şəxslərə çətin həyat şəraitində və sui-istifadə hallarında xidmətlərə əlçatanlığı təmin edən bir tətbiq kimi istifadə olunur. Bildirişlər dərhal hüquq-mühafizə orqanları və ya səhiyyə qurumları kimi müvafiq təşkilatlarla paylaşılır. Beləliklə, lazım olan müdaxilə ən qısa zamanda təmin edilir. Bundan əlavə, bütün bu xidmətlər pulsuz təqdim olunur (3).

Erkən diaqnoz qoyulmayan və müdaxilə edilməyən uşaqların vəziyyəti daha da pisləşir və təcrid olunmasına, hətta ölümünə səbəb olur. Vaxtında aparılan müalicə və reabilitasiya fərdin yaşam standartlarını normalaşdırır. Uşaq serebral iflicləri fizioterapevtik olaraq müalicə olunan zaman uşağın yaşı, ümumi sağlamlıq vəziyyəti, xəstəliyinin dərəcəsi, forması, qəbul etdiyi dərman maddələri və individual baxış vacibdir. Müalicə və reabilitasiyanın məqsədi fərdin fiziki və psixi fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq, uşaqdakı deformasiyaları aradan qaldırmaq, cəmiyyətə adaptasiya etmək və sosial problemlərini aradan qaldırmaqdır. Xarici ölkə təcrübəsində istifadə olunan metod və yanaşmaların ölkəmizdə tətbiqi serebral iflici olan uşaqların vəziyyətini yaxşılaşdıracaq və inklüzivliyi təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2022-ci il üzrə hesabatı. s. 4
2. Doç.Dr. Tekindal M. Doç. DR. Özden. S.A. Engellilik alanında sosyal hizmet kuram və uygulamaları. Nobel yayım-cılık. 1. Basım. 2020. s. 327
3. Dr. Dikici.E., Dr. Adıgüzel S. Engellilik və sosyal hizmet. Konya. 1.Baskı.şubat 2022. s. 207
4. https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Guz/turkiyede_sosyal_hizmet_uygulamalari/8/index.html
5. Dr. Rəşad Zeynalov, MD, PhD, Ortoped Travmatoloq, Uşaq Serebral İflici, 11.04.2016. <https://drzeynalov.az/2016/04/11/usaq-serebral-iflici/>
6. <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/cerebral-palsy/symptoms-causes/syc-20353999>
7. Children's Specialized Hospital, an RWJBarnabas Health facility (İxtisaslaşdırılmış Uşaq Xəstəxanası, RWJBarnabas Sağlamlıq Müəssisəsi) rəsmi saytı, https://www.rwjbh.org/landing-pages/csh-inpatient-services/?utm_source=goodway&utm_campaign=csh-cerebral-palsy&utm_medium=ppc&utm_term=&utm_content=&gclid=Cj0KCQiA54KfBhCKARIsAjzSrdoksKFCMtQnJ3Dj2f24EgaRaUw1NSiWyZlqHPqynFOdw_OaArZiBblaAgRXEALw_wcB
8. Social Therapy | Social Anxiety and CP | CerebralPalsy.orgCerebralPalsy.org
9. <https://reabilitasiya.az/reabilitasiya/pediatric-reabilitasiya/nevroloji/u%C5%9Faq-serebral-iflici>

Nicat HƏBİBOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistrantı

e-poçt: memmedovae59@gmail.com

**MÜASİR DÖVLƏT İDARƏETMƏSİNDƏ SOSIAL XİDMƏTLƏRİN
GÖSTƏRİLMƏSİNDƏ KOMPLEKS YANAŞMALAR****Xülasə**

Bu məqalə Azərbaycanda sosial xidmətin göstərilməsinin mürəkkəb ölçülərini araşdırır, kompleks yanaşmanın vacibliyini vurğulayır. "Kompleks yanaşma" termini iqtisadi şərait, demografik dinamika, mədəni nüanslar və texnoloji irəliləyişlər kimi müxtəlif amillərin mürəkkəb qarşılıqlı təsirini nəzərə alan hərtərəfli və inteqrasiya olunmuş strategiyani ifadə edir. Azərbaycanda sosial xidmətlərin mövcud vəziyyətinin tənqidi təhlili vasitəsilə bu tədqiqat işi mürəkkəb və uyğunlaşa bilən inzibati çərçivə tələb edən çağırışları və imkanları aydınlaşdırmağa çalışır.

Bu fonda məqalədə kompleks yanaşmanın çoxşaxəli aspektləri araşdırılmış, siyasət çərçivələri, texnoloji müdaxilələr, maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın rolu dəyərləndirilmişdir. Mövcud sosial xidmət modellərinin uğur və çatışmazlıqlarını tədqiq edərək, Azərbaycanın öz əhalisinin müxtəlif və dinamik ehtiyaclarına cavab verən möhkəm və çevik dövlət idarəçiliyini necə formalaşdırma biləcəyinə dair fikirlər təqdim etmək hədəflənir. Bununla da, məqalə Azərbaycanda dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi və sosial xidmətlərin göstərilməsinin optimallaşdırılması ilə bağlı davam edən mülahizələrə töhfə verir.

Açar sözlər: *sosial xidmətlər, evdə (səyyar) sosial xidmət, inzibati çərçivə, iqtisadi şərait, siyasi dinamika, qanunlar və qaydalar, məlumata əsaslanan qərarların qəbulu*

Nijat HABİBOV

Master`s Student of Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan

e-mail: memmedovae59@gmail.com

**COMPLEX APPROACHES TO THE PROVISION OF SOCIAL SERVICES
IN MODERN PUBLIC ADMINISTRATION****Xülasə**

This article examines the complex dimensions of social service provision in Azerbaijan and emphasizes the importance of a comprehensive approach. The term "complex approach" refers to a comprehensive and integrated strategy that takes into account the complex interaction of various factors such as economic conditions, demographic dynamics, cultural nuances and technological advances. Through a critical analysis of the current state of social services in Azerbaijan, this research paper seeks to clarify the challenges and opportunities that require a complex and adaptable administrative framework.

Against this background, the article examines the multifaceted aspects of an integrated approach, assessing the role of policy frameworks, technological interventions, stakeholder engagement, and international cooperation. By examining the successes and shortcomings of existing social service models, it aims to provide insights into how Azerbaijan can shape robust and flexible public administration that meets the diverse and dynamic needs of its population. In doing so, the article contributes to ongoing considerations regarding modernization of public administration and optimization of social service provision in Azerbaijan.

Açar sözlər: *social services, home (mobile) social service, administrative framework, economic conditions, political dynamics, laws and regulations, data-driven decision-making*

Sosial yönümlü dövlət olan ölkəmizin Konstitusiyasında vətəndaşlarımıza layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədlərindən və vəzifələrindən biri hesab edilmişdir. Buna görə də müstəqillik illərində ölkəmizin sosial siyasəti ardıcıl və yüksələn xətlə inkişaf edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət proqramı” sosial qayğıya ehtiyacı olan şəxslər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Ən çox qayğıya və diqqətə möhtac olan əlil şəxslərin sosial müdafiəsinin hüquqi cəhətdən etibarlı müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə ölkəmizdə ardıcıl iş aparılır, qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində səmərəli tədbirlər həyata keçirilir.

Ümumilikdə, dövlət idarəçiliyinin müasir mənzərəsində sosial xidmətlərin göstərilməsi xalqın rifahının və tərəqqinin gücləndirilməsində mühüm dayaq kimi dayanır. Şərqi Avropa və Qərbi Asiyanın kəsişməsində yerləşən Azərbaycan sosial xidmət sistemlərində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalıb. Müxtəlif sosial ehtiyacların, iqtisadi qeyri-bərabərliyin və inkişaf edən demoqrafik nümunələrin həllinin mürəkkəbliyi sosial xidmətlərə nüanslı və çoxşaxəli yanaşma tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının qanunları müasir dövlət idarəetməsində sosial xidmətlərin göstərilməsinə kompleks yanaşmaları ifadə edərək bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir. Bildiyimiz kimi sosial xidmət çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir. Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini ağırlaşdıran, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətirib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Beləliklə, sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnsan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması;
2. Humanizm, könüllülük, məxfilik, tolerantlıq, ünvanlılıq, ədalətlik və əlçatanlıq;
3. Diskriminasiyaya və stigmatizasiyaya yol verilməməsi;
4. Çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) sosial xidmətə götürülməsində bərabər imkanların təmin edilməsi;
5. Sosial inteqrasiya və əhəlinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
6. İctimai iştirakçılığın təmin olunması. (1)

Azərbaycan müasir dövlət idarəçiliyinin mürəkkəb mənzərəsini gəzdirdiyi bir vaxtda sosial xidmətlərin göstərilməsi nüanslı və hərtərəfli strategiya tələb edən kritik bir sahə kimi meydana çıxır. “Kompleks yanaşma” termini millətin sosial-iqtisadi quruluşunu formalaşdıran müxtəlif amillərin sintezini tələb edən sadə həll yollarını aşan bir paradigmanı əhatə edir. Bu kontekstdə iqtisadi şəraitin, demoqrafik dinamikanın, mədəni nüansların və texnoloji irəliləyişlərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri inteqrasiya olunmuş və uyğunlaşa bilən inzibati çərçivəni tələb edir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi mənzərəsi sürətli urbanizasiya, demoqrafik dəyişikliklər və iqtisadi diversifikasiya daxil olmaqla, amillərin dinamik qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunur. Bu amillər xidmətlərin əlçatanlığında qeyri-bərabərlik, sosial-iqtisadi bərabərsizlik və konkret demoqrafik qrupları həll etmək üçün məqsədyönlü müdaxilələrə ehtiyac kimi problemlərin həllinə kömək edir. Nəticə etibarilə, bu çağırışları idarə edə və onlara cavab verə bilən mürəkkəb inzibati çərçivə mütləqdir. Bundan əlavə, mədəni nüanslar sosial xidmətin effektivliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tarixi irslərdən və müasir dinamikadan təsirlənən Azərbaycanın zəngin mədəni qobelenləri onun müxtəlif əhəlisinin unikal ehtiyaclarına və həssaslıqlarına uyğunlaşdırılmış yanaşma tələb edir. Mədəni müxtəlifliyə hörmət edən və eyni zamanda ədalətli xidmət göstərilməsini təmin edən inzibati çərçivə cəmiyyətin birliyini gücləndirmək üçün çox vacibdir.

Sosial Xidmətlərin Göstərilməsində Kompleks Yanaşmalar

Azərbaycanda sosial xidmətin təmin edilməsinə kompleks yanaşmanın vacibliyi millətin üzləşdiyi problemlərin mürəkkəb və bir-biri ilə əlaqəli xarakterindən irəli gəlir. Əhalinin müxtəlif ehtiyaclarını səmərəli şəkildə həll etmək üçün müxtəlif amilləri nəzərə alan hərtərəfli strategiya vacibdir. Azərbaycan tarixi və coğrafi mövqeyi ilə formalaşan zəngin mədəni irsə malikdir. Mədəni amillər fərdlərin sosial xidmətləri necə qavramasına və onlarla məşğul olmasına təsir göstərir. Kompleks yanaşma müxtəlif mədəni norma və dəyərləri tanımaqla, mədəni cəhətdən həssas xidmət göstərilməsini nəzərdə tutur. Bu, sosial xidmətlərin xidmət etdikləri icmalar tərəfindən qəbul edilməsini və mənimsənilməsini təmin edir. Siyasi qərarlar, o cümlədən büdcə ayırmaları sosial xidmət proqramları üçün resursların mövcudluğuna təsir göstərir. İqtisadi inkişaf, milli təhlükəsizlik və ya infrastruktur layihələri kimi siyasi prioritetlər sosial xidmətlərə ayrılan büdcənin nisbətində təsir göstərə bilər. Sosial proqramlar üçün adekvat maliyyələşmənin təmin edilməsində və xidmətlərin göstərilməsinə təsir edə biləcək resurs məhdudiyyətlərinin həllində mühüm siyasi rol oynayacaq. Nəticə etibarilə, siyasi nüansların qarşılıqlı təsiri Azərbaycanda sosial xidmətin göstərilməsi mənzərəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Siyasi qurumlar tərəfindən qəbul edilən qərarlar siyasətləri formalaşdırır, resursları bölüşdürür və tənzimləyici mühiti müəyyən edir, nəticədə əhali üçün sosial xidmətlərin əlçatanlığına, keyfiyyətinə və inklüzivliyinə təsir göstərir. Siyasətçilər çox vaxt sosial xidmət anlayışından siyasi şüar kimi istifadə edirlər. İqtisadçılar isə sosial xidməti gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi kimi başa düşürlər. (5)

İqtisadi şərait fərdlərin və icmaların rifahının müəyyən edilməsində əsas rol oynayır. Sosial xidmətlərin göstərilməsində kompleks yanaşma əsas xidmətlərə çıxışa mane ola biləcək sosial-iqtisadi bərabərsizlikləri qəbul edir və aradan qaldırır. Sosial xidmətlərin təkə mövcud deyil, həm də maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq hamı üçün əlçatan olmasını təmin edərək, iqtisadi cəhətdən təcrid olunmuş əhalini yüksəltmək üçün xüsusi müdaxilələr tələb olunur. İqtisadi şərait tez-tez zəiflikləri gücləndirir, müəyyən qrupları daha yüksək sosial təcrid və ya xidmətlərə qeyri-adekvat çıxış riski altına qoyur. Kompleks yanaşma bu həssas qrupların müəyyən edilməsi və xüsusi müdaxilələrlə hədəflənməsini nəzərdə tutur. Məsələn, yoxsulluğun azaldılmasına yönəlmiş proqramlar, əlverişli mənzil təşəbbüsləri və ya məqsədyönlü səhiyyə müdaxilələri iqtisadi cəhətdən əlverişsiz əhalinin üzləşdiyi unikal problemləri birbaşa həll edə bilər. Sosial xidmətin göstərilməsi daha geniş iqtisadi inkişafı sax bağlıdır. Kompleks yanaşma davamlı sosial xidmətlərin inklüziv iqtisadi artım mühitini tələb etdiyini qəbul edir. İqtisadi imkanları, iş yerlərinin yaradılmasını və gəlirlərin yaradılmasını stimullaşdıran siyasətlər təkə iqtisadi şəraitin yaxşılaşmasına deyil, həm də əhalinin ümumi rifahına töhfə verir. İqtisadi şərait sosial xidmət proqramları üçün mövcud olan maliyyə resurslarına birbaşa təsir göstərir. Kompleks yanaşma sosial xidmətlərin təsirini maksimum dərəcədə artırmaq üçün ehtiyatlı büdcə mülahizələrini və səmərəli resursların ayrılmasını nəzərdə tutur. Ən çox ehtiyac duyulan sahələrin prioritetləşdirilməsi və resurslardan istifadənin optimallaşdırılması sosial xidmət idarəçiliyinə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış yanaşmanın əsas komponentləridir. İqtisadi şərait dalğalanmalara və gözlənilməz böhranlara məruz qalır. Kompleks yanaşma iqtisadi tənəzzül və ya fəvqəladə hallar zamanı sosial xidmət proqramlarının davamlı və çevik qalmasını təmin edərək, bu dəyişiklikləri qabaqlayır və onlara uyğunlaşır. Bu, fəvqəladə halların planlaşdırılmasını, çevik maliyyələşdirmə mexanizmlərini və yaranan ehtiyacları həll etmək üçün resursları sürətlə yenidən bölüşdürmə qabiliyyətini əhatə edə bilər. Bəzi sosial xidmətlər, xüsusən də səhiyyə, təhsil və yaşayış sahəsi əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir. Kompleks yanaşma iqtisadi səmərəlilik və sosial təsir arasında tarazlığın yaradılmasını nəzərdə tutur. İqtisadiyyata hədsiz yüklənmədən sosial xidmət proqramlarının uzunömürlüliyünü və effektivliyini təmin etmək üçün davamlı maliyyələşdirmə modelləri, dövlət-özəl tərəfdaşlıq və innovativ maliyyələşdirmə mexanizmləri araşdırılır. Kompleks yanaşma sosial xidmət proqramlarının iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Sosial göstəricilərdən başqa, bu proqramların iqtisadi məhsuldarlığı, insan kapitalının inkişafına və yoxsulluğun azaldılmasına necə töhfə verdiyini başa düşmək vacibdir.

Sosial xidmət müdaxilələrinin həm ani, həm də uzunmüddətli iqtisadi nəticələrini ölçmək üçün ciddi qiymətləndirmə çərçivələri həyata keçirilir. İqtisadi baxımdan sosial xidmət prosesində göstərilən xidmətlər ilk növbədə istehlak dəyərinin bir növü hesab edilməklə, insanların rifah halına təsir göstərə bilməsi əsas götürülür. Müasir iqtisad elminə görə, xidmət məqsədyönlü fəaliyyət kimi məhsuldar əmək nəticəsində yaranan faydalı təsirdir. (3)

Azərbaycan Respublikasının qanunları sosial xidmətlərin göstərilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Qanunvericilik həm hökumətin, həm də vətəndaşların bu xidmətlərin əldə edilməsi və çatdırılmasında hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Müxtəlif sosial xidmət sektorlarını, o cümlədən səhiyyə, təhsil, rifah və mənzil təminatını tənzimləyən əhatə dairəsini, standartlarını və tənzimləyici tədbirlərini müəyyən etmək üçün hərtərəfli qanunvericilik bazası vacibdir. Qanunlar ədalətliyin təşviqində və sosial xidmətin göstərilməsində ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Hüquqi çərçivələr xidmətlərin müxtəlif demografik qruplar arasında ədalətli şəkildə bölüşdürülməsini təmin edən bərabər çıxış prinsiplərini açıq şəkildə əks etdirir. Ayrı-seçkiliyə qarşı qanunlar gender, etnik və ya sosial-iqtisadi status kimi amillərdən asılı olmayaraq sosial xidmətlərin hamı üçün əlçatan olduğu inklüziv mühitin yaradılmasına kömək edir. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən ölkəmizdə yaşı 70-ə çatmış şəxslər ahıl hesab olunurlar. Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatına görə, 2019-cu il yanvar ayının 1- nə olan rəsmi statistikaya əsasən, ölkəmizdə bu kateqoriyadan olan şəxslərin sayı 401 min nəfər (162,9 min kişilər, 238,1 min qadınlar) təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 2014-cü il tarixli 108 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi Qaydası"na əsasən, hazırda Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 11 208 nəfər tənha ahıl və əlil şəxsə evlərində sosial-məişət xidməti göstərilir. Həmin insanların 8 857 nəfəri ahıl şəxslərdir. Sosial işçilər onlara ev təsərrüfatında təmizlik işlərinin aparılması, yemək hazırlanması, zəruri ərzaq, sənaye və məişət mallarının, müvafiq hallarda tibbi və psixoloji yardımın, hüquqi məsləhətlərin alınması və s. işlərdə köməklik göstərirlər (4).

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 31 yanvar tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi" Qaydasının 3-cü bəndinə əsasən evdə (səyyar) sosial xidmət həmin xidmətin xarakterindən asılı olaraq, sosial işçi və sosial xidmətçi tərəfindən göstərilir.

Sosial işçi tərəfindən göstərilən xidmətlərə aşağıdakılar daxildir:

- sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxsə tibbi və psixoloji yardım və hüquqi məsləhət almaqda köməklik göstərmək;
- qəyyumluq və himayəçilik sənədlərinin hazırlanmasına, tənha-ahıl vətəndaşların və əlillərin internat evinə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müvafiq xüsusi təhsil müəssisələrinə göndərilməsi üçün lazımı sənədlərin toplanmasına köməklik göstərmək;
- əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara reabilitasiya xidməti göstərmək;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların gündəlik həyatda lazım olan vərdiş və bacarıqlarını, böyük və kiçik motorika, ünsiyyət və koqnitiv bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial uyğunlaşmasına dəstək vermək;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inkişafı üçün valideynlərə müvafiq məsləhətlər vermək, o cümlədən zəruri yardımçı cihaz və vasitələrdən istifadəni öyrətmək;
- ailənin sosial inklüziyasına köməklik göstərmək;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ehtiyaclarının ödənilməsi və problemlərinin həlli məqsədi ilə müvəkkillik fəaliyyətini həyata keçirmək.

Sosial xidmətçi tərəfindən göstərilən xidmətlərə aşağıdakılar daxildir:

- yemək hazırlanmasına kömək etmək (o cümlədən diyetik yeməklər);
- özünə qulluq edə bilməyən xəstələri yedizdirmək və qabları yumaq;
- şəxsin çimizdirilməsinə, saçlarının daranmasına yardım etmək;

- yataq dəstlərini dəyişdirmək, yataq və geyim əşyalarını yumaq və ütüləmək;
- yataq və geyim əşyalarını camaşırxanaya, kimyəvi təmizləmə məntəqəsinə (əgər camaşırxana və kimyəvi təmizləmə məntəqəsi varsa) aparıb-gətirmək;
- paltarların xırda təmirini etmək;
- mənzili yığışdırmaq və təmizləmək;
- zəruri ərzaq, sənaye və məişət mallarını almaq;
- mənzil pulunun və digər kommunal xərclərin ödənilməsini təşkil etmək;
- istiliyə, yanacağa, təmirə olan ehtiyacların ödənilməsi məqsədi ilə aidiyyəti təşkilatlarla əlaqə saxlamaq;
- həyətəni sahəni nizama salmaq;
- evə həkim çağırmaq, həkimin təyinatı ilə aptekdən dərman almaq, həkim müayinəsinə aparıb-gətirmək;
- sosial xidmətə götürülmüş vətəndaş vəfat etdikdə, dəfni ilə bağlı məsələlərin həllinə köməklik göstərmək.

Bu Qayda "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 19.1-ci maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və əmək qabiliyyətli qohumları və ya qanuni nümayəndələri ilə eyni yaşayış məntəqəsində yaşamayan və sosial xidmətə ehtiyacı olan tənha ahillərə, ahıl ər-arvadlara, əlilliyi olan şəxslərə, xəstəliyin terminal (son) mərhələsində olan şəxslərə evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi məsələlərini tənzimləyir. (2)

Mürəkkəb inzibati çərçivə qərarların qəbul edilməsini məlumatlandırmaq üçün məlumat analitikasına əsaslanır. Demografik, iqtisadi və xidmətlərdən istifadə məlumatlarının müntəzəm toplanması və təhlili idarəçilərə tendensiyaları müəyyən etməyə, müdaxilələrin təsirini qiymətləndirməyə və sosial xidmət proqramlarında məlumatlı düzəlişlər etməyə imkan verir. Müxtəlif dövlət qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lər) və beynəlxalq tərəfdaşlar arasında əməkdaşlıq hərtərəfli xidmətlərin göstərilməsi üçün vacibdir. Mürəkkəb inzibati çərçivə idarələrarası səmərəli koordinasiyanı təşviq edir, silosları parçalayır və sosial ehtiyacların həllinə vahid yanaşmanı təşviq edir. N.T.Nağıyev göstərir ki, bələdiyyələrə yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi ilə bağlı səlahiyyətlər verilsə də, həmin səlahiyyətlər maliyyə çatışmazlığı səbəbindən həyata keçirilə bilmir. Bununla bağlı o, təklif edir ki, bələdiyyələrin sosial layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən maddi yardımların ayrılması məqsədmüvafiq olardı. (6)

Nəticə olaraq, Azərbaycanda sosial xidmətlərin göstərilməsi iqtisadi, mədəni, siyasi və inzibati mülahizələrin müxtəlif elementlərini birləşdirən vahid və dinamik yanaşma tələb edir. Bu amillərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri ölkənin sosial-iqtisadi mənzərəsinə xas olan mürəkkəb çağırış və imkanları idarə edə bilən mürəkkəb və uyğunlaşa bilən inzibati çərçivəyə ehtiyac olduğunu vurğulayır. Zəngin mədəni irsi, inkişaf edən iqtisadi şəraiti və özünəməxsus siyasi dinamikası ilə Azərbaycan müxtəlif əhəlinin rifahı üçün sosial xidmətlərin optimallaşdırılmasının mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bir nöqtədə dayanır. İqtisadi şərait mövcud resursları formalaşdırır, mədəni nüanslar isə sosial xidmətlərin qəbulu və effektivliyinə təsir göstərir. Siyasi mülahizələr, o cümlədən siyasət prioritetləri və beynəlxalq əməkdaşlıqlar sosial xidmətin göstərilməsinin ümumi mənzərəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Sosial xidmətlərin göstərilməsinin mürəkkəbliklərini idarə edərkən Azərbaycanın güclü tərəflərinə əsaslanmaq, mövcud problemləri həll etmək və davamlı və inklüziv sistemi inkişaf etdirmək imkanı var. Siyasətlərin davamlı uyğunlaşdırılması, texnoloji yeniliklərin qəbul edilməsi və icmanın cəlb edilməsinə üstünlük verilməsi ölkənin mədəni müxtəlifliyi və sosial-iqtisadi istəkləri ilə uyğunlaşan sosial xidmət çərçivəsinə nail olmaqda əsas rol oynayacaq.

İnkişafda olan dövlət qurumları, vətəndaş cəmiyyəti, beynəlxalq tərəfdaşlar və yerli icmalar arasında birgə say vacibdir. Sosial xidmətlərin optimallaşdırılması üzrə kollektiv öhdəliyi gücləndirməklə, Azərbaycan vətəndaşlarının rifahının prioritet olduğu, sosial xidmətlərin isə davamlı inkişaf və sosial tərəqqi üçün katalizatora çevrildiyi bir mühit yaratmağa can atır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2011-ci il tarixli Qanunu
<https://e-qanun.az/framework/23195>
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 31 yanvar tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi" Qaydası
<http://e-qanun.az/framework/25205>
3. T.S.Vəliyev, Ş.S.Qafarov (2002). İqtisadi nəzəriyyə. Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, 365s
4. Məmmədli Q. (2017, 3 oktyabr). Ahılların sosial müdafiəsi dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. "Ekspress" qəz., № 176, 10s
5. Nağıyev Ə.T. (2002). Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. Bakı: Səda, 138s
6. Nağıyev N.T. (2010). Azərbaycan Respublikasında sosial təminatın konstitusion və hüquqi əsasları. Bakı: Qanun, 180s.

Namiq HÜSEYNOV

Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası
Zəhmətkeşlərin mədəni-məişət problemləri üzrə
analitik tədqiqat şöbəsinin müdiri

e-poçt: namighuseynov@rambler.ru

SOSIAL XİDMƏTLƏR SİSTEMİ MÜASİR DÖVRÜN ÇAĞIRIŞLARI KONTEKSTİNDƏ

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi dövlət tərəfindən icra olunan sosial xidmətləri müasir dövrün çağırışlarına uyğun yeni paradıqmalara əsasən təhlil etmək və onun səmərəli islahatları perspektivinə nəzər salmaqdır. Qeyd edilir ki, hazırda dünyanın bir çox ölkələrində cərəyan edən əksər qlobal məsələlərdə, o cümlədən sosial müdafiə sistemlərinin formalaşması proseslərində ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə olunmaqdadır. Bu səbəbdən də ictimai inkişafın bir sıra elementləri əhəlinin rifah səviyyəsinə yeni formada təsir göstərməyə başlayır, ayrı-ayrı ölkələrin hökumətlərindən özlərinin sosial müdafiə siyasətinə yenidən baxaraq islahatlar aparmaq tələb olunur.

Metod və metodologiya. Təhlil prosesində tarixi ekskurs, qeyd edilən problemə aid nəzəri baxışların müqayisəli təhlili, sənədlərin kontent təhlili, müvafiq təcrübələrin qiymətləndirilməsi və digər ümumelmi metodlardan istifadə edilmişdir.

Yenilik. Yenilik kimi qeyd edilir ki, Milli Məclis tərəfindən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 102 sayılı Konvensiyasının ilkin olaraq onun 3 bölməsinin ratifikasiya edilməsi məqsədemüvafiqdir; 6 ay sosial sığorta stajı olmayan şəxslərə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinətin verilməsi, sosial sığorta fondunda toplanan məbləğin pensiyaçı dünyasını dəyişdikdən sonra varisə verilməsi, BƏT-in 102 sayılı Konvensiyasının 10-cu maddəsinin «a» bəndinin «i» yarıməndinə uyğun olaraq endokrinoloji ("endemik ur" xəstəliyi də daxil olmaqla) xəstələrin hamısı, heç olmasa minimal tərkibdə (nisbətən ucuz preparatlar nəzərdə tutulur) dərman vasitələri ilə dövlət tərəfindən təmin olunması, sosial ədalət prinsipləri nəzərə alınaraq az işlənmiş illərə uyğun mütənasib faizlə güzəştli pensiyanın təyin olunması, işsizlik statusu alıb, Məşğulluq Mərkəzində qeydiyyatda düşmüş şəxslər xəstələndikdə öz müraciətləri əsasında onlara xəstəlik vərəqələrinin verilməsi, tələbələr, işləməyən qadınlar və 6 aydan az sığorta stajı olanların hamiləlik və doğuşla əlaqədar müavinətlə təmin edilmələri və digər halların nəzərə alınması məqsədemüvafiqdir.

Nəticə. Yekunda bildirilir ki, ictimai həyatın demokratikləşməsi, qloballaşma, demoqrafik problemlər, inkişafın sistem paradıqmasının dəyişməsi və digər halların sosial müdafiə sistemində təsirinə ayrılıqda təhlil edilməsi və nəticələrə uyğun olaraq konkret ölkənin sosial müdafiə sisteminin dəyişdirilməsi üzrə səmərəli təkliflərin hazırlanması son dərəcə vacib problemlərdən birinə çevrilməlidir.

Açar sözlər: *sosial xidmət, sosial müdafiə, paradıqma, əhəlinin rifahı, qloballaşma.*

Namig HUSEYNOV

Head of the department of Analytical research branch on cultural and household problems of workers of Azerbaijan Trade Unions Confederation

e-mail: namighuseynov@rambler.ru

SYSTEM OF SOCIAL SERVICES IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

Summary

The aim of this article is to analyze social services implemented by the state on the basis of new paradigms in accordance with the challenges of our time, and to consider the prospects for its effective reforms. It is noted that serious qualitative changes are observed in most global problems currently occurring in many countries of the world, including in the processes of formation of social protection systems. For this reason, a number of elements of social development are beginning to influence the level of well-being of the population in a new way. In this regard, governments of individual countries have to review their social protection policies and implement reforms.

Method and methodology. The analysis process involved the use of historical insight, comparative analysis of theoretical views related to this problem, content analysis of documents, assessment of relevant experience and other general scientific methods.

Novelty. As a novelty, one can note the expediency of ratification by the Milli Majlis of the 3rd section of Convention No. 102 of the International Labor Organization; Providing temporary disability benefits to persons who do not have 6 months of social insurance experience, transferring the amount collected to the social insurance fund to the heir after the death of the pensioner; in accordance with Article 10 of ILO Convention No. 102., subparagraph "and", endocrinological ("including endemic Ur disease"), all patients must be provided by the state with medicines of at least the minimum composition (meaning relatively cheap drugs); preferential pension with a proportional percentage based on the number of years of less work, taking into account the principles of social justice, obtaining unemployed status, and employment. If persons registered with the Center become ill, based on their applications, it is advisable to issue them sick leave certificates and provide them with medical care. benefits related to pregnancy and childbirth for students, unemployed women and persons with insurance coverage of less than 6 months, as well as take into account other cases.

Result. In conclusion, it is stated that the democratization of public life, globalization, demographic problems, a change in the systemic development paradigm, the impact of other situations on the social protection system should be analyzed separately and prepare effective proposals for changing the social protection system of a particular country as one of the most important problems.

Key words: *social services, social protection, paradigm, welfare of the population, globalization.*

Bu məqalənin məqsədi elmi müzakirəyə təqdim etmək və effektiv islahatların əsası kimi dövlət tərəfindən icra olunan sosial xidmətlərin müasir dövrün çağırışlarına uyğun yeni paradigmalara nəzər salmaqdır.

Hazırda dünyanın bir çox ölkələrində əksər global məsələlərdə, o cümlədən sosial müdafiə sistemlərinin formalaşması proseslərində ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə olunur. İctimai inkişafın bir sıra elementləri əhalinin rifah səviyyəsinə yeni formada təsir göstərməyə başlayır ki, bu da ayrı-ayrı ölkələrin hökumətlərindən özlərinin sosial müdafiə siyasətinə yenidən baxaraq dəqiqləşdirmələr aparmağı tələb edir. Həmin elementlərə ictimai həyatın demokratikləşməsinə, qloballaşmanı, demografik problemləri, inkişafın sistem paradigmasının dəyişməsinə aid etmək olar. Bunların hər birinin sosial müdafiə sistemində təsirinin ayrılıqda təhlil edilməsi və nəticələrə uyğun olaraq konkret ölkənin sosial müdafiə sisteminin dəyişdirilməsi üzrə səmərəli təkliflərin hazırlanması son dərəcə vacib problemlərdən birinə çevrilməsi əsas vəzifələrdən biri olmalıdır.

Tabii ki, ilk növbədə sosial müdafiə sisteminin düzgün anlayışı verilməlidir və onun təkamül tarixi qısaca nəzərdən keçirilməlidir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) açıqlamasına görə, sosial müdafiə sistemi aşağıdakıları əhatə edən tədbirlər kompleksi kimi müəyyənləşdirilir: haqqı ödənilən sabit əmək fəaliyyətinin stimullaşdırılması; işçi qüvvəsinin gerçəkləşdirilməsi yolu ilə əldə edilən gəlirlərin sosial risklər nəticəsində itirilməsinin sosial sığorta mexanizmi vasitəsilə (kompensasiya yolu ilə) qarşısının alınması; sosial sığorta sistemində iştirak edən şəxslərin ehtiyacları yarandıqda sosial yardım alətlərindən istifadə olunması; insanların təhsil, səhiyyə və digər əsas hüquq və xidmətlərə çıxışının təmin edilməsi (BƏT-in müvafiq Konvensiyaları, 1947-1986).

Başqa sözlə, sosial müdafiə bəzi əlverişsiz şərtlər (işin və ya ailə başçısının itirilməsi, qocalıq, xəstələnmə, bədbəxt hadisə və s.) səbəbindən iqtisadi fəal ola bilməyən və müstəqil şəkildə özünə gəlir qazana bilməyən insanları həyat üçün zəruri olan vəsaitlərlə təmin edərək onların rifah səviyyəsini dəstəkləyən sistemdir.

Sosial müdafiənin əsas elementi dövlət zəmanəti kimi çıxış edən sosial təminatdır.

Sosial təminat gəlirlərin səviyyəsindən asılı olmayaraq əhalinin müəyyən kateqoriyalarına dövlət və bələdiyyə büdcələrindən (eləcə də bütün digər səviyyəli büdcələrdən, məsələn, Azərbaycanda Dövlət Neft Fondunun və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcələrindən) müavinət, taqəüd, kompensasiya verilməsi şəklində və ya müxtəlif pulsuz xidmətlər göstərilməsi və güzəştlər verilməsi formasında həyata keçirilən təminat formasıdır.

Sosial müdafiənin digər elementləri sosial yardım və sosial sığortadır.

Başqa sözlə, hər bir dövlətin müasir sosial müdafiə sistemi üç əsas elementdən ibarətdir:

- 1) ayrı-ayrı əhali kateqoriyalarına verilən sosial müavinətlərdən və güzəştlərdən formalaşan dövlət sosial təminat növlərinin məcmusu;
- 2) sosial yardımlara əsaslanan ənənəvi dövlət sosial müdafiə elementləri;
- 3) sosial sığorta (məcburi dövlət və könüllü korporativ sosial sığorta).

Həmişə yaranmış şəraitdən, maliyyə ehtiyatlarının həcmindən, prioritetlərin sıralanmasından, qoyulan məqsədlərdən asılı olaraq yuxarıda qeyd edilən sosial müdafiə elementlərinin hər üçündən eyni vaxtda, yaxud ikisindən və ya yalnız birindən istifadə olunması, eləcə də üçü (və ya ikisi) tətbiq edildikdə, xüsusi çəkirlərinin nisbətindən düzgün bəirlənməsi ayrı-ayrı dövlətlərin hökumətlərinin vacib problemlərindən biridir. Məhz bu problemin uğurlu həlli hökumətlərin öz vətəndaşları qarşısında səmərəli sosial siyasət yürütməsini təsdiqləyən başlıca göstəricidir.

Sosial müdafiə sistemi ictimai əhəmiyyətli və qanunla müəyyənləşdirilmiş fenomen kimi müəssislərdə yaradılmış həmkarlar təşkilatlarının mübarizəsi sayəsində XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində Qərbi Avropa ölkələrində (Almaniyada, Avstriyada, Macarıstanda, Finlandiyada və Rusiyada) formalaşmağa başlamışdır (1).

Sistemin qurulması barədə ilk sosial qanun isə Almaniyada kansler Otto fon Bismark tərəfindən qəbul edilmiş və az sonra bir sıra digər Avropa ölkələri də bu təcrübədən yararlanmağa başlamışlar. 1929-1933-cü illərin global iqtisadi böhranı sosial gərginliyin daha da artmasına səbəb olmuş və sosial məsələ hakimiyyət uğrunda mübarizədə əsas məsələyə çevrilmişdi. Beləliklə, ilk əvvəllər yalnız istehsalatda bədbəxt hadisələrdən, xəstəlikdən və yaşlanmadan sığortalanma qanuniləşdirilmişdisə, sonradan işsizlikdən sığortalanma, həmçinin əməkhaqqının minimum səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi barədə qanunlar qəbul olunmağa başlandı.

C.Keynsin dövlətin tənzimləyici rolu barədəki ideyaları Qərb ölkələrinin sosial strategiyasının əsasına çevrildi və həmin ölkələrin hökumətləri siyasi fəaliyyətlərində həmkarlar ittifaqlarının bir sıra əsas tələblərini yerinə yetirməyə üstünlük verdilər (Keyns, 1932). Bu ölkələrin çoxunda 8 saatlıq iş günü, sosial sığorta, haqqı ödənilən məzuniyyət kimi sosial təminatlar qanuniləşdirildi. Lakin Birinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə sosial problemlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərməyə başladı. Əksər Avropa ölkələrində tətillərin artması, zəhmətkeşlərin öz hüquqları uğrunda mübarizəsinin, eləcə də həmkarlar hərəkatının güclənməsi, dünyada sosial-demokratik ideyaların artması sosial müdafiə sisteminin ümumi sosial siyasətin ayrıca sahəsinə çevrilməsinə səbəb oldu. Bu prosesə sosializm düşərgəsi ölkələrinin sürətli inkişafı, 1949-cu ildə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) yaranması, eləcə də BMT-nin insan hüquqları sahəsində standartların formalaşması üzrə fəaliyyəti də müsbət impuls verdi.

Artıq XX əsrin ortalarında bir çox Avropa ölkələrində sosial dövlətin əlamətləri görünür və iqtisadi mahiyyətə tədricən sosial məqsədəuyğunluq və sosial dəyər prizmasından baxılmağa başlanılırdı. Avropa ölkələri əvvəlcə iqtisadi, sonra isə sosial sferalarda öz səylərini birləşdirməyə başlayırdılar. 1961-ci ildə Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının İqtisadi Birlik və İnkişaf Təşkilatına çevrilməsi və bu təşkilatın əsas məqsədlərinin iqtisadi artımın, məşğulluğun və əhəlinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsindən ibarət olduğunun təsbitlənməsi sosial müdafiə elementlərinin tədricən prioritetə çevrildiyini göstərirdi.

1957-ci ildə Roma müqaviləsi əsasında yaradılan Avropa İqtisadi Birliyi (AİB) sonradan öz təsirini iqtisadi siyasətdən sosial siyasətə doğru genişləndirdi.

Roma müqaviləsində sosial məsələlərdən yalnız işçilərin sosial hüquqlarının müdafiəsi öz əksini tapmışdısa, XX əsrin 70-ci illərində AİB çərçivəsində sosial siyasətin əlaqələndirilməsi zərurəti yarandı ki, bunun da əsas istiqamətlərindən biri səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması idi.

1990-cı illərin axırlarında Avropa Birliyinin (AB) vahid sosial siyasəti formalaşsa da, onun orqanlarının sosial sferada səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi, eləcə də birliyə daxil olan ölkələrin sosial müdafiə sistemlərinin yaxınlaşdırılması problem olaraq qalırdı.

1995-ci ildə Kopenhagendə keçirilən Sosial inkişaf üzrə Ümumdünya Konfransında əsas diqqətin iqtisadi inkişaf təməllərindən insanın sabit inkişafı məsələsinə yönəldilməsi və bu təməl prinsip üzərində cəmiyyətin yeni məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi barədə təkliflər gündəliyə çıxdı (2). Bu yanaşmanın əsasında belə bir ideya səslənirdi ki, "iqtisadiyyat insanın inkişafı üçündür, insan iqtisadiyyatın inkişafı üçün deyil". Bu hadisə bütün dünyanı insanın tələbatına öz yanaşmasını dəyişməyə, eləcə də sosial siyasətdə dəqiqləşdirmələr aparmağa vadar etdi. 186 ölkənin nümayəndələri, o cümlədən 177 dövlət başçısı sosial strategiyanın iqtisadi planlaşdırmağa daxil edilməsinin zəruriliyini tanıdı. Kopenhagen Bəyannaməsi sərvət və gəlirlərin daha ədalətli bölgüsünə çağırırdı.

BMT-nin Baş Assambleyasının Cenevrədə 2000-ci ildəki xüsusi sessiyası global iqtisadi sistemə ədalətlik məsələlərinin daxil edilməsi təşəbbüslərinə yeni impuls verdi.

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərində dünya sosialist sisteminin çökməsi və bu sistemə aid ölkələrdə bazar iqtisadiyyatına keçid ilk əvvəllər işsizliyin və yoxsulluğun artmasına, əməkhaqqının sürətlə aşağı düşməsinə səbəb oldu. Dünya Bankı mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, Şərqi Avropa və MDB ölkələrində 1988-1994-cü illərdə yoxsulluq səviyyəsindən aşağıda yaşayan əhəlinin xüsusi çəkisi 4 faizdən 32 faizə qədər qalxmışdı.

Belə bir şəraitdə hansısa sosial müdafiə sisteminin qurulması barədə düşünmək belə çətin idi və əsas diqqət əhalinin daha çox ehtiyacı olan kateqoriyalarının müxtəlif müavinətlər, güzəştlər, kompensasiyalar, təqaüdlər verilməsi yolu ilə ilkin ehtiyaclarının təmin edilməsinə yönəldildi. Başqa sözlə, transformasiya dövründə hər hansı bir paradıqmadan deyil, mövcud vəziyyətdən çıxış imkanlarından söhbət gedirdi. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında ümummilli lider Heydər Əliyevin həmin illərdə həyata keçirdiyi sosial müdafiə siyasəti ayrıca bir tədqiqat mövzudur.

Hələ dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı illərdə Heydər Əliyev yeni iqtisadi sistemə keçidin iqtisadi inkişaf üçün vacibliyi prinsipini irəli sürməklə yanaşı, eyni zamanda keçid prosesində əhalinin sosial maraqlarının təminatını, xüsusən aztəminatlı insanların sosial müdafiəsini, iqtisadi potensialın ilk növbədə xalqın rifahına yönəldilməsini dövlət qarşısında strateji vəzifələrdən biri kimi müəyyən etdi. Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strategiya bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində aparılan islahatların əhalinin rifahına mənfi təsirinin azaldılmasını və köklü iqtisadi islahatlar şəraitində etibarlı sosial müdafiə sisteminin qurulmasını, milli iqtisadiyyatın sosialyönümlük prinsipi əsasında inkişafını şərtləndirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yeni iqtisadi münasibətlər dövrünə uyğun sosial müdafiə sistemi qurulanadək əvvəlki dövlət təminatı sisteminin saxlanılması barədə qərarı aparılan zəruri iqtisadi islahatların aztəminatlı təbəqənin yaşayış səviyyəsinə müəyyən mənfi təsirlərinin qarşısının alınmasında mühüm rol oynadı. Bunun nəticəsi olaraq digər MDB respublikaları ilə müqayisədə Azərbaycanda sosial cəhətdən həssas qruplar keçmiş sovet sistemindən qalmış və yeniləşdirilməsi müəyyən zaman tələb edən sosial müdafiə sistemindən faydalanmaqda davam edərək, öz yaşayışında yeni bazar iqtisadiyyatına keçidin çətinliklərini kəskin şəkildə hiss etmədi. Bu model sahibkarlığın sürətli inkişafına yönələn kompleks tədbirlərin həyata keçirildiyi, yeni mülkiyyət formalarının yarandığı şəraitdə əhalinin aztəminatlı hissəsinin sosial maraqlarının davamlı şəkildə təmin olunması baxımından unikal olmaqla, analoji keçid dövrünü yaşayan ölkələr üçün də nümunəyə çevrildi.

Heydər Əliyevin ölkənin iqtisadi inkişafının məhz xalqın rifahının yüksəldilməsinə yönəldilməsi və bu inkişafın sosialyönümlü olması, eləcə də əhalinin sosial müdafiəsinin dövlətin vəzifəsi olması barədə prinsipial tezisləri onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilən, müstəqil Azərbaycanın ilk konstitusiyasında da əksini tapdı. Ölkənin əsas qanununun 15-16-cı maddələrində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət etdiyi, dövlətin bazar münasibətləri əsasında sosialyönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaratdığı, xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsinin, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qaldığı öz əksini tapdı. Bu ali sənəddə ümumbəşəri normalara uyğun olaraq hər bir şəxsin əmək qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əməkhaqqı miqdarından az olmayan haqq almaq və s. kimi hüquqlar da bəyan edildi (3). Bu işə müstəqil ölkənin formalaşmaqda olan hüquq sistemində qeyd olunan istiqamətlərin mühüm əsaslar kimi sonrakı dövrlərdə daim diqqətdə saxlanılmasını, sosial hüquqlar sisteminin bu əsaslar üzərində inkişafını şərtləndirdi.

Ümumən 1993-2003-cü illər respublikada əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı Heydər Əliyevin mühüm qərarlar verməsi və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirməsi, pensiya və müavinət təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində çox ciddi addımlar atması ilə yaddaşlarda qalıb. 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsində şəhid olanların ailə üzvlərinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, Çernobil AES-də qazanın ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların sosial müdafiəsi işlərinə başlanılması, bunlarla əlaqədar müvafiq qanunların qəbulu və hüquqi bazanın formalaşdırılması, İkinci Dünya Müharibəsi veteranlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, eləcə də Azərbaycan Respublikasının azadlığı, istiqlaliyyəti, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olanların ailələrinin rifah halının yaxşılaşdırılması, habelə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanlarının və onlardan həlak olanların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi barədə Heydər Əliyevin imzaladığı fərman və sərəncamlar yeni bir sosial müdafiə sisteminin yaradılmasının əsasını qoydu.

Görülən sosial müdafiə tədbirləri ötən əsrin 90-cı illərində əhalisinin yarıya qədəri yoxsulluq səviyyəsindən aşağıda yaşayan bir ölkə üçün yeganə düzgün addımlar idi. Sosial müdafiə sistemlərinin tarixi də sübut edir ki, əhalinin böyük bir qismi kasıb olan ölkələrdə hökumətin sosial müdafiə tədbirləri, adətən, kateqorial xarakter daşıyır və sosial sığortanın tədricən inkişafı ilə müşayiət olunur. Belə ki, sosial müdafiənin ilk yaranma dövründə əsas paradigma sürətli iqtisadi inkişaf (sənayeləşmə) şəraitində işçilərin və onların ailələrinin gəlirlərinin istehsalatda bədbəxt hadisələrdən, xəstələnmədən, yaşlanmadan və sairə bu kimi hallardan sığortalanmasını və bunun, əsasən biznes hesabına həyata keçirilməsini ehtiva edirdi (sosial müdafiənin Bismark modeli). Növbəti mərhələdə sosial müdafiənin yeni paradigması meydana gəlir ki, bunun da başlıca məğzi cəmiyyətin bütün üzvlərinin (iqtisadi fəal əhaliyə aid olub-olmamasından asılı olmayaraq) xəstəliklərə, qocalığa və ya digər bu kimi hallara məruz qaldıqda sosial baxımdan minimum müdafiə hüququnun formalaşmasından ibarətdir (sosial müdafiənin Beveric modeli). Bu halda sosial müdafiə tədbirləri tamamilə dövlətin hesabına həyata keçirilir. Bundan sonrakı paradigma hər iki modelin sintezini və birlikdə tətbiqini nəzərdə tutur ki, bu zaman xərclər də kateqorial sosial təminat və minimal gəlirlərin təmini (sosial yardım) üzrə dövlət tərəfindən, sosial sığorta xərcləri üzrə isə biznes (işəgötürən və işçi) tərəfindən ödənilir (4).

“Paradigma” termini ilk dəfə elmi ictimaiyyətə pozitivist Q.Berqman tərəfindən daxil edilmişdir. Lakin bu terminin istifadəsi və yayılmasında əsl rol Tomas Kuna məxsusdur. O, özünün “Elmi inqilabların strukturu” (5) kitabında paradigmanın iki əsas aspektini müəyyən etmişdir: epistemik və sosial. Sosial baxımdan paradigma onun müəyyən etdiyi tam və həddləri olan konkret elmi ictimaiyyət tərəfindən bölüşdürülməsi ilə xarakterizə olunur. Bir çox tədqiqatçıların (4) fikrincə, dövlət tərəfindən icra olunan sosial xidmətlər paradigmasının dövlət idarəçiliyində baş verən hadisələrə, obyektlərə və proseslərə müasir dövrün tələblərinə adekvat baxışlar sistemi kimi dövlət və cəmiyyətin qarşılıqlı inkişafının təsdiq olunmasıdır. Bu paradigma ədalətlik prinsipinə əsaslandığından hər iki tərəfdən dəstəklənir və yayılır. Tədqiqatçılar dövlət idarəçiliyini yalnız müxtəlif semantik kontekstlərlə deyil, həm də metodoloji məzmunla təmin edən bir neçə, nisbətən müstəqil paradigma müəyyən edirlər, yəni, institusional, fəaliyyətə əsaslanan, normativ-hüquqi, elmi, sistemli, sosial, sosial-siyasi, instrumental və s. kimi.

Əsası sovet dövrünə gedib çıxan bir sıra mövcud prinsiplər hələ də sosial müdafiə sistemində qalmaqdadır. Məsələn: hər kəsin sağlamlığı hər kəsin sərvətidir, sağlam bədəndə sağlam ruh, dövlət həmişə sizin köməyinizə gələcək və s. Yəni, sosial xidmətlərin göstərilməsinə vahid yanaşmalar işlənilib hazırlanmış, hər bir insanın ehtiyacları bütün cəmiyyətin prizmasından nəzərdən keçirilmiş və hər bir insanın sosial durumunun apriori olaraq yalnız onun sağlamlıq vəziyyətindən asılı olması ideyası tətbiq edilmişdir.

Nəhayət, hazırda sosial müdafiə sistemlərinin inkişafında aşağıdakı yeni paradigma formalaşır: cəmiyyətin hər bir üzvü özünün hansısa qabiliyyəti ilə müəyyən qazanc əldə edə və bunu sığortalaya bilər. Bununla da sosial müdafiə sisteminin inkişafında yeni, sosial sığortanın daha yüksək paya və sığorta haqlarının ödənişində işçilərin gəlirlərindən ödəmələrin daha yüksək xüsusi çəkiyə malik olduğu bir sistem formalaşır. Lakin bu halda stabil inkişafın və sürətlə artan əməkhaqlarının mövcudluğu tələb edilir.

Bir sözlə, **yeni paradigmanın** əsas çağırışları stabil inkişaf, tam məşğulluq, yüksək peşəkar hazırlıq və buna uyğun əməkhaqdır.

Sosial müdafiə sistemlərinin təkamülü ilk növbədə iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və büdcə gəlirlərinin formalaşması səviyyəsindən asılıdır.

“Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı”na əsasən 2026-cı ilin sonunadək aşağıdakı istiqamətlərdə işlər aparılacaq (Dövlət Proqramı, 2022):

Azərbaycan Respublikasında son 20 il ərzində sosial müdafiə sistemi vasitəsilə ödənilən vəsaitlərin strukturu ölkəmizdə bu sistemin təkamülünün dünyadakı ümumi mənzərəyə uyğun olduğunu göstərir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sosial müdafiə sistemi səmərəli əmək bazarlarının təşviqi, vətəndaşların məruz qaldığı risklərin yüngülləşdirilməsi və əməkhaqqı itkisinə qarşı müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi vasitəsilə yoxsulluğu və əhalinin iqtisadi həssaslığını azaltmağa istiqamətlənmiş proqramlardan ibarətdir.

Bu sistemin əsasını sosial sığorta və sosial müavinətlər təşkil edir. Sosial sığorta qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda fiziki şəxslərin itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat forması olub, pensiya, işsizlik müavinətləri, tibbi sığorta və digər sosial müavinətləri nəzərdə tutur (4).

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində köklü islahatlar, milli qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər aparılır. AR Konstitusiyasının 38-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin sosial təminat hüququ vardır (3). Yardıma möhtac olanlara kömək etmək, ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkan yaradır.

Konstitusiyada əks olunan bu hüquqlar Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Əmək Məcəlləsi, "Əmək pensiyaları haqqında", "İşsizlikdən sığorta haqqında", "Tibbi sığorta haqqında", "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında", "Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında", "İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəliyi nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında" qanunlarda, "Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığorta edən vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında" əsasnamə, "İşçinin peşə xəstəliyinə tutulmağı ehtimalı yüksək olan iş yerlərinin siyahısı" və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi barədə qəbul edilmiş digər normativ aktlarla tənzimlənir.

Konstitusiyanın 41-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır (3). Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya, sağlamlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Ölkədə sosial təminatın vəziyyəti və monitorinqi mütəmadi olaraq Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının (AHİK) və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının (ASK) üzv olduğu Sosial və İqtisadi Məsələlər üzrə Respublika Üçtərəfli Komissiyasında müzakirə edilir, mühüm tədbirlər Baş Kollektiv Sazişlərin (6) «Sosial müdafiənin gücləndirilməsi istiqamətləri» adlanan 4-cü bölməsində xüsusi qeyd edilir [000].

AHİK-in təşəbbüsü ilə "Üçtərəfli Komissiya" 173 nömrəli "Sahibkarın müflisləşmə halında işçilərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Konvensiyayı ratifikasiya etməyə hazırlıq məsələsini müzakirə etdi və təsdiqlədi. Eyni şəkildə, 168 nömrəli "Məşğulluğun təşviqi və işsizlikdən qorunma haqqında", 184 nömrəli "Kənd təsərrüfatında əməyin mühafizəsi və sağlamlığı haqqında", 187 nömrəli "Əməyin mühafizəsi və sağlamlığının təşviqinin əsasları haqqında" konvensiyaları ratifikasiya üçün Baş Kollektiv Sazişə (BKS) daxil edilmişdir (6).

Ölkəmizi qarşıda gözləyən uzun illərdir gündəmə gətirilən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Sosial təminatın minimal normaları haqqında" 102 nömrəli Konvensiyasının ratifikasiya olunması məsələsidir. AHİK tərəfindən BƏT-in bu Konvensiyasında nəzərdə tutulan tələblərin Azərbaycan qanunvericiliyində necə əks olunması və onların yerinə yetirilməsi vəziyyəti araşdırılıb. Aparılan təhlillər bu sənədin ratifikasiyası üçün artıq heç bir maneənin olmadığına əsas verib (2). Artıq bu təklif AR NK, AHİK və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası arasında 2020-2022-ci illər üçün bağlanmış BKS-də yer alıb. Müəyyən sosial-iqtisadi səbəblərdən bu öhdəliyin həyata keçirilməsi uzanır. Baxmayaraq ki, 102 sayılı Konvensiyaya görə ilkin olaraq onun 3 bölməsini ratifikasiya etmək və sonradan tədricən əhatə dairəsini genişləndirmək olar, necə ki, bəzi ölkələr də bu cür hərəkət edirlər.

Təkliflər:

1. “Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığortaedənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15.09.1998-ci il tarixli, 189 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuş “Əsasnamə”nin 3-cü bəndinin 4-cü abzasında qeyd olunur ki, “əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət, hamiləliyə və doğuma görə müavinət almaq hüququ ən azı 6 ay sosial sığorta stajı olan şəxslərə şamil edilir”.

Maddə 25. 6 ay sosial sığorta stajı olmayan şəxslərə əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə müavinət verilmir. Bu da Konvensiyanın 10-cu maddəsinin b. bəndinin «b» yarım bəndinə ziddir.

2. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.5-ci maddəsində alınmamış pensiya məbləğinin varisə verilməsi (çatdırılması) haqqında həmin qanunda dəyişiklik edilməsi məqsəd müvafiq hesab edilir. Qanunda ancaq yığım hissəsinin varisə ötürülməsi təsbit edilmişdir.

3. Konvensiyanın 10-cu maddəsinin «a» bəndinin «i» yarım bəndinə uyğun olaraq endokrinoloji (“endemik ur” xəstəliyi də daxil olmaqla) xəstələrin hamısının, heç olmasa minimal tərkibdə (nisbətən ucuz preparatlar nəzərdə tutulur) dərman vasitələri ilə dövlət tərəfindən təmin olunması nəzərdə tutulması məqsəduyğundur.

4. Zərərli və ağır işlərdə çalışanlar güzəştli şərtlərlə pensiyaya çıxmaq üçün azı 12,5 il bu sahədə işləməlidir.

11 il bu sahədə stajı olan şəxslərə imtina edilir. Sosial ədalət prinsipləri nəzərə alınarsa, az işlənmiş illərə uyğun mütənəssib faizlə güzəştli pensiya təyin olunmalıdır (Rusiya Federasiyasında bu praktika tətbiq olunur).

5. İşsizlik statusu alıb, Məşğulluq Mərkəzində qeydiyyatda düşmüş şəxslər xəstələndikdə, öz müraciətləri əsasında onlara xəstəlik vərəqələri verilməlidir. Həmin dövr üçün onlar həm işsizlik müavinəti, həm də xəstəlik vərəqəsinə görə müavinət almalıdır. Xarici ölkələrdə, məs. Rusiya Federasiyasında bu praktika tətbiq olunur.

6. Tələbələr, işləməyən qadınlar və 6 aydan az sığorta stajı olanlar hamiləlik və doğuşla əlaqədar müavinətlə təmin edilsinlər (126-140 gün müqabilində 1 ay üçün minimum əməkhaqqı məbləğində).

7. 1,5 yaşadək və 3 yaşadək uşağa qulluğa görə haqqı qismən ödənilən məzuniyyət dövrü ümumi iş stajına daxil edilməlidir.

8. Əlilliyi olan işçilərin hər 6 ildən bir yığım kapitalının hesablanıb aylıq pensiya məbləğinə əlavə edilməsi məqsəd müvafiq hesab edilir.

9. “Pensiyaçılara əlavə maddi yardım çərçivəsində ilin yekununda 13-cü pensiya” şəklində əlavənin hesablanması imkanları araşdırılsın (Türkiyə Respublikasında bu variant tətbiq olunur).

10. Azərbaycan dövlətinin sosial xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi hazırkı mərhələdəki “2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın, “Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində məqsədlərinə nail olmaq üçün tam formada icra edilməsi, qeyd edilən paradıqların əsas hədəfləridir.

11. Humanizm və ədalətlik sosial xidmət sferasının qeyd edilən hədəflər kontekstində qəbul edilmiş paradıqmanın əsasını və mahiyyətini əhatə edir - yəni məsuliyyətli tərəfdaşlıq və insan mərkəzçiliyi paradıqması.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bendt, Heinz. Weltweite Solidarität. Die Arbeit der Globalen Gewerkschaftsorganisationen im Zeitalter der Globalisierung. FES: Globale Gewerkschaftspolitik, Bonn, 2006. (Хайнц Бендт, «Всемирная солидарность. Работа глобальных профсоюзных организаций в эпоху глобализации», Фонд имени Фридриха Эберта, «Глобальная профсоюзная политика», Бонн, 2006 г.)
2. Sosial inkişaf üzrə Ümumdünya Konfransı, Kopenhagen, 1995
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995
4. Abdullayeva, Rəsmiyə. "Sosial təminat: liberal və dirijist iqtisadi sistemlərdə" adlı monoqrafiya. Bakı, 2021
5. Kun, Tomas. Elmi inqilabların strukturu. 1962
6. Azərbaycan Respublikasının NK, AHİK və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası arasında 2020-2022-ci illər üçün bağlanmış BKS
7. "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" Bakı, 2022
8. "Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı. Bakı, 2022
9. «Məcburi dövlət sosial sığortası üzrə ödəmələrin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş işçilərə sığorta edənin vəsaiti hesabına ödənilən müavinətin hesablanması və ödənilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15.09.1998-ci il tarixli, 189 sayılı qərarı.
10. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Sosial təminatın minimal normaları haqqında" 102 nömrəli Konvensiyası. Cenevrə, 1952.
11. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Məşğulluğun təşviqi və işsizlikdən qorunma haqqında" 168 nömrəli Konvensiyası. Cenevrə, 1988.

Fariz HACIZADƏ

“DOST Çağrı Mərkəzi 142” MMC-nin
direktor müavini

e-poçt: fariz.h.hajizada@sosial.gov.az

XİDMƏTLƏRİN RƏQƏMSAL PLATFORMAYA DAŞINMASI

Xülasə

Bu məqalədə Çağrı Mərkəzləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqəmsal platformaya daşınaraq vətəndaşlar üçün əlçatan olması imkanları araşdırılır. Müraciətə qədərki fəaliyyətin optimallaşdırılmasının və müraciətlərin alternativ kanallar vasitəsilə cavablandırılmasının daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürülür.

Müəllif bu sahədə göstərilən xidmətlərin məhsuldarlığının artırılması üçün xidmətlərin optimallaşdırılmasını və proseslərin avtomatlaşdırılmasını təklif edir.

Açar sözlər: *rəqəmsallaşdırma, xidmət, vətəndaş, çağrı mərkəzi, qurumlar*

Fariz HAJIZADE

Deputy director of
“DOST Call Center 142” LLC

e-mail: fariz.h.hajizada@sosial.gov.az

TRANSFERRING SERVICES TO A DIGITAL PLATFORM

Summary

This article explores the possibilities of making services provided by Call Centers accessible to citizens by moving them to a digital platform. Some suggestions are made regarding the further improvement of the optimization of the pre-appeal activity and the response of the appeals through alternative channels.

The author suggests optimize services and automation of processes to increase productivity of services provided in this area.

Keywords: *digitization, service, citizen, call center, institutions*

Rəqəmsallaşma həyatın müxtəlif sahələrində rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqidir. Rəqəmsallaşma qurumun informasiya texnologiyalarına əsaslanan yeni proses modellərinə və alətlərinə keçidini nəzərdə tutur.

Vətəndaşların ehtiyaclarına cavab verən xidmətlərin rəqəmsal mühitə daşınması bu xidmətlərin daha əlçatan olmasını və sürətliliyini təmin edir. Xidmətlərin rəqəmsal mühitə daşınması dövrü “Rəqəmsal Transformasiya” (1) adlanır. Hazırda bu istiqamətdə həm dövlət, həm də özəl sektorda fəaliyyətlər genişləndirilir. Son illərdə bank, maliyyə, nəqliyyat, aqrar və digər sahələrlə yanaşı sosial sahədə də “Rəqəmsal Transformasiya” layihələri (2) hazırlanır. Buna misal olaraq qurumların Çağrı Mərkəzləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqəmsal platformaya daşınması barədə danışmaq olar.

Çağrı Mərkəzi qurumların telefon üzərindən daxil olan sorğularının qəbul edilməsi, aidiyyəti üzrə yönləndirilməsi üçün qurulan bir mərkəzdir. Qurumlar vətəndaşlar arasında bir əlaqə körpüsü yaratmaq üçün çağrı mərkəzi vasitəsilə əlaqə sistemlərini formalaşdırırlar.

Çağrı Mərkəzlərində həm müraciətə qədərki fəaliyyəti rəqəmsallaşdıraraq zənglərin sayının azaldılması və vətəndaşlara səmərəli xidmətin göstərilməsi, həm də müraciətlərin cavablandırılmasını alternativ üsullara yönəldərək daxil olan zənglərin sayının azaldılması mümkün ola bilər. Demək olar ki, hər şeyin rəqəmsallaşdığı və ya “ağıllı” olduğu bir dövrdə rəqəmsal Çağrı Mərkəzinin tətbiqi məntiqli növbəti addımdır.

Müraciətə qədərki fəaliyyətin optimallaşdırılması kimi vətəndaşları mühüm yeniliklər, xidmətlər və ya mərkəzin aid olduğu qurumun fəaliyyət istiqamətinə uyğun qanunvericilikdə baş verən dəyişikliklər barədə məlumatlandırmaq istiqamətində görülən işlərdən bəhs etmək olar. Avtomatlaşdırma Çağrı Mərkəzinin rəqəmsal transformasiyasının əsas hissəsidir, əsas və mürəkkəb prosesləri sadələşdirməyə kömək edir. Ən çox yayılmış avtomatlaşdırmalardan biri özünəxidmət sistemi olan İnteraktiv Səsli Cavab (IVR) (3) sistemidir. Vətəndaşlar Çağrı Mərkəzinə zəng edən zaman canlı xidmət göstərən təmsilçi ilə əlaqəyə keçməzdən əvvəl İnteraktiv səsli cavab (IVR) vasitəsi ilə bir sıra xidmətlərdən yararlanırlar. İnteraktiv səsli cavabda ilk növbədə Çağrı Mərkəzinin aid olduğu qurumun adı səsləndikdən sonra mövcud dövrü əhatə edən və kütləvi müraciətlərə səbəb olan hallar barədə məlumatlandırıcı anons səslənir. Daha sonra vətəndaşlara bir neçə istiqamətlərin icmallaşdığı seçimlər üzrə düymələr təklif olunur. “Dövlət orqanlarında çağrı mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 25 fevral 2015-ci il tarixli 50 sayılı qərarının tələbinə əsasən canlı rejimdə fəaliyyət zamanı Çağrı Mərkəzi tərəfindən müraciət edən şəxslərin birbaşa təmsilçiyə bağlanmaqla yanaşı, digər özünəxidmət imkanları da təklif edildiyi halda, müraciət edən şəxsin səsli menyunun istənilən mərhələsində 0 (sıfır) düyməsini seçməklə təmsilçiyə bağlanmaq imkanı olmalıdır. (4) Bu səbəbdən əsas menyuda zəruri olan düymələrlə yanaşı sıfır düyməsinin seçimi də təmin olunur.

IVR vasitəsilə elektron xidmətlərdən istifadənin təmin olunması vasitəsilə də vətəndaşların bir növ özünəxidmətinin təmin edilməsi mümkün ola bilər. Belə ki, bu xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması ilə vətəndaşlar canlı rejimdə xidmət göstərən təmsilçiyə bağlanmadan müraciətlərinin cari statusları barədə məlumatı əldə etmək üçün zəruri məlumatı daxil edərək informasiya əldə edə bilərlər.

Çağrı Mərkəzlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində görülən işlərdən biri də vətəndaşların rahat istifadəsi üçün asan interfeysə məxsus tətbiqlərin yaradılmasıdır. Çağrı mərkəzi tətbiqi bir növ xidməti proqramdır və vətəndaşlara Çağrı mərkəzindən telefon zəngi ilə yanaşı alternativ vasitələrlə də dəstək almaq imkanı verir. Tətbiqdə yaradılmış bölmələrdən istifadə edilməklə vətəndaşlar müraciətlərini çat vasitəsilə yaza, zəng sifariş vasitəsilə müraciətləri barədə qısa məlumat qeyd edərək onlara zəng edilməsi üçün müraciət edə və dövrü əhatə edən, ən çox müraciət olunan istiqamətlər üzrə ən çox verilən suallardan ibarət (FAQ – frequently asked questions) sual-cavab bölməsi ilə tanış olaraq müraciətləri barədə qısa müddətdə məlumat əldə edə bilərlər. Tətbiq vasitəsilə olunan müraciətlərin arxivləşdirilməsini təmin edərək vətəndaş və qurum tərəfindən zəruri olduqda onları təkrar nəzərdən keçirmək və ya təkrar müraciət olunan zaman təmsilçinin əvvəlki müraciətini nəzərdən keçirərək daha qısa zamanda cavablandırılmasını həyata keçirmək mümkündür. Eyni zamanda tətbiqdə şəxsi kabinetin yaradılması ilə vətəndaşların bütün müraciətlərinin vahid pəncərədə cəmləndirilməsi mümkündür. Burada Çağrı Mərkəzinə zəng, çat, elektron xidmət və s. kanallar vasitəsilə etdiyi müraciətlər barədə məlumatı, qurumun fəaliyyət istiqamətləri üzrə hüququ olan və ya istifadə etdiyi xidmətlər barədə məlumatı izləmək imkanı olacaqdır. Əgər vətəndaşın hər hansı istiqamətlə bağlı müraciəti araşdırılması üçün qeydiyyatla alınmışsa, Çağrı Mərkəzi tərəfindən müraciətin nəticəsi barədə məlumatı bu bölməyə yerləşdirilməsi ilə vətəndaşın hər hansı təkrar müraciətinə ehtiyac qalmadan həm vətəndaşın, həm də təmsilçinin vaxtına qənaət edilməsini təmin edə bilər.

Mövcud Çağrı Mərkəzlərinin xidmətlərini rəqəmsallaşdırmaqla yanaşı, Çağrı Mərkəzlərinə müraciətlərin zənglərdən əlavə alternativ kanallarla da daxil olması istiqamətində rəqəmsal transformasiya işlərinin aparılması zəruridir. Rəqəmsal Çağrı Mərkəzi e-poçt, çat, sms mətn, sosial media və s. kimi rəqəmsal kanallar vasitəsilə vətəndaşlara xidmət göstərən mərkəzdir. Bu kanalların dəstəyi adətən Çağrı Mərkəzlərində geniş istifadə olunan ənənəvi telefon dəstəyinə əlavə olaraq istifadə olunur. Artıq bir çox vətəndaşlar qurumlarla əlaqə yaratmaq üçün rəqəmsal təcrübələrə üstünlük verir. Çoxsaylı kommunikasiya kanalları Çağrı Mərkəzlərinə daha yüksək səviyyəli vətəndaş dəstəyi təklif etməyə imkan verir. Rəqəmsal Çağrı Mərkəzi tam olaraq səsəndiyi kimi - vətəndaşlara qüsursuz ünsiyyət təcrübəsi təklif etmək üçün rəqəmsal transformasiyadan keçən, prosesləri asanlaşdıran, təmsilçi məhsuldarlığını artıran və xərcləri azaldan yüksək səviyyədə avtomatlaşdırmaya imkan verir. Tam rəqəmsal funksionallığa malik Çağrı Mərkəzləri sosial media, sms və çatbotlar kimi kanalları, o cümlədən süni intellekt (AI) daxil olmaqla texnologiyaları özündə birləşdirir. Bu, Çağrı Mərkəzi təmsilçilərinə çoxsaylı kanallar üzrə vətəndaş müraciətlərini izləməyə kömək edir.

Vətəndaşlar üçün əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə Çağrı Mərkəzləri tərəfindən çoxkanallı xidmətlər təqdim edilməlidir. Bu kanallardan biri də Çatbotdur (5). İntellektual çatbotlar vasitəsilə müxtəlif kanallardan daxil olan yazılı müraciətləri bir pəncərədə toplayaraq vahid bölmədən cavablandırılması həyata keçirilir. Vətəndaşların suallarına cavab vermək və problemləri həll etmək üçün daha səmərəli və effektiv yol təqdim etmək üçün çatbotlar istifadə olunur. Çatbotlar Çağrı Mərkəzinin proqram təminatına inteqrasiya olunur, bu da onlara söhbət və ya mesajlaşma kanalları vasitəsilə vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verir. Çatbotlar müxtəlif suallara cavab vermək və müxtəlif mövzularda köməklik göstərmək üçün proqramlaşdırıla bilər. Çatbotların əsas üstünlüklərindən biri vətəndaşlara daha sürətli, daha səmərəli xidmət göstərmək qabiliyyətidir. Ən çox müraciət olunan istiqamətləri əhatə edən sualları avtomatlaşdıraraq tez-tez verilən suallara cavab verməklə, çatbotlar gözləmə vaxtlarını azaltmağa və daha mürəkkəb sorğuları idarə etmək üçün təmsilçiləri vaxtdan səmərəli istifadə etməyə kömək edə bilər. Ümumiyyətlə, çatbotlar vətəndaşlara göstərilən xidmətləri təkmilləşdirmək və çağrı Mərkəzi əməliyyatlarını optimallaşdırmaq istəyən qurumlar üçün dəyərli vasitədir. Təbii dil emal texnologiyalarından istifadə etməklə, çatbotlar fərdi və səmərəli dəstək təmin edə, Çağrı Mərkəzlərini təkmilləşdirə, inkişafa və uğura təkan verə bilər. Çatbotlar açar sözləri tanıyaraq və avtomatik olaraq müvafiq cavabları və məlumatları təqdim edərək fəaliyyət göstərir. İstənilən halda, avtomatlaşdırmanın bu forması vaxta qənaət edir, daha qəliz və araşdırma tələb edən vətəndaş müraciətlərini cavablandırmaq üçün təmsilçilərə vaxt yaradaraq məhsuldarlığı artırır.

Bundan başqa Çağrı Mərkəzində vətəndaşlarla münasibətləri quran bir sistemin - müştəri əlaqələrinin idarəedilməsi (CRM - Customer Relationship Management) (6) proqramının yaradılması bir sıra xidmətlərin də rəqəmsallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Vətəndaşlar və qurumlar arasında rəqəmsal körpü rolunu oynayan bu proqram telefon, e-poçt, sosial media və çat kimi bir çox kanalda ünsiyyəti asanlaşdırır.

Qurumlar vahid vətəndaş bazasına nail olmaq, təmsilçinin səmərəliliyini artırmaq və vaxtında fərdiləşdirilmiş cavablar verməklə vətəndaş məmnuniyyətini artırmaq üçün CRM-i seçirlər. Çağrı Mərkəzinə həm zənglə, həm də çatbotla daxil olan müraciətlər barədə məlumatların vahid proqramda toplanması ilə qurumun vətəndaş bazası formalaşır. Çağrı Mərkəzlərinin əsas rolu vətəndaşlar üçün hər zaman əlçatan olmaqdır. CRM-dən istifadə olunan zaman bir çox fəaliyyət istiqamətinə uyğun məlumatların bir proqramda yığılması nəticəsində həm təmsilçi üçün real vaxt rejimində xidmətin göstərilməsi, həm də formalaşan vətəndaş bazası vasitəsilə bir çox müraciətin nəticələri barədə məlumatı vətəndaşın zəng etməyinə ehtiyac qalmadan əldə etməsinə vasitə ola bilər.

Vətəndaş analitikası Çağrı Mərkəzi transformasiyalarının digər əsas komponentidir və bu, rəqəmsal texnologiya vasitəsilə asanlaşır. CRM vasitəsilə formalaşan vətəndaş bazası və müraciət istiqamətləri üzrə məlumatları təhlil etmək quruma üstünlüklər verir. Bununla da Çağrı Mərkəzləri “Zənglərin Qarşısının Alınması Strategiyası”nı (Call Avoidance) həyata keçirir. Bu strategiya aidiyyəti üzrə olmayan və ya qarşısının alınması mümkün olan zəngləri minimuma endirməklə qurumun resurslarından səmərəli istifadə etməyə zəmanət verir və əməkdaşların diqqətinin vətəndaşlara yüksək səviyyəli xidmət göstərməyə yönəltməsinə təmin edir. “Zənglərin Qarşısının Alınması Strategiyası”nın əsas məqsədi sadə müraciətlər, tez-tez verilən suallar və rutin sorğular kimi birbaşa təmsilçi dəstəyi tələb etməyən zənglərin həcmi azaltmaqla vətəndaş məmnuniyyətinin artırılması, resursların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması və əməliyyat xərclərinin azaldılması kimi hədəflərə nail olmaqdır.

Rəqəmsal transformasiya bir çox cəhətdən məhsuldarlığı artırdığı kimi, Çağrı Mərkəzlərində də istifadə olunması ilə proseslərin avtomatlaşdırılması üzrə bütün sistemi daha səmərəli edir. Rəqəmsallaşdırma qurumların Çağrı Mərkəzlərinin əməkdaşlarının optimallaşdırılması və məhsuldarlığının artırılması ilə yanaşı əməliyyat xərclərini azaltmaq və IT infrastrukturuna böyük sərmayə tələb etmədən, göstərilən xidmətlərdən vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsini də həyata keçirir.

Beləliklə, Çağrı Mərkəzləri tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması ilə daha çox əməliyyat çevikliyi və artan miqyaslılıq, daha çox real vaxt anlayışı, maksimum səmərəlilik, xərclərin azaldılması, vətəndaşların problemlərinin həlli vaxtını azaltmaq mümkün olacaq. Avtomatlaşdırılmış cavablar sayəsində Çağrı Mərkəzində 24/7 canlı təmsilçilər olmadan xidmət göstəriləcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 aprel 2021-ci il tarixli Fərmanı
- 2.** Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin “Rəqəmsal Azərbaycana doğru” layihəsi
- 3.** Beynəlxalq Biznes Maşınları (IBM - International Business Machines) “İnteraktiv səsli cavab nədir?” adlı məqaləsi
- 4.** “Dövlət orqanlarında çağrı mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 25 fevral 2015-ci il tarixli 50 sayılı qərarı
- 5.** Genesys Telekommunikasiya Laboratoriyalarının “Çağrı Mərkəzlərində Çatbot” adlı məqaləsi
- 6.** “Forbes” jurnalının 04 Oktyabr 2023-cü il tarixində nəşr olunmuş “Best Contact Center CRM Of 2023” adlı məqaləsi

Gözəl İMANOVA

Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı

e-poçt: gzl.imanova@gmail.com

SOSIAL XİDMƏT PROGRAMINDA SOSIAL MÜDAFİƏ MƏSƏLƏLƏRİNƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycanın sosial xidmət proqramı, onun inkişafı, bu istiqamətdə atılan addımlar araşdırılır. Vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək üçün dövlətin reallaşdırdığı bir sıra tədbirlər məqalədə təhlil olunur. İnsanların sosial rifah halının yaxşılaşdırılması yönündə qəbul edilmiş qanunlar, fərman və sərəncamlar, əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əsaslı islahatlar uğurla həyata keçirilir. Sosial xidmətlər sistemi bu sahədə mühüm yer tutur və insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Hazırda aparılan sosial siyasət cəmiyyətin hər bir fərdini əhatə edir. Həmçinin yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün mühüm işlər görülür. Bu da minlərlə ailənin sosial vəziyyətinin yaxşılaşması yolunda bir təkdir.

Açar sözlər: *Sosial xidmət, sosial müdafiə, Dövlət Proqramı, postmüharibə dövrü, sosial islahatlar*

Gozel İMANOVA

Master`s student of Baku State University

e-mail: gzl.imanova@gmail.com

NEW CHALLENGES TO SOCIAL PROTECTION ISSUES IN THE SOCIAL CARE PROGRAM

Summary

The article examines the social service program of Azerbaijan, its development, and the steps taken in terms of its development. The article analyzes a number of measures taken by the state to ensure a decent standard of living for citizens. Laws, decrees and orders adopted in the direction of improving people's social well-being, fundamental reforms in the field of social protection of the population are being successfully implemented. The system of social services occupies an important place in this field and serves to improve people's living conditions. The current social policy covers every individual of the society. Also, important work is being done to eliminate poverty. This is an impetus to the improvement of the social situation of thousands of families.

Keywords: *Social service, social protection, State Program, post-war period, social reforms*

Müasir dövrdə baş verən sürətli inkişaf, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tərəqqisi, ayrı-ayrı sahələrdə həyata keçirilən innovasiyalı proseslər sosial xidmət sahəsində də müasir dövrün tələblərinə cavab verən yeni yanaşmaların mövcudluğunu tələb edir.

Sosial xidmət - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir.

Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini ağırlaşdıran, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətirib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir. (1)

XXI əsrin ilk illərindən etibarən Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı stimullaşdıran genişmiqyaslı islahatlar reallaşdırılmış, çətin həyat şəraitində olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edən sosial xidmət sisteminin yaradılması və müvafiq sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhatəli işlər görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının ratifikasiya etdiyi bir sıra beynəlxalq sənədlərin və milli qanunvericiliyin müvafiq müddəalarında mütərəqqi sosial xidmət sisteminin yaradılması, sosial xidmətlərin daim yenilənən müasir tələblərə uyğunlaşdırılması kimi əhəmiyyətli məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə növbəti mərhələdə sosial xidmət sisteminin təkmilləşdirilməsi və daha da gücləndirilməsi istiqamətində dövlət siyasətini müəyyən edən "Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır.

Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikasının sosial xidmət sisteminin, o cümlədən qanunvericiliyin və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin təminatı üçün zəruri şəraitin yaradılması üzrə dövlət siyasətinin əsaslarını müəyyən edir. Dövlət Proqramında əhalinin bütün həssas qruplarına göstəriləcək sosial xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyətinin artırılması, xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi və sosial səmərəlilik prinsiplərinin gerçəkləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi hədəf kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində 2026-cı ilin sonunadək sosial xidmət sisteminin inkişafında aşağıdakılara nail olunacaqdır:

- 4.1.1. hamı üçün bərabər iştirak imkanını təmin edən sosial xidmətlər sisteminin formalaşması;
- 4.1.2. çətin həyat şəraitində olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətin əhatəsinin genişlənməsi və əhalinin göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinin artması;
- 4.1.3. sosial xidmətlərin ünvanlılığının və keyfiyyətli xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi;
- 4.1.4. sosial xidmət sahəsində ixtisaslı kadr potensialının formalaşması. (2)

2026-cı ilə kimi ölkəmizdə sosial xidmətin inkişafı sahəsində kifayət qədər ciddi işlər planlaşdırılır. Həmin proqram qəbul olunmazdan əvvəl də ölkədə sosial dövlət və inklüziv cəmiyyət prinsipləri əsas götürülərək əhalinin sosial cəhətdən həssas təbəqəsi, o cümlədən cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş, valideynlərini itirmiş, valideyn himayəsindən məhrum olan xüsusi internat məktəblərini bitirmiş şəxslərin sosial müdafiəsi diqqət mərkəzində olub və bu istiqamətdə ardıcıl məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilib. Lakin Dövlət Proqramında da qeyd edildiyi kimi, son illərdə ölkədə ahıl, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sayının çoxalması sosial xidmətlərə tələbatı da yüksəldib. Sosial xidmətlərin sayının artmasına baxmayaraq, bu artım daha sürətlə baş verir.

Dövlət Proqramında 7 məqsəd və 7 prioritet qeyd edilib. Proqramın əsas məqsədlərindən biri sosial xidmətlərin təşkilində vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlığın davam etdirilməsi və sosial xidmət sahəsində dövlət-özel tərəfdaşlığının genişləndirilməsidir.

Eyni zamanda, layihə çərçivəsində hamı üçün bərabər iştirak imkanını təmin edən sosial xidmətlər sisteminin formalaşması, çətin həyat şəraitində olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətin əhatəsinin genişlənməsi və əhalinin göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinin artması, sosial xidmətlərin ünvanlılığının və keyfiyyətli xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi və sosial xidmət sahəsində ixtisaslı kadr potensialının formalaşması hədəf indikatorları müəyyən edilib.

Qəbul olunmuş Dövlət Proqramı sosial xidmətlərin əhatəsinin genişlənməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli sənəd hesab oluna bilər və proqramın icrası bu sahədə bir çox müsbət dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxaracaq. Dövlət Proqramı çərçivəsində sosial xidmət müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarətin vahid mexanizminin müəyyən edilməsi və sosial xidmət sahəsində fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə Koordinasiya Şurasının yaradılması nəzərdə tutulub. Həmçinin proqramın icrası nəticəsində 2026-cı ilə kimi sosial xidmət müəssisələrinin və təhsil müəssisələrinin valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş 400 məzunu mənzillə təmin ediləcək, 6 şəhər və rayonda ahil şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını hədəfləyən layihələr həyata keçiriləcək. Bundan başqa, azı, 120 uşağın himayədar ailəyə verilməsi və 220 uşağın ailəyə qaytarılması istiqamətində iş aparılacaq, ailədaxili mübahisələrin həlli ilə bağlı mediasiya xidmətlərinin tətbiqi genişləndiriləcək, dövlət sifarişli ilə sosial xidmət sahəsində həyata keçirilən layihələrin sayının hər il 10 faiz artmasına nail olunacaq. (3)

Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət və qeyri-kommersiya təşkilatlarına verilməsi nəticəsində 482 layihə icra edilmiş, layihələr çərçivəsində ümumilikdə 35 mindən artıq çətin həyat şəraitində olan şəxsə və onların ailələrinə sosial-psixoloji, sosial-hüquqi, tibbi-sosial, sosial-məişət xidmətləri, sosial-məsləhət yardımı göstərilmiş, sosial reabilitasiya və müalicələrinin təşkili, reinteqrasiya xidmətlərinin göstərilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir. (2)

Dövlət Proqramında səhiyyəyə, insan sağlamlığına dair bir sıra məsələlərə də toxunulur. Belə ki, proqramın "Global trendlər" bölümündə qeyd olunur ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Əhali Fondunun hesablamalarına əsasən, 2050-ci ildə dünya əhalisinin sayının daha 2 milyard nəfər artaraq 9,7 milyard nəfərə çatacağı proqnozlaşdırılır. Son onilliklər ərzində tibbin inkişafı, səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artması nəticəsində dünyada insanların sağlamlıq və uzunömürlülük səviyyəsi yüksəlmiş, ümumilikdə dünya əhalisinin yaş strukturunda ahil şəxslərin sayı əvvəlki dövrlərə nisbətən xeyli artmışdır.

Dövlət Proqramının icrası nəticəsində sosial xidmət sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətin göstərilməsinə nəzarət mexanizminin müəyyən edilməsi də hədəflənir.

Tarixi zəfərimizlə yekunlaşan 44 günlük Vətən müharibəsindən sonrakı dövrdə isə dövlət başçısının göstərişi ilə icra olunan sosial dəstək proqramı çərçivəsində şəhid ailələri və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslərin mənzillə təminatı proqramı 5 dəfə genişlənilib.

Postmüharibə dövründə onlara 5300, ümumilikdə, ötən dövrdə 14100, o cümlədən son 20 ildə 13 mindən çox mənzil, həmçinin müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslərə 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra 324 avtomobil, ümumilikdə, ötən dövrdə 7500-dən çox, o cümlədən son 20 ildə 6500-dən çox avtomobil verilib.

Postmüharibə dövrü üzrə qeyd olunan sosial dəstək proqramı şəhid ailələri və müharibə iştirakçılarından ibarət 124 min şəxsi əhatə edərək, onlara dəstək yönümlü 309 min xidmət göstərilib. Bu xidmətlərə mənzil və avtomobillə təminat tədbirlərindən əlavə olaraq, həmin şəxslərdən ibarət 103 min şəxsə 115 min aylıq sosial ödəniş təyin olunmasını, 11 min nəfərə 51 min sosial-psixoloji dəstək və reabilitasiya xidməti göstərilməsini, 20 min şəxsin məşğulluğunun təmin edilməsini (o cümlədən 10,3 min şəxs özünüməşğulluq proqramına cəlb olunmasını), müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan 2012 şəxsin 44,6 mindən çox reabilitasiya vasitəsi (o cümlədən 439 şəxsin 458 ədəd yüksək texnologiyalı müasir protezlə təmin olunmasını), vahid əlaqələndirmə mərkəzlərində həmin kateqoriyalara aid 95,7 min şəxsə xidmətlər göstərilməsini və s. də aid etmək olar.

Şəhid ailələri və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslərlə yanaşı, digər həssas qruplardan olanların da mənzillə təminatı həyata keçirilir. Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü olaraq və Heydər Əliyev Fondunun mühüm sosial layihələrindən biri kimi son illərdə Abşeron rayonunda çoxmənzilli yaşayış binaları inşa edilərək dövlət uşaq müəssisələri məzunlarının istifadəsinə verilib. Nazirliyin tabeliyindəki Sosial Xidmətlər Agentliyinin "Məzun evi" sosial müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən həmin yaşayış binalarında 365 məzun mənzillə təmin olunub. Eyni zamanda son illər yeni yaşayış binalarından həmin məzunlara mənzillərin təqdim edilməsi işləri aparılır və ümumilikdə ötən dövrdə həmin məzunlardan 650 şəxs tam təmirli mənzillə təmin olunub. Həmçinin gözdən əlilliyi olan şəxslərə dövlət tərəfindən yüzlərlə mənzil verilib.

2003-cü ildən ötən dövrdə əməkhaqları, pensiya və digər sosial ödənişlərin mütəmadi olaraq artırılması, regionların və özəl sektorun inkişafı şəraitində yeni iş yerlərinin açılması, məşğulluq imkanlarının artmasının daimi xarakter alması, əhəlinin gəlirlərində ilbəl artım, sosial müdafiə və reabilitasiya əhəmiyyətli yeni müəssisələr şəbəkəsinin qurulması, sosial təminat sisteminin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi təmin edilib. Dövlət başçısının qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycan sosial dövlətdir və biz bunu sözlə yox, əməlimizlə təsdiqləyirik".

Prezident cənab İlham Əliyevin uğurlu sosial islahatlar proqramının əsas hədəflərindən biri də dövlət sosial xidmətlərinin innovativ yanaşmalar, müasir texnologiyalar üzərində qurulması, sosial sahədə vətəndaşlara şəffaf və çevik, keyfiyyətli, əlçatan, vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlər sisteminin qurulmasıdır. Bu istiqamətdə DOST Konsepsiyasının davamı olaraq, sosial xidmətlərin geniş miqyasda elektronlaşdırılması proqramı icra olunub və bu gün nazirliyin 159 xidmətindən 140-dan çoxu (90 faizdən çoxu) artıq rəqəmsal platformadan təqdim edilir. 30-dan çox e-arayış xidməti, həmçinin 2019-cu ilin əvvəlindən sosial ödənişlərin elektron sistem üzərindən proaktiv təyinatı mexanizmləri, həmin il ölkənin sosial reyestri olan e-social.az portalı, 2020-ci ildə fərdi hesabların elektron qaydada proaktiv şəkildə açılması xidməti, 2022-ci ildə "Əmək və Məşğulluq" altsistemi işə salınıb. (4)

Sosial dövlət olan Azərbaycanın dövlət büdcəsində bu sahəyə vəsaitlər prioritet qaydada yönəldilir. Belə ki, ölkəmizin dövlət büdcəsi həmişə sosialyönlü olması ilə fərqlənir. Biz büdcədə sosial məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlərin ildən-ilə artırıldığını şahidi oluruq. Sosialyönlü xərclər 2022-ci il dövlət büdcəsi xərclərinin 36,1 faizini və ya 11576,9 milyon manatını təşkil edib ki, bu da 2021-ci ilə müqayisədə 1280,3 milyon manat və ya 12,4 faiz çoxdur. Dövlət büdcəsində sosial sferanın prioritetliyi 2023-cü ildə də təmin edilir.

Son dörd ildə ölkədə həyata keçirilən sosial məzmunlu islahatlar Azərbaycan dövlətinin sosial təminat sisteminin daha da möhkəmləndirilməsinə necə ciddi önəm verdiyinin daha bir ifadəsidir. 2018-2023-cü illərdə 4 milyondan çox vətəndaşı əhatə edən 4 sosial islahat paketi icra olunmaqla, bu islahatlar üzrə əlavə olaraq illik 6,8 milyard manat vəsait yönəldilib. Prezident İlham Əliyevin tapşırıqları əsasında həyata keçirilən köklü sosial islahatlar nəticəsində bəhs olunan dövrdə ölkəmizdə sosial ödənişlərdə ciddi artım dinamikasına nail olunub. Belə ki, son dörd ildə minimum aylıq əməkhaqqı 2,7 dəfə artırılaraq 130 manatdan 345 manata çatdırılıb. Orta aylıq əməkhaqqında 65,3 faiz, median əməkhaqqında 2,1 dəfə, əməkhaqqı fondunda 2,5 dəfə, sosial müavinət və təqaüdlər üzrə ayrılan illik vəsaitdə 5 dəfəyədək, ünvanlı sosial yardımın orta aylıq məbləğində 2,9 dəfə artım baş verib. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) məlumatına əsasən, bu ilin birinci yarısında da sosial ödənişlərdə artım qeydə alınıb. Artımlar ümumilikdə 810 min nəfəri əhatə edib, əlavə vəsaitin illik həcmi isə 310 milyon manat təşkil edib. (5)

Ölkəmizdə dərin sosial islahatlar uğurla həyata keçirilməkdədir. İndiyədək 6,8 milyard manatlıq illik büdcəsi olan 4 islahat zərfi qəbul olunub və bu proses davam etdirilir. 2024-cü ilin büdcəsi pensiya və müavinət alan vətəndaşlarımızın sosial rifahının yaxşılaşması üçün etibarlı təminat yaradacaq.

Milli Məclis tərəfindən 2024-cü ilin dövlət büdcəsi təsdiq edilib. 2024-cü il üçün yaşayış minimumu ölkə üzrə 270 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 287 manat, pensiyaçılar üçün 222 manat, uşaqlar üçün 235 manat məbləğində müəyyən olunub.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu və Prezident cənab İlham Əliyevin yeni, müasir və global çağırışlara uyğun yüksək səviyyədə davam etdirdiyi müdrik və uzaqgörən milli inkişaf strategiyası son 20 ildə Azərbaycanın böyük tarixi uğurlara, möhtəşəm zəfərə, eyni zamanda mühüm sosial irəliləyişlərə nail olmasını təmin edib. Bu müdrik və uzaqgörən siyasət bundan sonra da ölkəmizi dinamik inkişaf yolunda hər zaman qələbələrə, zirvələrə doğru aparacaq.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2011-ci il tarixli, 275-IVQ nömrəli Qanunu. <https://e-qanun.az/framework/23195>
- 2.** Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 28 avqust tarixli 4059 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı. <https://e-qanun.az/framework/55044>
- 3.** Sosial xidmət Dövlət Proqramı hədəfində, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin İqtisadi təhlil şöbəsinin müdir müavini Elnur Ələkbərovun müsahibəsi, 30.08.2023. <https://xalqgazeti.az/az/sosial-heyat/136838-sosial-xidmet-dovlet-proqrami-hedefinde>
- 4.** Sahil Babayev, Qalib dövlət, güclü sosial siyasət, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı, 12.10.2023. <https://sosial.gov.az/media/xeberler/qalib-dovlet-guclu-sosial-siyaset>
- 5.** Ölkədə davamlı hal alan sosial islahatlar, 19.08.2023. https://www.yeniazerbaycan.com/xeberlenti_e88931_az.html
- 6.** Yeni Dövlət Proqramı sosial xidmətlər sistemində yeni inkişaf mərhələsinə keçidi şərtləndirir, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı, 29.08.2023. <https://sosial.gov.az/media/xeberler/yeni-dovlet-proqrami-sosial-xidmetler-sisteminde-yeni-inkisaf-merhelesine-kecidi-sertlendirir>
- 7.** Karimli, Altay. (2022). Sosial Xidmət Sahəsinin İnkişaf Tarixi. 16. 10.36719/2663-4619/84/49-54. https://www.researchgate.net/publication/362482101_SOSIAL_XIDMT_SAHISININ_INKISAF_TARIXI

Elnarə QƏRİBOVA

Ankara Universitetinin doktorantı,
Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi,
Əmək Bazarı və Sosial Müdafiə Məsələləri üzrə Milli Observatoriyası,
Təhlil və tədqiqatlar şöbəsinin baş mütəxəssisi,
e-poçt: elnara.garibova@sosial.gov.az

“AZƏRBAYCANIN ƏMƏK BAZARINDA ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN YERİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ”

Xülasə

Şəxsin həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması onun özünəxidmət, hərəkət, səmtlənmək, ünsiyyət, öz davranışına nəzarət, habelə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qabiliyyətini və ya imkanını tamamilə və ya qismən itirməsində təzahür edir. Dünyada təxminən 7,95 milyard insan var. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) hesablamalarına əsasən 1 milyarddan artıq insan, dünya əhalisinin təqribən 15% -i əlilliyi olan şəxslərdir. Əlilliyin müəyyən formaları var. Bu əlillik formalarının 5%-i anadangəlmədir. Əlillik insanlarda anadangəlmə olması ilə yanaşı bəzi səbəblərdən məsələn qəza, silahlı münaqişələr, ətraf mühitin çirklənməsi, xəstəliklər, yaşlanma, HIV (İnsan immun çatışmazlığı virusu) və QİÇS (Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu) və bir çox narkotik maddələrin istifadəsi səbəbindən yarana bilər. Əlilliklərin 50% -i qarşısı alınabilir.

Açar sözlər: *Əlillik, əmək bazarı, məşğulluq, hüquq*

Elnara GARİBOVA

PhD Candidate of Ankara University,
Chief specialist of Analysis and research department of National Observatory on
Labor Market and Social Protection Issues under the Ministry of Labour and
Social Protection of the Population of the Republic of Azerbaijan

e-mail: elnara.garibova@sosial.gov.az

PERSONS WITH DISABILITIES IN THE LABOR MARKET OF AZERBAIJAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary

Limitation of a person's life activity is manifested in the complete or partial loss of his ability or ability to self-service, movement, orientation, communication, control of his behavior, as well as work. There are approximately 7.95 billion people in the world. According to the estimates of the World Health Organization (WHO), more than 1 billion people, approximately 15% of the world's population, have disabilities. There are certain forms of disability. 5% of these forms of disability are congenital. In addition to birth, disability can be caused by accidents, armed conflicts, environmental pollution, diseases, aging, HIV (Human Immunodeficiency Virus) and AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome) and many drug abuse. 50% of disabilities are preventable.

Keywords: *Disability, labor market, employment, law*

2019-cu ildə Azərbaycanda keçirilmiş əhalinin siyahıya alınmasının yekun məlumatları əsasında hesablanmış əhalinin sayı 2023-cü ilin əvvəlinə 10127,1 min nəfər (Azərbaycan Respublikasının Rusiya sülhməramlı kontingentinin müvəqqəti yerləşdiyi ərazisindəki əhali istisna olmaqla) təşkil etmişdir. Əhalinin 54,6 faizi şəhər, 45,4 faizi isə kənd sakinlərindən ibarətdir. Bu əhalinin 49 faizi məşğul əhalidir və bu məşğul əhalinin 559713 nəfərini əlilliyi olan şəxslər təşkil edir. (11)

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən əlilliyi olan şəxslərin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ var. Əmək münasibətlərində digər işçilərlə müqayisədə ayrı-seçkiliyə yol verilməsi qağandır. Əlillik səbəbindən əmək müqavilələri bağlamaqdan, işdə irəli çəkməkdən imtina edilməsinə, əmək müqaviləsinə xitam verilməsinə və öz razılığı olmadan başqa işə (peşə, vəzifə) keçirilməsinə yol verilmir. "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, əlilliyi olan şəxsləri işlə təmin etmək üçün müəssisə və təşkilatlarda kvota müəyyən edilir. Kvota müəyyən edilmiş iş yerlərinə əlilliyi olan şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göndərişi ilə işə qəbul edilir. (1)

Əlilliyi olan şəxs fiziki və yaxud xəstəlikdən yaranan qüsurlar nəticəsində həyat fəaliyyəti məhdudlaşan, sosial yardıma ehtiyacı olan şəxs hesab olunur.

Azərbaycanda əlillik "Əlilliyin müəyyən olunması meyarlarına dair Əsasnamə"yə əsasən, ağırlıq dərəcəsinə görə 3 qrupa ayrılıb: (2)

- ▶ I qrup- "orqanizmin funksiyalarının 81-100% itirilməsinə görə əlilliyi müəyyən olunmuş şəxslər".
- ▶ II qrup- "orqanizmin funksiyalarının 61-80% itirilməsinə görə əlilliyi müəyyən olunmuş şəxslər".
- ▶ III qrup- "orqanizmin funksiyalarının 30-61% itirilməsinə görə əlilliyi müəyyən olunmuş şəxslər".

"Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında" (3) Azərbaycan Respublikası Qanununun 24-cü maddəsində deyilir ki, əlilliyi olan şəxslərin yaradıcılıq, istehsal qabiliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədi və fərdi bərpa proqramları nəzərə alınmaqla, onların adi iş şəraiti olan müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda, əlilliyi olan şəxslərin əməyini tətbiq edən ixtisaslaşdırılmış müəssisələrdə, sexlərdə və sahələrdə işləmək, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan edilməyən başqa fəaliyyət ilə məşğul olmaq hüququ təmin edilir.

"Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" (4) Konvensiyanın 27-ci maddəsində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər digər şəxslərlə bərabər, əlilliyi olan şəxslərin əmək hüququnu tanıyırlar; bu hüquq əmək bazarının və istehsalat mühitinin açıq, inkluziv və əlverişli şəraitdə əlilliyi olan şəxsin sərbəst seçdiyi və ya razılıq verdiyi əməyi ilə özünü təmin etmək hüququnu ehtiva edir.

Əlilliyi olan şəxslərin əmək hüquqları

Tibbi-sosial ekspert komissiyasının rəyinə görə əlilin səhhətinin peşə vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olduğu, yaxud başqa şəxslərin səhhəti və əmək təhlükəsizliyi üçün təhlükə törətdiyi hallar istisna olmaqla, sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu mülahizələrinə görə əlillə əmək müqaviləsinə bağlamaqdan, yaxud əlili işdə irəli çəkməkdən imtina edilməsinə, müdiriyyətin təşəbbüsü ilə onun işdən azad edilməsinə, öz razılığı olmadan başqa işə keçirilməsinə yol verilmir. Müəssisənin ləğv edilməsi halları istisna olmaqla, müvafiq müəssisələrdə tibbi, peşə və sosial rehabilitasiya keçən şəxslərin bu müəssisələrdə olduğu müddətdən asılı olmayaraq işgötürənin təşəbbüsü ilə fərdi əmək müqaviləsinin (kontraktının) ləğv edilməsinə yol verilmir.

Kvotanın hesablanması və tətbiqi

Kvota - AR Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Agentliyi tərəfindən işgötürənlərə sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxsləri işlə təmin etmək üçün müəyyən edilmiş iş yerlərinin (işçilərin) minimum sayıdır.

AR Nazirlər Kabinetinin "Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası"nın (5) və "Kvota şamil edilməyən müəssisələrin Siyahısı"nın (9) təsdiq edilməsi 22.11.2005-ci il tarixli 213 N-li Qərarı ilə mülkiyyətindən və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatlarda sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların məşğulluğunu təmin etmək məqsədi ilə kvota tətbiq edilməlidir.

Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi qaydası 2001-ci ildə müəyyən olunub. Bu qanuna görə, kvota müəssisələrdəki işçilərin orta siyahı sayının 5 faizindən çox olmamaq şərti ilə müəyyən edilir:

Kvotaya əməl etməyən müəssisələr qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edilir. Müəssisələr üçün kvota ilə müəyyən olunmuş iş yerlərinə işçilərin qəbul edilməsi şəhər, rayon məşğulluq mərkəzlərinin və ya "DOST" mərkəzlərinin göndərişi ilə həyata keçirilir. Şəhər, rayon məşğulluq mərkəzləri və ya "DOST" mərkəzləri tərəfindən göndərilən əlilləri, sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxsləri və sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan digər şəxsləri işə onlar üçün kvota üzrə müəyyən olunmuş iş yerlərinə qəbul etməyən, eləcə də kvota üzrə işə qəbul edilənlər və işdən çıxarılanlar haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə müvafiq forma üzrə aylıq hesabatı təqdim etməyən işəgötürənlər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bununla bağlı İnzibati Xətalər Məcəlləsində cərimələr nəzərdə tutulub. Məcəllənin 194-cü maddəsinə əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən göndərilmiş sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin onlar üçün kvota üzrə müəyyən olunmuş iş yerlərinə qəbul edilməməsinə görə 1.500 manatdan 2.000 manatadək məbləğdə cərimə tətbiq edilir. Bu inzibati cərimələr işəgötürən vəzifəli şəxsin (rəhbərin) əməkhaqqından və ya digər gəlirlərindən tutulur.

Əlilliyi olan şəxslərin təminatları

AR Vergi Məcəlləsinin 102.3 maddəsinə əsasən, fiziki şəxslərin gəlir vergisi hesablanarkən I və II qrup əlillərin (müharibə əlillərindən başqa), sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərin hər hansı maddəli işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 200 manat məbləğində azaldılır.

AR Əmək Məcəlləsində əlillərin əmək hüquqlarının tənzimlənməsi, xüsusilə iş və istirahət vaxtı, məzuniyyət hüquqları, əməyin mühafizəsi sahəsində hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı üstün qaydalar nəzərdə tutulub. Belə ki, 1-ci və 2-ci qrup əlil olan işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtının müddəti həftə ərzində 36 saatdan artıq olmamalıdır. Əmək Məcəlləsinin bu norması 1-ci və 2-ci qrup əlil olan işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtının son həddini müəyyən etməklə, bu kateqoriyadan olan işçilərlə əmək müqaviləsi bağlanarkən, habelə kollektiv müqavilələrdə, hətta həftə ərzində 36 saatdan da az iş vaxtı müəyyən etməyə imkan verir. Əlil olan işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi onların digər əmək hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olmur.

Əlillər həm də natamam iş vaxtı hüququndan istifadə edə bilərlər. Digər şəxslərin natamam iş vaxtından istifadə etməsi işəgötürənin razılığı ilə həyata keçirildiyi halda, qanunvericilik əlillərin bu hüququnun təmin edilməsini işəgötürənlərin üzərinə bir vəzifə kimi qoyur. Natamam iş vaxtı həftə ərzində müəyyən edilmiş gündəlik iş vaxtının müəyyən saat azaldılmasını, gündəlik iş saati saxlanılmaqla həftəlik iş günlərinin sayının azaldılmasını nəzərdə tuta bilər. Əmək funksiyasını natamam iş vaxtında yerinə yetirən əlillərin bu Məcəllə və ya əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş əmək hüquqlarının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması qanunla qadağan edilir.

Əlillərin iş vaxtından artıq işlərə, istirahət günləri və gecə vaxtı işləməyə cəlb edilməsinə yalnız onların razılığı ilə və Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Tibbi-Sosial Ekspert komissiyalarının rəyi nəzərə alınmaqla yol verilir.

Əlillik qruplarından və səbəblərindən asılı olmayaraq əlillərə illik məzuniyyətlər mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş minimum məzuniyyət müddətinin iki mislindən az olmayaraq verilir. Belə ki, AR Əmək Məcəlləsində əlilliyin qrupundan, səbəbindən və müddətindən asılı olmayaraq işləyən əlillərə verilən əmək məzuniyyətinin müddəti ən azı 42 təqvim günü müəyyən edilib:

Bundan başqa, əlillərə (əlillik qruplarından və səbəblərindən asılı olmayaraq) digər şəxslərə verilən ödənişsiz məzuniyyətin müddəti ilə müqayisədə daha çox, azı bir təqvim ayı müddətində ödənişsiz məzuniyyətin verilməsi nəzərdə tutulur. Əlillər əmək müqaviləsinin bağlandığı vaxt nəzərə alınmadan işin birinci ili üçün əmək məzuniyyətindən istifadə etmək, əmək məzuniyyətindən arzusu ilə onlar üçün əlverişli olan vaxtda istifadə etmək hüquqlarına da malikdirlər.

Həmçinin əmək vəzifələrini yerinə yetirərkən xəsarət alıb şikəst olmuş və bu səbəbdən əmək qabiliyyətini itirmiş I və II qrup əlillərin işləmədiyi müddət onların ümumi və fasiləsiz iş stajına daxil edilir.

Müəssisədə, idarədə və ya təşkilatda işçilərin sayı və ya ştatı ixtisar edilərkən, ixtisas dərəcəsi eyni olduqda, həmin müəssisədə, idarədə, təşkilatda əmək şikəstliyi almış və ya peşə xəstəliyi nəticəsində əlil olmuş işçilər işdə saxlanmaq üçün üstünlük hüququna malikdirlər. Habelə, vətənin müdafiəsi, azadlığı və ərazi bütövlüyü uğrunda hərbi əməliyyatlarda xəsarət (yaralanma, travma, kontuziya) almış və əlil olmuş işçilər attestasiya olunmaqdan azad olunurlar. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, müvafiq müəssisədə, idarədə və təşkilatda işəgötürənlərin öz təşəbbüsü ilə əlillərə müəyyən üstünlüklər verməsi halları da qanunla qadağan edilmir. Qanunvericiliyə görə, müəssisə, təşkilat müdiriyyətinin ixtiyarı var ki, əlill işçilərin səhhətindən asılı olaraq onların əmək normalarını azaltsın və əməyini artırılmış qiymətlərlə ödəsin".

Azərbaycanda əlillərin əmək hüquqları 2008-ci ildə qoşulduğu " Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında " Konvensiya (6) ilə də müdafiə olunur.

Həmin Konvensiyaya görə, iştirakçı dövlətlər əlillərin əmək hüququnu tanıyırlar. Həmçinin bu sənəd əlillərə münasibətdə ayrıseçkiliyi qadağan edir. Beynəlxalq qanunvericilikdə bərabər şərait və eyni dəyərli əməyə görə bərabər mükafatlandırılma, əlillərin əmək və həmkarlar təşkilatı ilə bağlı hüquqlarını digər şəxslərlə bərabər həyata keçirə bilməsinin təmin edilməsi, əlillərin dövlət sektorunda işə qəbul edilməsi kimi hüquqları xüsusi yer tutur.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar işçilərə müəyyən olunmuş standartlara uyğun təhlükəsiz əmək şəraiti yaradır və onların əmək qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, sağlamlığına vurulmuş ziyanı görə qanunvericiliyə uyğun məsuliyyət daşıyır, müalicə və reabilitasiya xərclərini ödəyirlər.

İşləməyən əlilliyi olan şəxslər xüsusi şərtlər daxilində işsizlik müavinəti alırlar. Çalışan əlilliyi olan şəxslərin məaşları isə adətən bu işsizlik müavinətinin miqdarına yaxın olur. Bu məqamda əlilliyi olan şəxslər çalışıb pul qazanmaqdan əvvəl, işsizlik müavinətini seçirlər. Bu da passiv kütlənin yaranmasına səbəb olur. Halbuki əlilliyi olan və işləyən şəxsə həm də əvvəlki işsizlik müavinəti verilsə, onların da məşğul olmaları üçün motivasiyaları artar.

Əlillərin əməyini tətbiq edən müəssisələr üçün üstünlüklər və güzəştlər

İşləyənlərin ümumi sayının azı **30 faizinin əlillərdən** ibarət olduğu müəssisələr, idarələr və təşkilatlar güzəştli maliyyələşdirmə və maddi-texniki təminat hüququna malikdirlər.

Əlillərin və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı **50 faizi əlillərdən** ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 faiz azaldılır.

Bu güzəştlərin alınması hüququ müəyyən edilərkən işçilərin orta siyahı sayına əvəzçilik, podrat müqavilələri və mülki-hüquqi xarakterli digər müqavilələr üzrə işləyən əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslər daxil edilmir.

Müəyyən çeşiddə məhsulların əlillərin ictimai təşkilatlarının müəssisələrində istehsal olunmasına müstəsna üstünlük verilir. Mülkiyyət növündən asılı olmayaraq başqa idarələrin, müəssisələrin, təşkilatların və kooperativlərin həmin məhsulları istehsal etməsinə icazə verilmir, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı əlillərin ictimai təşkilatlarının rəyini nəzərə alaraq belə məhsulların siyahısını müəyyənləşdirib təsdiq edir.

Əlilliyi olan şəxslərlə bağlı layihələr

Əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına çıxışının dəstəklənməsi və məşğulluğunun təminatı Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin öhdəliyindədir. Bu istiqamətdə nazirlik digər beynəlxalq və yerli qurumlarla əməkdaşlıq edərək müxtəlif layihələr həyata keçirməkdədir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) İnkişaf Proqramı ilə birlikdə "Əhalinin sosial cəhətdən həssas qrupları üçün inklüziv və layiqli iş yerlərinin yaradılması", BP və "British Council"la "Əlilliyi olan şəxslərin məşğulluq imkanlarının artırılmasına dəstək" (7), "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə dair 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Proqramı", "Azərbaycanda İnnovasiya və Məşğulluğun İnkişafı", "Əlilliyi olan insanların məşğulluq problemlərinin həlli ilə yoxsulluq riskinin azaldılması", "Sosial Müdafiənin İnkişafı" layihələrinin həyata keçirilməsinin başlıca məqsədi əlilliyi olan şəxslərin peşə bacarıqları qazanmalarına yardım etmə, inklüziv cəmiyyətin yaradılmasına dəstəkdən ibarətdir.

2018-ci ilin fevral ayında "BP" şirkəti və onun tərəfdaşları tərəfindən məşğulluq xidməti orqanlarında qeydiyyatda olan iş axtaran və işsiz şəxslər üçün "Əlilliyi olan Şəxslərin Məşğulluq Qabiliyyətlərinin Artırılması layihəsinin reallaşmasına başlanılmışdır.

Əsas məqsədi əlilliyi olan şəxslərə yeni bacarıqlar qazandırmaq olan layihədə 86 nəfərin sosial, kompüter, ingilis dili bacarıqlarının artırılması planlanmışdı. Ümumi dəyəri 400000 AZN-dən artıq olan layihənin sonunda 22 iştirakçı müxtəlif təşkilatlarda və ya özünüməşğulluq proqramı vasitəsilə işlə təmin olunub (buraya həmçinin proqramdan əvvəl işi olan şəxslər də daxildir). Səkkiz iştirakçı Bakının müxtəlif mehmanxanalarında təcrübə proqramlarında iştirak edib, 10 nəfərədək iştirakçı qısamüddətli distant (məsafədən) işlər və məşğulluq üzrə ilkin təkliflər alıb.

Bundan başqa qeyd etmək olar ki, 18 fevral 2021-ci ildə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, BMT-nin İnkişaf Proqramı və BMT-nin Əhali Fondu özəl sektor və dövlət şirkətlərinin nümayəndələri ilə birgə inklüziv əmək bazarının inkişafı, əlilliyi olan şəxslərin məşğulluq imkanlarının artırılması sahəsində növbəti addımları müzakirə edilmişdir. "Əlilliyi olan Şəxslərin Məşğulluğu: İşəgötürən Təcrübələri" adlı tədbir "Əlilliyi olan Qadınların və Dağlıq Qarabağ Müharibəsi Veteranlarının Hüquqlarının və Rifahının Təmin Edilməsi" layihəsi çərçivəsində təşkil edilib. (12). Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə icra edilən bu layihə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilib, BMT-nin İnkişaf Proqramı və BMT-nin Əhali Fondu tərəfindən həyata keçirilib.

Əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına çıxışı, onların səmərəli məşğulluğu özlərinin və ailələrinin rifahına və iqtisadi inkişaf proseslərinə töhfə vermələrinə imkan yaradır. "Əlilliyi olan Şəxslərin Məşğulluğu: İşəgötürən Təcrübələri" adlı tədbir "Əlilliyi olan Qadınların və Dağlıq Qarabağ Müharibəsi Veteranlarının Hüquqlarının və Rifahının Təmin Edilməsi" layihəsi bu kateqoriyalardan olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirilməklə, onların hüquqlarının daha dolğun şəkildə reallaşdırılmasında hökumətin səylərini dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Bu da həmin insanların təhsilə, karyera inkişafı xidmətlərinə və iş imkanlarına daha yaxşı çıxışına şərait yaratmaqla onların sosial müdafiəsinin və rifahının yaxşılaşdırılması işlərinə dəstəkdir. Layihə çərçivəsində hədəf qrupları üçün V-Lab - Virtual Bacarıqların İnkişafı və Təlimi Laboratoriyası da yaradılıb.

Sağlamlıq imkanları məhdud və həssas sosial qruplara aid şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası və sosial sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etmək məqsədilə yeni layihəyə - "Əlil sahibkarlara dəstək" layihəsinə start verilib (7). Layihəni Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyindəki Dövlət Məşğulluq Agentliyi və DOST Agentliyi, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA), "Azərsu" ASC, Bakı Mühəndislik Universiteti, "FORIELLA" MMC və "Əlil Sahibkarlar Təşkilatı" İB birgə həyata keçirmişdir. 3 dekabr 2021-ci ildə Beynəlxalq Əlilliyi olan Şəxslər günündə "Əlil sahibkarlara dəstək" layihəsi ictimaiyyətə təqdim olunub. Eyni zamanda Dövlət Məşğulluq Agentliyi, Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi, KOBİA, "Azərsu" ASC, Bakı Mühəndislik Universiteti, "FORIELLA" MMC və "Əlil Sahibkarlar Təşkilatı" İctimai Birliyi arasında "Əlil sahibkarlara dəstək" layihəsi üzrə əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu imzalanıb.

BEYNƏLXALQ VƏ YERLİ TƏCRÜBƏNİN MÜQAYİSƏSİ

Demoqrafik Göstəricilər

AZƏRBAYCAN	TÜRKİYƏ	ALMANİYA	QAZAXISTAN
Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sayı 620 minə yaxındır. Əlilliyi olan şəxslərin sadəcə 5%-i işləyir.	Ən azı bir əlilliyi olan (3 yaş və yuxarı) əhalinin xüsusi çəkisi 6,9% yəni, 4 milyon 876 min nəfər təşkil edir.	Ağır əlillərin ümumi əhali içərisindəki faizi 9,4% yəni, 7.829.264,51 nəfər təşkil edib.	Əlillərin ümumi sayında əmək qabiliyyətli əhalinin xüsusi çəkisi 60 faiz təşkil edir.

Kvota Sistemləri

AZƏRBAYCAN	TÜRKİYƏ	ALMANİYA	QAZAXISTAN
kvota müəssisələrdəki işçilərin orta siyahı sayının 5 faizindən çox olmamaq şərtinə müəyyən edilir: işçilərinin sayı 25-dən 50-dək olan müəssisələrdə işçilərin orta illik siyahı sayının 3 faizi (bir iş yerindən az olmamaqla) miqdarında; bu halda həmin iş yerlərindən biri əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslər üçün nəzərdə tutulur; işçilərinin sayı 50-dən 100-dək olan müəssisələrdə işçilərin orta illik siyahı sayının 4 faizi miqdarında (işçilərin orta illik siyahı sayının 2 faizi əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslər üçün nəzərdə tutulmaqla); işçilərinin sayı 100-dən çox olan müəssisələrdə işçilərin orta illik siyahı sayının 5 faizi miqdarında (işçilərin orta illik siyahı sayının 2,5 faizi əlillər və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslər üçün nəzərdə tutulmaqla).	50-dən çox işçisi olan iş yeri üçün əlil işçilər üçün kvota 3% təşkil edir. İşçilərin sayı 50-dən çox olan müəssisədə, məsələn, 1000 nəfərdən çox olan müəssisədə dərəcə eynidir. Bu halda 1000 nəfərlik müəssisədə 30 nəfər əlil işçi olmalıdır. Hesablama 51 kimi 3%-də kəsr olan nəticələrdə onluqlara görə aparılır. Məsələn, 51 işçisi olan bir iş yerində 1,53 əlil işçinin işə götürülməsi məcburidir. Belə kəsrli nəticələrdə növbəti tam adədə tamamlama metodundan istifadə edilir. Yəni 1.53 nəticəsi 2 ilə tamamlanır və müəssisə 2 əlil işçini işə götürməlidir. Hazırda Türkiyədə 3% əlil işçi kvotası tətbiq edilir. 100 nəfərlik müəssisədə minimum 3 əlil işləməlidir. Halbuki bu, qanunla nəzərdə tutulmuş təcrübədir. Bəzi iş yerlərində 3-dən çox əlilin işlədiyini müşahidə etmək olar.	20 və daha çox işçisi olan şirkətlərdə ağır əlilliyi olan işçilərin nisbəti işçi qüvvəsinin ən azı 5%-ni təşkil etməlidir. 40-dən az iş yeri olan şirkətdə işəgötürən ən azı bir ağır əlil işçini (və ya ona bərabər tutulan işçini) işə götürməlidir. Şirkətdə 40-60 iş yeri varsa, işəgötürən ən azı iki ağır əlilliyi olan şəxsi işə götürməlidir. Ağır əlil 50 və ya daha çox əlillik dərəcəsi kimi tanınan və ya əlillik dərəcəsi 30-50 arasında olan və tapmaqda çətinlik çəkdiyinə görə ağır əlillərlə bərabər rəftar edilməsinə xahiş edən şəxsdir. İş (= ağır əlil işçiyə bərabər). Bu kvota yerinə yetirilmədikdə, işəgötürən səlahiyyətli inzibati orqana (Inteqrasiya və ya Inklüziya agentliyi Integrationsamt və ya Inklusionsamt) aşağıdakı maliyyə kompensasiyasını ödəməlidir: Kvota 3 % < 5 % : Hər bir itkin mövqe üçün 125 avro Kvota 2 % < 3 % : hər bir itkin mövqe üçün 220 avro Kvota < 2 % : hər bir itkin mövqe üçün 320 avro	Kvota hər bir işəgötürənin işçi heyətinin faizi (2%-4%), ağır işlərdə və ya zərərli və ya təhlükəli şəraitdə işlərdə olan rollar nəzərə alınmadan müəyyən edilir. Əgər işəgötürən artıq əlilliyi olan şəxsləri işə götürürsə, onların məşğulluğu kvotaya hesablanır. Müəyyən işəgötürənlər üçün xüsusi regional kvotalar yerli icra hakimiyyəti orqanları ('Akimats') tərəfindən müəyyən edilir. Kvota yerinə yetirmək tələbi aşağıdakılara şamil edilmir: 50-dən az müddətli işçisi olan təşkilatlar; əlillərin ictimai birlikləri; əlilliyi olan şəxslərin sayı işçilərin orta illik sayının 20 faizindən çox olduğu təşkilatlar; və əmək qabiliyyətli əlillərin işsiz olmadığı yerlərdə təşkilatlar. (26)

Kvota Sistemləri

AZƏRBAYCAN	TÜRKİYƏ	ALMANIYA	QAZAXISTAN
<p>Fiziki şəxslərin gəlir vergisi hesablanarkən I və II qrup əlillərin (müharibə əlillərindən başqa), sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşnadək şəxslərin hər hansı maddədən işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 200 manat məbləğində azaldılır.</p> <p>1-ci və 2-ci qrup əlil olan işçilər üçün qısaltılmış iş vaxtının müddəti həftə ərzində 36 saatdan artıq olmamalıdır. Əlillərə verilən əmək məzuniyyətinin müddəti ən azı 42 təqvim günü müəyyən edilib. Əlillər əmək müqaviləsinin bağlandığı vaxt nəzərə alınmadan işin birinci ili üçün əmək məzuniyyətindən istifadə etmək, əmək məzuniyyətindən arzusu ilə onlar üçün əlverişli olan vaxtda istifadə etmək hüquqlarına da malikdirlər. Həmçinin əmək vəzifələrini yerinə yetirərkən xəsəret alıb şikəst olmuş və bu səbəbdən əmək qabiliyyətini itirmiş I və II qrup əlillərin işləmədiyi müddət onların ümumi və fasiləsiz iş stajına daxil edilir.</p> <p>Müəssisədə, idarədə və ya təşkilatda işçilərin sayı və ya ştatı ixtisar edilərkən, ixtisas dərəcəsi eyni olduqda, həmin müəssisədə, idarədə, təşkilatda əmək şikəstliyi almış və ya peşə xəstəliyi nəticəsində əlil olmuş işçilər işdə saxlanmaq üçün üstünlük hüququna malikdirlər.</p>	<p>“Özəl Tüketim Vergisi”ndən azad olunmaqla avtomobil almaq imkanı, Əlil işçilərə vergi yardımı, Əlilliyi olan işçilərə erkən təqaüd, Həftədə 45 saat iş vaxtı. Onlar gündə 11 saat və çox işlə təmin oluna bilməzlər. Əlil işçiləri işəgötürən özəl sektorlara həvəsləndirilmələri edilir.</p>	<p>İşəgötürən işdən çıxarılmazdan əvvəl inteqrasiya bürosunun razılığını alana qədər, əlilliyi olan işçilər işdən çıxarılmazdan (xitam verməkdən) qorunur. Yerli İnteqrasiya Ofisi məşğulluğun davam etdirilməsini təmin edə biləcək bütün növ yardımları yoxlayır. Hərəkət qabiliyyətini artırmaq üçün əlilliyi olan işçilər şəxsi motorlu nəqliyyat vasitələri əldə etmək üçün müavinətlər və ya vergi endirimləri, avtomobil hovuzlarından istifadə edildikdə xərclərin geri qaytarılması və ya ictimai nəqliyyata pulsuz giriş əldə edə bilərlər. Ağır əlilliyi olan hər bir işçinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada ildə beş iş günü müddətində əlavə məzuniyyət hüququ vardır (nətamam iş vaxtı ilə nisbətə).</p> <p>İş şəraiti İş sahəsi ağır əlil işçinin xüsusi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır (məsələn, iş yerinə giriş; xüsusi stullar).</p> <p>Bundan əlavə, işçinin əlavə iş vaxtından azad edilməsini tələb etmək imkanı var.</p> <p>İşdən çıxarılmazdan əvvəl işəgötürən xüsusi müdafiə</p> <p>Ağır əlil işçi və ya eyni statusa malik işçi, ən azı altı ay stajı olduqda, işdən çıxarılmazdan əvvəl işəgötürən bu tədbirin əlilliklə bağlı olmadığını təsdiq edəcək administrasiyadan (Integrationsamt və ya Inklusionsamt) icazə almalıdır.</p>	<p>Həftədə 36 saatdan çox işləmək tələb olunmamalıdır və illik ödənişli məzuniyyətdən azı altı gün əlavə etmək. 1-ci qrupda olan işçilər "məcmu vaxt qeydi" ilə rollara cəlb edilməməlidirlər, başqa sözlə, hər gün neçə saat işlədiyini hesablamaq əvəzinə, məsələn, bir aylıq istinad müddəti istifadə edilə bilər, vaxt tələbləri yalnız bütövlükdə ay ərzində yerinə yetirilməlidir. Peşə patologiyası ekspert komissiyasının rəyi əsasında bu qadağan edilmədikdə, bu vəzifələrə 2-ci və 3-cü qrup işçiləri cəlb edilə bilər.</p>

Araşdırma aparılan zaman Azərbaycanda əlillərin əmək bazarında yer alması və fəaliyyəti üçün ümdə qanunların yer aldığı hüquqi mənbənin kifayət qədər əhatəli olduğu müəyyən edildi. Ancaq bununla yanaşı digər ölkələrdə (Almaniya, Qazaxıstan, Türkiyə) əlilliyi olan şəxslərlə bağlı geniş məlumatlar və xüsusilə platforma (sayt) olduğu halda, Azərbaycanda bununla əlaqədar hər hansı mərkəzləşmiş platformanın olmaması və mənbələrə əlçatanlığın olmaması bu sahənin tədqiq edilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Aparılan araşdırma və müşahidələr və beynəlxalq təcrübənin müqayisəli kontekstində aşağıdakı təkliflərin nəzərə alınması sosial dövlət modeli quruculuğu yolunda faydalı olardı.

Belə ki, əlil şəxslər haqda əlçatan, açıq məlumatların yerləşdirildiyi onlayn platforma məqsədəuyğun olardı. Burada əlil şəxsləri əhatə edən qanunvericiliklə bağlı ümumi məlumatlar (demoqrafik, sosial, iqtisadi və s.), ölkədə onlara göstərilən xidmət sahələri haqda, həyata keçirilən layihələr haqqında məlumatlar və s. qeyd oluna bilər. Buna misal olaraq Türkiyəni əhatə edən www.engelli.com saytını göstərmək olar. Müəyyən qrup əlilləri işə gətirib aparmaq üçün servis fəaliyyət göstərə bilər. İşəgötürən mərkəzləşmiş metro stansiyası seçə bilər və ordan müəssisəyə fəaliyyət göstərən əlil şəxslərin işə gətirilməsini təmin edə bilər.

Həmçinin, aparılan müşahidələrə əsasən, əmək qabiliyyətsiz sözünü **“nisbi əmək qabiliyyətli və ya oturaq kabinet şəraitində işləyə bilən”** sözləri ilə ifadə olunması da arzuolunandır.

Qanunla müəyyən edilən əlillik qrupları 3 cürdür və ümumidir. Qruplar artırıla, konkretləşə və daha da spesifikləşə bilər.

Əlilliyi olan şəxslərin əmək şəraiti ilə əlaqədar qanunun “işəgötürənlər əlilliyi olan şəxsləri sağlam, təhlükəsiz və bu Qanunun 11-ci maddəsində göstərilən Fərdi Reabilitasiya Programına uyğun əmək şəraiti ilə təmin edir, əmək qabiliyyətinin bərpa olunması, iş yerində əlilliyin qarşısının alınması üçün tədbirlər həyata keçirilməsini” təmin edir. **Bu prosesə nəzarətin həyata keçirilməsi və hesabatlılığının təmin edilməsi məqsədəuyğun olardı.**

Əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarında yeri, inteqrasiyası üçün uyğun iş yeri təklif edən **sayt yaradılrsa**, yaxşı olar. Həmçinin oturaq, telefon arxası işlərə əlillərin cəlb edilməsi onların iş imkanlarını artırır. ƏMAS və ya e-sosial.az sistemində yalnız işəgötürən əlilliyi olan şəxslərin tələblərinə (peşə və s.) uyğun iş elanı olduqda həmin əlilliyi olan şəxslərə işə dair bildiriş gəlməsi daha çox müsbət nəticə verə bilər.

Paytaxtda yerləşən əlilliyi olan şəxslər üçün peşə və əmək reabilitasiya mərkəzləri nümunəsində **regionlarda** da əlil şəxslərə dəstək olan peşə və reabilitasiya mərkəzləri yaradılması arzu edilir.

Əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına inteqrasiyasını təşviq etmək, əmək bazarına çıxış imkanlarını artırmaq üçün işəgötürənlərin qanuna əsasən müəyyən edilmiş **kvotaya əməl olunub-olunmamasını yoxlamaq** məqsədilə nəzarət sistemi və hesabatlılığının həyata keçirilməsi.

Türkiyədə əlillərin iş qabiliyyəti nisbətini artırmaq üçün bəzi qurum və təşkilatlar tərəfindən müxtəlif araşdırmalar aparılır, əlilləri və keçmiş məhkumları işə gətirməyən işəgötürənlərdən alınan inzibati cərimələr fondundan; əlillərin öz biznesini qurması, əlillərə iş tapmağa imkan verəcək texnologiyalara dəstək; əlillərin işə yerləşdirilməsi, onların işə və iş yerinə uyğunlaşmasının təmin edilməsi; əlillərin məşğulluq imkanlarını artıran peşə hazırlığına yönəlmiş layihələrə dəstək verilir. Təqdim olunan Türkiyə nümunəsinin Azərbaycanda tətbiq olunması əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına inteqrasiyasına müsbət tövhiyələr verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı**Qanunverici baza**

1. "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2018 tarixli Qanunu [https://e-qanun.az/framework/ maddə 21 ,22](https://e-qanun.az/framework/maddə%20%22)
2. Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən olunması meyarlarına dair Əsasnamə, <http://www.e-qanun.az/framework/31771>
3. Əlillərin sosial müdafiəsi haqqında 11.04.1997 tarixli, 258-IQD nörməli Azərbaycan Respublikası Qanunu, http://e-qanun.az/alpdata/framework/data/7/f_7652.htm
4. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında 31.05.2018-ci il tarixli, 1153-VQ nömrəli Azərbaycan Respublikası Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/39591>
5. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və iş düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası"nın və "Kvota şamil edilməyən müəssisələrin Siyahısı <https://e-qanun.az/framework/11456>
6. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyaya qoşulmaq barəsində 686-IIIQ nömrəli, 02.10.2008 Azərbaycan Respublikası Qanunu <https://e-qanun.az/framework/15641>

Dövlət qurumları

7. "Əlil sahibkarlara dəstək" layihəsinə başlandı, Dövlət Məşğulluq Agentliyinin rəsmi saytı, 03.12.2021. <https://dma.gov.az/media/xeberler/elil-sahibkarlara-destek?hl=az>
8. <https://dma.gov.az/media/xeberler/elil-sahibkarlara-destek>
9. Şəxslərin kvota yerləri üzrə işlə təmin edilməsi, DOST Agentliyi Publik Hüquqi Şəxsinin rəsmi saytı. <https://dost.gov.az/services/employment/?kt=7>
10. Əlilliyin müəyyən edilməsi, DOST Agentliyinin rəsmi saytı. <https://dost.gov.az/services/disability/?kt=14>
11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı. <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>

Beynəlxalq qurumların hesabatları

12. United Nations <https://azerbaijan.un.org/az/112393-%C9%99lilliyi-olan-%C5%9F%C9%99xsl%C9%99rin-m%C9%99%C5%9F%C4%9Fulluq-imkanlar%C4%B1n%C4%B1n-art%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-%C3%BC%C3%A7%C3%BCn-birg%C9%99-i%C5%9F%C9%99r-g%C3%B6r%C3%BCl%C3%BCr>
13. Worldbank <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
14. Council of Europe <https://www.coe.int/az/web/compass/disability-and-disablism>

Beynəlxalq qurumların hesabatları

15. Engelli çalışanlar üçün iş sağlığı və güvenliyi rehberi (2016) https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/isgb_ded7e.pdf
16. Özel sektörde çalışan engellilerin hakları nelerdir? (2023) Özel Sektörde Çalışan Engellilerin Hakları | Multinet Up

17. Türkiye nüfusunun 1.4%'ü engelli <http://arsiv.ntv.com.tr/news/151819.asp>
18. <https://aile.gov.tr/eyhgm/haberler/engelli-bireyler-icin-hizmetlerin-gelistirilmesi-projesi-tamamland/>
19. Əlil işçilərin hüquqları nədən ibarət olur? - Engelli.com
20. Engelli çalışanlar için iş sağlığı ve güvenliği rehberi (2016)
21. Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi (ktu.edu.tr)

Alman və ingilis dilində mənbələr

22. Germany Population (LIVE), <https://www.worldometers.info/world-population/germany-population/>
23. Statistisches Bundesamt (Destatis) | 2023, https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Health/_Graphic/_Interactive/disabled-people-by-age.html
24. Disabled employees and obligations of the German employer, <https://www.qivive.com/en/knowledge/publications/disabled-employees-and-obligations-german-employer>
25. DisabilityIN, <https://disabilityin.org/country/germany/>
26. Rules for employing disabled people in Kazakhstan (2017), <https://iuslaboris.com/insights/rules-for-employing-disabled-people-in-kazakhstan/>
27. Employment of disabled persons in Kazakhstan: opportunities of social entrepreneurship (2022), <file:///C:/Users/user/Downloads/employment-of-disabled-persons-in-kazakhstan-opportunities-of-social-entrepreneurship.pdf>

Nurlan ƏZİZLİ

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin 4 sayılı Bakı DOST Mərkəzinin mütəxəssisi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

e-poçt: nurlanezizli97@gmail.com

Əhməd HƏSƏNOV

Bakı Dövlət Universitetinin Coğrafiya fakültəsinin
Geodeziya və Kartoqrafiya kafedrasının müəllimi

e-poçt: ahm1957@rambler.ru

SOSIAL TƏMINAT SAHƏSİNDƏ COĞRAFİ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN (CİS) TƏTBİQİ

Xülasə

Sosial təminat sahələrinin mənzərəsi davamlı olaraq inkişaf etməklə yanaşı icmaların və fərdlərin çoxşaxəli ehtiyaclarını ödəmək üçün yenilikçi yanaşmalar tələb edir. Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS) sosial təminat təcrübəsinin keyfiyyətini artırmaq üçün məkan məlumatlarının təhlilindən istifadə edərək bu sahədə güclü bir alət kimi ortaya çıxa bilər. Bu məqalə CİS-in sosial təminat sahələrinə daxil edilməsində rast gəlinən tətbiqlər, üstünlüklər və çətinliklərdən bəhs edir. Eləcə də, sosial təminat təcrübəsi sahəsində Coğrafi İnformasiya Sistemlərinin (CİS) inteqrasiyası və istifadəsini araşdırmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: *sosial təminat, CİS, sosial xidmət, real-məkan, SİS*

Nurlan AZİZLİ

Specialist of Baku DOST Center No. 4 of Agency for Sustainable and Operative Social Provision, PhD Candidate of Baku State University

e-mail: nurlanezizli97@gmail.com

Ahmed HASANOV

Teacher of the Department of Geodesy and Cartography
of Faculty of Geography of Baku State University

e-mail: ahm1957@rambler.ru

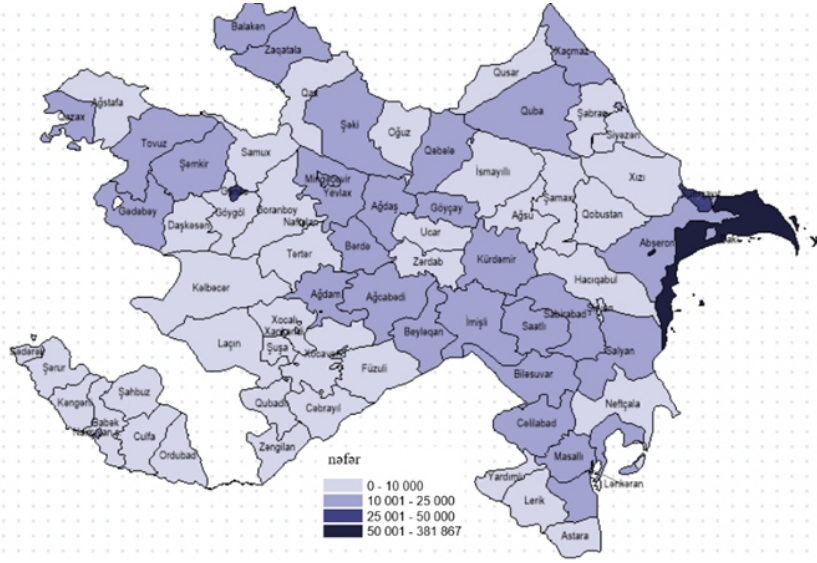
APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS (GIS) IN THE FIELD OF SOCIAL SECURITY

Summary

The landscape of social security fields is constantly evolving and requires innovative approaches to meet the multifaceted needs of communities and individuals. Geographic Information Systems (GIS) can emerge as a powerful tool in this area, using spatial data analysis to improve the quality of social security experience. This article discusses the applications, advantages, and challenges encountered in incorporating GIS into social security fields. It also aims to explore the integration and use of Geographic Information Systems (GIS) in the field of social security practice.

Keywords: *social security, GIS, social service, real-space, SIS*

CİS tətbiqli sosial xidmətlərin istifadəsi yeni olsa da, onların xəritələşdirilməsi XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. "Hull-House Maps and Papers"-in ortaq yazarı olan sosial xidmət mütəxəssisi və aktivist Ceyn Adamsın ilk xəritələşdirmə səyləri diqqətəlayiqdir. 1895-ci ildə yayımlanan bu məqalə Çikaqodakı bir sosial xidmət müəssisəsi olan "Hull Haus"-un ətrafında yaşayan qaçqın qrupların demografik vəziyyətini göstərən xəritələrdən ibarət idi. C. Adamsın bu çalışması həm CİS-in, həm də xəritələmənin sosial xidmət və demografik vəziyyətlərin təhlili üçün mühüm vasitə olduğunu ortaya çıxardı. CİS texnoloji vasitə kimi, sosial təminat sahələrinin səmərəliliyini və effektivliyini artırmaq üçün böyük potensial imkanlar təklif edir. Məkan məlumatlarının təhlilini sosial təminat metodologiyaları ilə birləşdirən CİS, icma ehtiyacları, resurs bölgüsü, risklərin qiymətləndirilməsi və proaktiv planlaşdırmanın hərtərəfli başa düşülməsinə kömək edir. Bu məqalə ilə müxtəlif sosial kontekstlərdə məqsədyönlü məlumatlara əsaslanan prosesləri asanlaşdırmaq üçün sosial işçilərə səlahiyyət verməkdə CİS-in əsas rolunu izah etmək olar. Hazırda texnologiyanın təqdim etdiyi imkanlar sosial təminatın effektiv şəkildə təmin edilməsində və sosial təminata, eləcə də, sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslərə əlçatan olması istiqamətində böyük işlər görməkdədir. Bu nöqtədə Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS) sosial iş təcrübələrini asanlaşdırmaq üçün böyük diapazonda xidmətlər, daha doğrusu CİS məkana əsaslanan məlumatların toplanması, saxlanması, təhlili və vizuallaşdırılması üçün bir çox imkanlar təklif edir.

Şəkil 1. 2023-cü ilin əvvəlinə ölkənin inzibati ərazi vahidləri üzrə pensiyaçıların sayı

Şəkil 1.-də 2023-cü ilin əvvəlində inzibati ərazi vahidləri üzrə statistik məlumatlara əsaslanan dinamik, dəyişə bilən xəritə göstərilmişdir. Bu xəritə nümunəsi CİS kontekstində sosial təminat üzrə statistik məlumatları baza olaraq ArgCİS proqram təminatının köməyi ilə hazırlanmışdır. Xəritə təyinatına görə elmi-tədqiqat, təbii və ictimai mühit əlamətinə görə isə ictimai sosial-iqtisadi xəritələr qrupundan əhali xəritələri altqrupuna aid edilə bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən sosial xidmətə aid olan bir sıra məsələləri xarakterizə edən müxtəlif təyinatlı xəritə, eləcə də, xəritə modellər hazırlamaq mümkündür.

Sosial işdə CİS-in tətbiqi: CİS məkan məlumatlarından istifadə etməklə sosial məsələlərin həllinə çoxşaxəli yanaşma təqdim edir. Birincisi, sosial iş mütəxəssislərinə icma ehtiyaclarına uyğun mövcud resursları müəyyən etmək, xəritələşdirmək və optimallaşdırmaq imkanı verməklə resursların səmərəli idarə edilməsini asanlaşdırır. Bundan əlavə, CİS risklərin qiymətləndirilməsində, sui-istifadə, yoxsulluq və ya qeyri-adekvat səhiyyə xidmətinə çıxış kimi müxtəlif sosial problemlərə həssas olan ərazilərin və ya əhəlinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir.

CİS xidmətlərin müəyyənləşdirilməsini və planlamasını dəstəkləyir, müəyyən coğrafi bölgələrdə aşkar edilmiş ehtiyaclar əsasında sosial xidmətlərin bölüşdürülməsini optimallaşdırır. Resursların idarə edilməsi baxımından CİS sosial xidmət mütəxəssislərinə ehtiyacı olanların yerini müəyyən etmək və mövcud resursları (mənzil imkanları, səhiyyə xidmətləri, təhsil imkanları, sosial psixoloji və hüquqi yardım, reabilitasiya, məşğulluq məsələləri və peşəyönümlü istiqamətlər və s.) daha effektiv idarə etmək imkanı təklif edir. İkincisi, CİS risklərin qiymətləndirilməsi proseslərində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, coğrafi məlumatların təhlili uşaqlara qarşı zorakılıq və ya laqeydlik riski olan ailələrin yaşadığı əraziləri müəyyən etmək və bu ailələrə prioritet olaraq kömək əli uzatmaq üçün çox faydalı ola bilər. Üçüncüsü, CİS, həmçinin xidmətlərin müəyyən edilməsi və planlaşdırma mərhələlərində böyük rol oynayır. CİS müəyyən bir ərazidə yaşayan yaşlı və ahıl şəxslərin yayğı ehtiyaclarını müəyyən etmək və bu ehtiyaclara uyğun xidmətləri planlaşdırmaq üçün istifadə edilə və bu yolla sosial xidmətlər daha effektiv şəkildə bölüşdürülə və ya paylanıla bilər. Həmçinin fəvqəladə hallarda CİS sürətli cavab və baş verən hadisə kimi məsələlərin həllinə işıq tutmaq üçün mühüm alət kimi çıxış edə bilər. Fəlakət vəziyyətlərində coğrafi məlumatların təhlili, yardımın harada və nə vaxt lazım olduğunu tez müəyyənləşdirir, beləliklə, təcili yardımın göstərilməsi daha effektiv şəkildə əhali ilə əlaqələndirilir. Nəhayət, CİS həm də ictimaiyyətin iştirakı və məlumatlılığında mühüm rol oynayır. İctimai xəritələr və ya platformalar vasitəsilə müəyyən ərazidə resurslara və ya xidmətlərə çıxışın artırılması və icma üzvlərinin sosial xidmətlərdə daha çox iştirakı təşviq edilə bilər. Bildiyimiz kimi kartoqrafik məhsul olan xəritə məlumat bazası sosial təminat olan sosial xidmət xəritələrini də özündə ehtiva edir. Sosial təminat sahəsindəki praktikada CİS-in effektivliyi ən yaxşı şəkildə empirik hallarla təsvir olunur. Məsələn, fəlakətin idarə edilməsində CİS təsirə məruz qalmış ərazilərin və təbii fəlakətə məruz qalmış əhalinin xəritəsini çəkmək və fəvqəladə yardım sayələrini səmərəli şəkildə əlaqələndirməklə prosesin tezliyini asanlaşdırıla bilər.

Çətinliklər və etik mülahizələr: Elmi məqalələrdən əldə edilən fikirləri özündə cəmləşdirən bu seqment sosial təminat sahəsində CİS-dən istifadəyə xas olan çətinlikləri və etik dilemmaları araşdırır. O, məlumatların məxfiliyi, məlumatların toplanmasında qərəzlilik və CİS texnologiyasından istifadənin etik nəticələri ilə bağlı narahatlıqları əhatə edir. Bununla belə, unutmamaq olmasın ki, bu texnologiyalardan istifadə edərkən etika, məxfilik və təhlükəsizlik məsələləri nəzərə alınmalıdır. Sosial xidmətlərdə CİS-dən istifadə edərkən məlumatların təhlükəsizliyi və məxfiliyin qorunması prioritet olmalıdır.

Sosial təminatda CİS-in üstünlükləri:

- 1. Təkmilləşdirilmiş resurs bölgüsü:** CİS dəqiq resurs xəritələşdirilməsinə imkan verir, sosial işçilərə məkan olaraq müəyyən edilmiş ehtiyaclar əsasında resursların effektiv şəkildə bölüşdürülməsinə kömək edir (Smith 2020). Bu məqsədyönlü yanaşma ehtiyacı olan fərdlər və icmalar üçün xidmət əlçatanlığını artırır.
- 2. Dayanıqlı qərar qəbul etmə:** CİS-dən istifadə sosial xidmət, eləcə də, sosial təminat məsələlərində verilənlər əsasında qərar qəbul etməyə imkan verir. Tədqiqatçı Johnson və Garciaya (2019) görə, CİS əsaslı təhlillər, dəyərli fikirlər təqdim edir və sosial işçilərə sosial təminatın planlaşdırılması üçün məlumatlı strategiyaların formalaşdırılmasında kömək edir.
- 3. Operativ xidmət:** CİS optimallaşdırması vasitəsilə xidmətlərin strateji yerləşdirilməsi xidmətin operativ effektivliyini artırır (3;4). CİS-ə əsaslanan planlaşdırma xidmət boşluqlarının aradan qaldırılmasında və xidmətlərin ədalətli paylanmasının təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Burada DOST Agentliyinin vətəndaşlara göstərdiyi xidmətləri misal göstərmək olar. DOST Agentliyi Azərbaycan Respublikası əhalisinin dövlət tərəfindən təklif edilən sosial təminat və sosial müdafiə xidmətlərinə müasir, operativ və əslində CİS-ə əsaslanan elektron xidmətləri "bir pəncərə" prinsipi ilə təklif edir.

Sosial təminatda CİS-in çatışmazlıqları:

1. Texniki ekspertiza və təlim: CİS alətlərinin effektiv istifadəsi xüsusi texniki bilik tələb edir (3). Sosial işçilər, eləcə də, sosial xidmətçilər bu texniki bacarıqları əldə etmək və tətbiq etməkdə çətinliklərlə üzləşə bilər və bu da CİS-in geniş tətbiqinə mane ola bilər.

2. Məlumat məxfiliyi və etik narahatlıqlar: Məlumatların məxfiliyi ilə bağlı etik dilemmalar CİS-dən istifadə zamanı kritik mülahizələrdir (3). Vətəndaş məlumatlarının düzgün istifadəsi və məxfiliyin qorunması CİS daxilində də mövcud qanunvericiliyə əsasən tənzimlənməlidir.

3. Resurs məhdudiyyətləri və xərclər: CİS sistemlərinin tətbiqi və saxlanması əhəmiyyətli maliyyə investisiyaları tələb edir. Sosial təminat təşkilatları daxilində məhdud resurslar və büdcə məhdudiyyətləri CİS texnologiyalarının əldə edilməsi və tətbiqinə mane ola bilər.

Əldə edilən nəticələr nəzərdən keçirilən ədəbiyyatdan əldə edilən əsas fikirləri sintez edir. Tətbiq olunan proses müxtəlif təcrübə şəraitlərində etik mürəkkəbliyi və məhdudiyyətləri nəzərə alaraq balanslaşdırılmış yanaşmanın zəruriliyini qəbul etməklə yanaşı, sosial xidmət məsələlərində inqilabi dəyişikliklər etməkdə CİS-in potensialını vurğulayır. Qeyd olunanları nəzərə alaraq bu məqalə sosial təminat məsələləri və CİS-in təklif etdiyi funksionallıqdan ibarət geniş və real-məkan məlumatlarını özündə ehtiva edən, istifadəçilərin rahat istifadə edə biləcəyi vahid platformanın hazırlanması üçün işıq tuta bilər. Buna CİS-in altproqramı kimi yanaşaraq Vahid Sosial İnformasiya Sistemini (VSİS) yaradılması prioritet məsələ olaraq işlənə bilər. Əlavə olaraq, CİS istifadə etdiyi proqram təminatlarında qeyd olunan məlumatların inteqrasiya edilməsini asanlaşdırmaq və əlavə olunan məlumatların emalında proqram təminatının imkanlarının genişləndirilməsi üçün riyazi modelin hazırlanması da mühüm vəzifə olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Amin İ., (2011), Coğrafi İnformasiya Sistemləri – Bakı, Müəllim nəşriyyatı
- 2.** Bayramov R.V. Xəritəçilik və coğrafi informasiya sistemləri, Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin BDU-filialının əsərləri, II cild, Bakı, 2009, s.40-47
- 3.** Thomas P. Felke (2006), Geographic Information Systems: potensial uses in social work education and practice. *Journal of Evidence-Based Social Work Practice*, 3(3/4), 103-113
- 4.** Susan A. Knight (2016), *Social Services Software: Integrating GIS Software With Social Work Practice*
- 5.** Yılmaz B. (2020), Sosial Hizmet Uygulamalarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (3), 1352-1369
- 6.** The International Social Security Association (ISSA) (Beynəlxalq Sosial Müdafiə Asosiyasiyası) rəsmi saytı. <https://www.issa.int/node/170552>
- 7.** Amy Hillier (2007) WHY SOCIAL WORK NEEDS MAPPING, *Journal of Social Work Education*, 43:2, 205-222, DOI: 10.5175/JSWE.2007.200500524 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.5175/JSWE.2007.200500524>
- 8.** Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı. <https://www.stat.gov.az/>

Aysun HƏSƏNOVA

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin
Övladlığa götürmə və alternativ qayğı siyasəti şöbəsinin,
Övladlığa götürmə məsələləri sektorunun aparıcı məsləhətçisi
e-poçt: aysun.hasanova@sosial.gov.az

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Xülasə

Materialda valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi üçün yaradılmış sistemin təhlilinə, eləcə də övladlığa götürmə prosedurlarının elektronlaşması, təkmilləşdirilməsi və əlçatanlıq, obyektivlik, uşaqların mənafeyinin üstünlüyü prinsipləri üzrə həyata keçirilməsi məqsədilə qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərin təhlilinə yer verilmişdir. Habelə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailə mühitində böyüməsini təmin etmək, onların valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələrə düşməsinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilmiş tədbirlərdən, eyni zamanda alternativ qayğı forması kimi himayədar ailə institutunun yaradılmasından bəhs ediləcəkdir.

Açar sözlər: *Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, alternativ qayğı, himayədar ailə, övladlığa götürmə, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi sistemi.*

Aysun HASANOVA

Leading consultant of the Adoption unit of Adoption and alternative care policy department of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Azerbaijan
e-mail: aysun.hasanova@sosial.gov.az

ORGANIZATION OF STATE SERVICES IN THE FIELD OF PROTECTION OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Summary

The material includes an analysis of the system created to protect the rights and interests of children deprived of parental care, as well as an analysis of the changes made to the legislation for the purpose of electronicization and improvement of adoption procedures and their implementation according to the principles of accessibility, objectivity, and the priority of children's interests. In addition, the measures implemented to ensure the growth of children deprived of parental care in a family environment, to prevent them from entering institutions for children who have lost their parents and deprived of parental care, as well as the creation of a foster family institution as an alternative form of care will be discussed.

Keywords: *Children deprived of parental care, alternative care, foster family, adoption, institutions for children without parental care, system on protection of rights and interests of children deprived of parental care.*

Uşaq siyasəti Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin tərkib hissəsindən biri kimi çıxış edir. Uşaqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, onların qayğı ilə əhatə olunması, yüksək mənəvi və sağlam sosial mühitdə böyüməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması Azərbaycan Respublikasının dövlət uşaq siyasətinin prioritet istiqamətlərini təşkil edir. Xüsusilə valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara dövlət qayğısının artırılması, uşaq baxımsızlığı və bu kimi digər məsələlər uşaq problemləri sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini təşkil edir. Buna misal olaraq, Azərbaycan Respublikası 1992-ci il 21 iyul tarixində BMT-nin "Uşaq hüquqlarına dair" konvensiyasına, həmçinin sonradan həmin konvensiyanın müvafiq protokollarına, "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Haaqa konvensiyasına qoşulmuşdur (1).

Belə ki, hazırda aktual məsələlərdən biri kimi valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması, eləcə də onların ailə mühitində tərbiyə edilməsinin təmin edilməsi və bu sahədə xidmətlərin elektronlaşması çıxış edir. "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar dedikdə valideynləri vəfat edən, valideynləri məlum olmayan, valideynlik hüquqlarından məhrum edilən, valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan, xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış hesab edilən, ölmüş elan edilən, cəzaçəkmə müəssisələrində cəzasını çəkən, uşaqlarının tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsindən imtina edən, uşaqlarını uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina edən, bir valideyni vəfat etmiş və o biri valideyni orqanizmin funksiyalarının 61-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxs olan, qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada digər hallarda valideyn himayəsindən məhrum hesab edilən 18 yaşınadək şəxslər nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 116-cı maddəsinə əsasən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsi dedikdə onların qayyumluğa (himayəyə), himayədar ailəyə, övladlığa verilməsi və valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələrə yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr sistemində belə uşaqların saxlanıldığı, təhsil və ya tərbiyə aldığı təhsil müəssisələri, ailə tipli uşaq evləri, sosial xidmət müəssisələri (uşaq evləri, 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər üçün internatlar, sosial-reabilitasiya yardım mərkəzləri, sosial sığınacaqlar), səhiyyə sistemi müəssisələri və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yaradılan digər dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri daxildir (2).

"Uşaq hüquqları" haqqında Konvensiyanın preambulasında "uşağın şəxsiyyətinin tam və ahəngdar inkişafı üçün onun ailə mühitində, səadət, məhəbbət və anlaşma şəraitində böyüməsinin vacibliyi təsdiq" edilir. Bu isə uşaq üçün ailə mühitində verilən əhəmiyyətə dəlalət edir. Bu baxımdan uşağın mənafeyinə uyğun gəlidiyi təqdirdə onun ilk növbədə öz ailəsində tərbiyə edilməsi və ona qayğı göstərilməsinə üstünlük verilməlidir. Eləcə də, "Uşaq hüquqları" haqqında Konvensiyanın 20.1-ci maddəsinə əsasən, "öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan və ya özünün ən yaxşı mənafeyi üçün belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və kömək almaq hüququna malikdir". Bundan əlavə, həmin Konvensiyanın 20.3-cü maddəsinə əsasən, uşağa qulluq uşağın himayədar ailəyə, habelə övladlığa götürülməsindən, lazım gəldikdə isə uşaqlara qulluq üzrə müvafiq müəssisəyə yerləşdirilməsindən ibarət ola bilər. "Uşaq hüquqları" haqqında Konvensiya uşağa qayğı göstərilməsində alternativ qayğı metodlarını irəli çəkir və uşağın xüsusi müəssisələrə verilməsini ən son metod kimi qiymətləndirir. Bu məqsədlə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquq və mənafeyini qorumaq və bu sahədə mövcud olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən müvafiq qanunvericilik aktlarına köklü dəyişikliklər edilmişdir. Materialın növbəti hissəsində valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müdafiəsi və onların yerləşdirilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin təhlilinə yer verilmişdir (3).

“Övladlığagötürmə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 10 dekabr tarixli 393 nömrəli və “Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 15 fevral tarixli 1599 nömrəli fərmanlarının qəbul edilməsi valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hüquqlarının müdafiəsi, övladlığa götürmə mexanizminin inkişaf etdirilməsi, ölkəmizdə “himayədar ailə” institutunun təsis edilməsi istiqamətində mühüm addımlardan biri hesab edilə bilər (4).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 10 dekabr tarixli 393 nömrəli Fərmanı ilə övladlığa götürmə sahəsində Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə həvalə edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində təkmil övladlığa götürmə mexanizmi yaradılmış, prosesin elektron qaydada, uşaqların üstün mənafevi rəhbər tutulmaqla həyata keçirilməsi təmin edilmiş, vətəndaş-məmur təması minimuma endirilmişdir.

Əvvəlki dövrlərdə övladlığagötürmə ilə bağlı səlahiyyətlər müxtəlif qurumlar (Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi, Elm və Təhsil Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi) tərəfindən həyata keçirilir, bu sahədə vahid və elektron uçot aparılır, övladlığagötürmə prosesində sosial iş komponenti tətbiq olunmurdu. Hazırda isə övladlığagötürmə sahəsindəki səlahiyyətlər vahid qurum kimi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir, bu sahədə prosesin və uçotun elektron şəkildə həyata keçirilməsi təmin edilir, sosial iş komponenti geniş şəkildə proses boyu tətbiq edilir.

Habelə əvvəllər övladlığa götürmə övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçotu və işin məhkəmədə baxılması yolu ilə tənzimlənirdi. Hazırda isə 2019-cu ildə edilmiş dəyişikliklərdən olan Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin “Övladlığa götürmə” adlı 19-cu fəslinin 118.1-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürmə 3 mərhələdə həyata keçirilir: övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçota alınması, övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi, övladlığa götürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsi. Övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslərin vahid informasiya bazasını yaratmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi informasiya sistemi üzərindən dövlət orqanlarının (qurumlarının) apardığı elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) istifadə etməklə onların vahid uçotunu elektron formada aparır. Övladlığa götürmək istəyən şəxslər müvafiq notariusda ərizə doldurmaqla, onların notarial qaydada təsdiq edilən ərizəsi Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin “Elektron notariat” informasiya sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin “Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, himayədar ailə və övladlığagötürmə” altsisteminə ötürüldükdən sonra övladlığa götürmək istəyən şəxslər övladlığagötürmə ilə bağlı müraciət etmək üçün Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin “e-sosial” internet portalında qeydiyyatdan keçməklə öz şəxsi kabinetini yaradır. Övladlığa götürmək istəyən şəxslər qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tələblərə cavab verdikdə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən uçota alınır və digər mərhələyə buraxılırlar. Övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi isə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən övladlığa götürmək istəyən şəxslərlə müsahibə aparmaq, onların maddi-məişət şəraitini müayinə etmək, onları təlimlərə cəlb etmək, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və övladlığa götürmək istəyən şəxsə uyğun uşaq seçmək, uşağın yerləşdiyi müəssisədə sosial işçinin iştirakı ilə onların görüşünü təşkil etmək, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin evində sınaq müddəti ilə yerləşdirmək, övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu barədə rəy vermək yolu ilə həyata keçirilir. Övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və övladlığa götürmək istəyən şəxsə uyğun uşaq seçimi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminin “Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, himayədar ailə və övladlığagötürmə” altsistemi vasitəsilə elektron formada həyata keçirilir.

Son olaraq Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 345-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürmək istəyən şəxslər övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu barədə rəy və digər tələb olunan sənədlər ilə birlikdə uşağın yerləşdiyi ərazi üzrə müvafiq rayon məhkəməsinə ərizə ilə müraciət edirlər. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 118.9-cu maddəsinə əsasən övladlığa götürmək istəyən şəxsin və övladlığa götürülən uşaqların hüquq və vəzifələri məhkəmənin uşağın övladlığa götürülməsinin müəyyən olunması barədə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən yaranır (5). Həmçinin əvvəlki qaydalardan fərqli olaraq, hazırda övladlığa götürməyə 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə yol verilməsi ilə yanaşı 7 yaşına çatmış uşağın fikrinin nəzərə alınması ilə bağlı müddəa qanunvericiliyə əlavə edilmişdir ki, bu da uşaqlarla bağlı hər bir məsələnin həlli zamanı onların fikrinin nəzərə alınmasını və mənafeyin təmin edilməsini deməyə əsas verir (6).

Göründüyü kimi, əvvəllər mövcud olan prosedurlardan fərqli olaraq hazırda prosesin 3 mərhələdə həyata keçirilməsi, eləcə də uşaqların mənafeyinə üstün tutulması, övladlığa götürmə barədə müraciətin, eləcə də övladlığa götürmək istəyən şəxslərə uyğun uşaqların seçiminin elektron formada həyata keçirilməsi bu sahədə mövcud ola biləcək sui-istifadə hallarını istisna edir.

Eləcə də, uşaqların müdafiəsi sahəsində digər uğurlu addımlardan biri olan ölkə başçısının “Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” 2022-ci il 15 fevral tarixli 1599 nömrəli Fərmanı ilə himayədar ailə institutu təkmilləşdirilmiş, bu sahədə qanunvericiliyə dəyişikliklər edilmiş, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəssisələrdə yerləşdirilməsi, habelə həmin müəssisələri tərk etməsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi, sosial dəstək mexanizmlərinin tətbiqi vasitəsilə uşaqların müəssisələrdən ailələrinə qaytarılması və ya himayədar ailəyə verilməsi, eləcə də onların müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər görülməsi və müəssisələrdə olan uşaqlarla bağlı fərdi inkişaf planlarının hazırlanması səlahiyyətləri 2022-ci il noyabrın 1-dən Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə həvalə edilmişdir (7). Belə ki, “Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 15 fevral tarixli 1599 nömrəli Fərmanın icrası olaraq Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 116-cı maddəsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qiymətləndirilməsi nəticəsində yerləşdirilməsi mexanizmləri müəyyənləşmişdir. Həmin müddəalara nəzər salsaq, zərurət olmadan uşaqların müəssisəyə düşməsinin qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar barədə məlumat əldə edildikdən sonra 3 iş günü müddətində onların ilkin qiymətləndirməsinin həyata keçirildiyinin şahidi olarıq. İlkin qiymətləndirmənin həyata keçirilməsində məqsəd uşaqların ailədən ayrılma zərurətini müəyyənləşdirməkdir. İlkin qiymətləndirmə nəticəsində qəbul edilən qərarlardan biri, əgər ailədə saxlanılmaq uşağın mənafeyinə uyğundursa, 15 iş günü müddətində ailə əsaslı qiymətləndirmə həyata keçirilməklə ailə inkişaf planının hazırlanmasıdır. Ailə inkişaf planlarında uşaqların ailədən ayrılması üzrə risk faktorları, habelə ailəyə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən göstərilən sosial dəstək tədbirləri, onların icra vəziyyəti və tarixləri qeyd olunur. Uşağın mənafeyinə cavab verdiyi təqdirdə onun ailəsində saxlanması məqsədilə Nazirlik tərəfindən ailələrə sosial dəstək tədbirləri təklif edilir ki, bunlara Ünvanlı Dövlət Sosial Yardımı, məşğulluğa cəlb etmək, müvəqqəti aylıq və birdəfəlik maddi yardımların təqdim edilməsi aiddir. Uşağın ailəsində qalması qeyri-mümkün olduqda növbə ilə onun qayyumluğa (himayəyə), övladlığa, himayədar ailəyə verilməsi və son olaraq müəssisəyə yerləşdirilməsi imkanları araşdırılır.

Himayədar ailə müxtəlif səbəblərdən valideyn himayəsindən məhrum olan, öz bioloji ailəsində qalması mümkün olmayan uşaqların qısa və ya uzun müddət ərzində dövlət nəzarəti altında, ödənişli əsaslarla, müqavilə əsasında ailə mühitində böyüməsini təmin edən ailə əsaslı alternativ qayğı növüdür.

Himayədar ailə qayğı modelinin məqsədi valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial xidmət müəssisələrində deyil, ailə mühitində böyüyüb tərbiyə almasının təmin edilməsidir. Himayədar ailə institutunun tətbiqi nəticəsində valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların hər birinə fərdi yanaşma tətbiq etməklə onlara ailə mühitində yaşama imkanının verilməsinə və onların fiziki, emosional, psixi-sosial inkişafına, cəmiyyətə inteqrasiyasına şərait yaradılmasına nail olunacaqdır. Himayədar ailənin yaranması övladlığagötürmədə olduğu kimi 3 mərhələdə həyata keçirilir: himayədar ailə olmaq istəyən şəxslərin uçotu, himayədar ailəyə verilmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi və himayədar ailə olmaq istəyən şəxslə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi arasında uşağın himayədar ailəyə verilməsi barədə müqavilənin bağlanması. Himayədar valideyn olmaq istəyən şəxslərin də uçotu övladlığa götürmədə tətbiq edilən yanaşmada olduğu kimi "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, himayədar ailə və övladlığagötürmə" altsistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Himayədar ailəyə verilmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi isə himayədar valideyn olmaq istəyən şəxslə mü sahibənin aparılması, onların maddi-məişət şəraitinin müayinəsi, onların təlimlərə cəlb edilməsi, uşağa uyğun valideyn və himayədar valideyn olmaq istəyən şəxsə uyğun uşağın seçilməsi, sosial işçinin iştirakı ilə onların görüşünün təşkil edilməsi yolu ilə müəyyən edilir. Mövcud modelin təkmilləşdirilməsində Türkiyə, Xorvatiya, Bolqarıstan, Rumıniya və Çex Respublikalarının təcrübəsindən istifadə edilmişdir.

Yeni müddəalardan olan Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 116-1-ci və 143-2-ci maddələrinə əsasən müəssisələrdə və himayədar ailədə olan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar barəsində fiziki, psixi və digər vəziyyətlərindən asılı olaraq onların ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və əqli, psixi, fiziki, təhsil, sosial-mədəni inkişafını təmin etmək məqsədilə fərdi inkişaf planları hazırlanır. Burada əsas məqsəd uşaqların ailələrinə və ya qohumlarına qaytarılması perspektivlərini qiymətləndirmək, onların gələcəkdə cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasına nail olmaq və ehtiyaclarını təmin etməkdir (5).

Göründüyü kimi, övladlığa götürmə prosesinin təkmilləşdirilməsi və elektronlaşması prosesin daha şəffaf həyata keçirilməsi, uşaqların üstün mənafeyi nəzərə alınmaqla ən uyğun ailələrə övladlığa verilməsinə hədəflənmiş, eləcə də himayədar ailə institutu sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəticəsində bu sahədə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni mexanizm müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində son 1 il ərzində xeyli sayda uşağın öz ailələrində qalmalarına, habelə sözügedən dəstək tədbirləri nəticəsində müəssisələrdə olan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların öz ailələrinə qaytarılmasına nail olunmuşdur.

Hal-hazırda da Nazirlik tərəfindən valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailə mühitində yaşamalarının təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif alternativ qayğı institutlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində davamlı tədbirlər görülməkdədir. Qeyd olunan tədbirlər ölkədə mövcud olan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələrin tədricən ailə tipli kiçik qrup evləri ilə əvəz edilməsi yolu ilə onların sayının minimuma endirilməsinə, habelə yerləşdirilməsi çətin hesab edilən uşaqların ailə mühitində qayğı ilə əhatə olunması üçün ixtisaslaşdırılmış himayədar ailələrin yaranmasına hədəflənmişdir ki, bu tədbirlər nəticəsində uşaqların ən son zərurət hallarında belə ailə mühitindən kənarlaşmasının qarşısı alınacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dəmirçiyeva, M. (2008). Azərbaycan Respublikasının Ailə hüququ. Bakı: Qanun, 488s.
2. "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. "Uşaq hüquqları" haqqında Konvensiya
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi
5. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi
6. "Övladlığa götürmə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 10 dekabr tarixli 393 nömrəli Fərmanı
7. "Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 15 fevral tarixli 1599 nömrəli Fərmanı

Ata VƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının
Mülki hüquq kafedrasının baş müəllimi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı,
polis kapitanı

e-poçt: valiyevata@gmail.com

PALLIATIV XİDMƏTLƏR - SOSIAL XİDMƏT KONTEKSTİNDƏ

Xülasə

Məqalə sosial xidmətin növlərindən biri olan palliativ xidmətin tədqiqinə və araşdırılmasına yönəlmişdir. Belə ki, ilk öncə ehtiyacı olan şəxslərə - yəni sağalmaz və ya xroniki xəstəliyə düçar olmuş insanlara palliativ xidmətin göstərilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə təsbit edilmiş normalar təhlil edilmişdir. Bundan sonra palliativ qayğının mahiyyəti və həyata keçirilməsi zərurəti geniş şəkildə izah edilmişdir. Eləcə də palliativ xidmətin realizəsi sahəsində beynəlxalq normativ hüquqi aktlara və bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə diqqət yetirilmişdir. Sonda ölkəmizdə palliativ xidmətin inkişaf etdirilməsinə dair bəzi təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *sosial xidmət, palliativ xidmət, xəstəlik, sağalmaz, müalicə, səhiyyə*

Ata VALİYEV

Head teacher of the Department of Civil Law of the Police Academy of the
Ministry of Internal Affairs of Republic of Azerbaijan,
PhD Candidate of Baku State University,
police captain

e-mail: valiyevata@gmail.com

PALLIATIVE CARE SERVICES - IN THE CONTEXT OF SOCIAL CARE

Summary

The article focuses on the study and research of palliative care, which is one of the types of social care. So, first of all, the norms established in the legislation regarding the provision of palliative care to people in need - i.e. to people suffering from incurable or chronic diseases - were analyzed. After that, the essence of palliative care and the need for its implementation were explained in detail. Also, attention was paid to international normative legal acts in the field of implementation of palliative care and the activities of international organizations operating in this field. In the end, some proposals were put forward for the development of palliative care in our country.

Keywords: *social care, palliative care, medical, terminal, treatment, healthcare*

Sosial xidmət institutu (münasibətləri) insan hüquq və azadlıqları əsas kimi qəbul edən, vətəndaşların rifahı, həmçinin onların layiqli həyat səviyyələrinin təmin olunmasını, eləcə də hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi istiqamətində bütün imkanlardan istifadə olunmasını əsas prioritet kimi qəbul etmiş “sosial dövlət”lərin sosial təminat siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

“Sosial xidmət haqqında” 30 dekabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, sosial xidmət dedikdə - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər başa düşülür (1). Başqa sözlə desək, sosial xidmət qanunla müəyyən edilmiş qaydada cəmiyyətin nisbətən zəif və müdafiəsiz üzvlərinin – qocaların, yetkinlik yaşına çatmayanların, qadınların, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin, əlillərin, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların və s. hüquqlarının qorunması, onların digər insanlarla bərabər şəkildə layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri özündə ehtiva edir (2).

“Sosial xidmət haqqında” Qanunun 23-cü maddəsində təyinatından asılı olaraq sosial xidmətlərin növləri müəyyən olunmuşdur ki, onlara sosial-məişət xidmətlərini, tibbi-sosial xidmətləri, sosial-psixoloji xidmətləri, sosial-pedaqoji xidmətləri, sosial-iqtisadi xidmətləri, sosial-hüquqi xidmətləri və palliativ xidmətləri aid edə bilərik (1).

Palliativ xidmətlər öz spesifikliyi və həyata keçirilməsi forması ilə digər sosial xidmət formalarından fərqlənir. Qanunun 23.0.7-ci maddəsində göstərilir ki, palliativ xidmətlər müalicəsi mümkün olmayan şəxslərin və onların ailə üzvlərinin fiziki, psixoloji, mənəvi və digər problemlərinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və bu şəxslərə yardımın göstərilməsinə yönəlmişdir (1).

Ümumilikdə isə nəzəriyyədə palliativ qayğı xidmətləri dedikdə, insanların səhhətində olan ciddi (sağalmaz və ya xroniki) xəstəliklər nəticəsində yaranan əlaqəli neqativ simptomlardan və ya stressdən azad olmaq üçün həmin şəxslərə göstərilən ixtisaslaşdırılmış səhiyyə xidmətləri başa düşülür. Palliativ qayğının əsas məqsədi həyatı üçün təhlükə yaranmış və ya xroniki vəziyyətlə üzlaşmış xəstənin, həm də onun ailəsinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Xəstələrə göstərilən palliativ yardım xəstəliyin istənilən mərhələsində tətbiq oluna və ya müalicəvi tədbirlərlə birlikdə həyata keçirilə bilər.

Palliativ xidmət ciddi xəstəliklərlə üzlaşan fərdlərin və ailələrin ümumi rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş hərtərəfli səhiyyənin vacib komponentidir. Bu növ sosial xidmət ona qoyulmuş diaqnozdan asılı olmayaraq fərdlərə mümkün qədər tam və rahat yaşamaqda dəstək olmaq məqsədi daşıyır. Ciddi bir xəstəliyin erkən mərhələsində palliativ yardımın göstərilməsi xəstəliyin inkişaf edərək ağırlaşmasının qarşısının alınmasına, eləcə də ümumi nəticələrə müsbət təsir göstərə bilər.

“Xroniki” və ya “ölümcül” xəstəliklər kimi də adlandırılan sağalmaz xəstəliklər, tibb elminə məlum (təsdiq edilmiş) müalicəsi və ya tam aradan qaldırılması mümkün olmayan tibbi vəziyyətlərdir. Bu xəstəliklər uzun müddət davam edir və çox vaxt insanın sağlamlığına və həyat keyfiyyətinə uzunmüddətli mənfi təsir göstərir. Qeyd etmək vacibdir ki, bəzi sağalmaz xəstəliklərin müalicəsi mümkün olmasa da, müxtəlif müalicələr və müdaxilələr simptomları idarə etməyə, xəstəliyin gedişatını yavaşlatmağa və fərdin ümumi rifahını yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər.

Əsas etibarilə müalicəsi mümkün olmayan xəstəliklərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- İİV/QİÇS xəstəliyi - insan immuncəatışmazlığı virusu (ingiliscədən HIV - Human Immunodeficiency Virus) immunsisteminə zəiflədən vəziyyət (pozuntu) olan QİÇS xəstəliyinə, yəni, qazanılmış immuncəatışmazlığı sindromuna (ingiliscədən AIDS - Acquired Immunodeficiency Syndrome) səbəb ola bilər. Bu immunitet sistemində, xüsusən də immunsisteminin infeksiyalara qarşı mübarizə qabiliyyətində mühüm rol oynayan CD4 hüceyrələrinə (T hüceyrələri) hücum edən bir virusdur. İİV infeksiyasının ilkin simptomlarına qızdırma, yorğunluq, boğaz ağrısı və şişkin limfa düyünləri kimi əlamətlər aid edilə bilər. Bununla belə, İİV-ə (HIV-ə) yoluxmuş bir çox insan illər boyu nəzərə çarpan simptomlarla qarşılaşmaya da bilər.

Vaxt keçdikcə müalicə olunmayan İİV CD4 hüceyrələrinin ciddi şəkildə tükənməsinə və qazanılmış immun çatışmazlığı sindromuna (QİÇS) keçməsinə səbəb olur. QİÇS isə immun sisteminin kəskin şəkildə zəifləməsi ilə xarakterizə olunan İİV infeksiyasının inkişaf etmiş mərhələsidir. QİÇS-ə yoluxmuş şəxslər digər infeksiyalara və bəzi xərçəng növlərinə yoluxmaqda daha çox həssasdırlar.

Bu iki təhlükəli xəstəlik olan İİV/QİÇS-i idarə etmək üçün effektiv müalicələr olsa da, hazırda xəstəliyin heç bir müalicəsi yoxdur.

- Alzheimer xəstəliyi (alzheimer disease) - alzheimer, ilk növbədə insanın beyninə, yaddaş və idrak funksiyalarına təsir edən, gündəlik işləri yerinə yetirmək qabiliyyətinin azalmasına səbəb olan neyrodegenerativ xəstəlikdir. Belə ki, yaş alzheimer üçün ən əhəmiyyətli risk faktorudur və xəstəliyin inkişaf ehtimalı yaş artdıqca yüksəlir. Digər risk faktorlarına isə ailədə alzheimer xəstəliyi olan şəxsin olması (yəni, genetik faktorlar) və ya ürək-damar sistemində olan bəzi xəstəliklər daxildir.

Yaddaş itkisi, çaşqınlıq, problem həll etməkdə və dildə çətinlik çəkmək bu xəstəliyin ümumi erkən simptomlardır. Eləcə də xəstəliyə tutulmuş şəxslərin əhval-ruhiyyə və davranışlarında da tez-tez dəyişikliklər müşahidə olunur. Alzheimerin müalicəsi yoxdur, lakin dərmanlar və dəstəkləyici qayğı simptomları idarə etməyə kömək edə bilər.

- Parkinson xəstəliyi - parkinson xəstəliyi hərəkətə təsir edən xroniki nevroloji xəstəlikdir. Xəstəlik beyindəki bəzi sinir hüceyrələrinin, xüsusən də dopamin istehsal edənlərin tədricən degenerasiyası nəticəsində baş verir və getdikcə ağırlaşır. Dəqiq səbəbi bilinməsə də, yaş bu xəstəliyin ortaya çıxmasında əhəmiyyətli bir risk faktorudur. Belə ki, parkinson xəstəliyi olan insanların əksəriyyətinə 60 yaşından sonra bu diaqnoz qoyulur. Digər faktorlara isə ailədə parkinson xəstəliyinin olması, ətraf mühitin müəyyən toksinlərinə məruz qalma və genetik faktorlar daxil ola bilər.

Parkinson xəstəliyinin əsas simptomlarına titrəmə, hərəkətin yavaşlığı, sərtlik və qeyri-sabitlik aiddir. Bu simptomlar gəzinti, yazmaq və gündəlik işlər həyata keçirmək kimi insanın gündəlik həyatının tərkib hissəsi olan fəaliyyət növlərinə mənfi təsir edə bilər. Parkinson xəstəliyi həmçinin əhval pozğunluqları (depressiya və narahatlıq kimi), yuxu pozğunluqları, qan təzyiqinin tənzimlənməsi və həzm problemləri də daxil olmaqla qeyri-hərəkətli simptomlara da səbəb ola bilər. Bu xəstəliyin simptomlarını yüngülləşdirən müalicələr olsa da müalicəsi hələ ki tibb elminə məlum deyil.

- Yan amyotrofik skleroz xəstəliyi (Amyotrophic Lateral Sclerosis - ALS) - beyin və onurğa beynindəki sinir hüceyrələrinə təsir edən, əzələ nəzarətinin itirilməsinə səbəb olan neyrodegenerativ xəstəlikdir.

Xəstəlik irəlilədikcə insanlar əzələ nəzarətini itirir, bu da onlarda yerimə, danışma, udqunma və nəfəs almada, həmçinin gündəlik işləri yerinə yetirməkdə çətinliklərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Lakin, bu əlamətlərin ən mühümü tənəffüs əzələlərinin təsirlənməsidir ki, bu da tənəffüs çətinliyinə gətirib çıxarır.

Tənəffüs çatışmazlığı (ALS) bu növ xəstəlik olan insanlarda ümumi ölüm səbəbidir. Xəstəlik irəlilədikcə və əzələlərin gücü azaldıqca xəstələr tez-tez əlil arabalarına və ya digər hərəkətlik vasitələrinə ehtiyac duyurlar. Hazırda amyotrofik skleroz xəstəliyinin müalicəsi yoxdur.

- Xroniki obstruktiv ağciyər xəstəliyi (Chronic Obstructive Pulmonary Disease - COPD) – bu xəstəlik hava axınının obstruksiyası ilə xarakterizə olunan, hava axınına mane olan və nəfəs almağı çətinləşdirən ağciyər xəstəliyidir. Bu zaman tənəffüs yolları (bronxlar) iltihablanır və daralır, hava kisələri (alveolalar) elastikliyi itirir, bu da nəfəsalma prosesində - havanın çıxarılmasında çətinlik yaradır.

Siqaret bu xəstəliyin əsas səbəblərindən birincisi hesab edilir. Belə ki, siqaret tüstüsünə uzun müddət məruz qalma tənəffüs yollarını və ağciyərləri qıcıqlandırır və zədələyir. Hava çirkliliyi, sənaye (istehsalat) tozu və kimyəvi tüstü kimi ətraf mühitin çirkləndiricilərinin təsirinə məruz qalma da xəstəliyi yaradan səbəblər sırasına daxil edilə bilər.

Müalicələr simptomları idarə edə bilsə də, bu xəstəlik üçün də hələlik heç bir müalicə yoxdur.

- Dağınıq skleroz (Multiple Sclerosis - MS) - dağınıq skleroz sinir sisteminin iltihabi xəstəliyi olub baş və onurğa beynində sinir hüceyrələrinin örtük qişasının zədələnməsi ilə müşahidə olunur. Xəstəlik immunitet sisteminin səhvən öz toxumalarını hədəf aldığı və zədələdiyi otoimmun xəstəlik hesab olunur.

Dəqiq səbəb bilinməsə də müəyyən infeksiyalar, aşağı D vitamini səviyyələri və müəyyən toksinlərə məruz qalma kimi ətraf mühit amilləri bu xəstəliyin inkişafına kömək edə bilər. Xəstəliyin ümumi əlamətlərinə davamlı yorğunluq, zəiflik, əzələ spazmları, koordinasiya, tarazlıq və yerimə çətinliyi ilə bağlı problemlər, habelə bulanıq görmə və rəng görmə itkisinə səbəb olan əlamətlər aid edilə bilər. Xəstəliyin yüngülləşdirilməsinə yönələn müalicələr onun inkişafını yavaşlatsa və simptomları idarə edə bilsə də, dağınıq skleroz xəstəliyinin də heç bir müalicəsi yoxdur.

- Müəyyən qrup xərçəng xəstəlikləri - xərçəngin bəzi formaları, məsələn, mədəaltı vəzi xərçəngi, qaraciyər xərçəngi, ağciyər xərçəngi (xüsusilə irəli mərhələdə), beyin xərçənginin aqressiv formaları, yumurtalıq xərçəngi kimi xərçəng xəstəliyi növləri sağalmaz xəstəliklərə aid edilir. Bununla belə, kimyoterapiyası, radiasiya və immunoterapiya kimi müalicə üsulları xəstəliyi idarə etmək və həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Lakin bu xəstəliyin də müalicəsi alimlər tərəfindən hələ tam olaraq ortaya qoyulmamışdır.

- Son (terminal) mərhələ böyrək xəstəliyi - böyrək funksiyasının ciddi şəkildə pozulması və həmin funksiyaların daimi azalması ilə xarakterizə olunan xroniki böyrək xəstəliyinin son mərhələsidir. Bu mərhələdə böyrəklər artıq orqanizmin tullantılarının atılması, maye balansını və elektrolitlərin tənzimlənməsi üçün kifayət qədər yaxşı fəaliyyət göstərə bilmir. Xəstəliyin simptomlarına yorğunluq, zəiflik, ürəkbulanma, iştahasızlıq, konsentrasiyada çətinlik və xüsusilə ayaqlarda şişlik (ödem) daxildir.

Xəstəlik davamlı tibbi müalicə tələb edir və bu xəstəliyi olan şəxslər normal yaşamlarını davam etdirmək üçün çox vaxt dializ və ya böyrək transplantasiyası kimi böyrək əvəzedici terapiyalara ehtiyac duyurlar. Dializ böyrəklər artıq bu funksiyaları yerinə yetirə bilmədiyi zaman tullantı məhsulları və artıq mayeləri bədəndən çıxarmağa kömək edən bir müalicə üsuludur. Böyrək transplantasiyası isə diri və ya ölmüş donorun sağlam böyrəyinin resipiyyentin bədəninə köçürüldüyü cərrahi əməliyyatdır.

Təbii ki, davam edən tibbi-elmi tədqiqatların və texnoloji tərəqqinin inkişafı önümüzdəki illərdə yuxarıda qeyd edilən bəzi xəstəliklərin tam müalicəsinin və ya profilaktikasının mümkünlüyünü istisna etmir.

Ölkəmizdə əhəlinin sağlamlığının vəziyyətinə dair statistik göstəricilərə əsasən, son beş ildə ölkəmizdə əhəli arasında yayılmış xəstəliklərin sayında artım müşahidə edilməkdədir. Belə ki, əgər 2018-ci il ildə ölkə üzrə xəstəliklərin sayı 1,895,897 olmuşdursa, 2022-ci ildə bu rəqəm 2,259,001-ə qədər yüksəlmişdir. Eləcə də, 2018-ci il ildə ölkə üzrə əhəlinin hər 10.000 nəfərinə düşən xəstəliklərin sayı 1930.7 olmuşdursa, 2022-ci ildə bu rəqəm 2237.7-ə qalxmışdır. Əlbəttə ki, bu xəstəliklər içərisində əsas yeri bəzi infeksiyon və parazitər xəstəliklər, endokrin sistemin xəstəlikləri və ya sinir sistemi xəstəlikləri tutur (3.). Lakin buna baxmayaraq yuxarıda adları qeyd edilən xroniki və ya sağalmaz xəstəliklər də ümumi xəstəliklər sırasında müəyyən çəkiyə malikdir.

	İLLƏR				
	2018	2019	2020	2021	2022
Xəstəliklərin ümumi sayı	1 895 897	1 936 715	1 800 853	2 219 145	2 259 001
Əhəlinin hər 10.000 nəfərinə düşən xəstəliklərin sayı	1930,7	1950,1	1800,8	2209,3	2237,7

Dünyada və ölkəmizdə palliativ qayğı tələb edən xəstəliklər üzrə palliativ xidmət əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- vahid baxım – yəni, palliativ qayğı insanı tam (vahid) şəkildə əhatə etməklə yalnız xəstəliyin fiziki simptomlarını deyil, həm də emosional, sosial və mənəvi aspektləri ilə mübarizəni özündə ehtiva edir. Belə ki, palliativ qayğı zamanı fərdlərə və onların ailələrinə ciddi xəstəliyin (xəstəliyin ağırlaşmalarının) öhdəsindən gəlməyə kömək etmək üçün emosional və psixososial dəstək verilir;
- komanda işi - palliativ qayğı xəstənin və onların ailəsinin fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün birgə işləyən həkimlər, tibb bacıları, sosial işçilər, din xadimləri və digər mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupunu əhatə edir;
- xəstəliyin idarə edilməsi - palliativ qayğının əsas istiqaməti xəstəlik və onun müalicəsi ilə bağlı ağrı və digər narahatedici simptomların idarə olunmasıdır. Buraya ağrı, ürəkbulanma və nəfəs darlığı kimi fiziki simptomlar daxildir. Həmçinin, palliativ qayğı zamanı xəstəlik, proqnozlar və müalicə variantları haqqında xəstə və onların ailəsi ilə açıq və dürüst ünsiyyətə üstünlük verilir;
- xidmətlərin koordinasiyası - palliativ xidmət xəstəxana, ev və digər qayğı vasitələri arasında qüsursuz (maneəsiz) keçidi təmin edərək sosial xidmətin göstərilməsini hədəfləyir. Zərurət olduqda şəxs tibb müəssisəsində stasionar müayinəyə götürülməklə, zərurət olmadıqda isə digər formalarda (ev, ambulator və s.) sosial xidmətlə təmin edilir ki, bu da son nəticədə palliativ xidmətin davamlılığının artırılmasına yönəlmişdir.

Bu günədək palliativ qayğıya həsr olunmuş vahid beynəlxalq müqavilə mövcud olmasa belə palliativ xidmət müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən səhiyyənin mühüm komponenti kimi tanınır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı palliativ xidməti səhiyyənin ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır və Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Assambleyası tərəfindən palliativ yardımın vacibliyini vurğulayan bir sıra qətnamələr qəbul edilmişdir. Bu qətnamələrdə üzv dövlətlərin palliativ yardım xidmətlərini gücləndirməsi və mövcud səhiyyə sistemlərinə inteqrasiyasının zəruriliyi vurğulanmışdır (4.).

Həmçinin “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi” və “İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt kimi əsas insan hüquqlarının təsbit edildiyi beynəlxalq sənədlərdə insanların sağlamlıq hüququ təsbit edilmişdir (5). Həmin beynəlxalq normativlərdə palliativ xidmətə çıxışın vacibliyi, ləyaqətli və şəfəqli ömrün sonunda qayğının əhəmiyyəti vurğulanaraq palliativ yardım hüququ sağlamlıq hüququnun tərkib hissəsini kimi tanınmışdır.

Eləcə də Beynəlxalq Hospis və Palliativ Baxım Assosiasiyası (International Association for Hospice and Palliative Care – IAHPC) palliativ yardımını global miqyasda təşviq etmək məqsədilə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatdır. Bu təşkilat palliativ xidmətlərə insanların rahat və maneəsiz çıxışını təmin etmək üçün beynəlxalq təşkilatlar, hökumətlər və səhiyyə mütəxəssisləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edir (6).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 avqust 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı”nda palliativ xidmətin təşviqi və genişləndirilməsi ilə bağlı heç bir müddəə öz əksini tapmamışdır (7.). Doğrudur, ahılara sosial xidmətin göstərilməsi ilə əlaqədar Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş bir sıra tədbirlər dolayı yolla onlara palliativ xidmətlərin göstərilməsini özündə ehtiva etsə də, hesab edirik ki, bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar Səhiyyə Nazirliyinin və Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin üzərinə konkret tədbirlərin icrası ilə əlaqədar vəzifələrin qoyulması zəruridir.

Eləcə də hazırda ölkəmizdə sırf palliativ qayğıya ehtiyacı olan şəxslərə yardım göstərilməsi üçün fəaliyyət göstərən palliativ yardım mərkəzləri fəaliyyət göstərmir. Həmçinin Sosial Xidmətlər Agentliyinin illik hesabatlarında palliativ xidmətin statistik göstəriciləri, il ərzində palliativ xidmət göstərilmiş şəxslərin sayına dair təhlillər öz əksini tapmır. Hesab edirik ki, bu sahəyə diqqət daha da artırılmalı və sosial xidmətin bu növünün həyata keçirilməsinə səhiyyə işçilərinin daha geniş tərkibdə cəlb edilməsi yolu ilə insanların maneəsiz palliativ yardıma çıxışı təmin edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. "Sosial xidmət haqqında" 30 dekabr 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/23195>
2. Vəliyev A.T. (2022). Sosial xidmət - sosial ədalət nəzəriyyəsi kontekstində. "Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri" Elmi Hüquq Jurnalı. Bakı. 2022. № 4 (36). s. 101-105
3. Əhalinin xəstələnməsinə dair Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik hesabatı - <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>
4. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının rəsmi hesabatları- <https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>
5. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi – <https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
6. Beynəlxalq Hospis və Palliativ Baxım Assosiasiyasının rəsmi internet səhifəsi - <https://hospicecare.com/about-iahpc/who-we-are/vision-and-mission/>
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 avqust 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı" - <https://e-qanun.az/framework/55044>

Orxan NADİROV

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi
Nazirliyinin Əmək siyasəti şöbəsinin
Əmək qanunvericiliyinin tətbiqi sektorunun məsləhətçisi
e-poçt: orxannnnn@gmail.com

Rəşad ƏHMƏDOV

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının
Maliyyə-iqtisad Fakültəsinin İqtisadiyyat və idarəetməsi kafedrasının müəllimi
e-poçt: rashad.ahmadov@sosial.gov.az

ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNİN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI - AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ

Xülasə

Rəqəmsallaşma mürəkkəbliyinə görə məşğulluq və əmək bazarlarına müxtəlif yollarla təsir göstərir. Rəqəmsallaşma əmək şəraitini qismən dəyişdirir, yeni məşğulluq sahələrini yaradır və bəzi peşələri ortadan qaldırır. Beləliklə, bütün bunlar qanunvericilikdə fərqli problemlər yaradır. Yaxın gələcəyə baxsaq, pandemiyanın sona çatmasından sonra, distant işləmək əmək bazarında daha əhəmiyyətli rol oynayır. Bu məqalədə əmək münasibətləri və əmək hüququ sahəsində baş verən cari dəyişikliklər təhlil edilir. Sənəddə əmək münasibətlərinin cari və gələcək rəqəmsal transformasiyasının müsbət aspektləri sadalanır ki, bu da işçilər, işəgötürənlər üçün nəzərdə tutulur. Azərbaycanın dövlət idarəetmə sistemində rəqəmsallaşma üzrə islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilmiş "Dövlət Proqramları" və əldə olunan nailiyyətlər araşdırılmışdır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti inkişaf edib, hüquqi dövlət quruculuğu gücləndirilib, dövlət xidmətlərinin keyfiyyəti və əlçatanlığı yüksəlib. Bu islahatlar nəticəsində Azərbaycanda dövlət idarəçiliyində məcburi yanaşmadan yaradıcı yanaşmaya, yoxlamadan monitoring və qiymətləndirməyə, dövlət qulluqçusu-vətəndaş təmaslarında rəqəmsal həllərə keçid əldə edilmiş, dövlət-özel münasibətləri və dövlət-vətəndaş münasibətləri daha da inkişaf etdirilmiş və hökumətin uzunmüddətli baxışı yaradılmışdır. Dövlət xidmətlərinin inkişafı üçün yaradılmış "ASAN", "ABAD", "DOST" və digər mərkəzlərdə "bir pəncərə" sisteminin tətbiqi vətəndaş məmnunluğunu artırır. Əmək münasibətlərində rəqəmsallaşma ölkə üzrə unikal təcrübə yaradaraq işçi-işəgötürən münasibətlərinin yeni müstəviyə çıxmasına imkan yaratmışdır.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, DOST, ASAN, ƏMAS, gig iqtisadiyyatı, əmək münasibətləri

Orxan NADIROV

Advisor of the sector of Application of labor legislation
of Labor policy department of the Ministry of Labor and
Social Protection of Republic of Azerbaijan

e-mail: orxannnnn@gmail.com

Rashad AHMADOV

Teacher of the Department of Economics and Management of Faculty of Finance
and Economics of Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations

e-mail: rashad.ahmadov@sosial.gov.az

DIGITAL TRANSFORMATION OF LABOR RELATIONS - AZERBAIJAN EXPERIENCE

Summary

The main effects of digitization are presented in the article. Due to its complexity, digitalization affects employment and labor markets in different ways. Digitization partially changes working conditions, implements new forms of employment, and some professions disappear as a result of technological development. So all of these pose different challenges to legislation. Looking to the near future, after the end of the pandemic, remote working will play an even more important role in the labor market. This article analyzes current developments in the field of labor relations and labor law. The document lists the positive aspects of the current and future digital transformation of labor relations, which is intended for employees, employers, as well as future government labor policy. The adopted "State Programs" and the achieved achievements related to the implementation of digitalization reforms in the public administration system of Azerbaijan were examined. As a result of the implemented reforms, civil society has developed in Azerbaijan, legal state-building has been strengthened, and the quality and accessibility of state services has increased. As a result of these reforms, a transition was achieved in Azerbaijan from a mandatory approach to a creative approach, from mandatory management to regulation, from inspection to monitoring and evaluation, to digital solutions in public servant-citizen contacts, public-private relations and state-citizen relations were further developed, and a long-term vision of the government was created. The implementation of the "one-stop" system in "ASAN", "ABAD", "DOST" and other centers created for the development of public services has increased citizen satisfaction. Digitalization in labor relations has created a unique experience for the country and has created an opportunity to bring employee-employer relations to a new level.

Keywords: *Digitization, DOST, ASAN, EMAS, gig economy, labor relations*

Rəqəmsallaşma bugünkü cəmiyyətin yaşadığı ən dərin dəyişiklik və transformasiyanı təmsil edir. Bu vəziyyət o həddə çatıb ki, demək olar ki, rəqəmsallaşdırılmayan hər şey yox olmaq təhlükəsi ilə üz-üzədir. Ən sadə mənada rəqəmsallaşma fiziki dünyada mövcud olan hər hansı bir şeyin kompüterlərin 0 və 1-lərin köməyi ilə başa düşə, şərh edə, saxlaya və ötürə bildiyi formata çevrilməsini ifadə edir. (1) Rəqəmsallaşma bir tərəfdən analog dünyanın kompüterlərə ötürülməsi olduğu halda, digər tərəfdən dünyada fiziki olaraq heç vaxt mövcud olmayan proqram təminatı, süni intellekt, kiberməkən və s. də buraya daxildir. Rəqəmsallaşmanın ilkin mərhələlərində bank filialına getmədən bank əməliyyatlarını həyata keçirə bilmə rahatlığı isə reallaşmaq yolundadır. (1)

İstehsalatda rəqəmsal transformasiya prosesi 1970-ci illərin ortalarında başlanılmışdır. İstehsal proseslərinin rəqəmsallaşdırılması əmək bazarı tarixində heç vaxt olmadığı qədər son 40 ildə əməyin dinamik inkişafına və əmək münasibətlərində dəyişənliyə təsir edir. Son illərdə müxtəlif iş yerlərində rəqəmsal texnologiya üstünlük təşkil edir. (2) Zavodlarda istehsalat xəttindəki robot qolundan ofisdəki interaktiv ekrana, laboratoriyada nümunə daşıyan robotdan nəqliyyat donanması üçün naviqasiya sistemində qədər texnoloji mənimsəmə təşkilatın səmərəli işləməsi üçün çox vacibdir.

Bir tərəfdən "Covid"-dən əvvəlki dövrdə meydana gələn əmək münasibətləri, eləcə də bu gün "Sars KOV 19" pandemiyasının bu prosesə təsiri rəqəmsallaşmanı sürətləndirdi. (3) Tarixən, heç bir texnoloji irəliləyiş işsizliyə fəlakət nəticələr verməmişdir. Hətta əksər yeni texnologiyalar işin səmərəliliyini artırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əmək münasibətlərində intensivlik, sürətli transformasiya qabiliyyəti kimi əks olunan dördüncü sənaye inqilabı, iqtisadi sistemlərin və əmək dünyasının transformasiyası üzrə əvvəlki təcrübələrini üstələyir. Bu o deməkdir ki, yaxın onilliklərdə və 21-ci əsr boyu çox güman ki, biz iqtisadiyyatın, eləcə də səhiyyə, təhsil və siyasi proseslərin ümumi rəqəmsallaşması nəticəsində baş verəcək əmək münasibətlərinin rəqəmsal transformasiyasının şahidi olacağıq. Rəqəmsallaşma gündəlik həyatın müxtəlif sahələrinə, iqtisadiyyata, iqlim dəyişikliyinə, əmək münasibətlərinə, sosial mediaya güclü və dərinləndirən nüfuz edən və təsir edən bir prosesdir. (4) Bir proses olaraq, o güclü transformasiya qüvvəsinə malik olaraq dayandırılmaz görünür. Pandemiya ənənəvi məşğulluq və iş formalarından indiyə qədər mövcud olan, eyni zamanda tamamilə yeni olan çevik formalara çevrilərək iqtisadiyyatın və əmək dünyasının rəqəmsallaşma prosesinin sürətləndirilməsinə birbaşa təsir göstərdi. Əməyin rəqəmsallaşdırılması prosesi iqtisadi inkişaf, əmək bazarlarının dinamikləşdirilməsi, daha yüksək məhsuldarlıq, eləcə də böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyatlar üçün yeni imkanlar açmaqdadır. Rəqəmsallaşma və texnologiyanın inkişafı yolu ilə əmək münasibətlərinin transformasiyası ilk dəfə rəqəmsal iş platformalarının yaradılması vasitəsilə yeni biznes modellərinin yaradılmasında öz əksini tapmışdır. Rəqəmsal iş platformaları (gig iqtisadiyyatı) daim yüksələn və geniş iş imkanları olan bir sahədir. Bu növ işin təklif etdiyi çeviklik (flexibility) çoxlu sayda insan üçün getdikcə daha cəlbedici olur, hətta bu tip platformada gənclər üstünlük təşkil edir. Rəqəmsal əmək bazarlarında çalışanların ümumiyyətlə gənclərin olduğuna dair ümumi fikir var. Bu, COLLEEM tərəfindən aparılan bir araşdırma ilə təsdiqlənərək rəqəmsal platformalardakı işçilərin oflayn işçilərdən orta hesabla on yaş kiçik olduğu nəticəsinə gəlinmişdir. (5)

'Rəqəmsallaşma informasiyanın fiziki formatdan rəqəmsal formata çevrilməsi prosesidir. Rəqəmsallaşma təkcə rəqəmsal cihazlardan istifadə etmək olaraq başa düşülməməlidir. Bu, arxasında zehniyyət dəyişikliyi olaraq daha da mürəkkəb prosesdir. Rəqəmsallaşma prosesi informasiya kimi strateji resursa çevrilərək, şəbəkə olaraq həm iqtisadiyyatda, həm də cəmiyyətdə əsas təşkilatçı prinsipə çevrilib. 2020-ci ilin yazında epidemiyə korporativ rəqəmsallaşmanın artırılmasına təkan verdi. Rəqəmsallaşmanın təsirini ümumiləşdirsək aşağıdakı nəticələri qeyd etmək olar. (6):

- ▶ əmək münasibətlərində əmək şəraitinin qismən dəyişməsi (məsələn, distan işdən geniş istifadə);
- ▶ avtomatlaşdırma və robototexnika sayəsində müəyyən işlərin əhəmiyyətinin azalması;
- ▶ əmək bazarının böyük hissəsini təşkil edən (xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə - BƏT-ə əsasən Afrika, Hindistan, Paksitan, İran, Cənubi Amerikanın şimalı – Kolumbiya, Venezuela, Qayana) qeyri formal məşğulluğa təsiri (7).

İstehsalatda rəqəmsal transformasiya prosesi 1970-ci illərin ortalarında başlamışdır. İstehsal proseslərinin rəqəmsallaşdırılması əmək bazarı tarixində heç vaxt olmadığı qədər son 40 ildə əməyin dinamik inkişafı və əmək münasibətlərində dəyişənlik baş verməkdədir.

Əmək münasibətlərində “Dördüncü iqtisadi inqilab” təsiri

Sənaye 4.0 standartlarına cavab verən istehsal müəssisələri, əsasən naqilsiz bağlantı və sensorlar ilə gücləndirilmiş, bütün istehsal xəttini görüntüləyə bilən və bu barədə qərar qəbul edə biləcək xüsusi bir sistemlə və bu sistemə qoşulmuş avadanlıqlarla təchiz olunur. Dördüncü sənaye inqilabı isə dünyada ümumi olaraq fiziki, rəqəmsal və bioloji dünyalar arasındakı sərhədlərin qarışmasını təsvir edən bir yoldur (əsas prinsipləri güclü virtualıq, yəni rəqəmsallaşmadır).

Əmək münasibətlərində rəqəmsallaşma deyiləndə ilk ağıla gələn distant iş anlayışıdır. Distant iş əmək müqaviləsi/münasibəti kontekstində informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə işin təşkili və/və ya yerinə yetirilməsi formasıdır ki, burada işəgötürənin binasında da görülebilen iş müntəzəm olaraq həmin iş yerindən kənarında da aparılır. Tərifdə distant işin bütün formalarını təsvir etmək üçün istifadə edilə bilən üç əsas aşağıdakı elementlər qeyd olunur:

- ▶ əməyin təşkilinin müntəzəm forması;
- ▶ iş yerinin işəgötürənin iş yerindən ayrılması;
- ▶ iş zamanı kompüter avadanlıqlarından istifadə edilməsi.

Gig iqtisadiyyatı

Pandemiya dövründə geniş vüsət alan "Gig iqtisadiyyatı" bu gün də sürətlə inkişaf etməyə davam edir. Rəqəmsallaşmanın sürətli inkişafı, insanların sərbəst şəkildə maliyyə qazanması və freelance platformaların artması ilə ortaya çıxan anlayışdır.

"Gig" termini müəyyən bir müddət davam edən bir iş üçün bir jarqon sözdür.

Gig iqtisadiyyatı termini innovativ iş formalarına diqqət yetirərək onların əksər hallarda qısamüddətli olduğunu ifadə edir, lakin bir neçə dəfə növbə ilə təkrarlanan işlərdən, məsələn, müəyyən bir tapşırıq üçün müstəqil işləyən frilanser (freelancer) müqavilələrindən ibarətdir. Çox vaxt bu yollarla işəgötürən mütəxəssislərdir. Gig iqtisadiyyatının məhsulu işdir və onun əsas vədi çoxlu sayda mövcud daimi heyətə əsaslanaraq aşağı qiymətə sürətli xidmətlərin təmin edilməsidir. Əsas hədəf işin bir əmtəyə çevrilməsidir.

Gig iqtisadiyyatı əmək bazarındakı çətinliklərə yeni cavablar tapmaqdadır. Bu məşğulluq formaları ilk növbədə Y nəslinin üzvləri arasında çox populyarlaşır. Onlar günlərinin əhəmiyyətli bir hissəsini internetdə keçirirlər. Gig iqtisadiyyatının əsas məqamlarından biri paylaşımındır.

Gig iqtisadiyyatı ilə bağlı statistika

- ▶ 18-34 yaşlı insanların işləmək ehtimalı daha çoxdur;
- ▶ gig işçilərinin 76%-i seçimlərindən çox razı qaldıqlarını deyir;
- ▶ gig işçilərinin 82%-i təkbaşına işləməkdən daha xoşbəxt olduqlarını deyirlər.

Bəs insanlar niyə gig iqtisadiyyatında işləməyə qərar verirlər? Təhlillərə əsasən ortaya çıxan ən çox səbəblər aşağıda qeyd olunmuşdur:

- ▶ müştərilərlə iş bir işəgötürəndən daha etibarlıdır;
- ▶ daha çox pul və əlavə gəlir əldə etmək;
- ▶ öz iş cədvəllərinin olması;
- ▶ daha yaxşı şəxsi həyat və iş balansının olması.

Gənc işçilər

Bu növ işin təklif etdiyi çeviklik (flexibility) çoxlu sayda insan üçün getdikcə daha cəlbedici olur, hətta bu tip platformada gənclər işləyənlər arasında üstünlük təşkil edir.

2017 və 2018-ci illərdə başlayan COLLEEM (iqtisadiyyatı əməkdaşlıq və məşğulluq) tədqiqatları, Avropa səviyyəsində platforma (gig) iqtisadiyyatının ölçüsünü və platforma işçilərinin ictimai-iqtisadi profillərini və iş şəraitini ilk qiymətləndirən təhlillərdir. (8)

Qadınların əmək bazarına çıxışı

Üstəlik, texnologiya işin xarakterini dəyişdirərək, işçilərə daha yüksək dəyərli və daha çox təsir edən vəzifələrə diqqət yetirməyə və daha yaradıcı, strateji və təşəbbüskar olmağa imkan verəcək. Bu baxımdan qadınların bazara çıxışı daha rahat olacaq. (BƏT-in statistik məlumatı - Qadın liderliyinə maneələrin reytingi - Qadınların ailə məsuliyyətləri kişilərə nisbətən daha çoxdur) Tarixən gender stereotipləri qadınlar üçün mövcud iş növlərini və onların yeni bacarıqlar öyrənmək imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Buna baxmayaraq, texnologiya qadınlara evdən işləmək, daha çevik, saatlarla işləmək, ənənəvi biznesdən daha çox elektron ticarətlə məşğul olmaq və s. kimi yeni səviyyəli rahatlıq təmin edə bilər. Bununla yanaşı yeni texnologiyalar peşələri azaltsa da, narahatlığa səbəb olmamalıdır. Texnologiya əvvəllər heç vaxt mövcud olmayan bir çox yeni vəzifə və peşələri yaratdı. Məsələn, proqram təminatçısı, "big data" təhlilçisi, v.b. Dünya İqtisadi Forumun hesabatına əsasən, (2020-ci il üçün) 2025-ci ilə qədər insanlar, maşın və alqoritmlər arasında yeni əmək bölgüsü 85 milyon iş yerində dəyişiklik olacaq, 97 milyon yeni iş yerləri yeni rol, insanlar, maşınlar və alqoritmlər arasındakı yeni əmək bölgüsünə daha çox uyğunlaşa bilər.

Rəqəmsal istehlak, istehsal, şəbəkə zəncirləri və çoxmillətli sənayelərə yeni məşğulluq və imkanlar təmin edir. Məsələn, fermerlər mallarını TikTok canlı yayımı vasitəsilə sata bilərlər (Farmerya, Agrotonomy) və vloggerlər də sosial mediada getdikcə populyarlaşırlar. (9) Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr öz ucuz işçi qüvvəsi böhranını həll etmək üçün bu yeni fürsətdən istifadə edirlər: Məsələn, Banqladeş global internetdə sərbəst işçi qüvvəsinin 16%-ni təşkil edir və dünya üzrə Hindistandan sonra ikinci yerdədir. Bunun da ən əsas səbəbləri qiymət səmərəliliyi və dil biliyinin olması göstərilir. Bununla yanaşı bəzi ölkələr xüsusi dövlət proqramları çərçivəsində gig işçilərinin artmasına nail olurlar. Məsələn, Keniya hökuməti, həmçinin bir milyondan çox gəncin rəqəmsal məşğulluq imkanlarına çıxışını təmin üçün İKT Nazirliyi tərəfindən idarə olunan hökumət təşəbbüsü olan Ajira Rəqəmsal Proqramını təsis edib.

İşəgötürənlər arasında rəqəmsallaşma üçün pandemiyadan sonrakı planlar ilə bağlı sorğuya əsasən:

- ▶ 64% işəgötürən təşkilatı intizam qaydalarını distant işləməyi dəstəkləmək üçün dəyişdirir;
- ▶ 55% işəgötürən distant iş üçün tələb olunan rolları müəyyənləşdirir;
- ▶ 47% işəgötürən hesab edir ki, avtomatlaşdırma sürətləndirilməli və yeni iş üsulları inkişaf etdirilməlidir;
- ▶ 46% işəgötürən işə iş növbələrini yenidən təşkil edir və müştəri xidmətlərini idarə etmək üçün alternativ həllər hazırlayır;
- ▶ 44% işəgötürən ofislər və əmlaklarının sayını azaldır;
- ▶ 22% işəgötürən ünsiyyət üçün rəqəmsal cihazlardan istifadə edir;
- ▶ 21% işəgötürən həssas ərazilərdə çalışan işçilər üçün digər qeyri-maliyyə dəstəyi (uşaq baxımı və ya nəqliyyat kimi) təmin edir;
- ▶ 7% işəgötürən təhlükə altında olan ərazidə işləyən işçilərə maddi dəstək verməyə razıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün təkliflər

Birincisi, çoxsaylı maraqlı tərəflər beynəlxalq yardım, birbaşa xarici investisiyalar və inkişaf bankının yardımını vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin rəqəmsal texnologiya infrastrukturuna investisiyaları artırmalıdır.

Rəqəmsal bərabərsizliyin həllində ilk addım internetə çıxış əldə etməkdir. Müxtəlif maliyyə mənbələri rəqəmsal siyasət və tənzimləyici çərçivələri dəstəkləmək üçün öz resurslarından və bacarıqlarından istifadə edərək yardım töhfələrini artırmalıdır. Bu baxımdan ölkəmizdə icra edilən islahatlar və görülən işlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanda hər 100 nəfərə düşən internet istifadəçisinin sayı 85 nəfərdir. Dünya üzrə orta göstərici 63, o cümlədən Avropa üzrə orta göstərici 83 nəfərdir. Bununla yanaşı ölkədə 3G və daha yüksək şəbəkənin əhatə dairəsi 97 %-dən yuxarıdır.

İkincisi, rəqəmsal iqtisadiyyata və yeni iş tələblərinə hazırlaşmaq üçün inkişaf etməkdə olan ölkələr istedadların inkişafı və yenidən məşğulluq bacarıqları üzrə təlim proqramları yaratmalı və bu proqramlarla fəal şəkildə məşğul olunmalıdır. Eyni şəkildə, təlim proqramları texnoloji cəhətdən əlverişsiz qrupları prioritetləşdirməlidir ki, rəqəmsal dövrdə geri qalmış insanlar texniki tərəqqilərlə ayaqlaşsın və texnologiyanın faydalarından yararlanılsın. Bu baxımdan ölkədə əmək münasibətlərinin inkişafı və tam məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində dövlətin iqtisadi və sosial siyasətini icra etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) tabeliyində olan Dövlət Məşğulluq Agentliyi (DMA) publik hüquq şəxs yaradılmışdır. DMA tərəfindən 2023-cü ilin noyabr ayına olan nəticələrə görə ölkə üzrə 236 447 nəfərə peşəyönümü məsləhət xidməti göstərilib (2022-ci ildə göstərici 69104) və 9 387 nəfər (2022-ci ildə göstərici 4575) peşə hazırlığı kursuna cəlb ediləndir. (10)

Üçüncüsü, hökumətlər yeni iş yerlərinin sosial müdafiəsini təmin etməlidirlər. Hökumətlər sosial sistemlərin rəqəmsal iqtisadiyyatdan necə faydalana biləcəyini düşünməlidirlər. Gig iqtisadiyyatı işçi qüvvəsi sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinə inteqrasiya edilməli və ya artan sayda gig işçilərini yerləşdirmək üçün yeni sosial təhlükəsizlik şəbəkəsi qurulmalıdır. Ən perspektivli islahat məşğulluğu müavinətlərin verilməsindən ayırmaqdır ki, işçilər tibbi sığorta, pensiya və digər müavinətlər üçün daha bir işəgötürəndən asılı qalmasınlar. Davamlı inkişafı və daha yaradıcı məşğulluq tənzimləmələrini təşviq etmək və müasir bazarların realıqlarına daha yaxşı cavab vermək üçün daha çevik dövlət siyasətlərinə dəstək verilir. Hazırda isə Azərbaycanda işçilərin sosial müdafiəsi üçün ƏƏSMN tərəfindən "bir pəncərə" prinsipi ilə 15 istiqamət üzrə 159 onlayn xidmət göstərilməkdədir. (11)

Azərbaycan təcürbəsi

Azərbaycan Respublikasında müstəqillik əldə etdikdən sonra müasir dünyada qəbul edilmiş demokratik dövlət idarəetmə sistemlərinə uyğun olaraq milli dövlət quruculuğu istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır. Müstəqil Azərbaycanın dövlət idarəetmə sistemi yetmiş il mövcud olmuş köhnə sovet dövlət aparatını əvəz etməyə istiqamətlənmişdir. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti inkişaf edib, hüquqi dövlət quruculuğu gücləndirilib, dövlət xidmətlərinin keyfiyyəti və əlçatanlığı yüksəlib. Bu islahatlar nəticəsində Azərbaycanda dövlət idarəçiliyində məcburi yanaşmadan yaradıcı yanaşmaya, məcburi idarəetmədən tənzimləməyə, yoxlamadan monitorinq və qiymətləndirməyə, dövlət qulluqçusu-vətəndaş təmaslarında rəqəmsal həllərə keçid əldə edilib, dövlət-özəl münasibətləri və dövlət-vətəndaş münasibətləri daha da inkişaf etdirilib. Dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə yaradılmış ASAN, ABAD, DOST və digər mərkəzlərdə "bir pəncərə" sisteminin tətbiqi vətəndaş məmnunluğunu artırıb.

Təxminən beş min illik dövlət tarixi olan Azərbaycan dünyanın ən qədim dövlət ənənələrinə malik coğrafiyalarından biridir. Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumları və ya etno-siyasi birliklər eramızdan xeyli əvvəl yaranmağa başlamışdır. Bu səbəbdən də onların dövlət, ictimai qurumlar və dövlət kadrlarının idarə edilməsi ilə bağlı bilikləri kifayət qədər dərin köklərə malikdir. Bununla belə, tarixi proses zamanı bəzi dövrlərdə onların torpaqları işğal olunduğundan bu dövrlərdə öz inzibati biliklərindən istifadə oluna bilməyib və işğalçı dövlətlərin idarəçilik yanaşması çərçivəsində varlıqlarını davam etdiriblər. Azərbaycanın davamlı və hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyinin müasir prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və bu sahədə mühüm addımlar atılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)” və s. əsasında dövlət qurumlarının beynəlxalq standartlara uyğun elektron xidmətlərin göstərilməsi sahəsində hüquqi baza informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar yaradılmışdır (12). Müasir və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə yaradılmış dövlət qurumlarının və publik hüquqi şəxslərin fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, korrupsiyaya səbəb olan halların aradan qaldırılması məqsədilə qısa müddətdə elektron xidmətlər istifadəyə verilib və yayılıb. Azərbaycan Respublikasında “elektron hökumət” ideyası ilk dəfə “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012)” adlı sənəddə ifadə edilmişdir. Bu mühüm strategiyanın həyata keçirilməsi üçün 2004-cü ildə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi (indiki Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi) yaradılmışdır. Belə ki, nazirlik “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”nın icrası istiqamətində 2005-2008-ci illər və 2010-2012-ci illər üçün “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramını həyata keçirib. Bu proqramlar informasiya cəmiyyətinin və elektron hökumətin formalaşmasında mühüm inkişaf olmaqla yanaşı, Azərbaycanda dövlət idarəçiliyində innovasiyaların tətbiqi baxımından da çox əhəmiyyətlidir.

13 iyul 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması dövlət idarəetmə sisteminin müasirləşdirilməsi, şəffaflıq və idarəetmədə yeni fəaliyyət tərzinin yaradılması istiqamətində mühüm addımlardan biri olmuşdur. Agentliyin tərkibində “ASAN Xidmət” (Azərbaycan Xidmət və Qiymətləndirmə Şəbəkəsi) mərkəzləri yaradılıb. Mərkəzlərin yaradılmasında məqsəd dövlət qurumlarının fəaliyyətində şəffaflığı artırmaq, yeni üslub və innovasiyaları tətbiq etməklə vətəndaşlara daha keyfiyyətli, daha rahat xidmət göstərmək, vətəndaşlarla münasibətlərdə nəzakətli və etik qaydalara uyğun davranmaq, dövlət qurumlarının fəaliyyətini təkmilləşdirməkdir. Dövlət qurumları tərəfindən göstərilən xidmətlərin vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsi zərurəti nəzərə alınmaqla rəqəmsal xidmətlərə keçidin asanlaşdırılması sürətləndirilməlidir. Bu gün Azərbaycanda 29 “ASAN xidmət” və 5 “ASAN Kommunal” mərkəzi vətəndaşlara yüksək keyfiyyətli dövlət və sosial xidmətlər göstərir. ASAN yarandığı gündən vətəndaş məmnunluğunda fərq yaradıb. İndiyədək mərkəzlərə 69 milyona yaxın müraciət daxil olub və 11 milyondan çox vətəndaş 2023-cü ildə müraciət edib. Vətəndaşların məmnunluq səviyyəsi 99,5 faizdir (13). Eyni zamanda bu unikal ölkə təcrübələrimizdən digər ölkələr də yararlanmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, ASAN təcrübəsi Özbəkistanda tətbiq edilir.

Sosial xidmətlər sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələ açan, hər kəsə dost məramı ilə yanaşan, şəffaflıq, operativlik, vətəndaş məmnunluğunu təmin etmək məqsədi ilə yaradılan DOST layihəsi Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyindəki Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi (DOST Agentliyi) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 229 nömrəli 9 avqust 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılıb. Agentliyin Nizamnaməsi və Strukturu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 387 nömrəli 10 dekabr 2018-ci il tarixli Fərmanına əsasən təsdiq olunub. 9 may 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Birinci xanım Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə ilk "DOST" mərkəzinin açılışı baş tutub. "DOST" mərkəzlərində məşğulluq, əmək münasibətləri, əmək pensiyası və sosial müavinətlər, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdləri, əlillik, sosial sığorta və sosial xidmətlər istiqamətində, həmçinin bank və notariat xidmətləri kimi funksional yardımçı xidmətlər də daxil olmaqla ümumilikdə 159 xidmət göstərilir və 140-dan çoxu artıq elektronlaşdırılmışdır. Vətəndaşların məmnunluq səviyyəsi 98,2 faizdir. Hal-hazırda ümumilikdə 7 DOST mərkəzi (biri **Qarabağ bölgəsi olmaqla**) fəaliyyət göstərir. (14)

Ölkədə müdafiə tədbirlərində əhatəliliyin və ünvanlığın təmin edilməsinə, əmək və sosial təminat sahəsində sürətli, rahat və şəffaf xidmətlərə geniş çıxış imkanlarının yaradılmasına, süni bürokratiya və süründürməçilik hallarının, sosial xidmətlərin icrasında korrupsiya hallarınının tam qarşısının alınmasına, məmur-vətəndaş təmasının minimuma endirilməsi və elektron informasiya sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsinə və bu əsasda əhalinin, xüsusilə aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər çərçivəsində Əmək və məşğulluq (ƏMAS) altsistemi istifadəyə verilmişdir. MDB məkanında ilk dəfə Azərbaycan Respublikasında qurulan əmək münasibətlərinin elektron müstəvidə şəffaflaşdırılmasını təmin edən 2014-cü ilin iyul ayından tətbiqinə başlanılmış əmək müqaviləsi bildirişi üzrə elektron informasiya sistemi əmək münasibətlərinə birbaşa və operativ nəzarətin həyata keçirilməsinə imkan yaradıb. 2022-ci ilin may ayından yeni sistem - ƏMAS (əmək və məşğulluq altsistemi) istifadəyə verilmişdir. Bu sistemin tətbiqi işçi ilə rəsmi münasibətlərin, sənədləşmələrin kağız daşıyıcılarından elektron formaya keçməsi, ölkə üzrə bütün vakansiyaların vahid bir platformada görünməsi, vakansiyaların vahid bir platformaya keçidi həm işsizlər, həm işaxtaranlar, həm də özəl işədüzəltmə şirkətləri üçün də maraq kəsb etməsindən ibarətdir. Eyni zamanda ƏMAS əmək münasibətləri və məşğulluq üzrə bütün məsələlərin operativ vahid platforma üzərində həll edilməsinə dəstək göstərir. Ümumi olaraq ƏMAS-ın istifadəsinin aşağıda nüanslara təsiri olacağı nəzərdə tutulur.

- ▶ işçilərin əmək hüquqlarının pozulma hallarının qarşısının alınmasına;
- ▶ işəgötürən-işçi münasibətlərinə nəzarəti gücləndirməklə;
- ▶ elektron nəzarətin daha təkmil formada həyata keçirilməsinə;
- ▶ fəaliyyət sahələri üzrə daha dəqiq təhlillərin aparılmasına;
- ▶ əmək münasibətlərinin elektron kargüzarlığı.

Daha geniş perspektivdən baxsaq, dördüncü sənaye inqilabı əmək və əmək münasibətlərinin gələcəyini təmsil edir. Modernləşmə və rəqəmsallaşma, şübhəsiz ki, həyatın müxtəlif seqmentlərində və müvafiq olaraq əmək münasibətlərində bir sıra dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Əmək qanunvericiliyi yaşamaq hüququdur, ona görə də gələcəkdə milli, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə hansı yanaşma və hansı aktiv əmək siyasətinin həyata keçiriləcəyi çox vacibdir. Əvvəlki sənaye inqilablarında olduğu kimi, dördüncü sənaye inqilabı da insanların həyatına böyük təsir göstərəcək, çünki süni intellekt və artan avtomatlaşdırma bir çox iş növlərini yox edəcək. Eyni zamanda, tamamilə yeni iş kateqoriyaları yaranacaq. Pandemiya dövründə geniş vüsət alan "Gig iqtisadiyyatı" bu gün də sürətlə inkişaf etməyə davam edir.

Azərbaycanın davamlı və hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyinin müasir prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və bu sahədə mühüm addımlar atılmışdır. İlk öncə 13 iyul 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması dövlət idarəetmə sisteminin müasirləşdirilməsi, şəffaflyq və idarəetmədə yeni fəaliyyət tərzinin yaradılması istiqamətində mühüm addımlardan biri olmuşdur. Eyni zamanda Agentliyin tərkibində "ASAN Xidmət" mərkəzləri yaradılmışdır. Sosial xidmətlər sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələ açan, hər kəsə dost məramı ilə yanaşan, şəffaflyq, operativlik, vətəndaş məmnunluğunu təmin etmək məqsədi ilə yaradılan DOST Agentliyi ölkə üzrə yeni rəqəmsallaşma üzrə yenilik gətirmişdir. Bu unikal ölkə təcrübələrini digər ölkələr artıq öz sistemlərində tətbiqinə başlanılmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.** Piasna A and Drahokoupil J. ETUI (2019), Digital labour in central and eastern Europe: evidence from the ETUI Internet and Platform Work Survey, Brussels, working paper
- 2.** Aloisi, A. (2016). Commoditized Workers. Case Study Research on Labour Law Issues Arising from a Set of On-Demand/Gig Economy Platforms-Case Study Research on Labour Law Issues Arising from a Set of On-Demand/Gig Economy Platforms. *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 37(3),67
- 3.** Jovevski L. (2020), The future of labour rights in covid 19 context, Law faculty Justinijanus Primus, Skopje
- 4.** Degryse C, (2016), Digitalization of the economy and its impact on the labour market, Brussels, 2016
- 5.** Kaine, S., & Josserand, E. (2019). The organization and experience of work in the gig economy. *Journal of Industrial Relations*, 61(4), 479-501
- 6.** ETUC (2015), The digital agenda of the European Commission: preliminary ETUC assessment. Endorsed by the Executive Committee, June 2015
- 7.** Emanuele Menegatti, 'On-demand Workers by Application – Autonomia o Subordinazione?' in Gaetano Zilio Grandi, Marco Biasi (eds), *Commentario breve allo statuto del lavoro autonomo e del lavoro agile [Short Commentary on the statute of self-employment and mart working]* (Wolters Kluwer Italia 2018, Milano) 109 Janine Berg, Income security in the on-demand economy: findings and policy lessons from a survey of crowdworkers (Conditions of work and employment series, No. 74 International Labour Office, Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch, 2016, Geneva) 10, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/-travail/documents/publication/wcms_479693.pdf
- 8.** Annarosa Pesole, Maria Cesira Urz Brancati, Enrique Fernandez-Mac as, Federico Biagi, Ignacio Gonzalez V zquez, *Platform Workers in Europe Evidence from the COLLEEM Survey (EUR 29275 EN, Publications Office of the European Union 2018, Luxembourg)* 4
- 9.** Piasna A, ETUI (2020), Counting gigs. How can we measure the scale of online platform work? Workingpaper
- 10.** Dövlət Məşğulluq Agentliyinin rəsmi saytı, <https://dma.gov.az/fealiyyet/statistics?hl=az>
- 11.** DOST Agentliyi Rübük Bülleten , No 11, oktyabr 2023-
<https://dost.gov.az/melumat2/nesrler/8mg4vhevj14w8gkw4.pdf>
- 12.** "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 - 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın (Elektron Azərbaycan)" təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010-cu il tarixli, 1056 nömrəli Sərəncamı, <https://eqanun.az/framework/19936>
- 13.** Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin rəsmi saytı, <https://vxida.gov.az/statistics/>
- 14.** Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin rəsmi saytı, <https://dost.gov.az/dost-centers>

Laman HUSEYNOVA

Master`s student of Baku State University

e-mail: huseynovaleman0406@gmail.com

DISABILITY INCLUSION IN KARABAKH: BUILDING A SOCIETY FOR ALL

Summary

This summary provides an overview of disability inclusion in Karabakh, emphasizing legislative strides and social programs. Azerbaijan's law on disability rights aligns with the social model, focusing on societal barriers. The country supports over 600,000 people with disabilities through a robust social security system, including pension provisions. Notable is the initiative offering passenger cars for individuals with disabilities, showcasing the government's commitment. The collaboration on the project "Ensuring the rights and well-being of women with disabilities and Nagorno-Karabakh war veterans" highlights efforts to integrate and protect these individuals. Azerbaijan's active participation in the "European Regional Disability" summit underscores its commitment to international collaboration.

Inspired by the Accessible Canada Act and Sweden's model, the article proposes a comprehensive framework for Karabakh, emphasizing community-based support services and technology's role. Assistive technologies are crucial for integration, urging their inclusion in development plans to break the cycle of poverty for people with disabilities. In essence, this abstract provides a concise overview of Karabakh's current state and future potential in disability inclusion.

Keywords: *Disability inclusion, social programs, technology*

Ləman HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı

e-poçt: huseynovaleman0406@gmail.com

QARABAĞDA ƏLİLLƏRİN İŞTİRAKI: CƏMIYYƏTİN HƏR KƏS ÜÇÜN QURULMASI

Xülasə

Bu xülasə qanunvericilik addımlarını və sosial proqramları vurğulayaraq Qarabağda əlillərin inklüzivləşdirilməsinə dair ümumi məlumat verir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu sosial modelə uyğundur və diqqəti sosial maneələrə yönəldir. Ölkə 600 000-dən çox əlilliyi olan insana pensiya təminatı da daxil olmaqla güclü sosial təminat sistemi vasitəsilə dəstək verir. Hökumətin əlillər üçün avtomobillər təmin edən təşəbbüsü diqqətəlayiqdir. Həmçinin burada "Əlilliyi olan qadınların və Qarabağ müharibəsi veteranlarının hüquq və rifahının təmin edilməsi" layihəsi üzrə əməkdaşlıq bu şəxslərin inteqrasiyası və müdafiəsi istiqamətində səyləri vurğulanır. Həmçinin Azərbaycanın "Avropa Regional Əlillər" sammitində fəal iştirakı onun beynəlxalq əməkdaşlığa sadiqliyini bir daha vurğulayır.

Məqalədə Müyəssərlik haqqında Kanada Aktı və İsveç modelindən yararlanaraq və ictimai xidmətlərin və texnologiyaların rolu vurğulanaraq Qarabağ üçün tədbirlər çərçivəsi təklif edilir. Mahiyyət etibarlı ilə bu məqalə Qarabağın indiki vəziyyəti və əlillik sahəsini əhatə edən gələcək potensialı haqqında qısa icmal verir.

Açar sözlər: *Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları, sosial proqramlar, texnologiya*

In the pursuit of fostering a truly inclusive society, the focus on Disability Inclusion in Karabakh emerges as a pivotal and timely discourse. The intricate tapestry of a community's strength lies in its ability to embrace and uplift every member, irrespective of physical or cognitive differences. As we delve into the exploration of Disability Inclusion in Karabakh, we embark on a journey to understand the existing landscape, the legislative frameworks in place, and the social initiatives that shape the lives of individuals with disabilities. Our gaze extends beyond the challenges faced, seeking instead the resilience, progress, and collaborative efforts that contribute to the construction of a society that accommodates, empowers, and celebrates the diversity of all its members. This article navigates through the multifaceted dimensions of disability inclusion, shedding light on not only the obstacles but also the promising initiatives that pave the way for a more inclusive future in Karabakh—a future that truly embodies the vision of a society for all.

Current Status of Disability Inclusion in Karabakh

According to Article 5.0.2 of the Law of the Republic of Azerbaijan on the Rights of Persons with Disabilities: inclusion - provision of access to work, education and other social environment and infrastructure for a person with a disability to lead a decent life in the place of residence, regardless of the type, form and severity of the disability. (1) The definition aligns with the social model of disability, recognizing that disability is a result of societal barriers rather than individual limitations. This shift in perspective emphasizes the importance of removing barriers and promoting inclusion. The definition of "inclusion" in the Law of the Republic of Azerbaijan on the Rights of Persons with Disabilities is a positive step towards promoting full participation and equality for individuals with disabilities.

Currently, there are more than 600,000 people with disabilities in our country, and people with disabilities receive a labor pension due to disability or a monthly social allowance if they are not entitled to a pension by the Ministry of Labor and Social Protection of the Population. (2) War disabled persons and their equivalents, as well as persons with first-degree disabilities, are provided with a monthly pension of the President of the Republic of Azerbaijan in addition to a labor pension or monthly social allowance due to disability. Children of war disabled persons and persons treated as equivalent to them are provided with a monthly social allowance, and persons disabled as a result of a radiation accident are provided with a one-time allowance for treatment every year. Overall, Azerbaijan's social security system for persons with disabilities has a strong foundation, and continued efforts will be made to maximize its effectiveness and ensure the full inclusion and participation of all persons with disabilities in society.

One of the programs that plays an important role in the welfare of persons with disabilities in Azerbaijan and is a manifestation of the state's great support for them is the provision of passenger cars for persons with disabilities in connection with the protection of the territorial integrity, independence and constitutional structure of our country. If 265 cars were given to the citizens of that category in 2018, it is planned to give 600 cars, 3.2 times more than planned, of which 427 cars have already been presented. Thus far, up to 6400 passenger cars have been given to the mentioned citizens. The program that provides passenger cars for people with disabilities in Azerbaijan is a commendable initiative that demonstrates the government's commitment to inclusion of people with disabilities and improving the lives of people with disabilities. Additional efforts to increase transparency, accessibility, and long-term support will strengthen the program's effectiveness and maximize its impact. Regular data collection and evaluation is also conducted to ensure the continued success of the program and adapt it to evolving needs.

The implementation of the project "Ensuring the rights and well-being of women with disabilities and veterans of the Nagorno-Karabakh war" was launched jointly by the Government of Azerbaijan, the United Nations Development Program and the United Nations Population Fund. (3)

Within the framework of the project, a meeting was held with municipal and territorial representatives in Salyan and Masalli districts with the support of the executive authorities of those districts. First of all, the purpose and directions of the project were presented. It was reported that the project "Ensuring the rights and well-being of women with disabilities and Nagorno-Karabakh war veterans" aims to support the work carried out in the direction of ensuring the protection and well-being of the mentioned persons and promoting their integration into society.

In order to study the accessibility of public spaces for people with disabilities, and to make proposals for minor infrastructure changes in this regard, a preliminary inspection of a number of areas in those districts was also conducted within the project.

Opportunities for Building a More Inclusive Karabakh

In 2022, the "European Regional Disability" summit, supported by prestigious organizations like the UN, WHO, UNICEF, and the European Disability Forum, offered a valuable platform for countries to showcase their advancements in disability inclusion. (4) Azerbaijan, having implemented significant reforms in this domain in recent years, actively participated in the summit, eager to share its successful experiences and contribute to a more inclusive European region. The summit held particular significance for Azerbaijan considering the recent Patriotic War, which concluded with a historic victory in 2020. The war unfortunately resulted in around 200 soldiers losing their limbs, prompting discussions on the crucial need for high-tech prosthetics to support their rehabilitation and reintegration into society.

Furthermore, the war and Armenia's refusal to disclose minefield maps in previously occupied territories led to an alarming rise in the number of individuals with disabilities, both civilians and military personnel. This urgent situation underscored the critical requirement for advanced prosthetics and other innovative rehabilitation tools.

The summit witnessed insightful reports from prominent organizations like the WHO, International Alliance of Disabled Persons, International Labour Organization, and the Human Rights Regional Office for Europe. It provided a crucial platform for knowledge exchange and collaboration towards building a more inclusive environment for all. Importantly, Azerbaijan's dedication to disability inclusion garnered significant recognition at the summit. The reforms implemented in recent years, along with the impressive progress in developing electronic-based proactive services for the general population, were lauded by participants.

This international recognition serves as a testament to Azerbaijan's commitment to building a society where individuals with disabilities are empowered to reach their full potential and actively participate in all spheres of life. The country's ongoing efforts are a beacon of hope and inspiration for others striving to create a more inclusive and equitable future for all.

The Accessible Canada Act (ACA) of 2019 serves as a powerful model for building a more inclusive Karabakh. A key principle of the ACA is "Nothing Without Us", which means that persons with disabilities should be consulted when developing laws, policies and programs that impact them. [5] In keeping with this principle, the Government of Canada works with persons with disabilities, and organizations who advocate on their behalf, to better understand the full diversity of the community it serves. While specifically designed for the Canadian context, its core principles and provisions offer invaluable insights that can be adapted and applied to the unique needs of Karabakh in creating a society where people with disabilities can thrive.

The Act concerning Support and Service to Persons with Certain Functional Disabilities (LSS), enacted in Sweden in 1994, stands as a landmark achievement in the country's commitment to disability inclusion. [6]

This comprehensive legislation provides a fundamental framework for ensuring that individuals with significant and permanent functional limitations can live independent and fulfilling lives. The Act concerning Support and Service to Persons with Certain Functional Disabilities (LSS) has proven successful in Sweden, and its core principles can be adapted to the unique context of Karabakh to create a more inclusive environment for people with disabilities. Here's how:

- ▶ Create a network of community-based support services, such as transportation, interpreting services, home care, personal help, and assistive technology. This approach can be aided by collaborations with NGOs and local groups.
- ▶ Train and equip support providers: Make investments in support staff training programmes to guarantee they have the abilities and know-how to deliver top-notch services.
- ▶ Encourage the formation of peer support networks and self-help groups so that people with disabilities can exchange experiences and provide one another with support.

Implementing an adapted LSS model in Karabakh requires a comprehensive and multi-pronged approach. By focusing on individual needs, building a supportive network, promoting accessibility, raising awareness, and addressing funding challenges, Karabakh can create a more inclusive society where people with disabilities can live independent and fulfilling lives. By engaging in collaborative efforts and leveraging international support, Karabakh can take concrete steps towards building a brighter future for all its citizens.

Role of Technology

It is evident from ethical and social aspects that inclusive design principles must be followed while developing new technologies. Technology has the potential to improve the accessibility of both essential and non-essential services for elderly and disabled individuals who may otherwise receive subpar care or may not be eligible for them at all. Services that are especially important for elderly and disabled individuals—many of whom may have limited mobility and would therefore gain a great deal from services that are given electronically. (7)

Modern scientific and technical development opens wide opportunities for people with disabilities to work and live together with healthy people. Taking into account the physical limitations of people from this category, technologies have been created that allow the management of computer equipment, data entry and processing to be adapted to them.

In 1998, for the first time, these technologies, which serve to reintegrate people with limited health opportunities into society, were named Assistive Technologies, and a large number of works were carried out in this direction. (8)

External devices created, manufactured, or modified to help a person carry out a certain task are known as assistive devices. A large number of individuals with disabilities rely on assistive technologies to help them do everyday tasks and engage actively and successfully in communal life.

Merely 5–15% of individuals in numerous low- and middle-income nations possess the necessary assistive devices and technologies. (9) These nations produce little and frequently of poor quality, have a dearth of skilled workers, and may have prohibitively high costs.

For many individuals with disabilities, having access to assistive technology is crucial, and it should be a key component of any development plan. People with disabilities might never be able to go to school or find employment without assistive technology, which perpetuates the cycle of poverty. The advantages of assistive technology are becoming more widely acknowledged for senior citizens as a means of promoting and preventing illness.

In conclusion, Disability Inclusion in Karabakh stands as a dynamic journey toward a society that embraces diversity. Legislative advancements, social initiatives, and international collaborations highlight a commitment to breaking down barriers. Inspired by global models, Karabakh has the potential to create a unique framework, leveraging technology and community-based support. This vision envisions not only the integration but the active participation of individuals with disabilities. As we move forward, continuous collaboration and adaptive strategies will be key, guided by the resilience of individuals and a collective commitment to a more inclusive and compassionate future.

Bibliography

1. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <https://president.az/az/articles/view/29521>
2. Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi və tibbi-sosial reabilitasiyası dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir, <https://sosial.gov.az/media/xeberler/2952>
3. Əlilliyi olan qadınlar və Qarabağ müharibəsi veteranları ilə bağlı yeni layihənin icrasına başlanıb, <https://sosial.gov.az/media/xeberler/2534>
4. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı, "Avropa Regional Əlillik" sammiti https://sosial.gov.az/media/xeberler/post_526111
5. About an Accessible Canada, <https://www.canada.ca/en/employment-social>
6. Act (1993:387) concerning Support and Service for Persons with Certain Functional Impairments (LSS): This is the primary legal document outlining the Swedish LSS model and its key provisions
7. Disability and Technology: Building Barriers or Creating Opportunities? PETER GREGOR, DAVID SLOAN, AND ALAN F. NEWELL, 287 s.
8. Assistive Technology Act of 1998. U.S. Government Printing Office, 1998. <http://section508.gov/assistive-technology-act-1998>
9. Assistive devices/technologies. Geneva: World Health Organization; 2010

Elnur SÜLEYMANZADƏ

Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin
İctimai rəyin öyrənilməsi departamentinin mütəxəssisi,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
e-poçt: elnursuleymanzade106@gmail.com

**RİSK QRUPUNDA OLAN VƏTƏN MÜHARİBƏSİ İŞTİRAKÇILARI
VƏ ƏLİLLƏRLƏ PSIXO-SOSIAL İŞİN İNSTİTUSİONAL
TƏŞKİLİNİN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ**

Xülasə

Elmi məqalədə, risk qrupunda olan şəxslərlə işin həyata keçirilməsində, beynəlxalq təcrübədə daha çox institusional yanaşmalara üstünlük verilməsi qeyd edilir. Bunun üçün psixo-sosial problemlərin institusional fəaliyyətlər çərçivəsində araşdırılması və həll edilməsinə ehtiyac var. Eləcə də, psixo-sosial problemlərin institusional qiymətləndirilməsi istiqamətində kadr potensialının, dövlət siyasətinin formalaşması və bu istiqamətdə sosial siyasət təkliflərinin verilməsinin mühüm əhəmiyyəti var. Məqalədə, risk qrupunda olan veteran və müharibə əliliyi olan şəxslərlə işin aparılmasında HMK (Hərbi -Mülki Keçid; Military to Civilian Transition - MCT) yanaşmalarının nəzəri əsasları və müharibə ilə bağlı intihar hadisələrinin praktiki nəticələri barədə faktlar qeyd edilib.

Açar sözlər: *risk qrupu, sosial xidmətlər, psixo-sosial, intiharlar, strategiyalar, müharibə iştirakçıları*

Elnur SULEYMANZADE

Specialist of the Public opinion research department of the
Center of Social Research
PhD candidate of Baku State University
e-mail: elnursuleymanzade106@gmail.com

**ASSESSMENT OF THE INSTITUTIONAL ORGANIZATION
OF PSYCHO-SOCIAL WORK WITH PARTICIPANTS OF THE
CIVIL WAR AND THE DISABLED IN THE RISK GROUP**

Summary

In this article, it is noted that in the implementation of work with people in the risk group, in international practice, preference is given to more institutional approaches. For this, it is necessary to investigate and solve psycho-social problems within the framework of institutional activities. Also, there is a significant importance in the institutional assessment of psychosocial problems in the direction of personnel potential, the formation of state policy and the provision of social policy proposals in the direction. In the article, the facts about the theoretical basis of Military to Civilian Transition (MCT) approaches in dealing with veterans and war disabled persons in the risk group and the practical consequences of war-related suicide incidents were mentioned.

Keywords: *risk group, social services, psixo-sosial, suicides, strategies, war participants*

Bu məqalədə risk qrupunda olan müharibə iştirakçıları hərbi əməliyyatlar zamanı silahlı qüvvələrin hər hansı bir qolunda xidmət edən və ya xidməti başa vuran müharibə veteranları olaraq nəzərdən keçirilir. Eləcə də, müharibə iştirakçıları ilə iş digər həssas əhali qruplarına nisbətən çox spesifik quruluşa malikdir. Müharibə iştirakçıları ilə iş ona görə spesifikdir ki, onların mülki şəxsiyyətlərinin yenidən qurulması təcrübəsini keçirlər (20).

Məqalənin elmi strukturunda 4 komponentə xüsusilə əhəmiyyət verilib. Birincisi, institusional fəaliyyətin əsasında kadr potensialının dəyərləndirilməsi; ikincisi, risk qrupunda olan həssas əhali ilə bağlı beynəlxalq təcrübədə olan yanaşmaların nəzəri əsasları, üçüncüsü, risk qrupunda olan müharibə iştirakçılarının qarşılaşdıqları problemlər və sonuncusu, risk qrupunda olan müharibə iştirakçıları ilə bağlı siyasət təklifləri qeyd edilib. Müharibə iştirakçılarının intihar problemləri və risk qrupunda olan şəxslərlə işin həyata keçirilməsində, beynəlxalq təcrübədə daha çox institusional yanaşmaya üstünlük verilir. Risk qruplarının psixo-sosial problemlərinin həlli istiqamətində, ilk atılması zəruri olan addımlardan biri kadr potensialının, fəaliyyətin təhsil istiqamətini müəyyən etməkdir. Bunun üçün psixo-sosial problemlərin araşdırılması və həll edilməsində sosial iş təhsilinin mühüm əhəmiyyəti var. Bellidir ki, sosial işin təşkili üç səviyyədə (mikro, makro, mezo) aparılır (13). Bu bütün sosial işin fəaliyyət istiqamətlərində də özünü doğruldan modeldir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, sosial iş ixtisası Azərbaycanda daha yeni yarandığından və ümumiləşdirilmiş sosial iş tədris yanaşmasının ortaya çıxardığı problemlərlə birlikdə, əhəlinin həssas qrupları ilə aparılan sosial işin tətbiqinin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi gündəmədir. Hərçənd ki, bunun bir sıra struktural və situativ səbəbləri olduğu düşünməyə, bəzi əsaslar var. Bunlardan ən başlıcası, Ali təhsil müəssisələrində sosial iş ixtisası (həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində sosial iş) adı altında, bakalavr ixtisas dərəcəsinə kadr ehtiyatları formalaşdırılır. Təəssüf ki, ölkəmizdə specialist (ixtisaslaşmış) sosial iş tədrisi həyata keçirilmir, daha doğrusu kliniki sosial işin tədrisi, xüsusən də tibbi sosial işin təşkili ilə bağlı xüsusi ixtisaslaşmış kadr hazırlığı yoxdur.

Daha sonra, ciddi narahatlıq doğuran ikinci məqam sosial işçilərin lisenziya və ya hər hansı sertifikatdan keçməməsidir. Bütün sadalanan problemlərin fonunda, istər müharibə iştirakçıları ilə olsun istərsə də xidmətdə olan hərbiçilər olsun, sosial işə bu sahədə böyük tələbat yaranmaqdadır. Xüsusilə müharibə təhlükəsi altında yaşayan ölkələrdə bu problem getdikcə aktuallaşmaqdadır. Buna görə də, Azərbaycanda hərbi sosial iş təşkilinə həddən artıq ehtiyac yaranmışdır. Bu həm də sosial işin integrativ (birləşdirici) funksiyaya malik olan elmi təbiətindən qaynaqlanır (16). Sosial işin rol və funksiyalarına qiymətləndirmə, böhran və işin idarə edilməsi, vəkillik, təhsil və məsləhət daxildir. Klinik sosial işçilər; fərdi, qrup və ailə terapiyası və sosial iş müdaxiləsini təqdim edir (ABŞ Veteranların İşləri Departamenti, 2021:4). Bu səbəbdən sahədə çalışan sosial işçilər qazilərə və onların ailə üzvlərinə göstərilən xidmətləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının funksiyalarını, strukturu və qanunvericiliyi yaxşı qavramalıdırlar.

Müharibə iştirakçıları və əlilləri habelə onların ailələri xidmətləri koordinasiya etmək və onları cəmiyyətə yenidən integrasiya etmək üçün dəstək xidmətlərinə ehtiyac duyurlar. Bu dəstəkləyici xidmətlərdən biri işin idarə edilməsidir. Sosial işçilər tərəfindən tətbiq edilən işin idarə edilməsi qazilər üçün icma reintegrasiyasında qayğı və xidmətlərin göstərilməsinin əsas komponentidir. Sosial işin idarə edilməsi xidmətlərin koordinasiyasını təmin etmək üçün çox vacibdir (21). Müalicə prosesi zamanı ailə üzvləri ordunun qayğısına qalmaq üçün işlərini tərk etməli ola bilərlər. Həyat yoldaşı xəstəxanada sağalmış əsgərə yardım etmək və evdə qalan kiçik uşaqlara qulluq etmək vəzifəsi arasında bölünə bilər. Ağır yaralanmış əsgərlər üçün iş meneceri kimi çalışan sosial işçi bu çətin qərarlar zamanı həyat yoldaşlarına kömək edə bilər, hərbi və könüllü təşkilatlardan resurslara çıxışı dəstəkləyə bilər. Sosial işçilər veteranların və onların ailələrinin yaşadıkları mürəkkəb duyğuların öhdəsindən gəlmək bacarıqlarının inkişafında mühüm rol oynayırlar. Bu prosesdə veteran və ailənin orqan və funksiya itkisinə uyğunlaşmasının monitorinqi onların qarşılaşacaqları yeni ehtiyac və böhranların öhdəsindən gəlməyə imkan verəcək.

Müharibədə, minaya düşən, qəlpə alan və ya yaralanma nəticəsində veteran olmuş şəxslərin bəziləri bu sarsıdıcı hadisədən sonra sağalib həyatlarını qaldıqları yerdən davam etdirərkən, bəziləri digərlərindən daha çətin sovuşur, hətta daha ağır psixoloji problemlər yaşayırlar. Dəyişən həyat şəraiti qarşısında müharibə iştirakçılarının psixososial uyğunlaşma, məhdudiyətləri haqqında real qavrayışın olması, həyatda məqsədlərinə çatmaq, sosial iştirak və cəmiyyətə reintegrasiya üçün vacib olduğu bildirilir (19). Dəyişən şəraitdə veteranın yeni həyata uyğunlaşmasının ən mühüm göstəriciləri bunlardır: başqa insanlara ehtiyac duymadan mümkün qədər müstəqil yaşaya bilmək, nizamlı həyat sürmək və cəmiyyətdə iştirak edərək sosiallaşa bilməkdir. Travmatik hadisə yaşayan hər kəsin eyni şəkildə təsirləndiyi və bunda psixoloji, mədəni, dini, sosial, fiziki və ailəvi faktorların mühüm rol oynadığı bildirilir (8). Azərbaycanda müharibə iştirakçılarının və müharibə əlillərinin son illərdə saylarında böyük artımlar müşahidə edilib.

Müharibə iştirakçıları bu və digər formada ordudan tərxis olduqdan sonra mülki həyatda qarşılaşdıqları problemlər bir çox risk faktorunun olmasına gətirib çıxarır. Bu istiqamətdə əsas risk faktorlarına nümunə olaraq, P.T.S.P sindromu və intihar riskini qeyd edə bilərik. Bununla belə, hərbi intiharların əksəriyyəti hərbi xidmətdən tərxis olunduqdan qısa müddət sonra gənc kişilər arasında baş verir. Beləliklə, bu niyə gənc müharibə iştirakçıları və əlilləri arasında intiharların daha çox yayıldığı sualını doğurur.

Müharibə iştirakçıları ilə sosial siyasət səviyyəsində psixososial işin həyata keçirilməsində müxtəlif həssas qruplarla iş nəzəriyyələrinin tətbiqinə ehtiyac yaranmaqdadır. Bunların içərisində "Veteran tənqidi nəzəriyyə" və M. Finemanın "Həssaslıq nəzəriyyəsi" və "Hərbi-mülki keçid" nəzəriyyələri xüsusilə önəmli sahə təcrübələrinə malikdir. Tənqidi nəzəriyyə insan azadlığı ideyası ilə başlayır (12) və ictimai hərəkətlərlə sıx bağlı olan nəzəriyyələr qolu inkişaf etdirmişdir. Tənqidi nəzəriyyə qrupu, sosial status-kvonu şübhə altına almaq üçün "təsviri və normativ əsasları" təmin edir (13). Son illərdə alimlər "zəifliyin" daha müsbət ölçülərini vurğulamaq üçün zəiflik anlayışını yenidən konfigurasiya edirlər. Martha Finemanın (12) fikrincə, zəiflik "yenilik və inkişaf, yaradıcılıq və yerinə yetirmək üçün imkanlar təqdim edir. Bu, bizi başqaları ilə əlaqə saxlamağa, əlaqələr qurmağa və institutlar qurmağa məcbur edir". M. Finemanın həssaslıq nəzəriyyəsinin mərkəzi tezi ondan ibarətdir ki, bütün insanlar həssas və asılılığa meyillidirlər (həm xroniki, həm də epizodik) və buna görə də dövlət bu zəifliyi azaltmaq, yaxşılaşdırmaq və kompensasiya etmək üçün müvafiq öhdəliyə malikdir. Finemanın tezisində gizli olan bir iddiadır ki, heç kimin xəsarət, xəstəlik və ya digər xoşagəlməz həyat hadisələrindən qaçacağına əmin olmadığı bir dünyada sadəcə bərabər rəftarın fərdlərin ehtiyaclarını ödəyəcəyini gözləmək nə ədalətli, nə də ağılabatdır. M. Fineman hesab edir ki, insan həssaslığına cavab vermək öhdəliyini yerinə yetirmək üçün dövlət səhiyyə, məşğulluq və təhlükəsizlik kimi sosial malları paylayan "ictimai institutlara" bərabər çıxış təmin etməlidir (18). M. Finemanın fikrincə, bu öhdəlik dövlətin ilkin məqsədinə uyğundur: insan həssaslığına cavab vermək. Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, Finemanın həssaslıq nəzəriyyəsi sosial rifah üçün hökumətin geniş məsuliyyətini ortaya qoyur, lakin o, hökumətlərin spesifik zəifliklərə necə reaksiya verməli olduğunu müəyyən etmək üçün tövsiyə aləti kimi uğursuz olur.

Hərbi mülki keçid (MCT) nəzəriyyələri isə, hərbiçilərin, veteranların və onların ailələrinin öz fərdi keçid səyahətlərini yaşayacaqları mürəkkəb və dinamik bir ekosistem daxilində baş verir. Hərbi xidmətdən keçid ümumiyyətlə coğrafi yer, karyera, əlaqələr, ailə rolları, dəstək sistemləri, sosial əlaqələr və icma kimi bir sıra istiqamətləri əhatə edir (29). Beləliklə, ölkələrin uğurlu keçidləri dəstəkləməsi lazım olan əsas elementlərdən biri hökumətləri 1) Hərbi mülki keçidin (MCT) müxtəlif aspektlərini vahid şəkildə müəyyən etmək və təşkil etmək; 2) Hərbi mülki keçid (MCT) ilə əlaqəli məqsədləri, fəaliyyətləri, resursları və gözlənilən nəticələri müəyyən etmək; və 3) Hərbi mülki keçid (MCT) proseslərini, siyasətlərini və proqramlarını layihələndirmək, izləmək və qiymətləndirmək (29). Hərbi mülki keçid (MCT) çərçivəsi həmçinin tərəfdaşlıqları, tədqiqatları və investisiya fəaliyyətlərini bir-biri ilə və ümumi nəticələrə uyğunlaşdıracaq. Belə bir çərçivə olmadıqda, hökumətlər məqsədlərinə çatmayan, resurslardan səmərəsiz istifadə edən və hərbiçilərin, veteranların və onların ailə üzvlərinin dəstəyindən istifadə edə bilməyən proqramlar hazırlamaq riski ilə üzləşirlər. Ona görə də, bu nəzəriyyələrdən ölkədə risk qrupunda olan müharibə veteranları və əlilliyi olan şəxslərin psixososial problemlərinin öyrənilməsində alətlər dəsti rolunu oynaya bilər.

Müharibənin psixo-sosial və sağlamlıq nəticələri

Müharibənin travmatik təcrübəsi uzunmüddətli mənfi fiziki, psixoloji və sosial nəticələrə səbəb ola bilər. Tədqiqatçı Bhopalın fikrincə, onların öhdəsindən gələ bilməyənlər müxtəlif maddələrdən sui-istifadə formalarına müraciət edə bilərlər. Digərləri aqressivləşə, hətta təhlükəsiz yerə aparıldıqdan sonra da özlərini etibarsız hiss etməyə davam edə bilərlər, çünki adi sosial nizam və icma qaydaları onları məyus edir. Müharibə qorxusunun travmatik sıxıntısı sosial qruplar arasında düşmənçilik yaradır, insan və ailə münasibətlərini pozur, məhsuldarlığı azaldır, hökumətə və dövlət orqanlarına qarşı qəzəb və narazılıq yaradır. Bundan əlavə, cəmiyyət parçalanır, ictimai quruluş və birlik pozulur. Beləliklə, bu, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında sosial izolyasiyaya səbəb olur (1). Müharibənin digər zərərli amili, tez-tez icmaların və ailələrin gündəlik qaydaları və sosial təcrübələrini pozan xaosdur. Ailələr fiziki ayrılıq və ailə disfunksiyası ilə parçalana bilər; ər-arvad bir-birini təhqir edə bilər və uşaqlar əxlaqi və ya mədəni dəyərləri şübhə altına ala və valideynlərinə qarşı daha cəsarətli ola bilərlər (3). Eyni zamanda, uzun müddət davam edən stress psixi pozğunluqları (o cümlədən post-travmatik sindrom) və davranış pozğunluqları (sosial təhlükəli və intihara meyilli) olan xəstələrin sayının artması kimi bir sıra sosial-psixoloji xarakterli risklərə səbəb olur.

Psixo-sosial dəyişikliklərin əlavə nümunələri Amerika Psixiatriya Assosiasiyası tərəfindən nəşr olunan Psixi Pozuntuların Diaqnostik və Statistik Təlimatında dəyişikliklərlə təsvir edilmişdir. 1980-ci ildə DSM-III təlimatı (Amerika Psixiatriya Assosiasiyası, 1980:14) Vyetnam Müharibəsi zamanı xidmət edən hərbi üzvlərin və veteranların ehtiyaclarını birbaşa həll etmək üçün nəşr olundu və psixososial xətlər üzrə psixi sağlamlıq xidmətlərini təmin etmək üçün çoxoxlu bir yanaşmadan istifadə edərək konseptuallaşdırıldı (9): IV DSM-III-in əsas dəstək qrupu ilə problemləri həll etmək üçün nəzərdə tutulmuş problemə əsaslanan müdaxilələr dəsti ilə ətraf mühitdə insan yaşamasına diqqət yetirilmişdir; sosial mühit, təhsil, məşğuliyyət, mənzil, iqtisadiyyat, səhiyyə xidmətlərinə çıxış, hüquqi məsələlər və psixososial və ekoloji problemlər, IV isə travma sonrası stress pozğunluğu (PTSP) daxil olmaqla bütün diaqnostik qruplara müraciət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Təlimatın sonrakı versiyaları, yəni DSM-IV (Amerika Psixiatriya Assosiasiyası, 2000) və DSM-5 (Amerika Psixiatriya Assosiasiyası, 2013) hər bir diaqnostik kateqoriyaya yanaşmalar vasitəsilə problem mərkəzli, bu cür yanaşmaları tələb edir. DoD (ABŞ Müdafiə Nazirliyi) və VA (veteran xidmətləri) (və başqaları) proqramlar veteranlara və hərbi qulluqçulara xidmət göstərdikdə problemlər həll edilməlidir (28). DSM-5-də yalnız simptomlara deyil, həm də fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

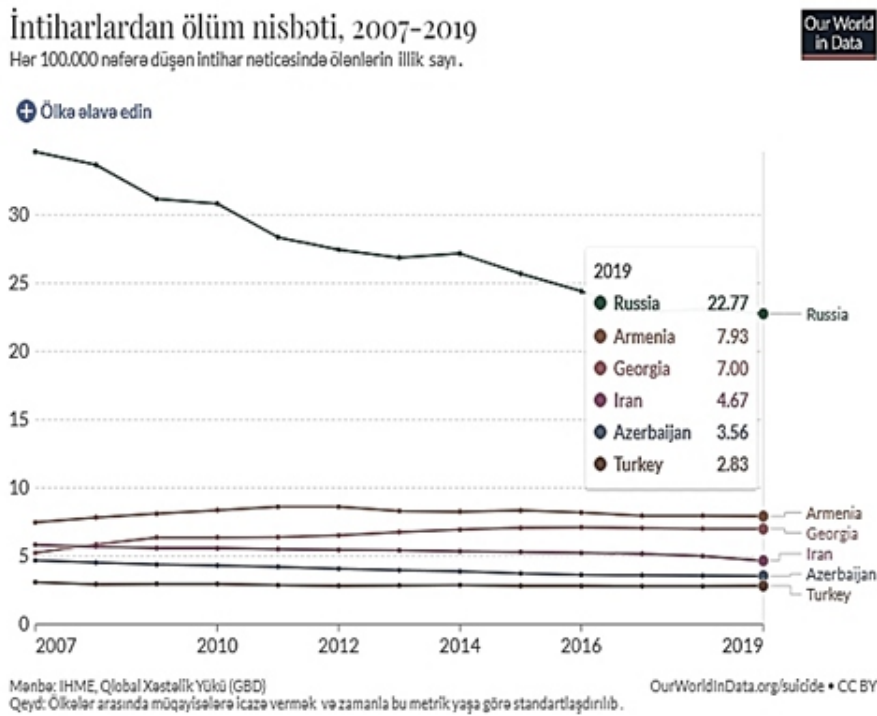
Yaralanma nəticəsində ordunu tərk etmək həm də veteran üçün karyera və hərbi şəxsiyyətlə vidalaşmaq deməkdir. Psixososial inkişafın yetkinlik mərhələsində olan bir çox veteranlar üçün karyera və məhsuldarlığın inkişaf vəzifələrini yerinə yetirməməsi indiki mərhələdə çətinlik və sonrakı mərhələdə çətinliklərə səbəb ola bilər (28). İş həyatına qayıtmaq və ya bir işə sahib olmaq vətəndaş həyatına inteqrasiya üçün əsas mərhələ kimi qəbul edilir. Təəssüf ki, veteranların əksəriyyəti bu mühüm sahədə çətinliklərlə üzləşirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, veteranlar P.T.S.P və depressiya ilə mübarizə apararkən, habelə mülki həyata uyğunlaşma prosesində valideynlik ilə mübarizə aparacaqlar (28). Ailə rolları qeyri-müəyyən və qeyri-sabit ola bilər, ciddi zədədən və uzun müalicə kursundan sonra uşaqlar zədələnmiş ailə üzvlüyünün ehtiyaclarına görə zədə almamış valideyndən daha az diqqət alırlar. Bundan əlavə, zədənin gözlənilməz təbiəti bəzi ailə üzvlərini gözlənilməz bir qayğı göstərən karyeraya sürükləyir. Baxım məsuliyyəti stresli ola bilər və əziyyətə səbəb ola bilər. Bundan əlavə, baxıcı ailə üzvləri, baxıcılıq vəzifələri üçün öyrədilmədikdə çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Müalicə prosesindən sonra evə qayıdan veteranlar mülki həyata yad hiss edə bilərlər, çünki gözləntiləri yerinə yetirilmir və yeni həyat onlar üçün çətin olur (14). Bu keçid dövründə çətinlik və problemlər yaşayan veteranlar tənha hiss edirlər və qəzəb, əsəbilik və əhval dəyişikliyi səbəbindən ailə və digər insanlarla sağlam münasibətlər qurmaqda və uyğunlaşmaqda çətinlik çəkə bilərlər.

Mülki həyata qayıtdıqdan sonra gözləntilərinin doğrulmaması veteranlarda məyusluq yaradır. Bundan əlavə, verilən dəstək səbəbilə bəzən ictimai həyatda mənfi reaksiyalarla qarşılaşmaq da qazılarda arzuolunmaz davranışlara səbəb ola bilər. Uyğunlaşmada çətinlik çəkən müharibə iştirakçıları özlərini cəmiyyətdən təcrid olunmuş hiss etdikləri üçün ailələrindən və dostlarından uzaqlaşdıqları üçün oxşar təcrübələri olan veteranlarla paylaşmalarının artdığı görülür (14). Yaşanan fiziki itkilərə görə fəaliyyətlər, asudə vaxt fəaliyyətləri, sosial qarşılıqlı əlaqə, məşğulluq və gündəlik həyatdakı funksiyalar məhdudlaşa bilər. Bu vəziyyət zədələrin növü və dərəcəsinə görə dəyişir. Bundan əlavə, bu problemlər veteranların rifahına və həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir (2). Əvvəlki tədqiqatlar veteranların həyata uyğunlaşmasının və psixoloji dayanıqlığının, zədənin növü və dərəcəsinin vacibliyini üzə çıxaran empirik faktlara rast gəlinib.

Müharibə iştirakçılarının intiharları və qabaqlayıcı tədbirlər

Veteran əhali arasında intiharlar da narahatlıq doğurur. Dünyada hər il 800 minə yaxın insan intihardan ölür. Bu, hər 40 saniyədə bir nəfərdir. İntiharla əlaqəli stiqma və bəzi ölkələrdə bunun qeyri-qanuni olması səbəbindən bu rəqəmin də az qiymətləndirilməsi ehtimalı var, bəzi intiharlar qəsdən xəsarətlər kimi təsnif edilir. İntihar nəticəsində ölənlərin payı 2019-cu ildə qlobal miqyasda ölümlərin 1,3%-i intihar olub. Dünya üzrə bu payda on qat fərq var. Ən yüksək nəticədə, 2019-cu ildə Cənubi Koreyada ölümlərin 4,5%-i intihardandır; Qətərdə 3,0%; və Şri Lankada 3,3% olub.(30) Yaş və cins fərqlərinə düzəliş etdikdən sonra veteranlar arasında intihar riski ABŞ-da veteran olmayan yetkinlərə nisbətən 22% daha yüksək idi (ABŞ Veteranlarla İş Departamenti, 2017b:18). Yaş fərqləri nəzərə alındıqdan sonra, ABŞ veteran olmayan yetkin kişilərlə müqayisədə kişi veteranlar arasında intihar riski 19% daha yüksək idi. Yaş fərqlərinə düzəliş etdikdən sonra qadın veteranlar arasında intihar riski ABŞ veteran olmayan yetkin qadınlara müqayisədə 2,5 dəfə yüksək olmuşdur (ABŞ DVA, 2020:11). VA Milli İntihar Məlumat Hesabatının 2005-2018-ci illər üzrə əsas tapıntılarından biri hər gün intihar nəticəsində ölən veteranların orta sayının təxminən eyni qalmasıdır

Şəkil 1. İntiharlardan ölüm nisbəti, 2007-2019

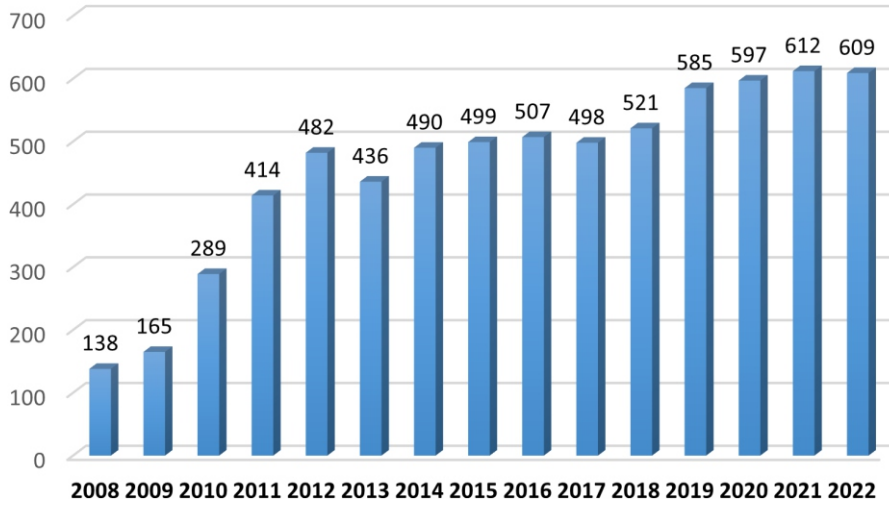

Məşhur və yanlış statistiklardan biri budur ki, "22 veteran hər gün intihar edərək ölür". Kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları (məsələn, Missiya 22 və 22KILL) bu nömrəni öz başlıqlarında və ya marketing strategiyalarında istifadə edirlər. Bu, anlaşılmazlığı davam etdirə bilər və əsas problemlərə və təhsilə və icma dəstəyinə ehtiyacdən çox rəqəmə diqqət yetirə bilər (22). Əslində, veteran intiharları ilə bağlı ən son VA hesabatında gündə 17,6 veteran intiharları var. VA-ya görə, 2018-ci ildə intiharların mütləq sayı 55-74 yaşlı veteranlar arasında ən yüksək olub. Bu qrup 2018-ci ildə intihar nəticəsində bütün veteran ölümlərinin 40%-ni təşkil edib (ABŞ DVA, 2020:26). Global xəstəlik yükü araşdırmasının məlumatlarına görə, Azərbaycanda intiharla ölüm faktlarında hər il müəyyən artımlar müşahidə olunur. Düzdür, Azərbaycanda intihar sayına görə ən azı intihar faktı qeyd alınmış 50 ölkədən biridir (30). Hətta Cənubi Qafqaz regionunda minimum intihar faktı son illərdə Azərbaycanda qeydə alınıb.

Şəkil 1.-də qeyd olunduğu kimi hər 100.000 nəfərə düşən intihar nəticəsində ölənlər illik sayı üzrə Azərbaycanla qonşu olan ölkələr arasında ən çox intihar faktı 2019-cu ildə, Rusiyada 22.77, ən azı isə Azərbaycanda 3.56 və Türkiyədə 2.83 orta statistik nəticə qeydə alınmışdır (30). Statistik məlumatları nəzərə alındıqda ümumi əhali qrupları arasında intihar hallarının artması ilə ciddi problemlərin olduğu müşahidə edilməməkdədir.

Bununla yanaşı ayrıca olaraq, Azərbaycanda intiharların sayı dinamikasına nəzər saldıqda ümumi ədədi silsilə üzrə artımların olduğunu müşahidə etmək olar (bax şəkil 2.)

Azərbaycanın intihar statistikasi Say dinamikası (illər üzrə)

Şəkil 2. DSK məlumatları əsasında müəllif tərəfindən vizuallaşdırılıb

Azərbaycanda 2008-2021-ci illər ərzində rəsmi sənədlərdən əldə edilmiş məlumatlara əsasən, demək olar ki, ən az intihar faktı 2008-2009-cu illəri, ən yüksək artım isə 2021-2022-ci illəri əhatə edib (31). Doğrudur, Azərbaycan seqmentində də ümumi intihar statistikasının içərisində ordu intihar və ya müharibə iştirakçılarının intihar saylarının rəsmi qeydi aparılmayıb. İntihar məlumatlarını isə əsasən dəqiqliyi sual altında olanda internet resurslarında əldə edə bilirik, lakin ümumilikdə müharibə iştirakçıları və əlilliyi olan şəxslərin statistik qeydiyyatı davamlı olaraq yenilənməkdədir. Ən son yenilənən rəqəm, 21 noyabr 2023-cü ildə Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda döyüş əməliyyatlarında iştirak etmiş şəxslərin sayı 2023-cü il oktyabrın 1-nə 179 840 nəfər təşkil edib (26). Bu rəqəm, həm də gələcəkdə baş verə biləcək psixo-sosial problemlərin əhatə miqyasını özündə ifadə edir. Nəzərə alsaq, bu rəqəm təkə müharibə iştirakçıları fərdi qaydada əhatə edir, onların ailələrini deyil. Gələcəkdə, hədəf qrupunun miqyasının böyüməsi gözlənilən bir hal ola bilər.

II Qarabağ müharibəsindən sonra, qeyri-rəsmi internet kanalları, sosial şəbəkələrdə yayılan xəbərlərə görə, il ərzində müharibə iştirakçılarının intiharı ümumi əhali intiharından bir neçə dəfə çox olub, müxtəlif mənbələr əsasında yoxlanılmış müharibə ilə bağlı intihar rəqəmlərində saxta informasiyaların əlavə edilməsilə bəzi şişirtmə saylar da məşhurlaşdı. Bu cür təsdiq edilməyən faktların yoxlanılması üçün alternativ informasiya resursları ilə bir sıra yoxlamalar aparmağa cəhd etdik. Belə ki, 2021-ci ildən, 2023-cü ilin birinci rübünə qədər qeydə alınmış müharibə iştirakçılarından 42-nin intihar edərək vəfat etməsi müxtəlif parametrlər əsasında qruplaşdırıla bilər (26). Öldürülən nəticələrə görə, $n=42$ olduqda, hərbi xidmət dövründə intihar edən müharibə iştirakçılarının sayı 16 nəfər, ehtiyata buraxıldıqdan sonra intihar edərək ölənlər müharibə iştirakçılarının sayı isə 26 nəfər olub. İntihar edən 42 müharibə iştirakçısının, böyük əksəriyyəti subay və gənc kateqoriyasına aiddir. İntihar üsullarına gəlincə, ehtiyata buraxılan 26 müharibə iştirakçısının 17-si özünü asmaqla, 6-si özünü yandırmaqla və 3-nün də intihar üsulu mediada yayılmayıb. Hərbi xidmətdə olan müharibə iştirakçıları arasında ($n=8$) ən çox istifadə edilən intihar üsulu odlu silahdan atəş açmaqla olub. Qeyd edilən faktlar əsasında həssas qrupdan olan insanların intihar etməklə ölümləri müxtəlif nəzəriyyələr vasitəsilə yoxlanıla bilər. İntiharla bağlı ən çox yayılan yanaşmalar, intihar cəhdlərinə təsir edən faktorların öyrənilməsi üzərində olub. Bununla yanaşı, tədqiqatçı Gunnell və başqalarına görə (6), adətən istifadə edilən intihar üsulları onların mövcudluğu və əlçatanlığından təsirlənir. Onlar həmçinin müəyyən intihar üsullarının əlçatanlığının və ölümcüllüyünün ümumi intihar nisbətlərinə dərin təsir göstərə biləcəyini bildirdilər. Bu yanaşmanın Azərbaycanda nümunə olaraq, götürülən 42 müharibə iştirakçısının intihar vasitələrinə əlçatımlı olması faktları ilə üstə-üstə düşməkdədir (25), (26). Amma, problemin həll yollarından biri kimi təklif edilən intihar vasitələrinin məhdudlaşdırılması kimi qeyri-real həll yolu olduğu əsaslandırılmalar qeyri-effektiv nəticələr verə bilər. Bu səbəblə, intiharın qarşısının alınması fiziki, zehni, sosial və mənəvi müdaxilələri, sosial dəstək və həyat bacarıqlarının təlimindən tutmuş, psixi pozuntuların məsləhət, izləmə və müalicəsinə qədər geniş spektrli psixososial və sosial tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə edən kompleks yanaşma tələb edir.

Hərçənd ki, intiharların qarşısının alınması üçün bir çox inkişaf etmiş ölkələrin hüquqi strategiyalarından faydalanmaq olar. Ən nümunəvi ölkə strategiyalarından biri İngiltərədə intiharların qarşısının alınması siyasətidir. 2023-cü ilin sentyabrında Hökumət İngiltərədə intiharın qarşısının alınması üçün beşillik sektorlararası strategiya üçün nəzərdə tutulmuş vaxt qrafikləri ilə fəaliyyət planını dərc etdi (23). Yeni strategiyanın üç məqsədi aşağıdakılardır: 1) növbəti beş il ərzində intihar nisbətini bu zamanın yarısı və ya daha tez ilkin azalması ilə azaltmaq, 2) özünə zərər verən insanlara dəstəyi yaxşılaşdırmaq və 3) intihar nəticəsində itkin düşən insanlara dəstəyi yaxşılaşdırmaq. Daha sonra, 2022-ci ildə Şotlandiyada qəbul edilən strategiya, Birlikdə ümid yaratmaq: İntiharın qarşısının alınması strategiyası 2022-2032 fəaliyyət planı nəşr edildi. Bununla yanaşı, 2022-2025-ci illər üçün intiharın qarşısının alınması üzrə fəaliyyət planı dərc edilmişdir. Həmçinin, Şimali İrlandiyada mövcud strategiya, Həyatı qoruyun 2: Şimali İrlandiyada 2019-2024-cü illərdə intiharın və özünə zərərin qarşısının alınması strategiyası 2019-cu ildə nəşr edilib (23). Qeyd olunan strategiyada, 2024-cü ilə qədər Şimali İrlandiyada intihar nisbətini 10% azaltmağı hədəfləyir.

Bu araşdırmada, beynəlxalq təcrübədə hərbi sosial işin təşkili xüsusiyyətlərinə nəzər saldıq. Müharibə iştirakçıları və əlilləri ilə sosial iş təşkilinin əhəmiyyəti və sosial işin onlara işləyən zaman hansı rol və dəstəyin ola biləcəyi haqqında məlumat verməyə çalışdıq. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkə nümunəsindən istifadə edərək müharibə iştirakçıları və əlilləri ilə sosial işin hansı formada aparıldığı təhlil edilmişdir. Müharibə iştirakçılarının intiharlarının qarşısının alınması fiziki, zehni, sosial və mənəvi müdaxilələri, sosial dəstək və həyat bacarıqlarının təlimindən tutmuş, psixi pozuntuların məsləhət, izləmə və müalicəsinə qədər geniş spektrli psixososial və sosial tədbirlərin həyata keçirilməsini əhatə edən kompleks yanaşma tələb edir. Bütün aparılan təhlillərin nəticəsində aşağıdakı təkliflər verilir:

- 1.** İxtisaslaşmış sosial iş təhsili model keçid olmalıdır. Kliniki sosial işin yaradılması mövcud resurslardan istifadə edərək mümkün ola bilər. Xüsusən də magistratura pilləsində ixtisaslaşma istiqamətlərini kliniki sosial işin tədrisi daha məqsədə uyğundur. Ali Hərbi-Tibbi və Tibbi təhsilli universitetlərin tərkibində tibbi-psixiatrik sosial iş kadr ehtiyatları yaradıla bilər.
- 2.** Bütün sosial iş məzunları sertifikatıdan keçirilməli və lisenziya əsasında fəaliyyət göstərilməlidir.
- 3.** Müharibə veteranları institutları, QHT təşkilatları yaradılmasına ehtiyac var. Bu təşkilatlar, qazilərin hüquqlarının qorunması və problemlərin müzakirəsi üçün effektiv həllər verə bilər.
- 4.** Müharibə veteranları, əlilləri və habelə onların ailələri ilə bağlı dövlət xidmətlərini formalaşdırmaq üçün, ilkin mərhələdə, maarifləndirici və dəstəkləyici sosial lahiyələr həyata keçirilməlidir.
- 5.** İlkin mərhələdə, maarifləndirici və dəstəkləyici sosial lahiyələr həyata keçirilməlidir. Nümunə olaraq "Səyyar qazi xidməti" kimi bir neçə işçi qrup vasitəsilə psixo-sosial dəstəyə ehtiyac olan şəhid ailələrinə və qazilərə yerində xidmət vasitəsi ilə dəstək ala bilər.
- 6.** Özəl sosial iş müəssisəsi yaradılmalıdır. Xüsusən maliyyə müstəqilliyinə malik sosial iş təşkilatına böyük ehtiyac var. Həm də bu maliyyə xərclərinin şəffaflığa müsbət mənada tövhə verə bilər. Maliyyələşmə müxtəlif ianələr, qrantlar, qismən ödənişli xidmət göstərilməsi, qismən də dövlət dəstəyi vasitəsilə formalaşdırıla bilər.
- 7.** Vətəndaşların və habelə müharibə iştirakçılığı, əlilliyi olan şəxslərin intihar etməsinin qarşısının alınması üçün hüquqi tənzimləmələr və strategiyaların müəyyənləşdirilməsi lazımdır. Bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübələrdən faydalanmaq olar.

Ödabiyyat siyahısı

1. A. Corvalan et al. Segregation and conflict: an empirical analysis J. Dev. Econ. (2015)
2. Açıksöz, S.C. (2011) Sacrificial limbs of sovereignty: Disabled veterans, masculinity, and nationalist politics in Turkey. (Unpublished doctoral dissertation, University of Texas)
3. Andrew Castro, C., Dursun, S., MacLean, M. B., Lazier, R., Fossey, M., & Pedlar, D. (2019). Essential components for a successful military-to-civilian transition. *Military Veteran Reintegration*, 245–251
4. Council on Social Work Education. *Advanced social work practice in military social work: Annual report 2009/2010*. Alexandria, VA: 2010.
5. CSWE. (2010). *Advanced Social Work Practice in Military Social Work*. Alexandria: Council on Social Work Education
6. Gunnell D, Appleby L, Arensman E, Hawton K, John A, Kapur N, Khan M, O'Connor RC, Pirkis J; COVID-19 Suicide Prevention Research Collaboration. Suicide risk and prevention during the COVID-19 pandemic. *Lancet Psychiatry*. 2020 Jun;7(6):468-471
7. Harris, J. (2000). History of army social work. In J. Daley (Ed.), *Social work in the military*. Binghamton, NY: Haworth Press. ss. 5, 16, 3-22.
8. Hasańebi Ş. (2018) Doęu ve gúneydoęu gazilerinin psikolojik saęlamlıklarının incelenmesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü, Trabzon
9. Hoge, C. W., Terhakopian, A., Castro, C. A., Messer, S. C., & Engel, C. C. (2007). Association of posttraumatic stress disorder with somatic symptoms, health care visits, and absenteeism among Iraq war veterans. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 150-153
10. James V. Wertsch. *Voices of the Mind: Sociocultural Approach to Mediated Action*. Harvard University Press, 1991
11. Jarolmen, J. (2013). *School Social Work: A Direct Practice Guide*. Thousand Oaks, United States: SAGE Publications
12. Martha Albertson Fineman, *Vulnerability, Equality and the Human Condition*, in *GENDER, SEXUALITIES AND LAW* 52, 52-53 (Jackie Jones et al. eds., 2011) (hereinafter Fineman, *Vulnerability, Equality*)
13. Nina A. Kohnt. *Vulnerability Theory and the Role of Government* 2014
14. Peker, F. ve Özbesler C, (2021, Aralık). Gaziler ve orduda sosyal hizmet uygulamaları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 18, 142-156
15. Rubin, K. H. (Ed); Bukowski, W. M. (Ed); Laursen, B. (Ed). (2009). *Handbook of peer interactions, relationships, and groups*. New York: Guilford Press
16. Sheafor, B. W., & Horejsi, C. R. (2015). *Techniques and guidelines for social work practice*
17. Weiss-Gal, I. (2017b). Social workers' policy engagement: A review of the literature. *International Journal of Social Welfare*, 26(3), 285–298.
18. Wooten, N. R. (2015). *Military Social Work: Opportunities and Challenges for Social Work Education*. *Journal of Social Work Education*, 51(Suppl 1), 6-25
19. Zastrow, C., & Kirst-Ashman, K. (2006). *Understanding Human Behavior and the Social Environment: Cengage Learning*
20. *The Standards and Indicators for Cultural Competence in Social Work Practice* (2015)
21. Rahia, N. (1999). *Medical social work in the US armed forces*. *Social work practice in the military*

İnternet resursları

22. <http://openazerbaijan.org/blog/az-rbaycanda-intihar-statistikas/>
23. <https://aqreqator.az/az/siyaset/1148387>
24. <https://www.yeniavaz.com/NewsContent/ZNewsContent/83592/hansi-olkede-ne-qeder-intihar-olur-siyahi>
25. <https://ijmhs.biomedcentral.com/articles/10.1186/1752-4458-8-54> (Difference in suicide methods used between suicide attempters and suicide completers)
26. [https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8221/\(Suicide prevention: Policy and strategy\)](https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8221/(Suicide%20prevention:%20Policy%20and%20strategy))
27. <https://www.bakupost.az/iki-ilde-intihar-eden-qazilerin-siyahisi>
28. <https://gozetcı.az/2023/07/28912>
29. <https://oxu.az/society/806206>
30. <https://media.defense.gov/2023/feb/24/2003167430/-1/-1/0/sprirc-final-report.pdf>
31. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10013504/>
32. <https://ourworldindata.org/suicide>
33. <https://www.stat.gov.az/>

Nazlı MƏMMƏDLİ

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin
1 sayılı Bakı DOST mərkəzinin referenti

e-poçt: n_mammadli@bk.ru

**“SOSIAL SAHƏDƏ MÜASİR DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN
FORMALAŞMASININ ELMİ PARADİQMASI”****Xülasə**

Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşması, müstəqil qurumların təsirində olan bir çox faktorun nəticəsində ortaya çıxan bir prosesdir. Bu sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının elmi paradigması bir neçə əsas prinsip və məsələləri əhatə edir. Vətəndaşın tələbat və gözləntilərinə cavab verən xidmətlər təşkil etmək üçün dövlət təşkilatları və xidmətlərin idarə olunması müasir paradigmanın əsasında yer alır. Müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasında texnologiyaların və innovasiyanın rolu çox böyükdür. İntegrasiya olunmuş informasiya sistemləri, elektron hökumət və digər texnologiyalar xidmətlərin effektiv şəkildə təşkil olunmasına və vətəndaşa daha yaxşı xidmət göstərilməsinə imkan verir. Müasir dövlət xidmətləri sərfəli və effektiv bir şəkildə təşkil olunmalıdır. Bu, resursların düzgün idarə edilməsini, proseslərin təkmilləşdirilməsini və nəticələrin vətəndaşlar üçün daha yaxşı olmasını təmin etmək məqsədilə effektiv idarəetmə prinsiplərinə əsaslanır. Müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasında ictimai təşkilatlar, özəl sektor və digər tərəflərlə əməkdaşlıq və partnyorluğun təmin edilməsi vacibdir. Həmçinin, proseslər və qərarlar ictimai şəffaflyq prinsiplərinə əsaslanmalıdır ki, vətəndaşlar dövlət təşkilatlarının fəaliyyətləri barədə tam məlumat ala bilsinlər.

Açar sözlər: *e-hökumət, dövlət, innovasiya, idarəetmə, xidmət*

Nazli MAMMADLI

Referent of the Baku DOST Center No. 1 of
Agency for Sustainable and Operative Social Provision

e-mail: elnara.garibova@sosial.gov.az

**“SCIENTIFIC PARADIGM OF THE FORMATION
OF MODERN STATE SERVICES IN THE SOCIAL FIELD”****Summary**

The formation of modern state services in the social sphere is a process that has emerged as a result of many factors under the influence of independent institutions. The scientific paradigm of the formation of modern public services in this field includes several basic principles and issues. Management of state organizations and services to organize services that meet the needs and expectations of citizens is the basis of the modern paradigm. The role of technologies and innovation in the formation of modern public services is very large. Integrated information systems, e-government and other technologies enable effective organization of services and better service to citizens. Modern public services should be organized in an efficient and effective manner. It is based on the principles of good governance to ensure that resources are managed properly, processes are improved and outcomes are better for citizens. It is important to ensure cooperation and partnership with public organizations, private sector and other parties in the formation of modern public services. Also, processes and decisions should be based on the principles of public transparency, so that citizens can get full information about the activities of state organizations.

Keywords: *e-government, state, innovation, management, service.*

Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşması ictimai qoşulma, inkişaf və hüquqi ədalət prinsiplərinə əsaslanan dinamik və kompleks bir prosesdir. Bu proses vətəndaşlara daha yaxşı xidmət göstərmək, sosial problemləri həll etmək və ictimai bərabərlik təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilir. Müasir dövlət xidmətlərinin formalaşması elmi paradıqmalara uyğun olaraq həyata keçirildiyində sosial sahədə effektiv vəziyyət, inkişaf və ictimai rahatlıq mümkün olur. Bu məqalə sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının elmi paradıqmasını tədqiq edir və bu sahədəki ən son inkişafı, təklifləri nəzərə alır. Əsas məqsəd sosial xidmətlərin təşkili, idarə edilməsi və ictimai qoşulmanın təmin edilməsində aparıcı, effektiv metodologiyaların müzakirəsi və tətbiqi üçün yanaşmaların təqdim edilməsidir. Giriş hissəsi, bu elmi sahənin əhəmiyyətini vurğulayaraq müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının ictimai yaşayışın keyfiyyətinin və sosial strukturların tənzimlənməsindəki rolu ilə bağlı əsas məsələləri özündə əks etdirir. Həmçinin giriş hissəsi müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının ictimai inkişaf və sosial müstəqilləşmə prosesinə necə müstəsna şəkildə təsir etdiyini və həll etməkdə mövcud çətinlikləri vurğulayır. Elmi paradıqmanın formalaşmasına dair əsas prinsiplər və təcrübələr sosial sahədə dövlət xidmətlərinin keyfiyyətli təminatının və ictimai qoşulmanın gücləndirilməsi üçün necə istifadə oluna biləcəyi barədə məlumat verir.

“Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşdırılması” mövzusu dövlət tərəfindən sosial birlik, sosial inkişaf və sosial müstəqillik məqsədlərinə nail olmaq üçün həyata keçirilir, xidmətlərin təşkili və idarə olunması ilə bağlı geniş spektri əhatə edir. Bu məsələ dövlət tərəfindən sosial sahədə vətəndaşlara səmərəli və ədalətli xidmət göstərmək, sosial problemlərin həlli və sosial rahatlığın təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir, strukturları və prosesləri araşdırır.

“Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşdırılmasının sahə paradıqması” mövzusunda tədqiqat işinin elmi paradıqmasını yaratmaq üçün aşağıdakı mövzuları mənimsəməyiniz vacib ola bilər:

Əsas problemin müəyyən edilməsi: Əsas problem və araşdırmanın predmeti aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Dövlətin sosial sahədə göstərdiyi xidmətlərin rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı hansı cəhətlər, çətinliklər və imkanlar olduğu öyrənilməlidir.

Əhəmiyyət və zərurətin arqumentasiyası: Müəyyən işlərin əhəmiyyəti və bu məsələdə hərəkətə keçməyin nə qədər vacib olduğu aydın olmalıdır. Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin rəsmiləşdirilməsinin sosial birliyə, sosial inkişafa və müstəqilliyə təsirini vurğulamaq vacib ola bilər.

Əsas məlumatların və konsepsiyaların müəyyən edilməsi: Paradıqmanı rəsmiləşdirərkən əsas məlumat və müvafiq anlayışlar aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Bu, araşdırma sahəsi ilə bağlı keyfiyyətli məlumat əldə etməyə və araşdırmanın düzgün aparılmasına kömək edir.

Əməliyyat Modeli və Təlim Metodologiyası: Tədqiqatın əməliyyat modeli və metodologiyası məqsədə uyğun seçilməlidir. Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasının araşdırılmasında müstəqil və qrup araşdırması, müşahidə və müqayisəli araşdırma metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Nəticələrin qiymətləndirilməsi və təhlili: Araşdırmanın nəticələrini düzgün qiymətləndirmək və təhlil etmək vacibdir. Bu nəticələr araşdırma məsələsi ilə bağlı sosial siyasət təklifləri və təcrübələri formalaşdırma bilər.

Hərtərəfli Təhqiqat Planı: Müvəffəqiyyət əldə etmək üçün ətraflı və düzgün müəyyən edilmiş plan olmalıdır. Bu, mövzuların və metodologiyaların düzgün qurulmasına kömək edir.

Bu mövzuların hər biri dövlət xidmətlərinin rəsmiləşdirilməsinin mühüm aspektlərini əks etdirir və təhqiqatın geniş miqyasda qurulmasına töhfə verir. Təhqiqatın müvafiq paradıqması bu prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Dövlətin sosial sahədəki rolu və müasir dövlət xidmətlərinin əsas məqsədləri, ictimai bərabərlik, sosial inkişaf və vətəndaşların təmin etmək məqsədlərinə nail olmağa yönəlmişdir. Bu, ictimai sahədə sosial rifahın artırılması və sosial problemlərin həllinə nail olmaq üçün dövlətin müstəqil və koordinasiyalı fəaliyyətlərini əhatə edir. Dövlətin sosial sahədəki rolu və müasir dövlət xidmətlərinin əsas məqsədləri ilə əlaqədar əsas fikirlər: (2)

1. Dövlətin Sosial Sahədəki Rolu:

İctimai Bərabərlik və Ədalət: Dövlət sosial sahədə ictimai bərabərliyi və ədaləti təmin etmək üçün müvafiq siyasətlər təyin edir. Bu, mənsub olduğu cəmiyyətdə hər bir vətəndaşın ədalətli və adil bir şəkildə xidmətlərdən istifadə etməsinə nail olmağı hədəfləyir.

Sosial Rifahın Artırılması: Dövlət sosial rifahın artırılması üçün müxtəlif proqramlar və layihələr tətbiq edir. Ehtiyacların azaldılması, işsizliklə mübarizə, təhsil və sağlamlıq sahələrində təşkilatlanmış dövlət dəstəyi ilə sosial rifahın təmin edilməsi məqsədilə fəaliyyət göstərir.

Sosial İnklyuziya və İnteqrasiya: Dövlət sosial sahədə inklyuziya və inteqrasiyanı təmin edir. Fiziki və mənəvi ehtiyacları olan vətəndaşların cəmiyyətə tam inteqrasiya olmaları və aktiv iştirak etmələri üçün dəstək təmin edir.

Əməkdaşlıq və Partnyorluq: Dövlət sosial təşkilatlar, hüquq-mühafizə orqanları və özəl sektor ilə əməkdaşlıq və partnyorluq qurmağa nail olur. Bu, sosial sahədə effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsini və resursların düzgün istifadəsini təmin edir.

2. Müasir Dövlət Xidmətlərinin Əsas Məqsədləri:

Vətəndaşların Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı: Dövlət vətəndaşların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün sosial sağlamlıq xidmətlərini inkişaf etdirir və tətbiq edir.

Sosial Təminat və Dəstək Proqramları: Dövlət sosial təminata ehtiyac olan vətəndaşlara müalicəsi üçün müxtəlif dəstək və təminat proqramları təşkil edir.

İşsizliklə Mübarizə: İşsizliklə mübarizə proqramları ilə əmək bazarını inkişaf etdirməyə nail olmağa çalışır.

Ətraflı Vətəndaş Xidmətləri: Elektron hökumət və texnologiya tətbiqləri ilə vətəndaşlara ətraflı və keyfiyyətli xidmətlər təmin etməyə çalışır.

Dövlət sosial sahədə vətəndaşların yaşam keyfiyyətini yüksəltmək, sosial problemləri həll etmək və cəmiyyətin ümumi rifahını artırmaq məqsədilə mübarizə aparmağa nail olur.

Dövlət tərəfindən təşkil olunan sosial xidmətlərin formalaşmasında ictimai bərabərlik və ədalət prinsipləri, cəmiyyətdə bütün vətəndaşların eyni imkanlardan faydalanmasını təmin etməyə və sosial rifahın ədalətli şəkildə paylaşılmasına kömək olur. Bu prinsiplər müasir dövlətlərin sosial siyasətində və xidmət təminatında əsaslı bir rolə əhatə edir. İctimai bərabərlik və ədalət prinsiplərinin sosial xidmətlərin formalaşmasında rolu: (3)

1. Ədalət prinsipi:

Bərabər təminat: Ədalət prinsipi, sosial xidmətlərin bərabər şəkildə təmin edilməsini tələb edir.

Diskriminasiya Qarşısında Mübarizə: Ədalət prinsipi, cins, etnik mənsubiyyət, din əsasında vətəndaşlara xidmətlərin göstərilməsinin qarşısı alınmalıdır.

Sosial yardıma ehtiyacı olan vətəndaşlar: Sosial xidmətlər cəmiyyətdə zəif vəziyyətdə olan vətəndaşları dəstəkləməli və onlara eyni imkanlarla təmin etməlidir.

2. İctimai Bərabərlik prinsipi:

Gəlir Bərabərliyi: İctimai bərabərlik prinsipi cəmiyyətdə gəlir bərabərliyini təmin etməyi hədəfləyir. Vergi siyasətləri və sosial təminat proqramları vasitəsilə zənginlər arasında ədalətli gəlir paylaşımını təmin etmək əsas məqsəd olmalıdır.

Təhsil və Sağlamlıq: İctimai bərabərlik prinsipi bütün vətəndaşların təhsil və sağlamlıq sahəsində eyni imkanlara sahib olmalarını təmin etməyi hədəfləyir.

Tədbirlər Vasitəsilə Gəlirin bölüşdürülməsi: Hüquqi düzənləmə və sosial tədbirlər vasitəsilə cəmiyyətdə gəlirin daha ədalətli bir şəkildə bölüşdürülməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

3. Hərəkət və iştirak prinsipləri:

Əməkdaşlıq: Ədalət və bərabərlik prinsipləri, sosial xidmətlərin formalaşmasında və təminatında əməkdaşlığın və birgə hərəkətin rolu çox əhəmiyyətlidir. Sosial təşkilatlar, dövlət və özəl sektor birgə çalışaraq sosial məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirlər görməlidir.

Müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasında texnologiyaların və innovasiyanın rolu son dərəcə əhəmiyyətlidir. Elektron hökumət tədbirləri və informasiya texnologiyaları dövlətlərə və vətəndaşlara tərəfdaş və sürətli xidmət təmin etmək, effektiv idarə etmək və sosial inkişafı dəstəkləmək üçün geniş imkanlar yaradır. Texnologiyaların və innovasiyanın müasir dövlət xidmətlərinin formalaşmasında oynadığı rolu və ictimai xidmətlərə təsirlərini aydınlaşdıran bəzi məsələlər: (1)

- Elektron Hökumət (e-Government): Texnologiyalar vətəndaşlara, biznes sektoruna və dövlət orqanlarına interaktiv və sürətli xidmət təmin etmək üçün elektron hökumət platformalarının inkişafını təmin edir. Bu, bürokratiyanın azaldılmasına, ictimai xidmətlərin sürətli və effektiv şəkildə təmin edilməsinə nail olur.
- Texnologiya İnfrastrukturı: Yüksək sürətli internet, məlumat bazaları, şəbəkə təhlükəsizliyi və s. kimi texnologiya infrastrukturları müasir dövlət xidmətlərinin effektiv formalaşmasını dəstəkləyir və təmin edir.
- İnteraktiv İdarəetmə: İnteraktiv veb saytlar və mobil tətbiqlər vasitəsilə vətəndaşlar dövlət orqanları ilə interaktiv əlaqə qura bilər və özləri üçün lazım olan məlumatları çox asan bir şəkildə əldə edə bilərlər.
- Elektron Qanunvericilik: Elektron hökumət tədbirləri, məhkəmə prosesləri və qanunvericilik prosedurlarını elektron formada təmin etmək vasitəsilə daha çox vətəndaş iştirakını təşviq edir.
- Məlumat Paylaşımı: İnformasiya texnologiyaları dövlət orqanları arasında və vətəndaşlarla tərəfdaşlıqda daha asan məlumat paylaşımına imkan verir. Bu, daha şəffaf və ictimai xidmət təminatına sürət və effektivliyə nail olmağa kömək edir.
- Təhlükəsizlik Tədbirləri: İnformasiya texnologiyaları vasitəsilə məlumatların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlər görülür və bu da sosial təhlükəsizliyi artırmağa yardım edir.
- Analitika: Müasir texnologiyalar böyük məlumat analitikası və proqnozlaşdırma imkanları təmin edir. Bu, dövlət orqanlarına sosial problemlərin daha sürətli şəkildə müəyyənləşdirilməsi və müstəqil qərarlar almaq üçün məlumatlardan faydalanmağa imkan verir.
- Əməliyyatları Optimal Həyata Keçirmək: İnformasiya texnologiyaları ictimai xidmətlərin optimal həyata keçirilməsində və effektiv formalaşmasında kömək edir.
- Mobil Tətbiqlər və Elektron Xidmətlər: Hərbi, sağlamlıq, əmək və sair sahələrdə mobil tətbiqlər və elektron xidmətlər, vətəndaşlara daha asan və ətraflı xidmət təmin etmək üçün texnologiyadan istifadə edir.
- Sosial Şəbəkələr və Forumlar: Vətəndaşların sosial şəbəkələr və forumlar vasitəsilə tərəfdaşlığa qoşulması və müxtəlif ictimai xidmətlər haqqında fikirlərini bildirməsi üçün texnologiyadan istifadə olunur.

Vətəndaşların təşkilatlarda iştirakını artırmaq üçün bir sıra tədbirlər və strategiyalar mövcuddur. Bu tədbirlər təşkilatlara daha demokratik və sosial prosesləri həyata keçirməyə kömək edir və vətəndaşların fəal iştirakını təmin edir. Təşkilatlar öz fəaliyyətləri, məqsədləri və qərar qəbul etmə prosesləri haqqında ətraflı məlumat verməlidir. Vətəndaşların daha yaxşı məlumat əldə etməsinə kömək edir. Təşkilatlar, onların maliyyəsi və fəaliyyəti ən azı şəffaf və açıq olmalıdır. Hesabatlılıq prinsipləri əsasında hərəkət etmək və hesablari düzgün təqdim etmək sosial inamı artırır. Təşkilatlar vətəndaşların asanlıqla iştirak edə və öz ideyalarını təqdim edə biləcəyi interaktiv veb saytlar və fəaliyyət platformaları yaratmalıdır. Vətəndaşların elektron vasitələrlə tədbir və proqramlarda iştirakına imkan verən onlayn qeydiyyat və iştirak prosesləri yaradılmalıdır.

Təşkilatlar vətəndaşları sosial məsələlər, təşkilati strukturlar və iştirakın əhəmiyyəti barədə məlumatlandırmaq üçün tədbirlər və seminarlar təşkil etməlidir. Vətəndaşları təşkilatın fəaliyyəti və strategiyaları haqqında məlumatlandırmaq lazımdır. Təşkilatlar müxtəlif vətəndaş qrupları və təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməli, onların rəy və təkliflərini öyrənməlidir. Təşkilatlarda fəal iştirak və vətəndaşların bacarıqlarını artırmaq üçün təhsil və təlim proqramları yaradılmalıdır. Bu tədbirlər vətəndaşların təşkilatlarda daha fəal iştirakını təmin edir və sosial institutların daha demokratik və inklüziv olmasına kömək edir.

Sosial xidmətlərin formalaşması prosesində bir sıra strateji tədbirlər əsas rol oynayır. Sosial xidmətlərin formalaşmasında, cəmiyyətin fərqli təbəqələrinin iştirakı təmin edilməlidir. Bu, sosial proqramların və layihələrin həqiqi tələblərə cavab verəcəyi və bir prosesin yaranmasına kömək edir. Cəmiyyətə müraciət edilən sosial xidmətlər haqqında vətəndaşların doğrudan məsləhətləşməsinin təşkil edilməsi əhəmiyyətlidir. Sosial xidmətlərin təminatında gəlir bərabərliyi və ədalət prinsiplərinə riayət etmək və onları qüvvələndirmək vacibdir. Zəngin və zəif təbəqələrin bir-biri ilə daha da yaxınlaşması üçün tədbirlər görülməlidir. Cəmiyyətdə daha zəif vəziyyətdə olan qruplara, əsasən yaşlılar, uşaqlar, və ictimai dəstəyə ehtiyacı olan şəxslərə, daha effektiv və fokuslanmış xidmətlər təqdim edilməlidir. Sosial xidmətlər haqqında cəmiyyətə məlumat vermək və məsləhətləşmək üçün proqramlar təşkil edilməlidir. Bu, ictimai inkişafın artırılmasına və sosial xidmətlərin effektiv istifadəsinin təmin edilməsinə kömək edir. Cəmiyyətin sosial xidmətlərdən daha effektiv istifadə etməsi üçün vətəndaşların təhsil və bacarıqlarının artırılmasına nail olmaq üçün proqramlar və tədbirlər təşkil edilməlidir. Cəmiyyətdə fərqli tərəfdaşlar arasında əməkdaşlığı təmin etmək üçün platformalar və təşkilatlar yaradılmalıdır. Bu, sosial xidmətlərin effektiv şəkildə təmin edilməsinə və problemlərin həllinə daha effektiv yanaşmağa kömək edir. Cəmiyyətin müxtəlif tərəfdaşları və vətəndaşları müəyyən məsələlərin həlli üçün bir araya gətirən və iştirakı təmin edən layihələr təşkil edilməlidir. Cəmiyyətə interaktiv veb saytlar, mobil tətbiqlər və digər texnologiya vasitələri ilə ictimai xidmətlər təmin edilməlidir. Bu, vətəndaşların daha asan və sürətli şəkildə xidmətlərdən faydalanmasına kömək edir. Bu tədbir və strateji mənbələri ictimai iştirakı təmin edir, sosial xidmətlərin daha bərabər şəkildə təmin edilməsinə nail olur və cəmiyyətin müsbət təsirini artırır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Антипина О.Н. (2009) Информационная экономика: современные технологии и ценообразование
2. Базелевич В.Д. (2011) Ильин В.В. Философия хозяйства
3. Hood, C. (2011). A Public Management for All Seasons? *Public Administration*, 69(1), 3–19
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
4. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press
5. Osborne, D., & Gaebler, T. (1992). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. Addison-Wesley
6. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*
<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

**Nəşrin redaksiya
heyətinin rəhbəri:**

Teymur Nadir oğlu Hacıyev

**Nəşrin redaksiya
heyətinin üzvləri:**

Şəbnəm Fazil qızı Məmmədova
Murad Təbiət oğlu Salıfov
Aynisə Bəxtiyar qızı Əhmədova
Aytən Tofik qızı Abbasova
Türkan Aqşin qızı Bəşirova
Tünzalə Əkrəm qızı Rəcəbli
Fidan Vüqar qızı Güləli

Ümumilli lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi və Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyinin yaradılmasının 5 illiyinə həsr olunmuş "Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin elmi paradiqması" mövzusunda 20 dekabr 2023-cü il tarixində Bakı şəhərində keçirilmiş elmi-praktiki konfransın

materialları